

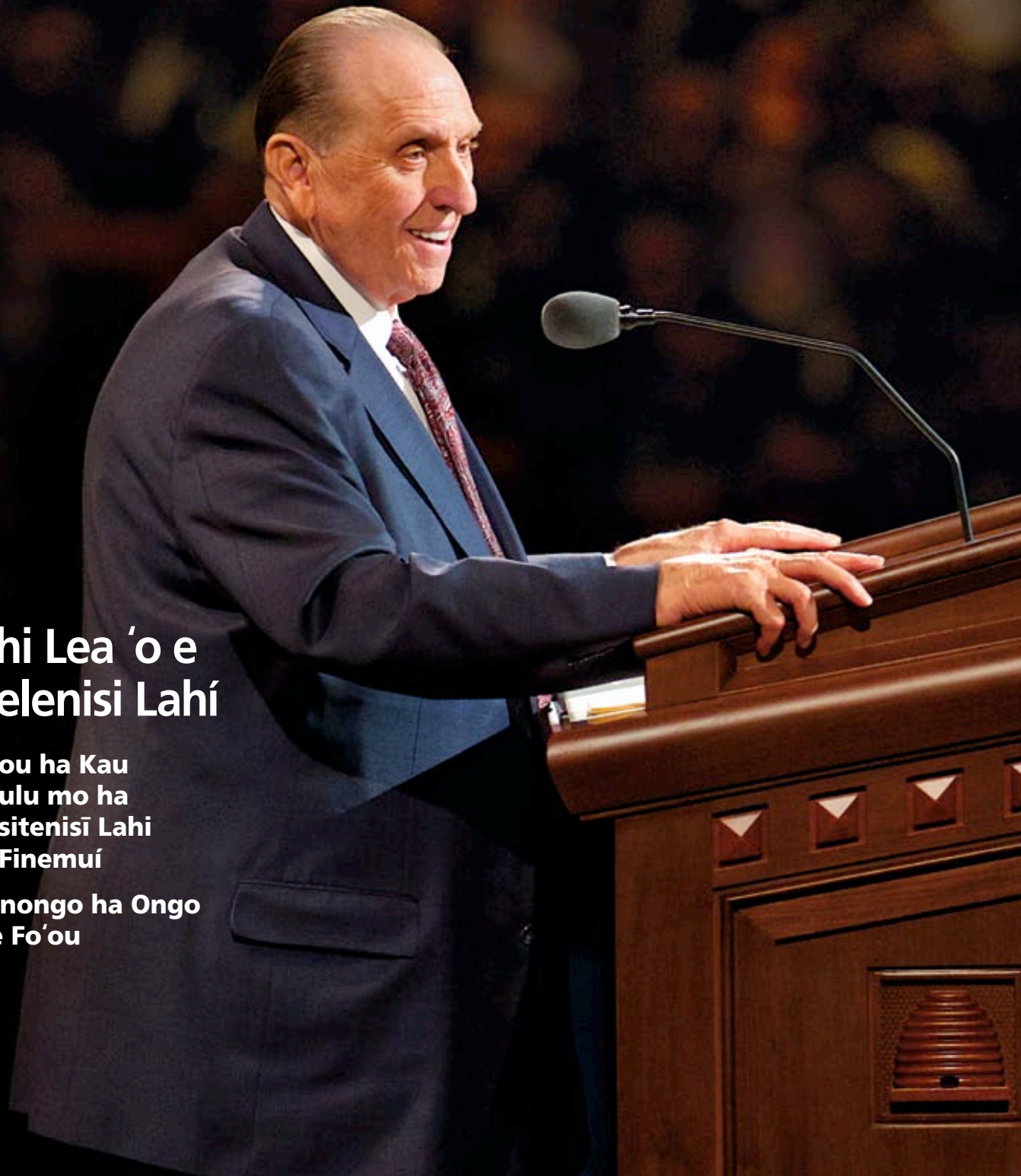
SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU MĀ'ONĪ'ONĪ 'I HE NGAĀHI 'AHO KIMUI NĪ • MĒ 2013

Liahona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahí

**Uiui'i Fo'ou ha Kau
Fitungofulu mo ha
Kau Palesitenisi Lahí
'o e Kau Finemuí**

**Fanongonongo ha Ongo
Temipale Fo'ou**





© JOSEPH BRICKEY, 'IKAI NGOFUA KE HIKI HANO TATAU

Ko e Fekumi ki Sailó, tā 'e Joseph Brickey

Ko e Vai 'o Sailó (Seiloamí) 'i Selusalemá 'oku tafe atu ki ai mei ha matavai 'i tu'a he 'ā 'o e koló. Koe'uhí ko e ma'u'anga vai fo'ou pē ia 'e taha 'i he feitu'ú, na'e fuoloa pē hoko e ngaahi vai ia 'o Sailó ko e faka'ilonga 'o e malu 'i mo e mālohi fakaiivia 'o e 'Otuá. Hangē ko ia 'oku hiki 'i he 'Isaia 8:6–8, na'e kikite 'i 'e 'Isaia 'e fakafisinga 'i 'e he pule'anga 'o 'Isilelí 'a e 'Eikí koe'uhí ko ha tu 'i 'e ua. Na'e hoko e me'ā ni. Neongo ia, 'oku 'ikai tatau e fefiné ni ia mo e kakai he kuonga 'o 'Isaia, he 'okú ne fekumi ki he ngaahi vai fo'ou 'o Sailó—ko e fakataipe 'o e fekumi ki he 'ofa mo e malu 'i ta'etūkua 'a e 'Otuá.

Fakahokohoko 'o e Tohi Mē 2013

Volume 37 • Fika 5

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI TOKONAKÍ

- 4 Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisi
Palesiteni Thomas S. Monson
- 6 'Oku ou 'Ilo'i e Ngaahi Me'á ni
Palesiteni Boyd K. Packer
- 9 Ko ha Fakava'e Pau
Pisope Dean M. Davies
- 12 Ko e Ngaahi 'Ofefine Kitautolu 'o 'Etau Tamai Hēvani
Elaine S. Dalton
- 15 'Oku Finangalo e Fakamo'uí ke Fakamolemole
'Eletā Craig A. Cardon
- 18 "Ko 'Eku Ngāu'é 'Eni mo Hoku Nāunaú"
'Eletā M. Russell Ballard
- 22 "Ha'u Kiate Au"
Palesiteni Henry B. Eyring

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ TOKONAKÍ

- 26 Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 28 Lipooti 'a e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, 2012
Robert W. Cantwell
- 28 Lipooti Fakasitetisitika, 2012
Brook P. Hales
- 29 Ke Melino 'a 'Api
'Eletā Richard G. Scott
- 32 Melino Fakatāutahá: Ko e Pale 'o e Anga Mā'oní'oní
'Eletā Quentin L. Cook
- 36 Ko e Founga 'a e 'Eiki
'Eletā Stanley G. Ellis
- 39 Ko e Ongoongolelé ki Māmani Kotoa
'Eletā John B. Dickson
- 41 'Oku Mau Tui ki he Angama'á
'Eletā David A. Bednar
- 45 Kau Atu
'Eletā Russell M. Nelson

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

- 48 Tu'u Ma'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú
'Eletā Robert D. Hales
- 52 Ko e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki 'i ha Talavou
'Eletā Tad R. Callister

- 55 Ko Ho Fatongia Toputapu ke Tokoni
David L. Beck
- 58 Hingoa 'e Fā
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 62 'Oku Tau Taha Pē
Palesiteni Henry B. Eyring
- 66 Mou Omi, 'A Kimoutolu Kotoa Ngaahi Foha 'o e 'Otuá
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ

- 70 Ko e 'Amanaki Lelei ki he Maama 'a e 'Otuá
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 77 Ko ha Mana
'Eletā Neil L. Andersen
- 81 Ko 'Etau Ngaahi Leá
Rosemary M. Wixom
- 83 Nofomalí: Sio pea Ako
'Eletā L. Whitney Clayton
- 86 Ko e Tau'atāina 'a e Talangofua ki he Fonó
'Eletā L. Tom Perry
- 89 'Oku 'Omi 'e he Talangofuá 'a e Ngaahi Tāpuaki
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ

- 93 "'Eiki, 'Oku Ou Tui"
'Eletā Jeffrey R. Holland
- 96 Kau Muimui 'o Kalaisí
'Eletā Dallin H. Oaks
- 99 Ko e Tamai mo e 'Aló
'Eletā Christoffel Golden Jr.
- 102 Ko 'Api: Ko e Ako'anga 'o e Mo'uí
'Eletā Enrique R. Falabella
- 104 Ko Hono Tali Kita 'e he 'Eiki
'Eletā Erich W. Kopischke
- 107 Pongipongi Faka'ofa'ofa
'Eletā Bruce D. Porter
- 109 Huhu'í
'Eletā D. Todd Christofferson
- 113 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA LAHI 'A E KAU FINEMUÍ

- 115 Ko Homou Feitu'u Toputapú
Ann M. Dibb
- 118 Fakahaofi ha Ta'ahine, Te ke Fakahaofi Ai ha To'u Tangata
Mary N. Cook
- 121 'Oua Na'a Hiki Mei Ai!
Elaine S. Dalton
- 125 Ko Ho'o Fononga Fiefia ki 'Apí
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 72 Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oní'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 130 Na'a Nau Lea Kiate Kitautolu: Ko Hono 'Ai e Konifelenisi ke hoko ko e Konga 'Etau Mo'uí
- 132 Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi
- 133 Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá
- 133 Kau Palesitenisi Lahi 'o e Ngaahi Houalotú
- 134 Ngaahi Ongoongo 'o e Siasí



Fakamatala Fakanounou 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 183

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI TOKONAKI, 6 'EPELELI 2013

Pule'i: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.
Fua lotú: 'Eletā Randall K. Bennett.
Lotu tukú: Jean A. Stevens. Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; Fai hivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ōkani 'a Richard Elliott mo Andrew Unsworth: "Huhu'i 'o 'Isilelí," *Ngaahi Himí*, fika 5; "Hiki Hake Homou Le'o," *Ngaahi Himí*, fika 32; "Ke Fiefia 'a Māmani!" *Ngaahi Himí*, fika 164, fokotu'utu'u 'e Wilberg; "Tuku Ke Tau Fai Mālohi," *Ngaahi Himí*, fika 149; "Ko e Tuí," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 50, fokotu'utu'u 'e Elliott, te'eki ai pulusi; "Ko Hoku Huhu'i," *Ngaahi Himí*, fika 67, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki ai pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ TOKONAKI, 6 'EPELELI 2013

Pule'i: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.
Fua lotú: Russell T. Osguthorpe.
Lotu tukú: 'Eletā J. Devn Cornish. Hivá ne fai 'e ha kuaea fakatahataha mei he 'Univēsi Piliikihami 'Iongí; Fai hivá ko Ronald Staheli mo Rosalind Hall; tā 'ōkani 'a Bonnie Goodliffe: "Sisū ko Hoku Malu'i," *Ngaahi Himí*, fika 71, fokotu'utu'u 'e Staheli, pulusi 'e Jackman; "Fai Ha'o Lotu?" *Ngaahi Himí*, fika 70, fokotu'utu'u 'e Johnson, pulusi 'e Johnson; "Fiefia, ko e 'Eiki ko e Tu'i!" *Ngaahi Himí*, fika 31; "Fakatapu'i Au," *Ngaahi Himí*, fika 64, fokotu'utu'u 'e Staheli, pulusi 'e Jackman.

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKI 'O E EFIAFI TOKONAKI, 6 'EPELELI 2013

Pule'i: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.
Fua lotú: 'Eletā Ronald A. Rasband.
Lotu tukú: Larry M. Gibson. Hivá, fai 'e ha kuaea 'a e lakanga fakataula'eiki mei he ngaahi siteiki kau tāutaha kei talavou 'i Sōleki Siti, 'Tutaá; Fai hivá ko Justin Bills; Tā 'ōkani 'a Clay Christiansen: "Arise, O God, and Shine," *Hymns*, fika 265, fokotu'utu'u 'e Wilberg, pulusi 'e Oxford; "Ofi Hoku 'Otuá," *Ngaahi Himí*, fika 49, fokotu'utu'u 'e Bills, te'eki ai pulusi; "E Kāinga Kuo hao," *Ngaahi Himí*, fika 161; "A Kimoutolu 'a e Kau Fai-fekau," *Ngaahi Himí*, fika 202, fokotu'utu'u 'e Bills, te'eki ai pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ, 7 'EPELELI 2013

Pule'i: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.
Fua lotú: 'Eletā Steven E. Snow.
Lotu tukú: 'Eletā O. Vincent Haleck. Hivá, fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; fai hivá, Mack Wilberg; tā 'ōkani ko Andrew Unsworth mo Clay Christiansen: "Laka he Tui pea Fakahā," *Ngaahi Himí*, fika 162; "Let Zion in Her Beauty Rise," *Hymns*, no. 41, fokotu'utu'u 'e Kasen, pulusi 'e Jackman; "Muimui 'Iate Au," *Ngaahi Himí*, fika 57, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki ai pulusi; "E sihova Haofaki," *Ngaahi Himí*, fika 43; "Feitu'u 'Oku 'i Ai 'a e 'Ofá," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 76, fokotu'utu'u 'e Cardon, te'eki ai pulusi; "Ha'u Kāinga 'Oua Manavahē," *Ngaahi Himí*, fika 18, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ, 7 'EPELELI 2013

Pule'i: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.
Fua lotú: Carole M. Stephens.
Lotu tukú: 'Eletā Larry Y. Wilson. Hivá, fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; fai hivá, Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ōkani, Linda Margetts mo Bonnie Goodliffe: "Ha'u 'e Fānau 'a e 'Eiki," *Ngaahi Himí*, fika 24, fokotu'utu'u 'e Murphy, te'eki ai pulusi; "Talamai 'a e Ngaahi Talanoa 'o Sisū," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 36, fokotu'utu'u 'e Murphy, te'eki ai pulusi; "E Kāinga Tau Loto-fiemālie," *Ngaahi Himí*, fika 3; "Eiki ke ke Tāpuaki," *Ngaahi Himí*, fika 89, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki ai pulusi.

FAKATAHA LAHI 'A E KAU FINEMÚ 'I HE EFIAFI TOKONAKI, 30 MĀ'ASI 2013

Pule'i: Palesiteni Thomas S. Monson.
Tatakí: Elaine S. Dalton.
Fua lotú: Ella Edgley. Lotu tukú: Emily Maxwell. Hivá, fai 'e he kuaea 'a e Kau Finemui mei he ngaahi siteiki 'i Haileni, 'Iutā; fai hiva ko Merrilee Webb; tā 'ōkani ko Linda Margetts: "Vakai 'e Kāingá," *Ngaahi Himí*, fika 4, mo e fakafa'afa'ahi (descant) 'o e "Arise"; "I he Potu Toputapu Ko Iá," DeFord, pulusi e DeFord; "Fakatapu'i Au," *Ngaahi Himí*, fika 64, fokotu'utu'u 'e Goates, te'eki ai pulusi; "Sisū ne ne Huhu'i," *Ngaahi Himí*, fika 160, fokotu'utu'u 'e Kasen, pulusi 'e Jackman; "Let Zion in Her

Beauty Rise," *Hymns*, no. 41, fokotu'utu'u 'e Webb, te'eki ai pulusi.

MA'U ATU 'O E NGAahi LEA KONIFELENISI
Ke ma'u e ngaahi lea 'i he konifelenisi lahí 'i he 'Nitaneti' 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi kehekehe, hū ki he conference.lds.org. Fili leva ha lea fakafonua. Ko e angamaheni, 'e lava ke ma'u atu 'a e lea kuo hiki tepi mei he ngaahi tufaki'anga nāunaú 'i lotu' 'i ha māhina 'e ua hili e konifelenisi.

NGAAHI PŌPOAKI 'O E FAIAKO FAKA'APÍ MO E FAIAKO 'A'AHÍ

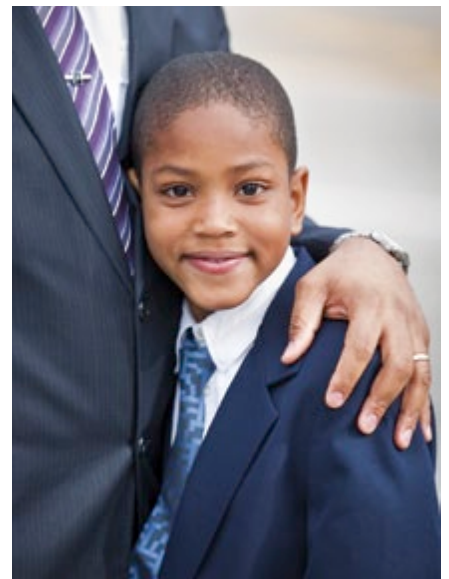
Ko e ongo pōpoaki ki he faiako faka'apí mo e faiako 'a'ahí, kātaki 'o fili ha lea te ne feau lelei taha e fie ma'u 'a e ni'ihi 'oku mou 'a'ahi ki af.

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: Faitaa'i 'e Leslie Nilsson
'I muí: Faitaa'i 'e Leslie Nilsson.

FAITĀ 'I HE KONIFELENISI

Ko e ngaahi 'ata 'o e konifelenisi lahí 'i Sōleki Sití na'e fai ia 'e Cody Bell, Randy Collier, Weston Colton, Scott Davis, Craig Dimond, Lloyd Eldredge, Sarah Jensen, Collin King, Ashlee Larsen, mo Leslie Nilsson; 'i 'Alesoná, 'Iunaiteti Siteití, ne fai ia 'e Mindy Sue Evans; 'i 'Aositelēliá ne fai ia 'e Colin Ligertwood; 'i Palāsiliá, 'i Palāsiliá ne fai ia 'e Tomé Siqueira; 'i Sopeila, Palāsiliá, ne fai ia 'e Francisco Flávio Dias Carneiro; 'i Kalefōniá, 'Iunaiteti Siteití, ne fai ia 'e Rhonda Harris; 'i Sielí, ne fai ia 'e Oscar Schmittner; 'i Tenima'aké, ne fai ia 'e Ann-Mari Lindberg; 'i 'Ekuatoa, ne fai ia 'e Jimmy Padilla Pin; 'i 'Ela Salavatoá ne fai ia 'e Josué Peña; 'i Niu 'Ioke, 'Iunaiteti Siteití, ne fai ia 'e Mark Weinberg; 'i Sikotilaní, ne fai ia 'e Sylvia Mary Brown; pea 'i Saute 'Afiliká ne fai ia 'e Jeremy Rakotomamonjy.



**MĒ 2013 VOLUME 37 FIKA 5
LIAHONA 10785 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētitā Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Shayne M. Bowen, Bradley D. Foster, Christoffel Golden Jr., Anthony D. Perkins

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēmipā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētitā Pulē: Ryan Carr, LaRene Porter Gaunt

Tokoni Faipulusi: Melissa Zenteno

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētitā'i: Susan Barrett, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garry H. Garff, Jennifer Grace Jones, Hikari Loftus, Michael R. Morris, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Julia Woodbury

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, Kerry Lynn C. Herrin, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Scott M. Mooy, Brad Teare

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahataha'i 'o e Makasini: Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Ty Pilcher, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pākī: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Evan Larsen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tonga:

'Ētitā Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētitā Vika Taukolo

Kaungā 'Ētitā Siale Hola

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakōlo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'eke'ekē he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhingua ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-'Alapeniā, 'Amēnia, Pisilama, Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siana, Siana (faka'angofua'i), Koloeāia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Estōnia, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumeniā, Lusiā, Ha'amoā, Silovēnia, Sipeini, Suisalati, Suētēni, Suahili, Takāloka, Tahiti, Taileni, Tongā, 'lukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku hekeheke pe 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2013 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pe. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti' o 'Amelika.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiale pe faka'aonga'i pe 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaā'i atu ai hano fakatapatapai, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

May 2013 Vol. 37 No. 5. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431) POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.



**FAKAKOHOKO
FAKAMOTU'ALEA 'O E KAULEA**

Andersen, Neil L., 77
Ballard, M. Russell, 18
Beck, David L., 55
Bednar, David A., 41
Callister, Tad R., 52
Cardon, Craig A., 15
Christofferson, D. Todd, 109
Clayton, L. Whitney, 83
Cook, Mary N., 118
Cook, Quentin L., 32
Dalton, Elaine S., 12, 121
Davies, Dean M., 9
Dibb, Ann M., 115
Dickson, John B., 39
Ellis, Stanley G., 36
Eyring, Henry B., 22, 62
Falabella, Enrique R., 102
Golden, Christoffel, Jr., 99
Hales, Robert D., 48
Holland, Jeffrey R., 93
Kopischke, Erich W., 104
Monson, Thomas S., 4, 66, 89, 113
Nelson, Russell M., 45
Oaks, Dallin H., 96
Packer, Boyd K., 6
Perry, L. Tom, 86
Porter, Bruce D., 107
Scott, Richard G., 29
Uchtdorf, Dieter F., 26, 58, 70, 125
Wixom, Rosemary M., 81

**FAKAKOHOKO
FAKAMOTU'ALEA 'O E TEFITŌ**

Ako folofolā, 9
'Amanaki lelei, 70, 107
'Apī, 29, 102
Faingata'ā, 12, 70, 107, 118
Faka'apa'apa, 83
Fakafanongō, 81
Fakahaā, 52
Fakalelei, 12, 109, 121
Fakamālohiā, 55
Fakamolemolē, 15
Fakamo'oni, 18, 66, 93
Fakamo'ui mahaki, 58, 70
Fakatomalā, 15, 41, 83, 109
Falalā, 52
Fāmilī, 6, 18, 29, 55, 83, 102, 118
Fānaū, 81, 102
Feilaulā, 104
Fetu'utaki, 81
Hisitōlia fakafāmilī, 118
Kau Finemuī, 12
Kau palōfītā, 36
Lakanga Fakataula'eiki, 18, 52, 55, 62
Laumālie Mā'oni'oni, 6, 115
Loto fakatōkilalō, 83, 104
Loto Hounga'ia, 113
Lotū, 9, 113
Matē, 118
Mateaki, 83
Mo'oni, 89
Mo'ui fakamateliē, 125

Mo'ui 'i he maama fakalau-māliē, 125
Mo'ui ma'ā, 6, 41, 121
Natula faka-'Otuā, 12, 18, 58
Ngaahi Fekau, 86, 89
Ngaahi Folofolā, 66, 102
Ngaahi Fuakavā, 104
Ngaahi Temipalē, 4, 32, 121
Ngaahi tu'unga mo'ui, 48
Ngāue fakafaifekau, 4, 39, 45, 62, 66, 77
Ngāue Tokoni, 22, 55, 58, 109
Nofomalī, 83, 102
Nongā, 29, 32
'Ofā, 66, 83, 125
'Otua ko e Tamaī, 36, 99
Palani 'o e fakamo'ui, 41, 125
Sākalamēnitī, 9
Sisū Kalaisi, 22, 29, 48, 70, 89, 96, 99, 107, 109
Talangofuā, 48, 86, 89
Tau'atāina ke Filī, 86
Teuteū, 66
Toe Fakafoki mai 'o e Ongoongolelei, 45
Tohi 'a Molomonā, 45
Toputapū, 115
Tuī, 83, 93
Tupu 'a e Siasī, 39
Tu'unga Fakaākongā, 58
Tu'unga fakatakimu'ā, 52
Uouangatahā, 62



Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisí

'Oku ou tapou atu ke mou tokanga mo tali e ngaahi pōpoaki te tau fanongoá. Ko 'eku faka'ānauá ke tau fai ia.

S i'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou fiefia mo'oni ke talitali lelei kimoutolu ki he Konifelenisi Lahi Fakata'u hono 183 'o e Siasí.

I he māhina 'e ono ko ia talu mei he'etau fakataha fakamuimuí, ne lahi 'eku fefolau 'akí peá u fe'iloaki ai mo ha ni'ihí 'o kimoutolu 'i homou ngaahi feitu'ú. Hili e konifelenisi lahi 'i 'Okatopá, ne u folau ki Siamane peá u fakataha ai mo hotau kāingalotú 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe 'o e fonua ko iá pea pehē foki ki ha ngaahi kongá 'o 'Aositulia.

I he faka'osinga 'o 'Okatopá, ne u fakatapui ai 'a e Temipale Kilikali 'Alapeta' i Kānata, pea tokoni kiate au 'a 'Eletā mo Sisitā M. Lāsolo Pālatai, 'Eletā mo Sisitā Keleki C. Kulisiteniseni, peae pehē kia 'Eletā mo Sisitā Uiliami R. Uoka. Ne u toe fakatapui foki 'i Nōvema 'a e Temipale Poisi 'Aitahoó. Ne u kaungā fononga ki ai mo kau 'i he fakatapuí 'a 'Eletā mo Sisitā Tēvita A. Petinā, 'Eletā mo Sisitā Keleki C. Kulisiteniseni, kae pehē kia 'Eletā mo Sisitā Uiliami R. Uoka.

Na'e laulōtaha e ngaahi faka'ali'ali fakafonua ne fai kimu'a he fakatapuí.

Na'e 'ikai ke u lava ki he katoanga fakafonua 'i Kilikalí, he na'e hoko ai e ta'u 85 'o Sisitā Monisoní peá u ongo'i na'e totonu ke u nofo mo ia. Ka ne ma mamata he katoangá 'i he televisone homa loto falé peá u toki puna leva ki Kilikali he pongipongi hokó ki he fakatapuí. 'I Piosí, na'e kau ki he katoanga fakafonua ha to'u tupu 'e toko 9,000 tupu mei he vāhenga fakatemi-palé. Ne fu'u tokolahi fau e to'u tupú, pea ne 'ikai toe hao ha kau mēmipa ia 'o e fāmilí ki he fale ne nau faiva aí.

I he māhina kuo 'osí, ne folau ai 'a Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa mo Sisitā 'Ukitofa pea mo 'Eletā mo Sisitā Sefili R. Hōlani, pea mo 'Eletā mo Sisitā Kelekōlio A. Suitisā, ki Tekuisikalapa, Honitūlasi, ke fakatapui hotau temipale fo'ou ne toki langa aí. Na'e fakahoko foki ha faka'ali'ali fakaholomamata 'a e to'u tupú he efiāfi kimu'a he fakatapuí.

'Oku 'i ai ha ngaahi temipale ne 'osi fanongonongo, 'oku nau 'i ha ngaahi tu'unga kehekehe 'i hono kamatá pe 'oku lolotonga langa.

Ko hoku faingamālie 'eni ke fanongonongo ai ha temipale 'e



ua, 'a ia 'e langa 'i he ngaahi māhina pe ta'u ka hokó 'i he ongo feitu'u ko 'ení: Ko Sita Siti, 'Iutā, pea mo Lio ti Senelo, Palāsila. 'E kāinga, 'oku kei hokohoko māfana atu ai pē 'a e langa temipalé.

Hangē ko ia 'oku mou mea'í, ne u fanongonongo he konifelenisi lahi 'i 'Okatopá e liliu 'i he ta'u 'e lava ke ngāue fakafaifekau taimi kakato ai e kau talavou mo e kau finemuí, 'o lava ke ngāue kau talavou he taimí



ni honau ta'u 18 pea ta'u 19 e kau finemuí.

Me'a fakaofa mo fakamāfana mo'oni ko hono tali ia hotau to'u tupú. 'I he'ene a'u mai ki he 'aho 4 'o 'Epelelí—'aho 'e ua kuo hilí—kuo a'u 'etau kau faifekau taimi kakató ki he toko 65,634 pea ko e toko 20,000 tupu kuo ma'u honau uiui'í kae te'eki ai ke nau hū ki he MTC pea ko e toko 6,000 tupu 'oku kei 'initaviu mo 'enau

pīsopé mo e palesitani fakasiteikí. Ne fie ma'u ai ke mau fokotu'u ha misi-ona fo'ou 'e 58 ke feau 'aki e tupu he tokolahi 'o e kau faifekau.

Ke tokoni ki he kau faifekau pea koe'uhí ko e ha'u e kongā lahi 'etau kau faifekau mei ha feitu'u masiva, 'oku mau fakaafe'i ai kimoutolu, kapau 'oku mou lava, ke mou tokoni 'ofa mu'a ki he Pa'anga Faifekau Faka-lūkufua 'a e Siasí.

'E kāinga, te tau fanongo he 'ahó ni mo 'apongipongi ki ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie. Ne fekumi 'i he fa'a lotu 'a e ni'ihi 'e lea atú, ke nau 'ilo'i e me'a 'oku finangalo e 'Eikí ke tau fanongo ki ai he taimi ní.

'Oku ou tapou atu ke mou tokanga mo tali e ngaahi pōpoaki te tau fanongoá. 'Ofa ke tau fai ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, ko e 'Eikí, 'ēmeni. ■



Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer
Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku ou 'Ilo'i e Ngaahi Me'á ni

*I he kotoa 'o e ngaahi me'a kuó u lau, ako'i mo 'iló,
ko e mo'oni mahu'inga mo toputapu taha ke u 'oatú,
ko 'eku fakamo'oni makehe kia Sīsū Kalaisí.*

I he 1992 ne hoko ai hoku ta'u 68,
hili ia 'eku hoko he ta'u 'e hiva ko
ha Tokoni ki he Toko Hongofulu
Mā Uá pea ta'u 'e 22 'eku mēmipa
he Toko Hongofulu Mā Uá. Ne ue'i
au ke u kamata ngāue ki ha me'a ne
ui ko e "Ta'anga ne Te'eki ke 'Osí."
'Oku peheni e kongá 'uluakí:

*Ne u fakakaukau he pō atú 'o peheni,
Ko ha fakakaukau mahu'inga mo
loloto 'eni.
Ne hoko mai ia he'eku fu'u ongosiá,
Pea 'ikai ke u lava 'o mohe he'eku
hela iá.*

*Ko e 'ahó ne u femo'uekina fau
Peá u fakakaukauloto kiate au.
Na'e peheni leva e fakakaukau:
I he'eku kei talavou, te'eki ke u ta'u 68!*

*Ne u lava 'o hue lelei mo faingofuá;
Ne 'ikai felāngaaki hoku umá.
Ne u lava 'o lau ha sētesi tu'o uá
Peá u toe lava 'o lea'aki pē iá.*

*Ne u lava 'o ngāue ta'emālōlo
'i ha ngaahi houa lahi.
Pea ko e ngaahi me'a 'oku 'ikai
ke u lava he taimi ní*

*Na'á ku fakahoko lelei mo
faingofua ia aí.*

*Kapau te u lava 'o fakafoki e ta'ú,
Ka 'omi e fili ko iá kiate aú,
He 'ikai ke u fie foki au ki he'eku
kei talavou,
He 'e lahi e me'a 'e mole meiate aú.*

*'Oku ou fiamālie ke laka atu ki mu'á,
Pea tukuange 'a e kei talavou neongo
hono ngeiá.
He 'oku mahino kiate kitá
'A e me'a 'e mole kau ka toe foki
kimu'á.*

Ta'u 'e hongofulu mei ai ne u faka-
kaukau ke toe tākaki atu ha fanga ki'i
laine ki he maau ko iá:

*Ma'alifekina mo vave 'a e ta'u 'e
hongofulu
Mōlia fakataha atu ai mo e mamahi
taulōfu 'u.
Hanga 'e ha alanga ukamea 'o to'o
atu 'eku ketú;
Kae lava ke toe hangatonu 'eku 'alú.*

*Toe pukepuke 'e ha ukame'a 'a e kiá—
Ko ha fa'u ia ne faka'ofu'ofá!*

*Ikuna 'i ai e polioó mo hono ha'aha'á;
Kau atu ai ki he to'u tangata kia
kekevá.*

*Lava ke mātā e faka'ilonga 'o e
toulekeleká.
Pea he 'ikai faka'au ke toe lelei ange iá.
Me'a pē 'oku tupulaki 'iate kitá
Ko e loto ngalongaló hoku takauá.*

*Mou fehu 'i mai, "Okú ke manatu 'i aú?"
'Io, he 'oku 'ikai pē ke ke toe liliú.
'Oua leva mu'a te ke si'i tafihú
Kapau 'e ngalo ho hingoá 'iate aú.*

*Mo'oni pē ia kuó u ako ha me'a lahi
Na'e 'ikai ke u loto ke ke 'ilo'i,
Ka kuo 'omi 'e he toulekeleká e ngaahi
mo'oni
Te ne ngaohi 'a e laumālie ke tupulaki.*

*I he kotoa 'o e ngaahi tāpuaki kuo 'omí,
Ko e lelei taha 'i he'eku mo'ui
Ko e fakafiamālie mo e feohi
'Oku ou ma'u mei hoku 'ofa'anga
ko hoku uaifí.*

*Kuo mali lelei kotoa 'a 'ema fānaú,
Pea takitāuhi honau fāmili 'onautolú,
Pea 'i ai honau makapuna mo e fānaú,
Me'a vave mo'oni ko 'enau tutupú.*

*Kuo te'eki ai 'aupito ke liliu 'eku
fakakaukau
'O fekau'aki mo e toe foki 'o kei talavou.
He kuo pau ke tau hoholo, he 'oku
hoko mai aí
'A e 'ilo fakapapau ki he mo'oni.*

*Mou fehu 'i mai, "Ko e hā 'e 'omi
'e he kaha'ú?
Ko e hā nai 'e hoko kiate aú?"
Te u laka atu pea 'ikai hanú.
Toki fehu 'i mai 'i ha'aku ta'u 88!*

Ne u tākaki atu e kupu'i lea ko 'eni
he ta'u kuo 'osí:

*Mou me'a mai ko 'eni kuó u ta'u 88.
Me'a vave mo'oni ko e 'alu e ta'ú.
Ne u 'ahu, ketu mo tokotokó,
Pea faifai kuó u heka saliotē holó.*

*Fa'a ki'i mohe he taimi ki he taimi,
Ka 'oku kei ma'u pē mālohi 'o e la-
kanga fakataula'etiki.*

*Ka 'i he kotoa e ngaahi me'a 'oku
'ikai ke u ma'u 'i māmaní
Ko e tu'unga fakalaumālié 'oku kei
tupulakí.*

*Kuo lau miliona e maile kuó
u folauá
I he māmaní mo hono maile
ta'efa'alauá.
Pea neongo e satelaité mo 'ene tokoní,
Ko 'eku fonongá ni 'oku te'eki ai ke 'osí.*

*Ka 'oku ou lea atu 'i he loto
fakapapaú
'Oku ou 'ilo'i mo 'ofa 'i he 'Eikí 'o
lahi faiú.
Te u lava fakataha mo e kuonga
mu'á 'o fakamo'oní
I he'eku malanga'aki 'Ene folofola
mā'oní'oní.*

*'Oku ou 'ilo'i e ongo na'á Ne ma'u
'i Ketisemaní
'Oku fu'u tōtu'a ia ke tau mahino'í.
'Oku ou 'ilo na'á Ne fai ia ma'atautolu
kotoá;
He 'oku 'ikai hatau Kaume'a hangē
ko Iá.*

*'Oku ou 'ilo te Ne toe hā'ele māí
I he mālohi pea mo e lāngilangí.
'Oku ou 'ilo te u toe mamata kiate Iá
I he iku'anga 'o 'eku fonongá.*

*Te u tū'ulutui 'i hono ve'e va'e ne kafó;
Peá u ongo'i Hono Laumālié 'Ene uló.
'E toki fafana tetetete hake hoku le'ó,
"E hoku 'Eiki, mo hoku 'Otua, 'oku
ou 'iló."¹*

Pea 'oku ou 'ilo'i ia!
'Oku tu'u e matapā sio'ata ki-
mui homau 'apí 'o hanga atu ki ha
ki'i ngoue matala'i'akau pea mo ha
'ulu'akau 'i ha ki'i ve'e vai. 'Oku
tu'u e holisi 'e taha 'o e falé he ve'e
ngoue matala'i'akau pea 'oku totolo
e 'akau ko e English ivy he holisí.
Kuo ta'u lahi hono fa'u ai 'e he fanga
ki'i manupuná honau punungá. 'Oku
malu ange foki e fanga ki'i pununga
ia he 'akau 'oku totolo he holisí mei
he fanga fókisi, kumā mo e fanga pusi
'oku fe'alu'aki holó.

'Aho 'e taha ne fai ha longoa'a mei
he 'akau' ni. Ne ongo mai ha tangi



faka'aulolongo pea fepunaki mai ai
ha fanga ki'i manupuna 'e 8 pe 10 nai
mei he ngaahi vao 'akau takatakaí he
longoa'á ni. Ne u sio atu 'o 'ilo e me'a
ne tupu ai e longoa'á. Ne u sio atu
ki ha fu'u ngata na'e kamata totolo
hifo 'i he 'akau' 'o tautau 'i mu'a he
matapā sio'atā pea lava ke u ala
atu 'o fusi'i ki lalo. Na'e 'i ai ha fo'i
pupula 'e ua he sino 'o e ngatá—ko
e fakamahino ia kuó ne 'osi folo 'e
ia ha ki'i manupuna 'e toko ua mei
he punungá. 'I he ta'u ko 'eni 'e 50
kuo mau nofo ai 'i 'apí, kuo te'eki ai
ke mau mamata ha me'a pehē. Ko
'ene toki hokó 'eni—he anga 'emau
fakakaukau.

'I ha ngaahi 'aho si'i mei ai, ne toe
hoko ha longoa'a, 'i he 'otu vālai ko
ia na'e totolo he 'ā 'o e fanga kulií. Ne
mau fanongo ki he tangi tatau pē pea
mo e fepunaki fakataha mai e fanga
manupuná. Ne mau 'ilo'i e tokotaha
fai koví. Ne lele atu homa mokopuná
'o fusi'i mai ha ngata 'okú ne kei 'ūtaki
pē e fa'ē na'á ne ma'u 'i ha punungá
'o tāmata'í.

Ne u pehē loto pē, "Ko e hā e me'a
'oku hokó? Kuo toe 'ohofi nai 'a e
Ngoue ko 'Īteni?"

Ne u manatu ki he ngaahi faka-
tokanga kuo lea'aki 'e he kau palō-
fitá. He 'ikai ke tau hao ma'u pē mei
he mālohi 'o e filí, 'o a'u pē ki hotau
ngaahi 'apí. 'Oku fie ma'u ke tau
malu 'i 'etau fānaú.

'Oku tau mo'ui 'i ha māmani faka-
tu'utāmaki mo'oni 'okú ne fakamana-
mana 'i 'a e ngaahi me'a fakalaumālie
tahá. 'Oku 'ohofi 'a e fāmilí, 'a e fa'unga
mahu'inga taha 'i taimi mo 'itānití, 'e ha
ngaahi mālohi 'oku tau lava 'o mamata
pe 'ikai mamata ki ai. 'Oku takai holo 'a
e filí. Ko 'ene taumu'á ke fakatupu lavea.
Kapau te ne lava 'o fakavaivai'i mo faka-
'auha 'a e fāmilí, te ne ikuna leva.

'Oku 'ilo'i 'e he Kāingalotu 'i he
Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e mahu'inga
fisifisimu'a 'o e fāmilí pea nau feinga
ke mo'ui 'i ha founga he 'ikai lava ke
hū mai ai e filí ki honau 'apí. 'Oku tau
ongó'i hao mo malu mo 'etau fānaú
'i hono tauhi 'a e ngaahi fuakava kuo
tau faí mo mo'ui talangofua ki he
me'a 'oku fie ma'u ke fai 'e he kau
muimui 'o Kalaisí.

Na'e pehē 'e 'Īsaia, "Pea ko e ngāue
'o e mā'oní'oní ko e melinó ia; pea ko
e fua 'o e mā'oní'oní ko e fiemālie mo
e nofo lelei 'o ta'engata."²



‘Oku tala’ofa mai e melino ko iá ‘i he ngaahi fakahā ne folofola ai e ‘Eikí, “Ka ‘o kapau te mou mateuteu, ‘e ‘ikai te mou manavahē.”³

Kuo foaki mai e tumutumumu ‘o e mālohi e lakanga fakataula’eikí ke malu ‘i ‘aki ‘a e ‘apí mo kinautolu ‘oku nofo aí. ‘Oku ma’u ‘e he tamaí ‘a e mafai mo e tufakanga ke ako ‘i ‘ene fānaú pea tāpuaki ‘i pea ke tokonaki ma’anautolu ‘a e ngaahi ouau ‘o e ongoongoleléi pea mo ha fa’ahinga malu ‘i fakataula’eiki pē ‘e fie ma’u. Kuo pau ke ne fakahaa ‘i ‘a e ‘ofá mo e anganofó mo faka’apa’apa ‘i ‘a e fa’ēé ke lava ‘ena fānaú ‘o mamata ki he ‘ofa ko iá.

‘Oku ou ‘ilo ‘i ko e tuí ko ha mālohi mo’oni ia, ‘oku ‘ikai ko hano lea ‘aki pē ‘o e tuí. ‘Oku si ‘i ha me’a ia ‘e mālohi ange ‘i he lotu faivelenga ‘a ha fa’ē angatonu.

Ako ‘i koe pea mo ho fāmilí ‘o fekau ‘aki mo e me’afuaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni pea mo e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí. He ‘ikai ha ngāue ta’engata ‘e ma’ongo’onga ange ‘i he ngāue ‘oku fai ‘i loto he ngaahi holisi homou ‘apí.

‘Oku tau ‘ilo ‘i ko e fānau fakalaumālie kitautolu ‘a ha mātu’a fakalangi, ‘oku tau ‘i he māmaní ke ma’u hotau sino fakamatelié pea ke sivi ‘i kitautolu. Ko kitautolu kuo tau ma’u e sinó, ‘oku tau ma’u ha mālohi ke ikuna ‘i ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau ma’u ha sinó.⁴ ‘Oku tau tau’atāina ke fili ‘a e me’a ‘oku tau loto ki aí pea mo e fa’ahinga tō’onga te tau faí, ka ‘oku ‘ikai

ke tau tau’atāina ke fili ‘a hono ngaahi nunu’á. Kuo pau ke nau hoko mai.

‘Oku faka’uhinga ‘i e tau’atāina ke filí ‘i he folofolá ko e “tau’atāina ke fili ki he totonú” ‘i he vaha’a ‘o e leleí mo e koví. ‘Oku feinga ‘a e filí ke fakatauvele ‘i kitautolu ke tau faka’aonga ‘i hala ‘etau tau’atāina ke filí.

‘Oku ako ‘i mai ‘e he folofolá ‘e “lava ‘e he tangata kotoa pē ‘o ngāue ‘i he tokāteline mo e tefito ‘i mo’oni ‘o kau ki he kaha’ú, ‘o fakatau ki he tau’atāina ke fili ki he totonú ‘a ia kuo foaki kiate iá, koe’uhí ke lava ‘o ‘eke ‘i mei he tangata kotoa pē ‘a ‘ene ngaahi angahala ‘a’aná ‘i he ‘aho ‘o e fakamāú.”⁵

Na’e ako ‘i mai ‘e ‘Alamā ‘o pehē ‘oku “‘ikai lava ‘e he ‘Eikí ke ‘afio ki he angahalá ‘o momo ‘i faka’atu ‘i ia.”⁶ Ke mahino ‘eni, kuo pau ke tau fakamavahevahe ‘i ‘a e angahalá mei he tokotaha faiangahalá.

Hangē ko ‘ení, ‘i hono ‘omi ki he ‘ao ‘o e Fakamo’uí ha fefine ne mo’ua he tonó pea mahino na’e halaiá, na’á Ne tukuange ‘a e me’á ni ‘aki ha fo ‘i lea ‘e fitu: “‘Alu, pea ‘oua ‘e toe faiangahala.”⁷ Ko e laumālie ia ‘o ‘Ene ngāué.

Ko e kātaki ko ha ‘ulungaanga lelei ia, kae hangē ko e ‘ulungaanga lelei kotoa pē, ko e taimi ‘oku ‘ave hala ‘i aí, ‘oku liliu leva ia ‘o hoko ko ha vaivai’anga. ‘Oku fie ma’u ke tau tokanga telia ‘a e “tauhele ‘o e kātaki” ke ‘oua na’a tau fihia ai. ‘Oku ‘ikai hanga ‘e hono fakangaloku ia ‘o e ngaahi lao

e fonuá ke kātaki ‘i ‘a e tō’onga anga’ulí, ‘o holoki ai e nunu’a fakalaumālie ‘e hoko mai ‘i hono maumau ‘i e fonu ‘a e ‘Otuá ki he angama’á.

‘Oku fā’ele ‘i mai e taha kotoa mo e Maama ‘o Kalaisí, ko ha ivi takiekina ‘okú ne fakangofua e tokotaha kotoa pē ke ne ‘ilo ‘i e totonú mei he me’a ‘oku halá. Ko e me’a ‘oku tau fai ‘aki e maama ko iá mo e anga ‘etau tali e ngaahi ue ‘i ko ia ke mo’ui mā’oni’oni, ko ha kongā ia ‘o e sivi ‘o e mo’ui fakamatelié.

“He vakai, ‘oku foaki ‘a e Laumālie ‘o Kalaisí ki he tangata kotoa pē, koe’uhí ke ne ‘ilo ‘i ‘a e leleí mei he koví; ko ia ‘oku ou fakahā kiate kimoutolu ‘a e founga ke fakamāú; he ko e me’a kotoa pē ‘oku fakaafe ‘i ke fai leleí, pea ‘oku fakaloto ‘i ke tui kia Kalaisí, ‘oku ‘omai ia ‘i he mālohi mo e foaki ‘a Kalaisí; ko ia te mou fa’a ‘ilo ‘i ai ‘i ha ‘ilo haohao ‘oku tupu ia mei he ‘Otuá.”⁸

Kuo pau ke tau takitaha tu’u ‘i ha tu’unga ke tau lava ‘o tali ai e tatakī mo e ue ‘i ‘a e Laumālie Mā’oni’oni. ‘Oku ‘i ai pē founga ia ‘a e ‘Eikí ke lilingi hifo ai e poto haohao kiate kitautolu ke ne ue ‘i, tatakī, fakahino’hino ‘i mo fakatokanga mai kiate kitautolu. ‘E lava ke ‘ilo ‘i ‘e he foha pe ‘ofefine kotoa pē ‘o e ‘Otuá ‘a e ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ke nau ‘ilo ‘i levá. Ako ke ke ma’u pea ngāue ‘i leva ‘a e ue ‘i fakalaumālié mo e fakahā ‘okú ke ma’u.

‘I he kotoa ‘o e ngaahi me’a kuó u lau, ako ‘i mo ‘iló, ko e mo’oni mahu’inga mo toputapu taha ke u ‘oatú, ko ‘eku fakamo’oni makehe kia Sisū Kalaisí. ‘Okú Ne mo’ui. ‘Oku ou ‘ilo ‘okú Ne mo’ui. Ko ‘Ene fakamo’oni au. Pea ‘oku ou lava ‘o fakamo’oni kiate Ia. Ko Ia hotau Fakamo’uí mo hotau Huhu í. ‘Oku ou ‘ilo ‘i fakapapau ‘eni. Pea ko ‘eku fakamo’oni ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Boyd K. Packer, “Unfinished Composition,” 2012.
2. ‘Īsaia 32:17.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:30.
4. Vakai, *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siosefa Sāmīta* (2007), 242.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:78.
6. ‘Alamā 45:16.
7. Sione 8:11.
8. Molonai 7:16.



Fai 'e Pisope Dean M. Davies
Tokoni Ua 'i he Kau Pisopeliki Pulé

Ko ha Fakava'e Pau

*Tuku ke tau tali e fakaafe 'a e Fakamo'uí ke ha'u kiate Iá.
Tuku ke tau langa 'etau mo'uí 'i ha fakava'e 'oku
malu mo pau.*

I he 'aho 17 'o 'Okatopa 1989, ne u foki atu ai ki 'api mei he ngāue 'o fakaoifi atu ki he maama hala 'i he fetaulaki'anga 'o e hala Māketí mo hala Pilá 'i Seni Felenisisikou, Kalefōnia. 'I he taimi ko iá, ne ngalulu e kaá peá u fakakaukau, "mahalo 'oku molū e va'é." 'I he hoko atu 'a e ngalulú, ne u fakatokanga 'i ha pasi 'oku fu'u ofi mai kiate au peá u pehē, "Ne tui'i au 'e he pasi!" Ne toe fākalalahi e ngalulu 'a e kaa peá u pehē, "mahalo 'oku molū kotoa e va'é 'e fā!" Ka na'e 'ikai molū ha va'e pe ko e pasi—ko ha mofuike mālohi mo'oni! 'I he'eku tu'u 'i he maama kulokulá, ne hangē e kau halá ha kau peau ne fasi atu he Hala Māketí. Ne sālue 'i mu'a 'iate au ha fu'u fale ma'olunga, ko ha ngaahi 'ōfisi pea kamata ke ngangana hifo e pilikí mei ha fale motu'a 'i hoku to'ohemá he hokohoko atu e ngalulu 'a e kekelelé.

Ne hoko e mofuike Loma Pilieta 'i he Matāfanga Seni Felenisisikou 'i he 5:04 efiafi 'o e 'aho ko iá pea tukuhāusia ai ha toko 12,000.

Na'e fakatupu 'e he mofuiké ha maumau lahi 'i he Matāfanga Seni Felenisisikó, tautautefito ki he kekele vangavanga 'i Seni Felenisisikou mo 'Okalaní. Na'e langa 'a e vāhenga Malina 'i Seni Felenisisikou 'i ha

kelekele na'e tui'io ai e 'one'oné, efú, makamaká mo e vevé, mo ha ngaahi me'a kehe pea na'e lahi fau e vai 'i lolo fonuá. Ko e kongá 'o hono tanú ko ha veve ne hua 'i ki he Matāfanga Seni Felenisisikou, hili e mofuike 'i Seni Felenisisikou he 1906."¹

'I he 1915 nai, ne langa ha ngaahi fale nofo totongi 'i he kongá ko 'eni ne tanú. 'I he lahi 'a e vaí 'i he mofu-ike 'o e 1989, ne liliu ai e feitu'ú ni 'o fu'u molū e kekelelé pea holo ai



e ngaahi falé. Ko hono mo'oni, ne 'ikai langa e ngaahi falé 'i ha fakava'e pau.

Ne uesia 'e he mofuike Loma Pilieta ha mo'ui 'a ha tokolahi, kau ai au. 'I he'eku fakakaukauloto ki he me'a ne hoko he 'aho ko iá 'okú ne toe fakapapau 'i mai ki hoku 'atamaí mo e lotó kuo pau ke tau langa 'i ha fakava'e pau ke matu'uaki e ngaahi 'ahi'ahi, mofuike mo e faka'auha 'o e mo'ui.

Ne fakamahino 'i mo'oni 'e he palōfita Nifai ko Hilamaní 'a e mahu'inga 'o hono langa 'etau mo'uí 'i ha fakava'e paú, mo fakava'e 'ia Sīsū Kalaisí: "Pea ko 'eni, 'e hoku ongo foha, manatu, manatu 'oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu'ungá; koe'uhí ka tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, 'io, 'a 'ene ngaahi ngahaú 'i he 'ahiohió, 'io, ka fa'aki kiate kimoua 'a hono kotoa 'o 'ene 'uha maká mo 'ene fu'u afā lahí, 'e 'ikai ma'u 'e ia ha mālohi kiate kimoua ke fusi hifo 'a kimoua ki he vanu 'o e mamahí mo e faingata'a'ia 'oku 'ikai hano ngata'angá, koe'uhí ko e maka kuo langa ai 'a kimouá, 'a ia ko e makatu'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá 'e 'ikai lava ke nau hinga" (Hilamani 5:12).

'I hono langa ko ia 'o e ngaahi temipale 'i onopōnī, 'oku 'i ai e tokanga makehe ki hono sipingá, me'a faka'enisiniá mo hono faka'aonga 'i 'o e ngaahi nāunau langá. 'Oku sivi faka'āuliliki e kekelelé mo e tūkunga 'o e feitu'u 'e tu'u ai e temipalé. 'Oku fai e fakatotolo ki he havilí, 'uhá mo e feliliuaki 'o e 'eá 'i he feitu'u ko iá ke langa e temipalé pea fokotu'u ke ne matu'uaki e ngaahi mofuike fakatu'upakeé, afaá, tāfeá mo e ngaahi faka'auha fakanatulá. 'I ha ngaahi temipale lahi, 'oku keli loloto ki lalo fonua ha ngaahi sima pe ukamea ke ne fakama'u e fakava'e 'o e temipalé.

Pea hangē ko e kau tā-palani mo e kau langa 'o e 'aho ní, kuo teuteu he'etau Tamai Hēvani 'ofa mo manava'ofá ha palani, me'angāue mo ha ngaahi nāunau kehe ke tau faka'aonga 'i ke langa pea fa'u 'etau mo'uí ke pau mo ta'eue'ia. Ko e palani 'a



e palani 'o e fakamo'uí, 'a e palani lahi 'o e fiefiá. 'Oku 'omai 'e he palani ha fakatātā mahino mo ha mahino ki he kamata'angá mo e faka'osingá, ngaahi sitepu mahu'ingá, kau ai e ngaahi ouau 'oku mahu'inga ki he fānau takitaha 'a e Tamaí ke nau lava 'o foki ki Hono 'aó pea nofo mo Ia 'o ta'engata.

Ko e tuí, fakatomalá, papitaisó, me'áfoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní mo e kātaki ki he ngata'angá, ko ha kongia ia 'o e "siate folau" 'o e mo'uí. 'Oku nau tokoni ke fa'u e piliki totonu te ne fakama'u 'etau mo'uí ki he Fakalelei 'a Kalaisí. 'Okú ne fakafōtunga mo fa'u ha ngaahi pou-tuliki ki ha mo'uí 'a ha taha. Pea hangē ko e 'i ai e "ngaahi fakahinohino pau" 'i he palani 'o ha temipale, 'okú ne 'omi ha ngaahi fakaikiiki ki he founa hono fa'u mo fakataha 'i e ngaahi kongia mahu'ingá, 'oku hoko 'a e lotú, lau folofolá, ma'u e sākalamēnití mo hono ma'u e ngaahi ouau mahu'inga 'o e lakanga fakataula'eikí ko e "ngaahi fakahinohino pau" 'oku tokoni ke fakataha 'i mo ha 'i fakataha 'a e ngaahi alanga fale 'o e mo'uí.

'Oku mahu'inga hono fakapalanisí 'i e ngaahi fakahinohino pau ko 'ení.

Hangē ko 'ení, 'i he founa hono ngaahi 'o e pilikí, 'oku pau ke tonu e lahi 'o e 'one'oné, makamaká, simá, mo e vai 'oku faka'aonga 'i ke ma'u 'a e mālohi taha 'e ala ma'uí. 'E vaivai e pilikí ka hala e fuá pe 'ikai fakakau ha kongia 'o e ngaahi me'á ni pea 'ikai lava ke fai hono fatongia mahu'ingá.

'E pehē pē kapau he 'ikai ke tau fakapalanisí 'i lelei 'etau mo'uí 'aki e lotu fakatāutaha faka'ahó mo keinanga 'i he folofolá, fakamālohia fakauike mei hono ma'u 'o e sākalamēnití, mo kau ma'u pē 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí hangē ko e ngaahi ouau 'o e temipalé, 'oku tau 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki ke fakavai-vai 'i hotau fa'unga ivi fakalaumālié.

Na'e fakamatala 'i peheni ia 'e Paula 'i ha'ane tohi ki he kakai 'Efesoó, pea 'e lava ke tau faka'aonga 'i ia 'i he 'etau fie ma'u ke fakapalanisí mo fakafekau-aki 'etau tō'ongá mo hotau laumālié: "A ia 'oku fehokotaki lelei ai 'a e fale kotoa, pea tupu ia ko e fale ma'oni'oni ki he 'Eikí" ('Efesō 2:21).

Ko e lotú 'a e taha 'o e ngaahi tefito 'i piliki mahu'inga 'o 'etau tuí mo 'etau tō'ongá. 'Oku tau lava 'o

fakahaa 'i 'i he lotú 'a 'etau fakahounga 'i, 'ofa mo māteaki 'i 'o e 'Otuá. Te tau lava 'o tauhi Hono finangaló pea tau ma'u ai 'a e mālohi ke mo'uí 'o fakatatau mo 'Ene ngaahi akonakí. Ko e lotú e founa te tau lava ai 'o muimui mo kolea Hono iví 'i he 'etau mo'uí 'a ia ko e fakahaa.

Na'e ako 'i 'e 'Alamā 'o pehē, "Fealea'aki mo e 'Eikí 'i he me'a kotoa pē te ke fai, pea te ne fakahinohino 'i koe 'i he me'a 'oku lelei; 'io, 'o ka ke ka tokoto hifo 'i he po'ulí tokoto hifo ki he 'Eikí, koe'uhí ke ne tokanga 'i koe 'i ho'o mohé; pea 'o ka ke ka tu'u hake 'i he pongipongí tuku ke fonu ho lotó 'i he fakafeta 'i ki he 'Otuá; pea kapau te ke fai 'a e ngaahi me'á ni, 'e hiki hake koe 'i he 'aho faka'osi" ('Alamā 37:37).

'Oku totonu ke hoko hono vahevahe 'o e ngaahi fakakaukaú, ongó mo e faka'ānauá mo e 'Otuá 'i he lotu fakamātoato mo ongo 'i mo'oni ko ha kongia mahu'inga kiate kitautolu takitaha pea fakanatula hangē ko e mānavá mo e kaí.

'E toe fakamālohia foki 'etau tuí mo 'etau tō'ongá 'e he fekumi faka'aho 'i he folofolá. Pea hangē ko 'etau fie ma'u e me'akai ke fafanga hotau sino fakatu'asinó, 'e fafanga mo fakamālohia hotau laumālié 'i he 'etau keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí 'a ia ne hiki 'e he kau palōfitá. Ne ako 'i 'e Nifai 'o pehē, "Keinanga 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí; he vakai, 'e fakahā kiate kimoutolu 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou faí" (2 Nifai 32:3).

Neongo 'oku lelei hono lau e folofolá, ka 'oku 'ikai fe'unga hono laú ke ma'u ai hono 'uhinga kakato mo e loloto 'o e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí. 'E 'omai 'e he fekumi, fakaulauloto pea mo mo'uí 'aki e folofola 'a Kalaisí hangē ko hono ako 'i 'i he folofolá, 'a e poto mo e 'ilo 'oku mahulu atu 'i he mahino fakamatelié. Te ne fakamālohia 'etau loto'akí mo 'omi e ivi talifaki fakalaumālié ke fai hotau lelei tahá 'i he tūkunga kotoa pē.

Ko e taha e sitepu mahu'inga taha te tau lava 'o fai ke fakamālohia ai 'etau mo'uí pea pīkitaí ki he fakava'e 'o e Fakamo'uí, ke ma'u 'i he tu'unga

taau e sākalamēnití he uike kotoa. 'Oku 'oange 'e he ouau 'o e sākalamēnití ki he mēmipa kotoa 'o e Siasí ha faingamālie ke tomu'a fakakaukauloto ki he'ene mo'uí, ke fakakaukau ki he ngaahi me'a na'á ne fai pe ta'e fai 'oku fie ma'u ke fakatomala mei aí, pea ke ma'u 'a e maá mo e vaí ko e fakataipe toputapu 'o e sino mo e ta'ata'a 'o Sisū Kalaisí, ko ha fakamo'oni ki He'ene Fakaleleí. Kapau te tau ma'u ia 'i he loto fakamātoato mo e loto fakatōkilalo, 'oku tau fakafō'ou 'etau ngaahi fuakava ta'engatá, fakama'a mo fakahaohaoa'i, pea ma'u e tala'ofa, 'e hoko Hono Laumālié ko hotau takaua ma'u pē. 'Oku hoko 'a e Laumālié ko ha mota pe fehokotaki'anga 'oku 'ikai ngata pē 'i hono fakama'á ka 'okú ne fakamanatu mai e me'a kotoa mo toutou fakamo'oni kia Sisū Kalaisi. 'Oku fakamālohia 'etau fehokotaki fakatāutahá he fakava'e mālohi ko Sisū Kalaisí 'i hono ma'u e sākalamēnití 'i he tu'unga tāú.

Na'e akonaki 'a e Fakamo'uí he lolotonga 'Ene ngāue fakafaifekau, 'i he 'ofa pea mahino e ngaahi

tokāteliné, ngaahi tefito'i mo'oní mo e ngaahi ngāue mahu'inga te ne malu'i 'etau mo'uí mo fakamālohia kitautolú. Hili 'ene malanga 'i he mo'ungá na'á Ne pehē:

“Ko ia, ko ia ia 'oku fanongo ki he ngaahi leá ni 'a'aku pea fai ki aí, te u fakatatau ia ki ha tangata poto, ['a ia] na'e langa hono falé 'i he funga maká—

“Pea na'e tō 'a e 'uhá, pea 'oho mai 'a e vaí, pea hoko mo e havilí, 'o tō ki he fale ko iá; ka na'e 'ikai holo ia, he na'e langa ia 'i he funga maka.

“Ka ko ia ia 'okú ne fanongo ki he'eku ngaahi talá ni, pea 'ikai fai ki aí 'oku fakatatau ia ki ha tangata vale, ['a ia] na'e langa hono falé 'i he 'one'oné—

“Pea na'e tō 'a e 'uhá, pea 'oho mai 'a e vaí, pea na'e angi 'a e matangí 'o fa'aki ki he fale ko iá; pea na'e holo ia, pea ko e me'a lahi 'a 'ene holó” (3 Nifai 14:24–27; vakai foki, Mātiu 7:24–27).

'E kāinga, he 'ikai ha taha 'o kitautolu te tau langa 'i he 'ilopau hotau 'apí, ngāue'angá pe ngaahi fale

toputapu 'oku fai ai e lotú 'i ha 'one-'one, makamaka mo e veve pe 'ikai tonu hono palaní mo e naunaú. Tuku ke tau tali e fakaafe 'a e Fakamo'uí ke ha'u ki ate Iá. Tuku ke tau langa 'etau mo'uí 'i ha fakava'e 'oku malu mo paú.

'Oku ou fakamo'oni 'i he loto fakatōkilalo 'i he'etau fakama'u 'etau mo'uí 'ia Sisū Kalaisi pea ki He'ene Fakaleleí pea mo muimui tokanga 'i He'ene palani ki he'etau fiefiá, kau ai e lotu faka'ahó, 'a e ako folofola faka'ahó mo e ma'u fakauike 'a e sākalamēnití 'e fakamālohia ai kitautolu, pea a'usia 'a e tupulaki fakatāutaha mo'oní mo e ului 'oku tu'uloá, te tau mateuteu ange ke matu'uaki lelei e ngaahi matangí mo e ngaahi faka'auha 'o e mo'uí; te tau ma'u 'a e fiefiá mo e nēkeneka kuo tala'ofa maí, pea te tau ma'u 'a e lototo'a 'oku langa 'etau mo'uí 'i ha fakava'e pau: ko ha fakava'e 'e 'ikai pē ke holo. 'I he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, “1989 Loma Prieta Earthquake,” wikipedia.org/wiki/1989_Loma_Prieta_earthquake.





Fai 'e Elaine S. Dalton

Ne Toki Tukuange mei he Palesitani Lahi 'o e Kau Finemui

Ko e Ngaahi 'Ofefine Kitautolu 'o 'Etau Tamai Hēvaní

I he 'etau hoko ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, 'oku makehe pea kehekehe hotau tūkungá mo 'etau ngaahi a'usiá. Ka 'oku mahu 'inga 'a hotau fatongiá—he 'oku tau mahu 'inga.

Ko e uike kotoa pē 'oku lau ai 'e he kau finemui 'i he funga māmaní 'a e kaveinga 'o e Kau Finemui. Neongo pe ko e hā e lea fakafonuá, ka ko e taimi kotoa 'oku ou fanongo ai ki he ngaahi leá ni: "Ko e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o 'etau Tamai Hēvaní, 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu pea 'oku tau 'ofa 'iate Iá,"¹ 'oku fakapapau 'i mai 'e he Laumālié ki hoku lotó 'oku nau mo'oni. 'Oku 'ikai ngata 'i he'ene fakapapau 'i mai hotau tu'ungá—ko hai kitautolú—ka 'okú ne toe talamai ko hai 'oku 'A'ana kitautolú. Ko e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o ha tokotaha kuo hakeaki 'i!

Kuó u fe'iloaki 'i he fonua mo e konitinēniti kotoa mo ha kau finemui loto falala, pōto'i lea, fonu 'i he māmá, fakalelei 'i 'e he ngāue mālohí mo e faingata'á, pea 'oku nau ma'u ha tui hao-hao mo mahino. 'Oku nau angama'a. Ko ha kau tauhi fuakava 'oku "tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē."² 'Oku nau 'ilo'i

ko hai kinautolu pea 'oku 'i ai honau fatongia mahu'inga ke fakahoko 'i hono langa e pule'anga 'o e 'Otuá.

'I he'eku 'i he kolisí, ne u kau ki he Kau Faiva Fakavaha'a-Pule'anga 'a BYU. Ne ma'u 'e he'emaui kulupú

'i ha fa'ahita'u māfana 'e taha ha faingamālie makehe ke 'a'ahi ki he ngaahi misiona 'i 'Iulopé. Ko ha taimi faingata'a 'eni kiate au he na'e ta'e 'ama-nekina e mālōlō 'eku tangata'eikí 'i ha ngaahi māhina si'i kimu'a. Lolotonga 'emaui 'i Sikotilaní, ne u ongo'i tuēnoa peá u loto fo'i. Ne mau faiva 'i ha falelotu he pō ko iá, pea hili 'emaui faka'alí, ne mau foki ki he 'api fakamisioná. 'I he kamata ke u lué, ne u vakai atu ki ha fo'i maka ne tuku he ve'e 'ā 'i ha ngoue ne tauhi lelei. Ne u lau 'a e ngaahi leá ni, "Ko e hā pē ho fatongiá, fai ia 'aki ho lelei tahá." Ne tō loloto e ngaahi leá ki hoku lotó he taimi ko iá peá u ongo'i 'oku ala hifo e mālohi 'o e langí 'o 'omi ha pōpoaki. Ne u 'ilo'i 'oku 'afio'i au 'e ha Tamai Hēvani 'ofa. Ne u ongo'i 'oku 'ikai ke u tuēnoa. Ne u tu'u 'i he ngoue ko iá 'o tangi. "Ko e hā pē ho fatongiá, fai ia 'aki ho lelei tahá." Ne fakafo'ou 'e he ngaahi lea ko iá 'a 'eku fakakaukau 'oku 'afio'i au 'e he Tamai Hēvaní mo 'i ai 'Ene palani ki he'eku mo'uí, pea ne tokoni e laumālie ne u ongo'i ke mahino 'oku mahu'inga 'a hoku fatongiá.

Ne u toki 'ilo ne hanga 'e he ngaahi leá ni 'o fakalotolahi 'i e palōfita ko Tēvita O. Makeí lolotonga 'ene hoko ko ha faifekau kei talavou 'i Sikotilaní. Na'á ne fakatokanga 'i e ngaahi leá ni 'i ha maka 'i ha fale, 'i ha taimi fakaloto fo'i 'i he'ene ngāue fakafaifekau, pea na'e fakaivia ia 'e he ngaahi lea ko



Senē, 'Aositelēlia

iá. Hili ha ngaahi ta'u mei ai, ne holoki 'a e falé, peá ne fetu'utaki ke 'omi e fu'u maká 'o fokotu'u 'i he ngoue he 'api fakamisioná.³

'I he'etau hoko ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, 'oku tau makehe pea kehekehe hotau tükungá mo 'etau ngaahi a'usiá. Ka 'oku mahu'inga 'a hotau fatongia—he 'oku *taumahu'inga*. 'E ngali ta'eoli, si'isi'i, faingata'a, pea ngali ma'ulalo he taimi 'e ni'ihi 'a 'etau tokoni faka'aho 'o e lehilehi'i, ako'i, mo tokanga'i e ni'ihi kehé, ka 'i he'etau manatu'i 'a e 'uluaki laine ko ia 'o e kaveinga 'o e Kau Finemuí—“Ko e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o 'etau Tamai Hēvaní, 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu”—e hoko ai ha liliu 'i hotau vaá mo 'etau talí.

Ne toki mālōlo 'a 'eku fa'ē faka'ofa 'ofa ta'u 92. Na'á ne mavahe atu mei he māmaní 'o hangē ko 'ene mo'uí—'o fakalongolongo pē. Ne 'ikai hoko 'ene mo'uí 'o hangē ko 'ene palaní. Ne mālōlo hono husepānití, 'a 'eku tamai, 'i hono ta'u 45, 'o tuku ai 'eku fa'ē mo ha fānau 'e toko tolu—ko au mo hoku ongo tuonga'ané. Na'á ne nofo uitou 'i ha ta'u 'e 47. Na'á ne faiako 'aho pea faiako tā piano he po'ulí ke tokoni'i homau fāmīlī. Na'á ne tauhi 'a 'ene tangata'eikí, 'a 'eku kui tangata ne toulekeleka ne mau kaungā'apí. Na'á ne fakapapau'i ne mau ako kotoa he 'univēsiti. Na'á ne talamai kuo pau ke fai ia ke mau lava 'o “tokoni.” Na'e 'ikai ke ne teitei lāunga. Na'á ne tauhi 'ene ngaahi fuakavá, pea koe'uhí na'á ne fai ia, na'á ne omi ai 'a e mālohi 'o e langí ke faitāpuekina homau 'apí pea 'omi mo ha ngaahi mana. Na'á ne falala ki he mālohi 'o e lotú, lakanga fakataula'eikí, mo e ngaahi tala'ofa 'o e fuakavá. Na'á ne faivelenga 'i he'ene ngāue ki he 'Eikí. Ne fakamālohia kimautolu fānau 'e he'ene mateakí. Na'á ne toutou fakamanatu 'a e folofola: “Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou ha'isia, 'o ka mou ka fai 'a e me'a 'oku ou lea 'akí; ka 'o ka 'ikai te mou fai 'a ia 'oku ou lea 'akí, 'oku 'ikai hamou tala'ofa.”⁴ Ko 'ene motó ia, pea na'á ne 'ilo 'oku mo'oni ia. Na'e mahino ki ai e 'uhinga e hoko ko ha taha tauhi fuakavá. Ne 'ikai ke 'iloa ia 'e māmani. Ne 'ikai ke ne fie ma'u ia. Na'á ne 'ilo'i ko hai ia pea mo ia 'oku



'A'ana iá—ko ha 'ofefine 'o e 'Otuá. Ko e mo'oni 'e lava ke pehē ne fakahoko lelei 'e he'emau fa'ē 'a hono fatongia.

Na'e lea 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí 'o kau ki he hou'eiki fafiné mo e ngaahi fa'ē 'o pehē:

“Ka 'oku totonu ke 'oua na'a ngalo 'iate kitautolu 'a e ivi 'o e kakai fefiné. . . . Ko e ngaahi fa'ē 'oku nau ma'u e mālohi lahi taha 'i he mo'ui 'enau fānau. . . . Ko e ngaahi fa'ē 'oku nau fafanga'i mo lehilehi'i hake kinautolu 'i he ngaahi hala 'o e 'Eikí. 'Oku mahu'inga taha honau mālohí. . . .

“ . . . Ko kinautolu 'a e kau fakatupu 'o e mo'ui. Ko kinautolu 'oku nau lehilehi'i hake 'a e fānau. Ko kinautolu 'a e kau faiako 'o e kau finemuí. Ko hotau ngaahi hoa ia 'e 'ikai te tau lava 'o lí'akí. Ko hotau kaungā ngāue ia 'i hono langa hake 'o e pule'anga 'o e 'Otuá. Hono 'ikai mahu'inga honau fatongia, pea hono 'ikai faka'ofa 'enau tokoni 'oku fai.”⁵

'E lava fēfē ke hanga 'e ha fa'ē pe tamai 'o fakatō 'i he'ena tama fefiné 'a e mo'oni faka'e'i'eiki mo ta'engata ko e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o e 'Otuá? 'E fēfē ha'atau tokoni'i kinautolu ke nau 'alu atu mei he māmani ki he pule'anga 'o e 'Otuá?

'I ha māmani 'oku hōloa ai e mo'ui angama'á, 'oku fie ma'u 'e he kau

finemuí ha kau fafine mo e tangata ke “tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē.” Kuo te'eki ke 'i ai ha taimi 'e mahu'inga ange ai 'o hangē ko e taimi ní. 'Oku fie ma'u 'e he kau finemuí ha fa'ē mo ha kau fai fakahinohino 'oku nau hoko ko ha sīpinga 'o e fefine angama'á. Ngaahi fa'ē, 'oku mahu'inga ho vā fetu'utaki mo ho'o tama fefiné, pea pehē ki ho'o tā sīpingá. 'Oku fakahaa'i ho'o 'ofa mo faka'apa'apa 'i 'ene tangata'eikí, lakanga fakataula'eikí, mo hono fatongia fakalangí 'i he ngaahi tō'onga fakakaukau mo e 'ulungaanga ho'o tama fefiné.

Ko e hā 'a e fatongia kuo pau ke tau “fakahoko lelei”? 'Oku mahino 'a e fanongonongo ki he fāmīlī:

“Tu'unga 'i ha palani fakalangi, 'oku 'a e ngaahi tamai ai, ke nau pule'i honau fāmīlī 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni pea ko honau fatongia ke tokonaki 'a e ngaahi fie ma'u 'o e mo'ui pea mo ha malu'i ma'a honau ngaahi fāmīlī. Ko e tefito'i fatongia 'o e ngaahi fa'ē ke lehilehi'i hake 'a 'enau fānau. 'I he ngaahi fatongia toputapú ni, 'oku ha'isia ai 'a e ngaahi tamai mo e ngaahi fa'ē ke nau fetokoni'aki ko ha kaungā-ngāue tu'unga tatau. . . .



“Oku mau fakatokanga atu ko e ni’ihi fakafo’ituitui ko ia ‘oku nau maumau’i ‘a e ngaahi fuakava ‘o e angama’á, ‘a kinautolu ‘oku nau ngaohi kovi’i ‘a e mali pe fānaú pe ‘oku ‘ikai ke nau fakahoko honau ngaahi fatongia fakafāmilí, te nau tu’u ‘i ha ‘aho ‘o fai ha fakamatala ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá.”⁶

‘I he sosaieti fakalilifu ‘o e kuonga ‘o Molomoná, na’á ne tangi laulau he na’e to’o mei he kakai fefiné ‘a e me’a ‘oku mahu’inga mo lelei taha ‘i he me’a kotoa peé—‘a honau angama’á mo e anga mā’oni’oni.⁷

‘Oku ou toe fakaongo atu ha ui ke foki ki he angama’á. Ko e angama’á ko e ivi mo e mālohi ia ‘o e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá. ‘E fēfē nai e māmani kapau ‘e toe fakafoki ‘a e angama’á—‘a e sīpinga ‘o e ngaahi fakakaukaú mo e ‘ulungāngā ‘oku fakatefito ‘i he ngaahi tu’unga ‘ulungāanga ma’a mo haohaó⁸—ki hotau sosaieti ko ha me’a ‘e mahu’inga mo’oni? Kapau ne si’i ange e anga’uli, ponokalafi, mo e ngaohikoviá, ‘e si’i ange nai e mali veté, mo’ui mamahi, mo e loto mamahi? ‘E hanga nai ‘e he mītiá ‘o hiki hake mo faitokonia kae ‘ikai ‘ikai holoki pe tukuhifo e

ngaahi ‘ofefine mahu’inga ‘o e ‘Otuá? Kapau ne mahino ki he fa’ahinga ‘o e tangatá kotoa ‘a hono mahu’inga ‘o e lea ko ia “Ko e ngaahi ‘ofefine kitautolu ‘o ‘etau Tamai Hēvaní,” ‘e fēfē nai e vakai mo e fakakaukau ki he hou’eiki fefiné?

‘I he ngaahi ta’u kuo hilí, ‘i he ofi ke ‘osi hono langa ‘o e Senitā Konifelenisí ni, ne u hū mai ki he fale topupú ni ‘i he fakafaletoló kuó u tui ha tatā mo ha matasio’ata malu’i, mateuteu ke vekiume ‘a e kāpeti ne u tokoni mo hoku husepānití ke folá. Ko e feitu’u ko ia ‘oku tu’u ai e tu’unga malangá ne tu’u ai ha mīsini louta ‘o fetuku kekekele, ne matolu e efú he falé ni. ‘I he’ene toka e efú, ne toka ia ‘i he kāpeti fo’ou. Ko ‘eku tafa’akí ko hono vekiume ia. Ko ia ai ne u vekiume, vekiume pea mo vekiume. Hili ha ‘aho ‘e tolu, kuo vela e ki’i vekiumé ia!

Ne tā mai hoku husepānití ‘i he ho’atā kimu’a pea fai e fuofua konifelenisi he fale faka’ofofa ko ‘ení. Ne te u ke ne fola e la’i kāpeti faka’osi—‘i lalo ‘i he tu’unga malanga fakahisitōliá ni.

Na’á ne ‘eke mai, “Ko e hā e potu-folofola te u hiki he tu’a ‘o e la’i kāpeti ko ‘ení?”

Peá u pehē ange, “Mōsaia 18:9: ‘Tu’u ko [ha fakamo’oni] ‘o e ‘Otuá ‘i he taimi kotoa pē, pea ‘i he me’a kotoa pē, pea ‘i he feitu’u kotoa pē.’”

‘I he māmani fonu faingata’á ni, ko e me’a ‘eni ‘oku fai ‘e he kau finemui mo e hou’eiki fafine ‘o e Siasi ko ‘ení. Ko ha ivi takiekina kinautolu ki he lelei. ‘Oku nau angama’a mo hoko ko ha fa’ifa’itaki’anga, poto mo fa’a ngāue. ‘Oku nau fakahoko ha liliu he ‘oku nau kehe. ‘Oku nau fakahoko lelei honau fatongia.

‘I he ngaahi ta’u kuo hilí, na’á ku vekiume e kāpeti ni—‘o feinga ke fakahoko lelei hoku fatongia—ne ‘ikai ke u ‘ilo ‘e ‘i ai e ‘aho te u tu’u ai ‘i he kāpeti ‘o e tu’unga malangá ni.

‘I he ‘ahó ni, ‘i he’eku hoko ko ha ‘ofefine ‘o e ‘Otuá, ‘oku ou tu’u ko ha fakamo’oni ‘okú Ne mo’ui. Ko Sīsū ‘a e Kalaisí. Ko Ia hotau Huhu’i. Te u foki ‘o nofo mo Ia koe’uhí ko ‘Ene feilaulau ta’engata mo fakalelei—kuo ‘osi sivi’i, haohaoha pea sila’i ko ha fāmili ta’engata. Te u fakahiki-hiki Ia ‘i he faingamālie ke u hoko ko ha fefine, uaifi, pea mo ha fa’ee. ‘Oku ou fakamo’oni ‘oku tataki kitautolu ‘e ha palōfita ‘a e ‘Otuá, Palesitēni Tōmasi S. Monisoni, pea ‘oku ou fakamālō ko e kau tangata angatonu kuo nau tāpuaki’i ‘eku mo’uí ‘aki e lakanga fakataula’eiki. Pea te u fakamālō ma’u pē ko e mālohi ‘oku ou ma’u ‘i he mālohi fakaivia ‘o e Fakalelei ta’efakangatangata ‘a e Fakamo’uí ‘i he hokohoko atu ‘eku feinga ke “fakahoko lelei [hoku] fatongia.” ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. *Fakalalakala Fakatāutaha Kau Finemui* (ki’i tohi, 2009), 3.
2. Mōsaia 18:9.
3. Vakai, Matthew O. Richardson, “‘What E’er Thou Art, Act Well Thy Part’: John Allan’s Albany Crescent Stone,” *Journal of Mormon History*, vol. 33 (Fall 2007), 31–61; Francis M. Gibbons, *David O. McKay: Apostle to the World, Prophet of God* (1986), 45.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10.
5. Gordon B. Hinckley, “Tu’u Mālohi mo Ta’eue’ia,” *Fakataha Ako Fakatakimu’a Fakaemāmani Lahí*, Sānuali 10, 2004, 23.
6. “Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo Ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
7. Vakai, Molonai 9:9.
8. Vakai, *Fakalalakala Fakatāutaha Kau Finemui*, 70.



Fai 'e 'Eletā Craig A. Cardon
'O e Kau Fitungofulú

'Oku Finangalo e Fakamo'uí ke Fakamolemole

'Oku 'ofa e 'Otuá 'iate kitautolu mo loto ke mahino kiate kitautolu Hono finangalo ke fakamolemólé.

Na'e tokolahi ha kakai ne muimui he Fakamo'uí lolotonga 'ene ngāue he māmaní, kau ai e kau tangata tohí mo e kau Fālesí "mei he potu kakai kotoa pē 'o Kālelí, . . . mo Siutea, mo Selusalema."¹ Na'e 'omi ha tangata pipiki mo mamatea ne loto ke fakamo'uí, ki ha ha'ofanga kakai tokolahi, ka na'e faingata'a ke ne a'u ki he Fakamo'uí, pea 'ave ia 'e hono kaungāme'á 'o tukutukuhifo he 'ato 'o e falé. 'I He'ene 'afio ki he fu'u tui lahi ko 'ení, mo ha taumu'a ma'ongongongā ne te'eki ke 'ilo ki ai Hono kau fanongó, na'e folofola e Fakamo'uí, "Tangata, kuo fakamolemole kiate koe ho'o ngaahi angahalá."²

'Oku pau pē ne 'ohovale e tangatá ni—pea neongo 'oku 'ikai 'asi 'i he folofolá 'ene talí, mahalo na'á ne mei fakakaukau pē na'e mahino mo'oni ki he Fakamo'uí e 'uhinga ne ha'u aí.

Na'e 'afio 'i 'e he Fakamo'uí e 'uhinga ne tokolahi ai e kakai ne muimui 'iate Iá koe'uhí pē ko e ngaahi mana lalahi na'á Ne fakahokó. Na'á ne 'osi liliu foki e vaí ko e uaine,³ kapusi e ngaahi laumālie 'ulí,⁴ fakamo'uí e foha

'o ha 'eiki,⁵ ha kilia,⁶ fa'ē 'i he fono 'a Pitá⁷ mo ha ni'ihi kehe tokolahi.⁸

Ne finangalo e Fakamo'uí ke fakamo'oni 'i he tangata mamatea ko 'ení ki hono kau muimui mo kinautolu ne 'ikai tui, 'a Hono fatongia makehe ko e Fakamo'uí 'o e māmaní. 'I he fanongo 'a e kau tangata tohí mo e kau Fālesí ki he ngaahi lea 'a e Fakamo'uí, ne kamata ke nau fealēlea'aki 'iate kinautolu, pe ko hai ia 'oku lea fie-'otuá he ko e 'Otuá pē te ne lava ke fakamolemole 'i e angahalá. 'I hono 'afio 'i 'e he Fakamo'uí 'enau mahaló, na'á Ne folofola kiate kinautolu 'o pehē:

"Ko e hā 'oku mou femahalo'aki ai 'i homou lotó?

"He [ko fē 'a e lea 'oku faingofua angé, ko e pehē], Kuo fakamolemole kiate koe ho'o ngaahi angahalá; pe ko e [pehē], Tu'u hake 'o 'alú?"⁹

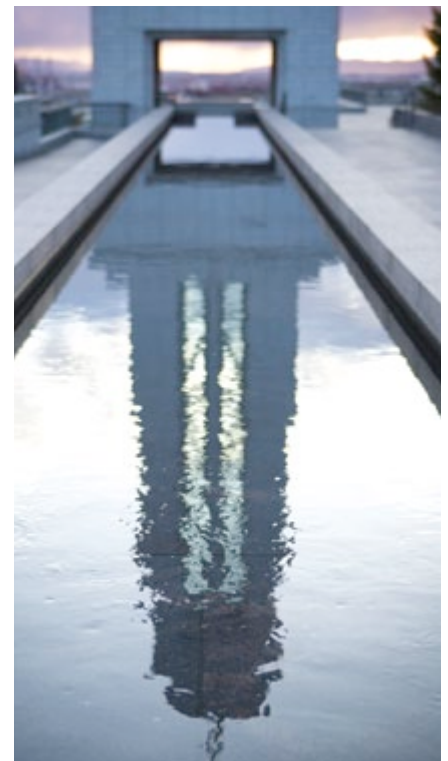
Ne 'ikai tatali e Fakamo'uí ki ha'anau tali ka ne hoko atu: "Ka koe'uhí ke mou 'ilo 'oku 'i he Foha 'o e tangatá 'a emālohi 'i māmani ke fakamolemole 'a e angahalá, [Na'á Ne tafoki leva ki he tangata mamateá] 'oku ou pehē atu kiate koe, Tu'u hake,

'o to'o ho mohengá, pea ke ke 'alu ki ho falé."¹⁰ Pea na'á ne fai ia!

Na'e fakamo'oni 'i 'e he Fakamo'uí kiate kitautolu kotoa 'a e fo'i mo'oni fakalaumālie mātu'aki mālohi mo ta'e toe veiveia ko 'ení: 'oku fakamolemole 'i 'e he Foha 'o e Tangatá e ngaahi angahalá!

Neongo 'oku tali lelei e fo'i mo'oni ko 'ení 'e he kakai tui kotoa pē, ka 'oku 'ikai faingofua hono fakatoka-nga 'i e fo'i mo'oni 'okú na ō fakatahá: 'oku fakamolemole 'i 'e he Fakamo'uí e ngaahi angahala "i māmani" kae 'ikai toki fai pē ia 'i he Fakamaau Faka'osí. 'Oku 'ikai te Ne momo'i faka'atu 'i kitautolu 'i he'etau faiangahalá.¹¹ 'Oku 'ikai ke Ne fakangofua ke tau toe foki ki he ngaahi angahala he kuo hili.¹² 'I he taimi 'oku tau fakatomala ai mo talangofua ki He'ene ongoongolelé, 'okú Ne fakamolemole 'i kitautolu.¹³

'I he fakamolemole ko 'ení, 'oku tau sio ai ki hono faka'aonga 'i lelei mo e faka'ofa 'o e mālohi fakahaofi 'o e Fakalelé. Kapau te tau faka'aonga 'i e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'oku lava 'e he mālohi 'o 'Ene Fakalelé 'o fakamālohia kitautolu 'i he momeniti 'oku tau fie ma'u aí,¹⁴ pea hanga 'e Hono mālohi fakahaofi



'o fakamā'oni'oni'i kitautolu'i he 'etau "li'aki] 'a e tangata fakakakanó."¹⁵ 'Okú ne 'omi 'a e 'amanaki lelei ki he taha kotoa, tautautefito kiate kinautolu 'oku nau ongo'i he 'ikai lava e Fakamo'uí 'o tokoni mo fakahaofi e vaivai fakaaetangata 'oku toutou hokó.

'Okú 'omi ai ha faingamālie ke hanga 'e he Fakamo'uí 'o fakamaama 'etau mahinó.¹⁶ Na'e 'eke 'e Pita pe 'e tu'o filha 'ene fakamolemole'i hono tokouá peá ne pehē ange, "Tu'o fitu?" 'Okú pau pē kuo fe'unga 'ānoa ia. Ka na'e hanga 'e he tali 'a e Fakamo'uí 'o 'omi ha founga ke mahino ai kiate kitautolu Hono loto 'alo'ofá: "Okú 'ikai te u pehē kiate koe, ke liunga fitu pē: kae liunga fitungofulu lau e fitu."¹⁷

'Okú 'ofa e 'Otuá 'iate kitautolu mo loto ke mahino kiate kitautolu Hono finangalo ke fakamolemole. I he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'oku laka hake he tu'o 20 hono tala 'e he 'Eikí kiate kinautolu na'á Ne lea ki aí, "Kuo fakamolemole'i 'a ho'o ngaahi angahalá," pe ha lea tatau mo ia.¹⁸ Ko e vaeua 'o e ngaahi lea ko iá, na'e fai fakahangatonu ia 'e he 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'o lea tokotaha ki ai he taimi 'e ni'ihi, pea taimi 'e ni'ihi 'oku 'i ai mo ha ni'ihi kehe.¹⁹ Na'e fuofua lekooti e ngaahi me'á ni 'i he 1830, pea ko hono faka'osí 'i he 1843. Ko ia, 'i he ngaahi ta'u lahi, ne toutou tala 'e he 'Eikí kia Siosefa, "Kuo fakamolemole'i 'a ho'o ngaahi angahalá."

Neongo na'e 'ikai ke "halaia [a Siosefa] 'i ha ngaahi angahala lalahi pe kovi 'aupito,"²⁰ 'oku lelei ke tau manatu 'i 'oku tātaitaha, pea 'oku 'ikai ke fakangatangata pē 'a e fakamolemole 'a e 'Eikí 'i he "fitungofulu liunga fitú" ka 'oku fakatatau ki he mamafa 'o e angahalá.

I ha folofola ki ha fakataha 'a e kaumātu'á 'i Ketilani, ne folofola ai e 'Eikí 'o pehē, "Okú ou loto ke mou ikuna'i 'a e māmaní; ko ia, te u 'ofa mamahi kiate kimoutolu."²¹ 'Okú 'afio'i 'e he 'Eikí hotau vaivai mo e ngaahi nunu'a ta'engata "o e māmaní" 'i he hou'eiki tangata mo fafine 'oku 'ikai ke haohaoá.²² Ko e fo'i lea ko e ko ia 'i he veesi ko 'ení 'okú Ne fakapapau'i mai ai ko e mālohi pē 'o 'Ene manava'ofá te tau



lava ai 'o "ikuna'i 'a e māmaní." 'Okú anga fēfē hono fakahaa'i mai 'o e manava'ofa ko iá? Na'á Ne folofola ki he kaumātu'a tatau ko 'eni 'i Ketilani 'o pehē, "Kuo u fakamolemole'i kiate kimoutolu 'a ho'omou ngaahi angahalá."²³ 'Okú finangalo e Fakamo'uí ke fakamolemole.

'Oua na'a teitei mahalo ha taha 'oku ma'u e fakamolemole ko 'ení ta'e fai ha fakatomala. 'Io, kuo folofola e 'Eikí, "Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou fakamolemole'i 'a e ngaahi angahalá kiate kinautolu 'oku vete 'enau ngaahi angahalá 'i hoku 'a'ó 'o kole ha fakamolemole," peá Ne tñaki mai e fakatokanga aofangatuku ko 'ení, "a ia kuo 'ikai ke nau faiangahala ki he maté."²⁴ Neongo 'oku "ikai lava [e 'Eikí] ke mamata ki he angahalá 'o momo'i faka'atu'i ia,"²⁵ ka 'okú Ne fakafaikehekehe'i e mamafa 'o e ngaahi angahala 'e ni'ihi. 'Okú Ne fakamahino mai he 'ikai ha fakamolemole 'o e "lea taukae ki he Laumālie Mā'oni'oní."²⁶ Na'á Ne fakahā e mamafa 'o e fakapoó²⁷ mo fakamamafa'i e fulikivanu 'o e angahala fakasekisuale hangē ko e tonó.²⁸ Na'á Ne fakahā 'e faingata'a ange ke ma'u 'Ene fakamolemole 'i hano toutou fakahoko ha angahala fakasekisuale.²⁹ Pea na'á Ne pehē "ko ia 'oku faiangahala

ki he maama lahi angé 'e lahi ange 'a hono fakamala'ia'i."³⁰ Ka 'i He'ene 'alo'ofá, 'okú Ne faka'atā ai ke tuku ha taimi ke fai ai ha fakalalakaka kae 'ikai ke fakamālohi'i ke haohaoa pē he taimi ko iá. Neongo e lahi 'a e faiangahalá koe'uhí ko e vaivai he mo'ui fakamatelié, ka 'i he'etau fa'a fakatomala 'o fekumi ki He'ene fakamolemole, te Ne kei fakamolemole'i pē.³¹

Koe'uhí ko e me'á ni, tuku ke tau 'ilo kotoa, mo kinautolu 'oku faingata'a ke nau lava'i e tō'onga ma'unimā 'o e faito'o konatapú pe ponokalafí mo e kakai 'oku ofi kiate kinautolú, 'e fakatokanga'i 'e he 'Eikí 'etau feinga mā'oni'oní pea te ne fakamolemole'i 'i he loto'ofa he taimi 'oku kakato ai e fakatomalá, "kae 'oua ke liunga fitungofulu lau 'e fitu." Ka 'oku 'ikai ke 'uhinga 'eni ia 'oku loto fiamālie pē ha taha ia ke foki 'o faiangahala ta'e fai hano tautea.³²

'Okú tokanga mai ma'u pē 'a e 'Eikí ki hotau lotó,³³ pea 'oku 'ikai ke fakatonuhia'i e angahalá 'i hono faka'uhinga'i hala e tuí.³⁴ Na'e fakatokanga e 'Eikí ki ha taha 'o 'Ene kau tamaio'eikí 'i he kuonga ko 'ení 'i he fa'ahinga faka'uhinga peheé, "Tuku [ke ne] mā 'i he kautaha 'o e kau Nikolaitani pea mo 'enau ngaahi anga fakalielia fufū kotoa pē."³⁵ Ko ha kautaha lotu fakakuonga mu'a e kau Nikolaitani ne nau pehē 'oku 'i ai 'enau ngofua ke fakahoko ha angahala fakasekisuale 'i he 'alo'ofá 'a e 'Eikí.³⁶ 'Okú 'ikai ke fakahoifua 'eni ki he 'Eikí.³⁷ 'Okú 'ikai ke faka'atā kitautolu 'e He'ene manava'ofá mo e 'alo'ofá he taimi 'oku "'ikai ke fiamālie ai [hotau] lotó . . . Pea 'oku 'ikai [ke tau] talangofua ki he mo'oní, ka 'oku [tau] ma'u 'a e fiefia 'i he ta'e-mā'oni'oní."³⁸ Ka 'i he hili 'etau fai e me'a kotoa te tau lavá,³⁹ ko 'Ene manava'ofá mo e 'alo'ofá 'a e founga 'e "'faifai pea"⁴⁰ tau ikuna'i ai e māmaní 'i he mālohi 'o e Fakalelei. 'I he'etau fekumi 'i he loto-fakatōkilalo ki he me'a'ofa mahu'inga ko 'ení, "a e ngaahi me'a vaivai ko e mālohi kiate [kitautolu],"⁴¹ pea 'i Hono mālohi, 'oku lava ai ke tau fai e me'a na'e 'ikai ke tau mei lava 'o fakahoko tokotaha pē.

'Okú 'afio e 'Eikí ki he maama ne tau ma'ú,⁴² faka'amu 'a hotau lotó,⁴³

mo 'etau tō'ongá,⁴⁴ pea 'i he taimi te tau fakatomala ai mo fekumi ki He'ene fakamolemole, te Ne fakamolemole'i. 'I he'etau fakakaukau ki he'etau mo'uí mo e mo'ui 'a e ni'ihí 'oku tau 'ofa aí mo hotau mahení, 'oku totonu ke tau loto ke fakamolemole'i kitautolu mo e ni'ihí kehé.⁴⁵

'Oku fakamatala'i 'e he *Malanga-aki 'Eku Ongongolelei* 'a e faingata'a hono lava'i ha 'ulungaanga ma'unimā mo poupu ki he kau taki lakanga fakataula'eikí mo e kāingalotú ke "'oua na'a 'ohovale pe loto si'i" kapau 'e kei fefa'uhi e kau fiefanongó pe kāingalotu fō'ou mo e ngaahi palopalema peheé. Ka 'oku fale'i mai ke tau "fakahā 'a e falala ki he tokotaha ko 'ení pea 'oua na'a [tau] loto fakamaau . . . kae [lau] ia ko ha ki'i holomui fakataimi pē pea 'oku 'osi mahino pē ia."⁴⁶ Me'a ní te tau fai ha me'a 'oku si'isi'i ange ki he'etau fānaú pe kau mēmipa 'o e familí 'oku nau fefa'uhi mo ha palopalema tatau, kuo nau hē fakataimi mei he hala 'oku totonu? 'Oku totonu ke nau ma'u 'etau loto to'á, kātakí, mo e 'ofá—pea mo 'etau fakamolemole.

Na'e fale'i mai 'a Palesiteni Monisoni he konifelenisi lahi fakamuimui 'o 'Okatopá 'o pehē:

"Oku fie ma'u ke tau manatu 'i 'e lava ke liliu e kakaí. Te nau lava 'o li'aki 'enau tō'onga mo'ui 'oku koví. Te nau lava 'o fakatomala mei he maumaufonó. . .

". . . 'E lava ke tau tokoni ke nau ikuna'i 'enau ngaahi tōnōnou. Kuo pau ke tau fakatupulaki e mālohi ke vakai ki he tangatá 'o 'ikai 'i honau tu'unga lolotonga, ka 'i he tu'unga 'e lava ke nau a'usíá."⁴⁷

'I ha konifelenisi kimu'a atu 'a e Siasí, hangē pē ko e konifele-nisí ni, na'e fakahā 'e he 'Eikí ki he kāingalotú:

"Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku mou ma'a, kae 'ikai ko hono kotoa; . . .

"He kuo fakalielia 'a e *kakano kotoa pē* 'i hoku 'aó. . .

". . . He ko e mo'oni 'oku 'i ai ha mou ni'ihí 'oku halaia 'i hoku 'aó, *ka te u 'alo'ofa ki homou vaivai*."⁴⁸

'Oku kei tatau pē 'Ene pōpoakí he 'ahó ni.

'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí e me'a 'oku tau fehangaangai mo iá, ne tau faiangahala kotoa pea toutou "tōmui 'i he fakamālō mei he 'Otuá."⁴⁹ 'Okú Ne "'ilo'i 'a e vaivai 'o e tangatá pea mo e founa ke tokoni'i ai 'a kinautolu kuo 'ahi'ahi'i."⁵⁰ 'Okú Ne ako'i ke tau "lotu ma'u ai pē ke 'oua na'a [tau] tō ki he 'ahi'ahi."⁵¹ 'Oku talamai ke tau "tangi kiate ia ke ma'u 'a e 'alo'ofá, he 'oku māfimaifi ia ke fakamo'ui."⁵² 'Okú Ne fekau'i ke tau fakatomala⁵³ pea ke fakamolemole.⁵⁴ Pea neongo 'oku 'ikai ke faingofua e fakatomalá, ka 'i he'etau feinga 'aki hotau lotó kotoa ke talangofua ki He'ene ongoongolelei, 'okú Ne fai mai e tala'ofa ko 'ení: "Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, neongo [etau] ngaahi angahalá, *ka 'oku fonu 'a hoku lotó 'i he 'ofa mamahi kiate [kimoutolu]*. 'E 'ikai te u li'aki 'aupito 'a [kimoutolu]; *pea 'i he 'aho 'o e houhaú, te u manatu 'i 'a e 'alo'ofa*."⁵⁵ 'Oku finangalo e Fakamo'uí ke fakamolemole.

'Oku kamata 'aki 'e he Kuaea Tāpanekale Māmongá he uike takitaha 'ene fakamafola 'oku ongo fakalaumā-lié e ngaahi lea mālie 'o e himi angamaheni 'a Uiliami W. Felipisi ko e "Ke Tau Ngāue Mālohi." Neongo 'a e 'ikai ke fu'u maheni mo e veesi hono faá ka 'oku fakafiemālie hono ngaahi leá:

[*'Oku Mā'oni'oni 'a e 'Eikí.*

'Oku mahu'inga 'Ene folofolá: . . .

Fakatomala ka ke mo'ui;

Neongo e kula'aho'aho ho'o angahalá, Fakatomala pē he te ne fakamolemole'i.]⁵⁶

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke manatu pea tui ki he folofola 'a e 'Eikí pea ngāue 'i he tui kiate Ia ke fakatomalá.⁵⁷ 'Okú Ne 'ofeina kimoutolu. 'Okú Ne finangalo ke fakamolemole. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Luke 5:17; vakai foki, Ma'ake 2:2.
2. Luke 5:20; vakai foki, Mātiu 9:2; Ma'ake 2:5.
3. Vakai, Sione 2:1–11.
4. Vakai, Ma'ake 1:21–28; Luke 4:33–37.
5. Vakai, Sione 4:46–54.
6. Vakai, Mātiu 8:1–4; Ma'ake 1:40–45; Luke 5:12–15.
7. Vakai, Mātiu 8:14–15; Ma'ake 1:29–31; Luke 4:38–39.
8. Vakai, Mātiu 8:16–17; Ma'ake 1:32–34; Luke 4:40–41.
9. Luke 5:22–23; vakai foki, Mātiu 9:3–5; Ma'ake 2:6–9.
10. Luke 5:24; toki tñaki atu e fakamamafá; vakai foki, Mātiu 9:6–7; Ma'ake 2:10–12.
11. Vakai, 1 Kolinitō 6:9–10; 'Alamá 11:34, 37; Hilamani 5:10–11.
12. Vakai 2 Pita 2:20; Sēmisi 2:10; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:7.
13. Vakai, 'Isaia 1:18; Selemaia 31:34; Luke 7:36–50; 'Inosi 1:5; 'Alamá 24:10; Molonai 6:8; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:32; 58:42–43.
14. Vakai, Sēkope 4:7; 'Alamá 14:26; Molonai 10:7.
15. Mōsaia 3:19; vakai foki, 2 Nifai 10:24–25.
16. Vakai, 'Alamá 32:28, 34.
17. Mātiu 18:21–22; tñaki atu e fakamamafá; vakai foki, Luke 17:1–4.
18. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:5–7; 25:3; 29:3; 31:5; 36:1; 50:36; 60:6–7; 61:2; 62:3; 64:1–4, 5–7, 15–17; 75:6–8; 82:1;



- 84:60–61; 90:1, 6; 108:1; 110:5; 112:3; 124:74–76, 78; 132:50.
19. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:5–7; 29:3; 60:6–7; 61:2; 62:3; 64:5–7; 84:60–61; 90:1; 110:5; 132:50.
20. Siosefa Sāmīta—Hīsītōlia 1:28.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:2; t̄naki atu e fakamamafā.
22. Vakai, 1 Nifai 20:9–11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 24:2; 50:41; 63:47; 108:1–8.
23. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:3.
24. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:7.
25. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:31; vakai foki veesi 32–33; 'Alamā 45:16.
26. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:27; vakai foki, Mātiu 12:31; Luke 12:10.
27. Vakai, 'Ekesōtosi 20:13; Mōsaia 13:21; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:19; Mōsese 5:31–36.
28. Vakai, 'Alamā 39:5; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:24–26.
29. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:22–26, 75–78, 80–82; 63:13–17; 76:103.
30. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:3; vakai foki, Sione 15:22.
31. Vakai, Molonai 6:8.
32. Vakai, Mōsaia 15:26.
33. Vakai, 1 Samuela 16:7; Saame 24:3–4; Lea Fakatātā 23:7; Mātiu 15:18–20; Ma'ake 7:20–23; Hepelū 3:12; 3 Nifai 12:19; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:8; 64:34.
34. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:29–30; 121:37.
35. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 117:11.
36. Vakai, Bible Dictionary, "Nicolaitans."
37. Vakai, Fakahā 2:6, 15.
38. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 56:15.
39. Vakai, 2 Nifai 25:23; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:4.
40. Mōsese 7:21.
41. 'Eta 12:27.
42. Vakai, Sione 15:22; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:33; 82:3.
43. Vakai, 'Alamā 41:5–6; 3 Nifai 9:20; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:9.
44. Vakai, 1 Nifai 15:33; 'Alamā 41:3–4; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:9.
45. Vakai, Mātiu 6:14–15; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:8–10; 98:39–48.
46. *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaipekai* (2004), 227.
47. Thomas S. Monson, "Vakai ki he Nīhi Kehé 'i he Tu'unga Te Nau 'A usiá," *Liahona*, Nōvema 2012, 68, 69; toki t̄naki e fakamamafa.
48. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:10–11, 14; t̄naki atu e fakamamafa.
49. Loma 3:23.
50. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 62:1; vakai foki, 'Alamā 7:12.
51. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 61:39; t̄naki atu e fakamamafa.
52. 'Alamā 34:18; t̄naki atu e fakamamafa; vakai foki, 2 Nifai 31:19; 'Alamā 7:14.
53. Vakai, Hilama ni 13:11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:4, 13–21.
54. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:8–10.
55. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:9; t̄naki atu e fakamamafa; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:1–7.
56. "Ka tau Ngāue Mālohí," *Ngaahi Himi*, fika 76.
57. Vakai, 'Alamā 34:15–17.



Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

"Ko 'Eku Ngāue 'Eni mo Hoku Nāunaú"

Na'e foaki ta'e totongi 'e he 'Otuá Hono mālohí kiate kinautolu te nau tali mo faka'apa'apa 'i Hono lakanga fakataula'eikí, 'a ia 'e ma'u ai e ngaahi tāpuaki ne tala'ofa mai 'o e mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engatá.

EPalesitēni Peekā, 'oku mau nofo 'amanaki atu ki ha tatau 'o e maau faka'ofa'ofa ko iá 'i ho ta'u 98. Kuo ne 'omi ha fakahinohino faka'ofa'ofa kiate kinautolu.

'I he ngaahi uike si'i kuo hilí, 'i ha pō momoko mo fakapo'uli 'o e fa'ahita'u momokó, ne u ofo mo hoku uaifi ko Papulaá he'ema vakai hake ki he langí. Ne ngingila makehe mo hā faka'ofa'ofa e ngaahi fetu'u 'e lauimilī-oná. Ne u 'alu ki he Mata'itofe Mahu-'ingá 'o toe lau mo fakatumutumu he me'a na'e folofola 'aki 'e he 'Eiki ko e 'Otuá kia Mōsesé: "Pea kuó u fakatupu 'a e ngaahi māmani ta'efa'alaua; pea na'á ku fakatupu ia foki koe'uhí ko e taumu'a pē 'a'aku; peá u fakatupu ia 'i he 'Aló, 'a ia ko hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú" (Moses 1:33).

Kuo fakamo'oni 'i he fu'u me'a faka'ata vavā 'o hotau kuongá e mahu-'inga 'o e me'a ne mamata ki ai 'a Mōsesé. 'Oku pehē 'e he kau saienisi vavaá, ko e kaniva ko ia 'oku 'i ai hotau māmani mo e la'áa ko e ki'i kongā si'i pē ia, 'oku fakafuofua ko e taha ia 'o e ngaahi kaniva 'e 200 piliona

tupu. 'Oku faingata'a ke mahino kiate au, pea 'ikai lava ke mafakakaukau 'i e fu'u lahi mo e ta'efa'alaua e fakatupu 'a e 'Otuá.

Kāinga, ko e lakanga fakataula-'eikí 'a e mālohi na'e fakatupu 'aki e māmani mo e langí. 'Oku 'ilo 'i 'e kinautolu ko e kāingalotu 'o e Siasí ko e tupu'anga 'o e mālohi ko 'eni 'o e lakanga fakataula-'eikí ko e 'Otuá Māfi-māfi mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. Na'e 'ikai ke ngata pē 'i hono fakatupu 'e he mālohi 'o e lakanga fakataula-'eikí e langí mo e māmani, ka ko e mālohi pē ia na'e ngāue 'aki 'e he Fakamo'uí 'i He'ene ngāue he māmani ke fakahoko 'aki e maná, ke tāpuekina mo fakamo'ui e mahakí, fokotu'u e maté, 'i he'ene hoko ko e 'Alo Tofu pē 'e Taha 'o 'etau Tamaí ne Fakatupú mo katekina 'aki e mamahi kāfakafa 'o Ketisemani mo Kalevalé—'o fakahoko ai e fono 'o e fakamaau totonú 'aki e 'alo'ofá pea 'omi ha Fakalelei ta'e-fakangatangata ke ne ikuna 'i e mate fakaesinó 'i he Toetu'ú.

Ko e ngaahi kī 'o e mafai lakanga fakataula-'eiki ko 'eni ne ma'u mei ai



e mālohi Na‘á ne foaki kia Pita, Sēmisi, mo Sione mo e kau ‘Aposetolo kehé ke tāpuekina ‘aki e ni‘ihi kehé pea nono‘o ‘i he langí e me‘a ‘oku nono‘o ‘i he māmaní.

Ko e mālohi ‘o e lakanga fakataula-‘eikí ko ha me‘a‘ofa mahu‘inga mo toputapu ia ‘a e ‘Otuá. ‘Oku kehe ia mei he mafai ‘o e lakanga fakataula-‘eikí, ‘a ia ko hono fakamafai‘i ia ke ngāue ‘i he huafa ‘o e ‘Otuá. ‘Oku ma‘u e fakamafai‘i pe fakanofa ko iá ‘i he hilifaki nima. ‘Oku toki ma‘u pē e mālohi ‘o e lakanga fakataula-‘eikí he taimi ‘oku mo‘uí taau ai ‘a kinautolu ‘oku nau faka‘aonga‘i iá mo ngāue ‘o fakatatau ki he finangalo ‘o e ‘Otuá. Na‘e pehē ‘e Palesitēni Sīpenisā W. Kimipolo, “Kuo foaki mai ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu kotoa kau ma‘u lakanga fakataula-‘eikí, ha kongā ‘o hono mafai, ka te tau toki lava pē ‘o faka‘aonga‘i e ngaahi mālohi ‘o e langí makatu‘unga he‘etau mā‘oni‘oni fakatāutahá” (“Boys Need Heroes Close By,” *Ensign*, May 1976, 45).

Lolotonga e ngaahi ‘aho fakafoki ‘o hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelei mo hono fokotu‘u ma‘u e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘i māmani he ‘aho ní, ne ha‘u ‘a Sione Papitaiso; Pita, Sēmisi, mo Sione; Mōsese; ‘Ilaiase; mo ‘Ilaisiā ki māmani ‘o toe fakafoki mai ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá e ngaahi kií kotoa mo e mafai ‘o e lakanga fakataula-‘eikí ki he ngāue ‘a e ‘Otuá ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní.

Na‘e fokotu‘u e Siasi ‘o Sisū Kalaisí he ‘ahó ni ‘aki e ngaahi kī, mafai mo e mālohi ko ‘ení, pea ko e ‘ulú ‘a Kalaisi ‘o tataki ia ‘e He‘ene palōfita mo‘uí, ‘a Tōmasi S. Monisoni, ‘o tokoni ki ai e kau ‘Aposetolo kuo uiui‘i mo fakanofa totonú.

‘I he palani lahi ‘a ‘etau Tamai Hēvaní ‘okú ne ‘oange ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula-‘eikí ki he kakai tangatá, ‘oku ma‘u ai ‘e he kakai tangatá ha fatongia makehe ke ngāue ‘aki e lakanga fakataula-‘eikí, ka ‘oku ‘ikai ko kinautolu ‘a e lakanga fakataula-‘eikí. ‘Oku kehekehe e fatongia

‘o e kakai tangatá mo e fefiné ka ‘oku mahu‘inga tatau pē. Hangē pē ko e ‘ikai lava ha fefine ‘o ma‘u ha fānau ta‘e kau ai ha tangatá, ‘oku pehē pē ‘a e ‘ikai lava ‘e ha tangata ke ne ngāue kakato ‘aki e mālohi ‘o e lakanga fakataula-‘eikí ke fokotu‘u ha famili ta‘engata, ta‘e ‘i ai ha fefine. ‘I hono fakalea ‘e tahá, ‘i he tu‘unga ‘o e ta‘engatá, ko e mālohi ke fakatupú mo e mālohi ‘o e lakanga fakataula-‘eikí ‘oku fevahevahe‘aki ia ‘e he husepānití mo e uaiifí. ‘Oku totonu ke feinga ha tangata mo ha fefine ‘i he‘ena hoko ko e husepānití mo e uaiifí ke na muimui ‘i he‘etau Tamai Hēvaní. ‘Oku totonu ke na nofo taha he ‘ulungaanga faka-Kalisitiane ‘o e ‘ofá, loto fakatōkilaló, mo e fa‘a kātaki ‘i he‘ena fekumi ki he ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula-‘eikí ‘i he‘ena mo‘uí mo hona fāmīlī.

‘Oku mahu‘inga ke mahino kiate kinautolu na‘e ‘omi ‘e he Tamai Hēvaní ha founga ke lava Hono ngaahi fohá mo Hono ngaahi ‘ofefiné ‘o ma‘u e

ngaahi tāpuakí pea fakamālohia 'e he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. Ko e uho e palani 'a e 'Otuá ki He'ene fānau fakalaumālié 'a 'Ene fakahā: "Ko 'eku ngāuē 'eni mo hoku nāunau—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39).

'I he fakahā na'e fai ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he vahe 81 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku fakahā 'e he 'Eikí ke ngāue 'aki e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ke "tokoni'i 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamālohi 'a e ngaahi tui 'oku vaivaí" (veesi 5).

"Pea 'i ho'o fai 'a e ngaahi me'a [peheé] te ke fai ai 'a e ngāue 'aonga taha ki ho kāingá, pea fakatupulekina ai 'a e nāunau 'o ia 'a ia ko ho 'Eikí" (T&F 81:4).

'I he'etau fakakaukau atu ki hono tokoni'i e vaivaí, hiki hake e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamālohi e ngaahi tui 'oku vaivaí, 'oku ou manatu ai ki ha ki'i ta'ahine angalelei ta'u fitu 'okú ne faka'ali'ali ki he'ene kui tangatá ha fu'u temata na'á ne tō ko ha kongá 'o e ngāue fakaako 'a e kalasi uá.

Na'á ne fakamatala 'i 'oku tupu ha fu'u 'akau mei ha ki'i fo'i tenga 'i 'akau 'e taha. Kapau 'e tauhi fakalelei ia, 'e tupu ai ha ngaahi fu'u temata lahi te nau takitaha ha ngaahi tenga.

Na'á ne pehē, "Kapau 'e tō e ngaahi fo'i tenga 'i temata ko iá 'e tupu ai ha temata lahi ange, 'i ho'o tō kotoa e ngaahi fo'i tenga 'i temata ko iá, 'e hili pē ha ngaahi fa'ahita 'u si'i te ke ma'u ha ngaahi fu'u temata 'e lauimiliona."

Na'á ne ofo pē mo pehē, "Ne lava "kotoa" 'eni mei ha fo'i tenga 'i temata pē 'e taha."

Ka na'á ne toe pehē, "Ne u meimei tamate 'i 'eku fu'u 'akau. Ne u tuku ia 'i ha loki fakapo'uli pea ngalo ia ke fu'ifu'i. 'I he'eku toki manatu 'i e fu'u 'akau, ne mae 'o meimei mate. Ne u tangi he'eku fakakaukau atu ki he ngaahi fu'u temata ko ia 'e lauimiliona he 'ikai lava ke tupú."

Na'á ne fu'u fiefia ke fakamatala ki he'ene kui tangatá 'a e "mana" na'e hokó.

Na'á ne pehē, "Na'e pehē 'e he Fine'eikí mahalo pē 'oku 'ikai mate e fu'u 'akau. Mahalo ko e me'a pē 'okú ne fie ma'u ko ha vai mo ha maama kae mo'ui.

"Pea na'á ne mo'oni. Ne u fu'ifu'i e fu'u 'akau pea tuku he matapā sio'atá ke ne ma'u ha maama. Na'á ne 'eke mai, Mate 'i mai e me'a ne hokó? Ne toe mo'ui pea 'e lava 'eni ke ma'u mei ai ha fu'u temata 'e lauimiliona!"

Ko 'ene fu'u temata ne mo'ui kae ngāvaivai mo mae 'i he ta'e tokangá, na'e fakamālohia pē 'i ha ki'i ngāue faingofua ko e 'ai ha vai mo ha maama 'e ha nima 'ofa mo tokanga 'o ha ki'i ta'ahine.

Kāinga, 'i he'etau hoko ko e fānau fakalaumālie mo'oni 'a 'etau Tamai Hēvani 'ofá, 'oku tau malava ke fai ha me'a fakalangi 'oku ta'e fakangata-ngata. Ka 'o kapau he 'ikai ke tau tokanga, te tau hangē ko e fu'u temata maé. Te tau lava 'o mavahe mei he tokāteline mo'oní mo e ongoongolelei 'o Kalaisí pea vaivai mo meimei mate fakalaumālie, 'i he'etau mavahe mei



he maama fakalangí mo e vai mo'ui 'o e 'ofa ta'engata 'a e Fakamo'uí mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ko kinautolu 'oku nau ma'u e lakanga fakataula'eikí pea 'ikai feinga ma'u pē ke faka'apa'apa 'i 'aki hono tauhi hotau familí mo e ni'ihí kehé 'e tatau pē ia mo kinautolu 'oku 'ikai ke nau ma'u e ngaahi tāpuakí mahu'inga 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, kuo pau ke nau vaivai fakalaumālie, he kuo mole meiate kinautolu e ngaahi me'a mahu'inga fakalaumālié, māmá, mo e mālohi 'o e 'Otuá 'i he'enu mo'uí—'o hangē pē ko e fu'u tematá, 'o longomo'ui ka na'e ta'e tokanga 'i pea maé.

'E lava pea 'oku totonu ke hoko e mālohi tatau pē 'o e lakanga fakataula'eiki ne fa'u 'aki e ngaahi māmani, kanivá, pea mo e 'univésí ko ha kongá 'etau mo'uí ke tokoni, fakamālohia, mo tāpuekina hotau familí, kaungāme'á, mo hotau kaungā'apí—ko hono fakalea 'e tahá, ko hono fai e ngaahi me'a 'e fai 'e he Fakamo'uí kapau na'á Ne ngāue mai kiate kinautolu he 'ahó ni.

Ko e tefito 'i taumu 'a 'o e mālohi ko 'eni 'o e lakanga fakataula'eikí ke tāpuekina, fakamā'oni'oni'i, mo fakahaohaoa 'i kinautolu kae lava ke tau nofo fakataha mo hotau familí he 'ao 'o 'etau Ongomātu 'a Fakalangí, kuo nono 'o 'i hono silá 'i 'i he lakanga fakataula'eikí, 'o kau atu he ngāue fakaofa 'a e 'Otuá mo Sīsū Kalaisi ke ta'engata 'i hono fakalahi atu *Hona māmá* mo e nāunau

Ke lava 'o fakahoko 'eni, 'i he ngaahi māhina si'i kuo hili ne u ma'u ha faingamālie ke kau 'i hono 'ai ha fo'i vitiō ki he ako fakatakimu 'a fakamāmani lahí na'e ui ko e *Fakamālohia 'o e Fāmilí mo e Siasí 'i he Lakanga Fakataula'eikí*.

Na'e liliu e fo'i DVD ne fa'u mo tataki fakalaumālie ko 'eni ki ha lea fakafonua 'e 66. 'Okú ne ako 'i e anga hono hanga 'e he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'o tāpuekina, fakavia, mo fakafo'ou 'etau mo'uí, mo'ui 'a hotau familí, pea mo e kāingalotu kotoa 'o e Siasí.

'Oku tau 'asi kotoa ai—tangata, fefine, fānau, mali, uitou, pe tāutaha; 'o tatau ai pē pe ko e hā hotau

tūkungā—mo e founga 'e lava ke tau ma'u ai e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku lahi ha ngaahi konga 'oku miniti 'e 8 ki he 12 'oku fakamatala'i ai e ngaahi kií, mafaí, mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí mo e founga 'okú ne fakamālohia ai e ni'ihī fakafo'ituituí, familí pea mo e Siasí.

Ne 'i ai ha ha konga makehe 'e taha ne hulu'i 'i ha ki'i 'api paionia 'o e kui ua 'o 'eku fine'eikí, ko Mele Filitingi Sāmitá. Ko e uitou ia 'o Hailame, ko e ta'okete 'o e Palōfita ko Siosefá. 'I he'ene hoko ko ha fa'ē tokotahá, na'á ne tui mālohi ki he lakanga fakataula'eikí, mo falala ki he mālohi ko iá ke tāpuekina 'ene fānaú 'i he 'ofa mo e maama 'o e ongoongolelé. 'Oku hounga'ia e toko lauafe hono hakó he 'ahó ni ko ha kau taki faivelenga mo ha kāingalotu 'o e Siasí, 'i he'ene tuí, loto-to'á, mo e sīpingá.

'Oku lava ke ma'u e ako fakatakimu'a fo'ou ko 'ení 'i he 'initanetí 'i he LDS.org ke sio mo a'usia 'e he taha kotoa. Te ke lava 'o mamata hangatonu ai 'i he LDS.org, pe lava ke download ia ki ho'o komipiutá, telefoní pe ngaahi me'angāue tablet.

Kuo kole 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí ki he "kau palesitenisí fakasiteikí mo e kau pīsopelikí ke tuku-taha ha fo'i fakataha alēlea fakasiteiki pe fakauooti 'e taha pe lahi ange ke mamata'i [kotoa] ai e DVD. 'Oku totonu ke alea'i 'e he ngaahi fakataha alēlea fakasiteikí mo fakauōtí e founga ke fakahoko 'aki e ngaahi ako 'oku 'oatú" (Tohi 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí, 1 Fēpueli 2013).

'E ue'i fakalaumālie mo faka'ai'ai 'e he akó e kau mēmipa 'i he ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí, Fine'ofá, Lautohi Faka-Sāpaté, Kau Finemuí, Kau Talavouí (tautaufefito kiate kinautolu 'oku teuteu ke ngāue fakafaifekauí), pea 'i he fakataha 'a e Palaimelí pe fakataha Sāpate nima 'oku fakataha'í. 'Oku lava 'e he kau mēmipa 'o e fakataha alēleá ke pou-pou'i e ni'ihī fakafo'ituituí mo e mātu'á ke nau faka'aonga'i e akó ni 'i honau fāmilí. Kāinga, ko e ako fakatakimu'a ko 'ení ma'a e mēmipa kotoa 'o e Siasí. Ngaahi mātu'a, toe vakai'i,



vahevahe, mo alea'i e me'a 'okú ke ako mo ongo'í ki ho'o fānaú, pea tuku ke nau sio pea fai e me'a tatau mo koe, ke lava 'o fakamālohia ho familí 'i he lakanga fakataula'eikí.

Na'e folofola 'a Sīsū:

"Kapau 'oku fieinu ha tangata, ke ha'u ia kiate au 'o inu" (Sione 7:37).

"Ka ko ia 'e inu 'i he vai te u foaki kiate iá; 'e 'ikai 'aupito toe fieinu ia; ka ko e vai te u foaki kiate iá 'e 'iate ia ko e matavai mapunopuna hake ki he mo'ui ta'engatá" (Sione 4:14).

"Ko au ko e maama 'o māmaní: ko ia 'oku muimui 'iate aú . . . ka e 'iate ia 'a e maama 'o e mo'ui" (Sione 8:12).

Kapau 'oku 'i ai ha taha 'iate kimoutolu 'okú ne ongo'i 'oku holo ho'o tuí pe fakamo'oni ki he palani 'a e Tamai Hēvaní mei he me'a 'oku totonu ke 'i aí, tokanga lahi ange ki he Fakamo'uí. Tuku 'Ene māmá mo 'Ene vai 'o e mo'uí ke fai kiate koe mo ho familí e me'a ne fai 'e ha ki'i me'i vai mo ha ki'i maama 'o toe fakaakeake ai ha fu'u temata ne ngāvaivai.

Ne u kamata 'aki 'eku fifili mo ofo he fakatupu 'a e 'Otuá 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku ou tu'u heni mo fakakaukau, 'o hangē ko ha tokolahi taha 'o kimoutolu, pe 'e lava ko ā ke mahino kakato e mālohi 'o e

'Otuá ke fakahinohino mo tāpuekina kitautolu. 'Oku fu'u ma'ongo'onga, faka'e'i'eiki, mo mālohi.

Na'e pehē 'e Siosefa Sāmita, "Ko e Lakanga Fakataula'eikí ko ha tefito'i mo'oni ta'engata, pea na'e 'i ai ia mo e 'Otuá mei 'itāniti, pea 'e pehē ai pē ki 'itāniti, 'o 'ikai ha kamata'anga 'o hono ngaahi ahó pe ngata'anga 'o hono ngaahi ta'ú" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* [2007], 119).

Na'e foaki ta'e totongi 'e he 'Otuá Hono mālohí kiate kinautolu te nau tali mo faka'apa'apa'i Hono lakanga fakataula'eikí, 'a ia 'e ma'u ai e ngaahi tāpuaki ne tala'ofa mai 'o e mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engatá.

'Oku ou fakamo'oni 'oku fakahoko e ngāue 'a Sīsū Kalaisí 'i he lakanga fakataula'eikí. Ko e mālohi ia na'e fakatupu ai he 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'angá e māmaní pea kamata ai e palani lahi 'o e fiefiá ke tau lelei ai. Fakatauange te tau poto pea kumi ke fakamālohia 'etau mo'uí, mo'ui 'a hotau familí, mo e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'o e 'Otuá, ko 'eku lotú ia 'i he loto fakatōkilalo 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■



Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

“Ha’u Kiate Au”

Kuo fakahaa 'i mai 'e Kalaisi 'i He'ene folofolá mo 'Ene sīpingā 'a e founga ke tau ofi ange ai kiate Iá.

Oku ou fiefia ke 'i heni mo kimoutolu 'i he konifelenisi ko 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ko Hono Siasí 'eni. 'Oku 'ai kiate kitautolu Hono huafá 'i he'etau hū ki Hono pule'angá. Ko e 'Otuá ia, ko e Tupu'anga, mo e haohaoa. Ko ha kakai matelie pē kitautolu 'oku mo'u-laloa ki he maté mo e angahalá. Ka, 'i He'ene 'ofa kiate kitautolu mo hotau ngaahi fāmīlī, 'okú Ne fakaafe'i kitautolu ke tau ofi kiate Ia. Ko 'Ene ngaahi folofolá 'eni: “Unu'unu mai kiate au pea te u 'unu'unu atu kiate kimoutolu; fekumi faivelenga kiate au pea te mou 'ilo'i au; kole, pea te mou ma'u; tuki-tuki, pea 'e to'o ia kiate kimoutolu.”¹

'Oku fakamanatu mai kiate kitautolu 'i he fa'ahita'u ko 'eni 'o e Toetu'ú 'a e 'uhinga 'oku tau 'ofa ai 'iate Iá pea mo e tala'ofa 'okú ne fai ki He'ene kau ākongā faivelengā ke nau hoko ko Hono ngaahi kaungāme'a 'ofeina. Na'e fai 'e he Fakamo'uí e tala'ofa ko iá pea fakahā 'a e foungā, 'oku hā'ele mai ai kiate kitautolu 'i he'etau tauhi kiate Iá. Ko ha sīpinga 'e taha 'oku 'i he fakahā ia na'e fai kia 'Ōliva Kautele 'i he'ene ngāue ma'á e 'Eiki mo e Palofita ko Siosefa Sāmítá 'i hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná: “Vakai, ko 'Ōliva koe, pea kuó u lea kiate koe koe'uhí ko ho'o ngaahi holí; ko ia, ke ke tauhi

mo mata'ikoloa 'aki 'a e ngaahi leá ni 'i ho lotó. Ke ke faitōnunga mo faivelenga 'i he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea te u takatakai'i koe 'aki 'a e ongo nima 'o 'eku 'ofá.”²

Ko e taimi lahi ne u fa'a 'a'usia 'a e fiefia 'o e ofi ki he Fakamo'uí mo 'Ene hā'ele mai 'o 'ofi kiate aú, 'i he fanga kī'i ngāue faingofua 'o e talangofua ki he ngaahi fekaú.

Kuo mou 'osi a'usia 'a e ngaahi me'a peheé. Mahalo na'e hoko ia 'i ha'o fili ke 'alu ki he houalotu sākalamēnití. Na'e hoko pehē ia kiate au 'i ha 'aho Sāpate 'i he'eku kei sī'i. Ko e taimi ko iá ne mau ma'u 'a e sākalamēnití he lolotonga ha houalotu he efiāfi. 'Oku kei tohoaki'i pē au 'e he'eku manatu ki ha 'aho 'e taha he ta'u 'e 65 kuo hilí, 'i he'eku tauhi e fekau ke fakataha mo hoku fāmīlī pea mo e Kāingalotú.

Na'e fakapo'uli mo momoko 'a tu'a. Ka 'oku ou manatu 'i 'eku ongo'i fiefia mo māfana 'i he loto falelotú he efiāfi ko iá fakataha mo 'eku ongomā-tu'á. Na'a mau ma'u 'a e sākalamēnití, ne tāpuaki'i 'e he kau ma'u lakanga taula'eiki faka-'Ēloné, 'o fuakava ai mo 'etau Tamai Hevaní ke manatu ma'u ai pē ki Hono 'Aló mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú.

Na'a mau hiva 'i he 'osi 'a e fakatahá 'a e himi “Afe Mai Kuo Po'ulí,” mo

hono fakalea 'oku pehē: “[Nofa 'iate au 'Eiki. . .he kuo po'ulí].”³

Na'á ku ongo'i e 'ofa mo e takaofi 'a e Fakamo'uí he efiāfi ko iá. Pea na'á ku ongo'i foki e fakafiemālie 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Na'á ku loto ke toe tafunaki e ongo'i e 'ofa 'a e Fakamo'uí mo 'Ene takaofi na'á ku ongo'i he lolotonga 'o e houalotu sākalamēnití he'eku kei tupu haké. Ko ia, ne u toki tauhi kimuí ni mo ha toe fekau 'e taha. Na'á ku fakatoto 'i he ngaahi folofolá. Na'á ku 'ilo ai te u lava 'o toe ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ka u lava 'o ongo'i 'a e me'a ne ongo'i 'e he ongo ākongā 'a e 'Eiki kuo toetu'ú 'i He'ene tali 'ena fakaafe ke hū ange ki hona ngaahi falé 'o nofo mo kinaua.

Na'á ku lau kau ki he 'aho hono tolu hili Hono Tutukí mo hono telió. Na'e omi ha kau fefine faivelenga mo ha ni'ihi 'o 'ilo kuo 'osi teka 'i 'a e maká mei he fonualotó pea na'e 'ikai ke 'i ai Hono sinó. Na'a nau omi 'i he loto 'ofa kiate Ia ke tākai Hono sinó.

Na'e tu'u ai ha ongo 'āngelo 'o fehu'i ange pea ko e hā 'oku nau manavahē aí, 'o pehē:

“Ko e hā 'oku mou kumi ai 'a e mo'uí 'i he potu 'o e maté?

“Oku 'ikai 'i heni ia, ka kuo tu'u hake: mou fakamanatu ki he'ene lea kiate kimoutolu 'i he'ene kei 'i Kālelī, “O pehē, 'E tukuange 'a e Foha 'o e tangatá ki he nima 'o e kau tangata angahalá, pea 'e tutuki ia ki he 'akaú pea 'e toetu'u ia 'i hono 'aho tolú.”⁴

'Oku tākaki mai 'e he Ongongo-lelei 'a Ma'aké, ha fakahinohino mei he taha 'o e kau 'āngeló: “Ka mou ō 'o fakahā ki he'ene kau ākongā mo Pita 'oku mu'omu'a ia 'iate kimoutolu ki Kāleli: te mou mamata kiate ia 'i ai, 'o hangē ko 'ene tala kiate kimoutolú.”⁵

Na'e 'osi fakatahataha 'a e kau 'Aposetoló mo e kau ākongā 'i Selusalema. Pea hangē ko ia ne mei hoko kiate kitautolú, na'a nau manavahē mo ofo 'i he'enu talanoa kau ki he mahu'inga 'o e maté mo e ngaahi fakamatala 'o 'Ene 'osi toetu'ú kiate kinautolú.

Na'e lue lalo ha ongo ākongā 'i he ho'atā ko iá mei Selusalema 'i he hala ki 'Emeasí. Na'e hā mai 'a e 'Eiki kuo

toetu'ú 'i he halá 'o kaungā fononga mo kinaua. Na'e hā'ele mai 'a e 'Eiki kiate kinaua.

'Oku faka'atā kitautolu 'e he tohi 'a Luké ke tau fononga mo kinautolu:

"Pea lolotonga 'a e fai 'ena talanoá mo 'ena fakakaukau, mo 'ene 'unu-unu atu 'a Sisū 'o fononga mo kinaua.

"Ka na'e ta'ofi 'a hona matá, ke 'oua na'á na 'ilo ia.

"Pea pehē 'e ia kiate kinaua, Ko e talanoa hā ia 'okú mo fetalanoa'aki 'i ho'omo fonongá, peá mo mamahi a?

"Pea ko e taha, ko Kaliopasi hono hingoá, na'e lea 'o pehē kiate ia, Na'a [mo] koe . . . 'okú ke nofo 'i Selusalema, pea 'oku 'ikai te ke 'ilo 'a e ngaahi me'a kuo hoko 'i ai 'i he ngaahi 'aho ní?"⁶

Na'á na fakahā kiate Ia 'ena mamahi 'i he pekia 'a Sisuú neongo 'enau falala e hoko Ia ko e Huhu 'i 'o 'Isilelí.

'Oku pau pē na'e 'i ai ha 'ofa 'i he le'o 'o e 'Eiki kuo toetu'ú 'i He'ene folofola ki he ongo ākongā lotomamahi mo fiekaungā mamahi ko 'ení:

"Pea toki pehē 'e ia kiate kinaua, 'a e kau vale mo loto tuai ke tui ki he me'a kotoa pē na'e lea'aki 'e he kau palōfítá:

"He 'ikai na'e totonu kia Kalaisi ke [kātaki'i] 'a e ngaahi me'á ni, pea hū ai ki hono nāunaú?

"Pea kamata ia mei a Mōsese 'o hoko ki he kau palōfita kotoa pē, 'a 'ene fakamatala kiate kinaua mei he tohí, 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau kiate iá."⁷

Pea hoko leva 'e momeniti na'á ne fakamāfana 'i hoku lotó talu mei he'eku kei si'i:

"Pea kuo nau ofi ki he potu kakai na'a nau ō ki aí: pea na'e fai 'e ia 'o hangē na'e fie 'alu atu peé.

"Ka na'á na ta'ofi ia 'o pehē, ke tau [nofo] he kuo ofi 'a e po'ulí pea kuo mei 'osi 'a e 'ahó. Pea na'e hū ia ki loto ke nau [nofo]."⁸

Na'e tali 'e he Fakamo'uí 'i he pō ko iá ke hū ki he fale 'o 'Ene kau ākongá ofi ki he kolo ko 'Emeasí.

Na'á Ne keinanga fakataha mo kinaua. Na'á ne to'o 'a e maá, tāpuaki'ia, pakipaki, pea tufa kiate kinaua. Na'e 'ā hona matá 'o na 'ilo 'i Ia. Pea puli leva Ia meiate kinaua. Na'e lekooti



'e Luke ma'atautolu 'a e ngaahi ongo 'a e ongo ākongā monū'ia ni 'o pehē: "Pea na'á na fepehē'aki, 'ikai na'e vela hota lotó 'iate kitaua, 'i he'ene talanoa mai 'i he halá kiate kitauá, mo 'ene fakahā 'a e tohí kiate kitauá?"⁹

Pea 'i he feitu'ula'ā pē ko iá na'e fakato'oto'o mai 'a e ongo ākongá ki Selusalema ke fakahā ki he kau 'Aposetolo 'e toko hongofulu mā tahá 'a e me'a ne hoko kiate kinauá. 'I he momeniti pē ko iá na'e toe hā mai 'a e Fakamo'uí.

Na'á Ne toe fakamanatu 'a e ngaahi kikite 'o Hono misioná ke fakalelei ma'á e ngaahi angahala kotoa e fānau 'a 'Ene Tamaí pea mo maumau 'i 'a e ngaahi ha 'i 'o e maté.

"O ne pehē kiate kinautolu, Kuo pehē 'a e tohí, pea 'oku taau mo Kalaisi ke mamahi pehē, pea toe tu'u mei he maté 'i hono 'aho tolú:

"Pea ke malanga'aki 'a e fakatomalá mo e fakamolemole 'o e angahalá 'i hono hingoá 'i he pule'anga kotoa pē, 'o fuofua fai 'i Selusalema.

"Pea ko e kau fakamo'oni 'a kimoutolu 'o e ngaahi me'á ni."¹⁰

'Oku kei mo'oni pē ngaahi folofola 'a e Fakamo'uí kiate kitautolu 'o hangē ko ia ki He'ene kau ākongá he taimi

koeé. Ko e kau fakamo'oni kitautolu ki he ngaahi me'á ni. Pea ko e tukupā nāunau'ia ne tau tali 'i he'etau papi-taiso ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní na'e fakamahino 'i mai ia 'e he palōfita ko 'Alamaá 'i he ngaahi senituli kuo hilí 'i he ngaahi vai 'o Molomoná:

"Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne pehē kiate kinautolu: Vakai, ko e vai 'eni 'o Molomoná (he na'e ui pehē ia) pea ko 'eni, ko e me'a 'i ho'omou holi ke hū ki he loto'ā sipi 'o e 'Otuá, pea ui 'a kimoutolu ko hono kakaí, pea 'oku mou loto ke fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá, koe'uhí ke nau ma'ama'a;

"Io, pea 'oku mou loto ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangí; 'io, pea fakafiēmālie 'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiēmālié, pea tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te mou 'i ai, 'o a'u ki he maté, koe'uhí ke huhu 'i 'a kimoutolu 'e he 'Otuá, pea mou kau fakataha mo kinautolu 'oku 'o e 'uluaki toetu'ú, koe'uhí ke mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá—

"Ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau ko e faka'amu 'eni



'o homou lotó, ko e hā ha'amou 'uhinga ke 'oua na'a papitaiso 'a kimoutolu 'i he huafa 'o e 'Eikí, ko e fakamo'oni kiate ia kuo mou fai ha fuakava mo ia, te mou tauhi 'ene ngaahi fekaú, koe'uhí ke ne hua'i hifo 'a hono Laumālié 'o lahi 'aupito kiate kimoutolu?

"Pea ko 'eni, 'i he fanongo 'a e kakaí ki he ngaahi lea ní, na'a nau pasipasi honau nimá 'i he fiefia, 'o nau kaila: Ko e faka'amu ia 'a homau lotó."¹¹

'Oku tau fuakava ke fakatou hiki hake kinautolu 'oku paeá mo hoko ko e kau fakamo'oni 'o e Fakamo'uí 'i he kotoa 'etau mo'uí.

Te tau toki lava pē 'o fakahoko ia 'o 'ikai fo'i kapau te tau ongo'i ha 'ofa ki he Fakamo'uí pea mo 'Ene 'ofa kiate kitautolú. 'I he 'etau faivelenga ki he ngaahi palōmesi kuo tau faí, te tau ongo'i 'oku tupulaki 'etau 'ofa kiate Iá. 'E tupulaki ia koe'uhí he te tau ongo'i Hono mālohí pea mo 'Ene ofi mai kiate kitautolu 'i He'ene ngāué.

Kuo tu'o lahi hono fakamanatu mai 'e Palesiteni Monisoni 'a e tala'ofa 'a e 'Eikí ki He'ene kau ākongā faivelengā: "Pea 'ilonga ia 'e tali 'a kimoutolú, te u 'i ai foki mo au, he te u mu'omu'a 'i homou 'aó. Te u 'i homou nima to'o-mata'ú pea 'i homou nima to'ohemá, pea 'e 'i homou lotó 'a hoku Laumālié, pea 'e takatakai 'a kimoutolu 'e he'eku kau 'āngeló, ke poupu'i hake 'a kimoutolu."¹²

'Oku 'i ai ha founga 'e taha 'okú ke

ongo'i peá u ongo'i ai 'Ene 'unu'unu ofi mai kiate kitautolú. Ko e taimi 'oku tau ngāue 'osikiavelenga ai kiate Iá, 'okú Ne ofi mai ki hotau fāmilí 'oku tau 'ofa aí. Ko e taimi kotoa pē kuo ui ai au 'i he ngāue 'a e 'Eikí ke u hiki pe mavahe mei hoku fāmilí, kuó u lava 'o sio tonu hono tāpuekina 'e he 'Eikí hoku uaií mo 'eku fānaú. Na'á Ne teuteu ha kau tamaio'eiki 'ofa pea mo ha ngaahi faingamālie ke tohoaki'i hoku fāmilí ke ofi ange kiate Ia.

Kuo mou 'osi ongo'i e ngaahi tāpuaki tatau 'i ho'omou mo'uí. Ko e tokolahi 'iate kimoutolu 'oku 'i ai ha-mou ngaahi 'ofa'anga 'oku hē atu mei he hala ki he mo'ui ta'engatá. 'Oku mou fifili pe ko e hā ha toe me'a te mou fai ke fakafoki mai 'aki. Te mou lava 'o falala ki he 'Eikí ke Ne takaofi kiate kinautolu 'i ho'omou tauhi kiate Ia 'i he tuí.

'Oku mou manatu 'i e tala'ofa 'a e 'Eikí kia Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni he taimi na'á na mama'o ai mei hona ongo fāmilí 'i He'ene ngāué: "A hoku ongo kaume'a ko Sitenei mo Siosefa, 'oku mo'ui lelei 'a homo ongo fāmilí; 'oku nau 'i hoku nimá, pea te u fai kiate kinautolu 'o fakatatau ki he me'a 'oku hā ngali lelei kiate aú; he 'oku 'iate au 'a e mālohi kotoa pē."¹³

Ko ha ní'hi 'o kimoutolu mātu'a faivelengā 'oku hangē ko 'Alamā mo e Tu'i ko Mōsaiá, 'o ngāue fuoloa mo lelei ma'á e 'Eikí kae 'i ai e fānau ia na'e hē atu neongo e feilaulau 'enau

mātu'á ma'á e 'Eikí. Kuo nau fai e me'a kotoa ne nau lavá, kae 'ikai hano ola, neongo e tokoni 'a e kaungāme'a 'ofa mo faivelengā.

Na'e lotua 'e 'Alamā mo e Kāinga-lotu 'o hono taimí 'a hono fohá mo e ngaahi foha 'o e Tu'i ko Mōsaiá. Ne hā mai ha 'āngeló. 'E 'omi 'e ho'omou ngaahi lotú mo e lotu 'a kinautolu 'oku nau ma'u e tuí 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí ke nau tokoni 'i e kau mēmipa ho fāmilí. Te nau tokoni ke nau fili 'a e hala ke foki ai ki he 'Otuá, neongo hono 'ohofi kinautolu 'e Sētane mo hono kau muimuí, 'a ia ko 'enau taumu'á ke faka'auha 'a e ngaahi fāmilí 'i he mo'uí ni pea mo 'itāniti.

'Oku mou manatu ki he lea na'e fai 'e he 'āngeló kia 'Alamā ko e Si'i mo e ngaahi foha 'o Mōsaiá 'i he'enau fakafetaú: "Pea ko 'eni, . . . na'e pehē 'e he 'āngeló: Vakai, kuo 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e ngaahi lotu 'a hono kakaí, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi lotu 'a 'ene tamaio'eiki, ko 'Alamā, 'a ia ko ho'o tamaí; he kuó ne lotu 'i he tui lahi koe'uhí ko koe ke lava nai 'o ma'u ha 'ilo ki he mo'oní; ko ia, ko hono 'uhinga 'eni kuó u ha'u ai ke fakamahino kiate koe 'a e māfimafi mo e mafai 'o e 'Otuá, koe'uhí ke lava 'o tali 'a e ngaahi lotu 'a 'ene kau tamaio'eiki 'o fakatatau mo 'enau tuí."¹⁴

Ko 'eku tala'ofa kiate kimoutolu 'oku lotu mo tauhi ki he 'Eikí, 'oku 'ikai ko ha'amou ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kotoa pē 'oku mou faka'amu ke ma'u pea mo homou ngaahi fāmilí. Ka te u lava 'o tala'ofa atu 'e ofi atu 'a e Fakamo'uí kiate kimoutolu mo tāpuaki'i kimoutolu mo homou fāmilí 'aki e me'a 'oku lelei tahá. Te mou ma'u 'a e fakafiemālie 'o 'Ene 'ofá mo ongo'i 'a e tali 'o 'Ene takauá kapau 'e fakamafao mai ho nimá 'o fai ha tokoni ki he ní'hi kehē. 'I ho'omou ha'iha'i 'a e ngaahi kaho 'o kinautolu 'oku paeá mo foaki 'a e fakamo'ui 'o 'Ene Fakalelé kiate kinautolu 'oku mamahi 'i he angahalá, 'e pouaki kimoutolu 'e he mālohi 'o e 'Eikí. 'Oku fakamafao fakataha Hono ongo to'ukupú mo ho nimá ke fakafiemālie'i mo tāpuaki'i 'a e fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní, kau ai 'a kinautolu 'i ho fāmilí.



Losi 'Eniselesi, Kalefōnia, USA

'Oku 'i ai ha talitali nāunau'ia 'oku teuaki ma'atautolu. Te tau toki mamata ai ki hono fakahoko e tala'ofa 'a e Eiki 'oku tau 'ofa aí. Ko Ia te Ne talitali kitautolu ki he mo'ui ta'engata fakataha mo Ia pea mo 'etau Tamai Hēvaní. Na'e fakamatala 'i peheni ia 'e Sīsū Kalaisi:

“Feinga ke 'omai mo fokotu'u 'a hoku Saioné. Tauhi 'eku ngaahi fekaú 'i he me'a kotoa pē.

“Pea kapau te ke tauhi 'eku ngaahi fekaú 'o kātaki ki he ngata'angá, te ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá, 'a ia ko e me'a'ofa 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá.”¹⁵

“He ko kinautolu 'e mo'uí, te nau ma'u 'a e māmaní, pea ko kinautolu 'e maté te nau mālōlō mei he'enua ngaahi ngāue kotoa pē, pea 'e muimui kiate kinautolu 'a 'enua ngaahi ngāue; pea te nau ma'u ha kalauni 'i he ngaahi nofo'anga 'o 'eku Tamai, 'a ia kuó u teuteu mo'onautolu.”¹⁶

'Oku ou fakamo'oni te tau lava 'i he Laumalié ke muimui ki he fakaafe 'a e Tamai Hēvaní: “Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'Eni. Fanongo Kiate Ia!”¹⁷

Kuo fakahaa'i mai 'e Kalaisi 'i He'ene folofolá mo 'Ene sīpingá 'a e founa ke tau ofi ange ai kiate Iá. Ko

e fānau kotoa pē 'a e Tamai Hēvaní kuó ne fili ke hū 'i he matapā 'o e papitaisó ki Hono Siasí te ne ma'u 'a e faingamālie he mo'uí ni ke ako'i kiate ia 'Ene ongoongoleléi pea mo fanongo ki He'ene kau tamaio'eikí 'i He'ene fakaafe ke “Ha'u kiate au.”¹⁸

Ko 'Ene tamaio'eiki fuakava kotoa pē 'i Hono pule'anga he māmaní, mo e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumalié, te ne ma'u 'Ene tatakí 'i he Laumalié 'i he'enua tāpuaki'i mo tokoni 'a e ni'ihī kehé Ma'aná. Pea te nau ongo'i 'Ene 'ofá, mo fiefia 'i he'enua 'unu 'o ofi ange kiate Iá.

Ko ha fakamo'oni au ki he Toetu'u 'a e 'Eikí 'o hangē tofu pē na'á ku 'i ai tonu 'i he efiāfi ko iá mo e ongo ākongá 'i he fale he hala ki 'Emeasí. 'Oku ou 'ilo'i 'okú Ne mo'ui pea hangē tofu pē ko Siosefa Sāmitá 'i he taimi ne mamata ai ki he Tamai mo e 'Aló 'i he maama 'o e pongipongi ngingila he vao'akau 'i Palemailá.

Ko e Siasí mo'oni 'eni 'o Sīsū Kalaisi. 'Oku 'i he ngaahi kī pē 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku ma'u 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoní 'a e mālohi ke sila 'i ai kitautolu ko e ngaahi fāmili ke tau mo'ui 'o ta'engata

fakataha mo 'etau Tamai Hēvaní mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Te tau tu'u 'i he 'Aho 'o e Fakamāú 'i he 'ao 'o e Faka-mo'uí, ko e mata ki he mata. 'E hoko ia ko ha taimi 'o e fiefia kiate kinautolu kuo 'unu 'o ofi kiate Ia mo 'Ene ngāue 'i he mo'ui ko 'ení. Ko ha taimi fakafiefia ia ke fanongo ki he ngaahi lea: “Mālō, ko e tamaio'eiki lelei mo angatonu.”¹⁹ 'Oku ou fakamo'oni 'i ia 'i he'eku hoko ko e fakamo'oni 'o e Fakamo'ui kuo toetu'ú pea mo hotau Huhu'í, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MAU'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:20.
3. “Afe Mai Kuo Po'uli,” *Ngaahi Himi*, fika 86.
4. Luke 24:5–7.
5. Ma'ake 16:7.
6. Luke 24:15–18.
7. Luke 24:25–27.
8. Luke 24:28–29.
9. Luke 24:32.
10. Luke 24:46–48.
11. Mōsaia 18:8–11.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 100:1.
14. Mōsaia 27:14.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:6–7.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:2.
17. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17.
18. Mātiu 11:28.
19. Mātiu 25:21.



Fakahoko 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluakí 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí; pea mo Dieter Friedrich Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a Boyd Kenneth Packer ko e Palesiteni 'o

e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea ko e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko iá: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, pea mo Neil L. Andersen.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko

Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai he founda tatau pē.

Kuo tukuange 'a 'Eletā Walter F. González mei he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'o e Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú.

Ko kinautolu 'oku fie kau mo kinautolu 'i hono fakahaa'i 'etau loto hounga'iá, pea kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a 'Eletā Ulisses Soares ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'o e Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'a e ni'ihiko 'eni mei he'enu hoko ko ha Kau Fitungofulu Faka'eliá, 'o kamata mei he 'aho 1 'o Mē 2013: Rubén V. Alliaud, Sergio M. Anaya, Nolan D. Archibald, Carlos L. Astorga, Hector Avila, M. Anthony Burns, David Cabrera, Milton Camargo, Robert E. Chambers, Victor Kah Keng Chen, Kuo Chiang Chung, Nelson D. Córdova, Gary L. Crittenden, Edward Dube, Matthew J. Eyring, Sione M. Fineanganofu, Alfredo L. Gessati, James B. Gibson, Jovencio A. Guanzon, Mario E. Guerra, Luis S. Hernandez, Hernan I. Herrera, Javier Ibañez, Paulo H. Itinose, Douglas W. Jessop, Stephen C. Kerr, Joni L. Koch, Faustino López, Richard K. Melchin, Freebody A. Mensah, Benson E. Misalucha, Abelardo Morales, W. T. David Murray, K. Brett Nattress, S. Gifford Nielsen, Satoshi Nishihara, Michael D. Picked, William F. Reynolds, Michael A. Roberts, Fernando A. R. Da Rocha, Manfred Schütze, Terrence C. Smith, Rubén L. Spitale, Joshua Subandriyo, Frank V. Trythall, Miguel R. Valdez, Arnulfo Valenzuela, Carlos A. C. Villanova, Terence M. Vinson, Louis Weidmann, pea mo Richard C. Zambrano.

Ko ia 'oku fie kau fakataha mo kinautolu 'i hono fakahaa'i 'etau hounga'ia ko e faifatongia fisifisimu'a ne nau fakahokó, kātaki 'o fakahā mai.





‘Oku fokotu‘u atu ke tau tukuange ‘i he loto hounga‘ia mo‘oni ‘a Sisters Elaine S. Dalton, Mary N. Cook, pea mo Ann M. Dibb mei he‘enau hoko ko e kau palesitenisi lahi ‘o e Kau Finemuí.

‘Oku mau tukuange ai pē foki mo e kau mēmipa kotoa ‘o e poate lahi ‘a e Kau Finemuí.

Ko ia ‘oku fie kau fakataha mo kimautolu ‘i hono fakahaa‘i ‘etau hounga‘iá ki ha kau fafiné ni ‘i he ngāue fisifisimu‘a mo mateaki kuo nau faí, kātaki ‘o fakahā mai.

‘Oku fokotu‘u atu ke tau poupoú‘i e ni‘ihi ko ‘ení ko ha kau mēmipa ‘i he Kōlomu ‘Uluaki ‘o e Kau Fitungofulú: Edward Dube, S. Gifford Nielsen, Arnulfo Valenzuela; pea ko e ni‘ihi ko ‘ení ke nau mēmipa ‘i he Kōlomu Hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú: Timothy J. Dyches, Randy D. Funk, Kevin S. Hamilton, Adrian Ochoa, mo Terence M. Vinson.

Ko kinautolu ‘oku loto ki aí, kātaki ‘o fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta‘eloto pea fakahā mai he founga tatau pē.

Koe‘uhí ko hono ui ia ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu Hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú, oku tau tukuange ai ‘a Misa Adrian Ochoa mei he‘ene hoko ko ha Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi Lahi ‘o e Kau Talavouí.

Ko ia ‘oku loto ke fakahaa‘i ‘etau hounga‘iá, fakahā mai.

‘Oku fokotu‘u atu ke tau poupoú‘i e ni‘ihi ko ‘ení ke nau hoko ko ha Kau Fitungofulu Faka‘ēlia fo‘ou: Ruben Acosta, Frederick O. Akinbo, Omar A. Alvarez, Sergio Antunes, Alan C. Batt, Grant C. Bennett, Fernando E. Calderón, Wilson B. Calderón, H. Marcelo Cardus, Yoke Sang (Freddie) Chan, Christopher Charles, Valeri V. Córdón, Paul R. Coward, M. T. Ben Davis, Massimo De Feo, Marion B. De Antuñano, Francisco J. Ruiz de Mendoza, Robert A. Dryden, Robert J. Dudfield, Daniel F. Dunnigan, Jeffrey D. Erekson, E. Xavier Espinoza, Meliula M. Fata, Sam M. Galvez, Claude R. Gamiette, Mervyn C. Giddey, João R. Grahl, David P. Homer, Daniel W. Jones, John A. Koranteng, Steven O. Laing, Axel H. Leimer, Gustavo Lopez, José E. Maravilla, Alfredo Miron, Hugo Montoya, Joaquim J. Moreira, Katsuyuki Otahara, José C. Pineda, Gary S. Price, Miguel A. Reyes, Gary B. Sabin, Alfredo L. Salas, Netzahualcoyotl Salinas, Ciro Schmeil, D. Zackary Smith, Michael L. Southward, G. Lawrence Spackman, Vern P. Stanfill, William H. Stoddard, Stephen E. Thompson, George J. Tobias, ‘Aisake K. Tukuafu, Jacques A.

Van Reenen, Raul E. Vicencio, Raul S. Villanueva, Alan R. Walker, Keith P. Walker, pea mo Hoi Seng Leonard Woo.

Ko kinautolu ‘oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta‘eloto, fakahā mai.

‘Oku fokotu‘u atu ke tau poupoú‘i ‘a Bonnie Lee Green Oscarson, ko e palesiteni lahi ‘o e Kau Finemuí, mo Carol Luise Foley McConkie ko e tokoni ‘uluaki pea mo Evelyn Neill Foote Marriott ko e tokoni ua.

Ko kinautolu ‘oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta‘e loto, fakahā mai.

‘Oku fokotu‘u atu ke tau poupoú‘i e toenga ‘o e Kau Taki Mā‘olungá, Kau Fitungofulu Faka‘ēliá pea mo e kau palesitenisi lahi ‘o e ngaahi houalotú, ‘o hangē ko ‘enau tu‘u ‘i he lolotonga ní.

Ko kimoutolu ‘oku loto ki aí, kātaki ‘o fakahā mai.

Ka ‘oku ‘i ai ha ta‘e loto, fakahā mai.

‘E kāinga, ‘oku mau fakamālō atu ‘i ho‘omou hikinima ke fakahaa‘i ho‘omou poupoú pea mo ho‘omou tuí kae pehē ki ho‘omou lotua ta‘etuku kimautolú.

‘Oku mau fakaafe‘i e Kau Taki Mā‘olunga ne toki ui fo‘ou mo e kau palesitenisi lahi ‘o e Kau Finemuí ke nau me‘a mai ki mu‘á ni ki honau nofo‘angá. ■

Lipooti 'a e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, 2012

Fakahoko 'e Robert W. Cantwell

Talēkita Pule, Potungāue 'Aotita 'a e Siasí

Ki he Kau Palesitenisī 'Uluaki 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Si'i Kau Taki: Hangē ko ia 'oku fakamatala'i 'i he fakahā he vahe 120 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku fakamafai'i 'e he Fakataha Alelea ki Hono Faka'aonga'i 'o e Vahehongoifulú, 'a e fakamole kotoa pē 'oku fai mei he pa'anga 'a e Siasí. 'Oku kau ki he fakataha alēlea ko 'eni 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí, Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongo-fulu Mā Uá mo e Kau Pisopeliki Pulé.

'Oku fakangofua 'e he fakataha alēleá ni 'a e ngaahi patiseti ma'á e ngaahi potungāue 'a e Siasí, ngaahi ngāue pea mo e pa'anga 'oku vahe'i ki he ngaahi 'iuniti faka-Siasí. 'Oku faka'aonga'i 'e he potungāue 'a e Siasí 'a e pa'angá 'o fakatatau mo e ngaahi patiseti kuo fakangofuá pea fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founga ngāue 'a e Siasí.

Kuo faka'atā ki he Potungāue 'Aotita 'o e Siasí e ngaahi lekooti mo e ngaahi polokalama kotoa pē 'oku fie ma'u ke vakai'i 'aki 'a e totonu 'o hono pule'i 'o e pa'anga hū maí, ngaahi fakamolé pea pehē ki hono malu'i 'o e koloa 'a e Siasí. 'Oku

tu'u tau'atāina 'a e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí mei he ngaahi potungāue mo e ngaahi ngāue kehe kotoa 'a e Siasí pea ko e kau ngāue faka'aotita 'a e Siasí ko ha kau tauhitohi kuo fakamo'oni'i 'enau fe'unga ke fai 'a e ngāue fakatauhitohí, kau 'aotita fakaloto'i potungāue kuo 'osi fakamo'oni'i, kau 'aotita ki he fakakomipiutá pea mo ha kau mataotao kehe kuo fakamo'oni'i.

Fakatatau mo e ngaahi 'aotita kuo fakahokó, 'oku malava ai e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí ke nau pehē ko e ngaahi nāunau kotoa pē, ngaahi tokoni 'oku ma'u maí, ngaahi fakamole kuo fakahokó pea mo e koloa kotoa pē 'a e Siasí ki he ta'u 2012, kuo lekooti pea faka'aonga'i ia 'o fakatatau mo e ngaahi founga fakatauhitohi totonú, patiseti kuo fakangofuá pea pehē ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founga ngāue 'a e Siasí.

Fakahū atu 'i he loto faka'apa'apa mo'oni,
Potungāue 'Aotita 'a e Siasí
Robert W. Cantwell
Talēkita Pulé ■

Lipooti Fakasitetisitiká, 2012

Fakahoko 'e Brook P. Hales

Sēkelitali ki he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ke mea'i 'e he kāingalotu 'o e Siasí, kuo tuku mai 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí 'a e lipooti fakasitetisitika ko 'eni 'o fekau'aki mo e tupulaki pea mo e tu'unga 'oku 'i ai e Siasí 'i he'ene a'u mai ki he 'aho 31 'o Tisema 2012.

Ngaahi 'Iuniti 'o e Siasí

Ngaahi Siteikí..... 3,005
Ngaahi Misioná..... 347
Ngaahi Vahefonuá..... 591
Ngaahi Uōtí mo e Koló..... 29,014

Memipasipi 'o e Siasí

Tokolahi fakakātoa
'o e Mēmpasipi 14,782,473.
Fānau 'o e Lekooti Fo'ou
'i he 2012 122,273
Kau Papi Ului 'i he 2012 272,330

Kau Faifekau

Kau Faifekau Taimi Kakató 58,990
Kau Faifekau Tokoní..... 22,961

Ngaahi Temipalé

Ngaahi Temipale ne Fakatapui
'i he 2012 (ko e Temipale Kanisesi Siti
Mīsulí, Manaosi Palāsilá,
Pilikihami Siti 'Iutaa, pea mo
e Temipale Kilikali 'Alapeta) 4
Ngaahi Temipale Ne Toe
Fakatapui 'i he 2012 (Temipale
Puenosi 'Aealisi 'Āsenitiná pea
mo e Temipale Poisi 'Aitahoó)..... 2
Ngaahi Temipale ne Ngāue 'Akí..... 140





Fai 'e 'Eletā Richard G. Scott

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ke Melino 'a 'Api

Ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'e lava ke tau foaki ki he māmaní, ko e mālohi ko ia 'o ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisí, 'oku ako 'i ai 'a e ongoongoleléi, tauhi ai e ngaahi fuakavá pea mahutafea ai e 'ofá.

'O ku tala mai 'e ha tokolahi he māmaní 'oku totonu ke toe vave ange 'etau mo'uí. 'Oku lahi ma'u pē me'a ke fai mo lava'í. Ka 'i hotau lotó, 'oku 'i ai ha fie ma'u vivili ki ha hūfanga'anga 'oku tu'uloa ai e nongá mo e melinó, ko ha feitu'u 'e lava ke tau fakafo'ou, fakamā'opo'opo ange 'etau fakakaukaú mo fakavia kitautolu ko e teuteu ki he ngaahi ha'aha'a 'o e kaha'ú.

Ko e feitu'u lelei taha mo'ó e melino ko iá 'oku 'i lotó 'i he ngaahi holisi hotau 'apí, 'a ia kuo tau fai ai e me'a kotoa te tau lavá ke fakatefito 'etau mo'uí 'i he 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

'Oku 'i ai ha ngaahi 'api 'oku 'i ai ha tamai ma'u lakanga fakataula'eiki mo'ui taau 'okú ne fetakinima mo ha fa'ē tui faivelenga mo mateaki 'o taki 'i he angamā'oni'oni. 'Oku kehekehe pē ngaahi tūkunga fakafāmilí. Neongo pe ko e hā ho tūkungá, 'e lava ke ke fakatefito ho 'apí mo ho'o mo'uí 'i he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, he ko Ia e ma'u-anga nonga mo'oni 'i he mo'ui ní.

Fakapapau 'i ko e fili kotoa pē 'okú ke fai, 'o tatau ai pē pe 'oku fakatu'asino pe fakalaumālie, 'oku makatu'unga ia 'i he me'a 'oku finangalo e Fakamo'uí ke ke fai. Kapau 'e fakatefito 'iate Ia homou 'apí, 'e 'i ai

leva e nongá mo e fiemālié. 'Oku 'i ai ha laumālie 'o e ongo'i fakapapau'í te ne nofo'ia e 'apí pea 'e ongo'í ia 'e he taha kotoa 'oku nofo aí.

'Oku 'ikai ko e mātu'á pē 'oku 'anautolu e fatongia ke fakahoko e fale 'i ko 'ení, neongo ko honau fatongiá ke taki hono fakahokó. 'E lava foki ke fatongia'aki 'e he fānaú 'a hono fakalelei 'i ke toe fakatefito ange 'a e 'apí 'ia Kalaisí. 'Oku mahu'inga ke ako 'i 'e he ngaahi mātu'á e fānaú ke nau fakatokanga 'i 'a e founga 'oku hanga ai 'e he'enua tō'ongá 'o uesia e tokotaha kotoa pē 'oku nofo 'i he 'apí. Ko e fānau ko ia 'oku 'ai ke nau ongo'í ha'isia ki he'enua ngaahi tō'ongá, 'o tatau ai pē pe ko ha tō'onga angamā'oni'oni pe 'ikai, te nau tupu hake 'o hoko ko ha kakai falala'anga 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

'Oku ou tui 'e lava ke mou 'ilo'í e ngaahi tefito 'i mo'oni mahu'inga 'okú ne 'ai ke fakatefito homou 'apí 'i he Fakamo'uí. Ko e na'ina 'i fakapalōfita ko ia ke fakahoko e lotu fakatāutaha mo fakafāmilí, ako folofola fakatāutaha mo fakafāmilí pea mo e efiāfi fakafāmilí 'i 'api he uike kotoá, 'oku hoko ia ko ha ngaahi kongā tefito mo mahu'inga 'i hono langa 'o ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisi. Ka 'ikai ke

fai ma'u pē e ngaahi founga ko 'ení, 'e faingata'a leva ke ma'u 'a e nonga mo e hūfanga'anga 'oku vivili hono fie ma'u ke malu ai mei he māmaní.

Talangofua ki he ngaahi akonaki fakapalōfita 'oku finangalo 'a Kalaisi ke ke muimui ki aí. 'Oua te ke tukuangē ho'o fiefia he kaha'ú, 'aki ha'o feinga ke ke halatu'usi 'o 'ikai ke ke faka'aonga 'i e ngaahi tefito 'i mo'oni mahu'inga 'o e ongoongoleléi. Manatu 'i: ko e fanga ki 'i me'a ikí 'oku iku ia ki he ngaahi me'a lalahi. 'E lava ke iku e ngaahi tō'onga ta'efakapotopotó pe ta'etokangá ki ha ngaahi palopalema 'oku lahi ange. Kae mahu'inga angé, ko e iku'anga 'o e tō'onga mo'ui faingofua, ta'eue'ia mo lelei ko ha mo'ui 'oku fonu 'i he ngaahi tāpuaki mahutafeá.

Kiate kimoutolu fānau 'i he Palaimelí, 'a e kau finemui mo e talavou 'i he polokalama 'a e to'u tupú pea mo kimoutolu kau faifekau lototo'a 'oku ngāue he taimi ní, 'oku lelei ange ho'omou fai ha ngaahi me'a 'e ni'ihi 'iate au he taimi ne u 'i homou to'ú aí. 'I he maama fakalaumālié, ne mou fakamo'oni 'i ai ho'omou lototo'a, talangofua mo ma'á. Ne mou ngāue mālohi ai ke fakatupulaki ha ngaahi talēniti mo e ivi ke teuteu 'i ai kimoutolu ki he mo'ui fakamatelié 'i he



Senē, 'Aositelēlia

lototo'a, anga faka'e'i'eiki, lāngilangi pea mo e lavame'a.

Ne 'ikai fuoloa ho'omou omi ki he matelié mo e ngaahi talēniti pea mo e faingamālie ta'efakangatangata ko iá. Ka 'oku 'i ai ha fakatu'utāmaki lahi 'oku tu'unuku atu 'i homou 'ātakai. 'E lava ke fakangatangata pē pe faka'auha homou ivi mo e faingamālié 'o kapau te ke tukulolo ki he fulikivanu 'a e tēvoló 'okú ne 'ākilotoa koé. Ne-ongo ia, 'oku 'ikai teitei ofi hake e mālohi ia 'o Sētané ki he Fakamo'uí. Kuo 'osi mahino pē iku'anga ia 'o Sētané. 'Okú ne 'ilo'i 'ene fo'i ka 'okú ne loto ke ne 'ave mo ia 'a e tokolahi taha te ne lavá. Te ne feinga ke maumau'i ho'o lelei mo ho ngaahi faingamālié 'aki 'ene ngāue hala'aki ho ngaahi vaivaí. Nofó ma'u he tafa'aki 'o e 'Eikí pea te ke ikuna he taimi kotoa pē.

'Oku mou mo'ui 'i ha māmani 'oku vave fau ai e fakalalakaka fakatekinolosia. 'Oku faingata'a ki hoku to'ú ke mau muimui ki he vave 'o e fakalalakaká. 'E lava ke hoko e ngaahi fakalalakaka ko 'ení ko ha tāpuaki pe fakaholomui. 'I he taimi 'oku mahino pea faka'aonga'i ai 'a e tekinolosia ki ha ngaahi taumu'a 'o e mā'oni'oní, 'oku 'ikai hoko ia ko ha fakamanamana ka ko ha fakalahi ki he fetu'utaki fakalaumālié.

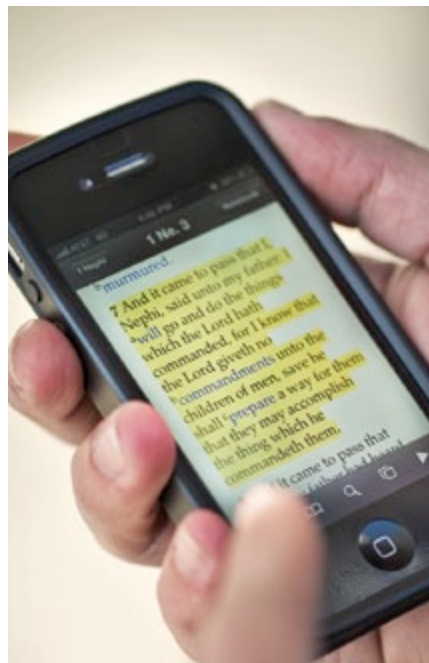
Hangē ko 'ení, ko e tokolahi 'o kitautolu 'oku tau takitāuhi ha ki'i me'angāue faka'ilekitulōnika 'oku hao he kato hotau soté pe kofú. 'Oku 'ikai ke tau fa'a 'alu ki ha feitu'u ta'e kau ai ia; 'oku tu'o lahi 'etau vakai tu'o lahi ki ai he lolotonga e 'ahó. Me'apango, 'e lava ke hoko e fanga ki'i me'angāue ko 'ení ko e ma'u'anga 'o e fulikivanu mo fakamole taimí. Ka 'o kapau 'e faka'aonga'i fakapotopoto, 'e hoko e tekinolosia ko 'ení ko ha malu'anga mei he fulikivanu 'o e sosaieti.

He ko hai na'á ne lavelave'iloa he ngaahi ta'u kuohilí 'e hao pē ngaahi tohi folofolá mo e ngaahi pōpoaki konifelenisi lahi he ngaahi ta'ú, 'i ha ki'i me'angāue 'e fa'o ho kató? He 'ikai malu'i koe 'e hono fa'o pē 'i ho kató, ka 'e hanga 'e hono ako, fakalaulauloto mo fakafanongo ki ai he ngaahi momeniti longonoa 'o e 'aho takitaha, 'o fakatupulaki ho'o fetu'utaki 'i he Laumālié.

Fakapotopoto 'i ho'o faka'aonga'i e tekinolosia. Faka'ilonga'i e ngaahi potufolofola mahu'ingá 'i ho'o me'angāue peá ke toutou lau ia. Kapau 'e hanga 'e kimoutolu kei talavou' 'o toutou lau ha potufolofola 'o hangē ko e tu'o lahi ho'omou toutou text he telefóni, 'e vavé ni pē ha'amou ma'uloto ha ngaahi potufolofola 'e laungeau. 'E hoko e ngaahi potufolofola ko iá ko ha ma'u'anga ue'i fakalaumālie mo fakahinohino mei he Laumālie Mā'oni'oní 'i he taimi te mou fie ma'u aí.

'Oku mahu'inga ke tau fai e me'a kotoa te tau lavá ke fakaafe'i 'aki e takiekina angavaivai 'o e Laumālie Mā'oni'oní ki he'etau mo'ui, kapau 'oku tau feinga ke fakatefito hotau 'apí 'i he Fakamo'uí. 'E hanga 'e ha'atau talangofua 'o ngāue'i e ngaahi ue'i ko iá, 'o fakamālohia lahi ange kitautolu.

Te ke ma'u ha nonga lahi ange 'i ho'o tākaki atu e tokoni'i 'o e ni'ihí kehé, ki ho'o feinga ko ia ke talangofuá. 'Oku tokolahi ha kakai kuo nau faka'aonga'i honau talēniti, neongo 'enau pehē 'oku si'i, ke faitāpuekina 'aki e ni'ihí kehé, 'i he loto fakatōkilalo mo e anga'ofa. Ko e siokitá ko e tupu'anga ia 'o e kovi lahi. Ko e faito'o 'o e kovi ko iá 'oku ma'u ia 'i he fa'ifa'itaki 'o e mo'ui 'a e Fakamo'uí. 'Okú Ne fakahaa'i mai



e founga ke tau fakahaa'i atu ai ha tokoni ta'esiokita ki he ni'ihí kehé.

Kuó u ako ha mo'oni kuo hoko tu'o lahi 'i he'eku mo'ui pea 'oku ou 'ilo'i ko ha fono pau ia. 'Okú ne fakamahino'i mai e anga 'o e felāve'i 'a e talangofuá mo e ngāue tokoní ki he mālohi 'o e 'Otuá. 'I he'etau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí mo tokoni ta'esiokita ki He'ene fānaú, 'oku fakanatula pē hoko mai ha mālohi mei he 'Otuá—'a e mālohi ke fai ha me'a 'o mahulu ange he me'a te tau lavá. 'Oku fakatupulaki 'etau 'iló, hotau talēniti mo hotau ivi koe'uhí 'oku tau ma'u ha ivi mo e mālohi mei he 'Eikí. Ko Hono mālohí ko ha fa'unga mahu'inga ia ke fokotu'u 'aki ha 'api 'oku fonu 'i he melinó.

'I ho'omou fakatefito homou 'apí he Fakamo'uí, 'e hoko fakanatula pē ia ko ha hūfanga'anga ki ho fāmili 'o'ou pea mo ho kaungāme'a 'oku nau 'i ha tūkunga faingata'a angé. Te nau lata mai ki he fiemālie 'oku nau ongo'i aí. Talitali lelei ha ni'ihí pehē ki ho 'apí. Te nau tupulaki 'i he 'ātakai ko ia 'oku fakatefito 'ia Kalaisí. Fakakaungāme'a ki he kaungāme'a ho'o fānaú. Hoko ko ha sīpinga taau kiate kinautolu.

Ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki ma'ongō'onga taha 'e lava ke tau foaki ki he māmani, ko e mālohi ko ia 'o ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisí, 'a ia 'oku ako'i ai 'a e ongoongolelé, tauhi ai e ngaahi fuakavá pea mahutafea ai e 'ofá.

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, hili ha'ama 'a'ahi ki ha misiona, na'e fakamatala mai hoku uaifi ko Siní 'o fekau'aki mo ha faifekau tangata ne na fe'iloaki. Na'e fehu'i ange 'e Sini 'o kau ki hono fāmili. Na'á ne ofo 'i he'ene tali ange 'oku 'ikai hano fāmili. Na'á ne fakamatala na'e hanga 'e he'ene fa'eé 'i hono fā'ele'i mai iá, 'o foaki ia ki he pule'angá ke nau tauhi. Na'á ne hikihiki takai holo he'ene tupu haké. Na'á ne monū'ia he'ene to'u tupú ke ne 'ilo ki he ongoongolelé. Na'e tokoni'i ia 'e ha fāmili anga'ofa he uotí ke ne ma'u e faingamālie ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau.

Ne fehu'i ange kimui 'a Sini ki he uaifi 'o e palesiteni fakamisioná kau ki he faifekau lelei ko 'ení. Na'á ne 'ilo ai 'i ha ngaahi māhina si'i kimu'a ange,



Niu 'Ioke Siti, Niu 'Ioke, USA

na'e 'omi e faifekau ni 'o tuku he 'api misioná 'i ha ngaahi 'aho si'i he na'e puke. 'I he taimi ko iá, na'á ne efiafi fakafāмили fakataha ai mo kinautolu. Kimu'a peá ne mavahe ke foki ki he ngāue, na'á ne kole ange ki he palesiteni fakamisiona pe 'e lava nai ke ne toe ki'i nofo 'i he 'api misioná 'i ha 'aho 'e ua pe tolu he taimi 'e 'osi ai 'ene ngāue fakafaifekau. Na'á ne sio tonu 'i he founa ngāue 'a ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisí. Na'á ne faka-'amu ke ne lava 'o fa'ifa'itaki mo hano fāмили ha 'aho kiate kinautolu.

Fai e me'a kotoa te ke lavá ke ma'u ai ha 'api pehē. Tokoni kiate kinautolu 'oku 'i ha ngaahi tūkunga faka'ofá. Hoko ko ha kaume'a mo'oni. 'Oku hangē fa'ahinga feohi fakakaungāme'a ko iá ko ha valitá 'oku tanu 'aki e halá ke toe hamolemole mo fiemālie ange 'a e fonongá. 'Oku 'ikai ko ha ma'u'anga tokoni ia ke faka'aonga'i hala ke te lelei ai, ka ko ha koloa ke fakahounga'i mo vahevahe atu. Talitali lelei ki ho 'apí ha ni'ihí 'oku fie ma'u ke fakamālohia peheé.

'Oku ou fie 'oatu ha fakakaukau faka'osi ma'anautolu 'oku nau 'ofeina ha mēmipa honau fāмили 'oku 'ikai

ke nau fai ha ngaahi fili 'oku leleí. 'E lava ke sivi'i ai 'etau fa'a kātakí mo e 'ūkumá. 'Oku fie ma'u ke tau falala ki he 'Eikí pea te Ne 'omi ha tali lelei ki he'etau ngaahi lotú 'i He'ene taimi 'A'aná pea 'e lava ke fakamo'ui mai ia. Tau fai e me'a kotoa pē te tau lava 'o faí ke tokoni'i, faitāpuekina mo fakahaa'i 'i he loto fakatōkilalo 'a e finangalo 'o e 'Otuá 'i he me'a kotoa pē. Faka'aonga'i 'etau tuí pea manatu'i 'oku 'i ai ha ngaahi me'a kuo pau ke tuku pē ia ki he 'Eikí. 'Okú Ne fakaafe'i kinautolu ke tau tekaki ange kiate Ia 'etau ngaahi kavenga mafasiá. Te tau lava 'i he loto tui 'o 'ilo'i 'oku 'ikai li'ekina e tokotaha ko 'eni 'oku talangata'á, ka 'oku tokanga mai ki ai 'a e Fakamo'ui 'ofá.

Fakatokanga'i e lelei 'i he ni'ihí kehé, kae 'ikai ko honau ngaahi melé. Taimi 'e ni'ihí ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ko hano 'oange e tokanga totonú ki he mele ko iá kae lava ke ma'a, ka ke fakahihiki'i ma'u pē 'ene ngaahi leleí.

Ko ho'o ongo'i pē kuo mei siva ho'o 'amanakí, manatu'i ko e 'amanakí 'oku 'ikai ko ha me'a 'oku si'isi'i, ka ko ha fehokotaki mālohi ia 'oku

hangē ha me'a fakahaofi mo'uí ke ne fakamālohia mo langaki hake koe. Te ne 'oatu ha fiemālie ke holo ai ho'o ilifía. Feinga ke ke mo'ui taau pea tuku ho'o falalá ki he 'Eikí.

'Oku 'ikai fie ma'u ke tau hoha'a 'o kapau he 'ikai ke tau lava 'o fai ma'u pē me'a kuo na'ina'i mai e 'Eikí ke tau faí. Kuó Ne folofola foki 'oku 'i ai ha taimi mo e kuonga 'o e me'a kotoa pē. 'Okú Ne tali mei 'etau lotua fakamātoato ha fakahinohinó, te Ne tataki kিতautolu 'i he ngaahi me'a 'oku totonu ke tō ai e fakamamafá 'i he tapa kotoa pē 'o 'etau mo'uí. Te tau lava 'o ako, tupulaki pea hoko 'o hangē ko Iá, 'i he fo'i laka kotoa pē.

'Oku ou fakamo'oni ko e mo'ui talangofuá, mo e fāмили 'oku fakatefito 'i he ongoongolelei 'o Kalaisí, 'oku fakapapau'i taha ai hono ma'u 'o e melinó mo e malu'angá 'i hotau ngaahi 'apí. 'E kei lahi pē ngaahi faingata'á mo e loto mamahí, ka te tau lava 'i he uhouhonga 'o e faingata'á 'o a'usia 'a e loto nongá pea mo ha fiefia lahi. 'Oku ou fakamo'oni ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ko e ma'u'anga nonga ma'ongo'onga tahá ia, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■



Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Melino Fakatāutahá: Ko e Pale 'o e Anga Mā'oni'oni

'E lava ke fakapale 'i 'a kinautolu mo 'ui anga mā'oni'oni 'aki ha melino fakafō 'ituitui tu 'unga 'i he Fakalelei 'a e Fakamo 'ui mo 'Ene 'alo 'ofā, neongo 'a e ngaahi faingata 'a 'o e mo 'ui.

Kuo fakatupu 'e he ngaahi me'a ne toki hokó, ke u fakakaukau-loto ki he tokāteline 'o e melinó, tautautefito ki he fatongia 'o Sīsū Kalaisi 'i hono tokoni 'i fakatāutaha kitautolu ke ma'u 'a e nonga fakatāutaha 'oku tu'uloá.

Ne ongo mo'oni kiate au ha me'a 'e ua ne hoko he ngaahi māhina si' i kuo-hilí. 'Uluakí, ne u lea he me'afaka'eiki 'o 'Emelí Paaka, ko ha ki' i ta'ahine ta'u ono ne mole si'ene mo'ui, fakataha mo ha toko 25 kehe, kau ai ha longa 'i fānau 'e toko 19 'i ha taufana fakalilifu 'i Niutauni, Konetiketi. Ne u tengi-hia fakataha mo si'ono fāmilí peá u fakatokanga 'i 'oku 'i ai ha tokolahí 'oku 'ikai ke nau ma'u ha nonga. Ne u 'ilo 'oku ma'u he'ene mātu'á, 'a Lōpeti mo 'Alisa Paaka ha ivi mo ha tui.

Ko hono uá, ne u fe'iloaki mo ha kāingalotu faivelenga 'o e Siasí 'e lauafe 'i he kolo ko 'Aptasaní 'i 'Aivoli Kousí.¹ Kuo kātekina 'e he fonua lea faka-Falanisē ko 'eni 'i 'Afilika Hihifó, ha faingata 'a faka'ekonōmika, ko ha

liukava fakakautau pea mo ha tau fakalotofonua 'e ua kimuí ni ne toki 'osi he 2011. Ka ne u ongo 'i ha onga makehe 'i honau lotolotonga.

'Oku fa'a hoko ha ngaahi me'a 'o ne to'o atu ai 'etau ongo 'i nongá mo malú.

He ko hai 'e toe ngalo ai 'a e 'ohofi 'o e ngaahi feitu'u kehekehe 'o e 'Iunaiteti Siteití ne hoko he 'aho 11 'o Sepitema 2001? 'Oku fakamanatu mai 'e he ngaahi me'á ni 'a e lava ke vave hono faka'auha 'etau ongo 'i nonga mo malú.

Ne nofo homa foha lahí mo hono uaiifí, 'a ia ne kei feitamá, 'i ha poloka 'e tolu mei he Senitā Fefakatau 'aki 'a Māmaní 'i Niu 'Ioke Sití, 'i he taimi ne tui 'i ai 'e he 'uluaki vakapuná 'a e Taua Fakatokelaú. Ne na ō ki he 'ato hona fale nofotongí peá na ilifia he'ena mamata ki ha me'a ne na pehē ko ha fakatu'utāmaki fakalilifu. Na'á na toe mamata atu ki hono tui 'i 'e he vakapuna hono uá 'a e Taua Fakatongá. Na'á na 'ilo 'i lea na'e 'ikai ko ha fakatu'utāmaki 'eni ka kuo 'ohofi 'a

Meniheiteni. 'I he holofa e Taua Fakatongá, ne kāpui hona fale nofotongí 'e he efu na'á ne 'u'ufi 'a Meniheitení.

Na'á na puputu'u 'i he me'a ne na mamata ki a'í pea hoha'a na'a toe fai ha 'ohofi, na'á na 'alu lea ki ha feitu'u malu ange pea mei ai ki he fale 'o e Siasí 'i Meniheitení 'i he Senitā Lingikoní. 'I he'ena a'u atu ki a'í, ne na 'ilo 'i ai mo ha kāingalotu kehe 'i Meniheiteni ne nau fai e fili tatau ke fakataha mai ki he senitā fakasiteikí. Na'á na telefoni mai ke ma 'ilo 'i e feitu'u ne na 'i a'í. Ne u fiemālie 'i he'ena malú ka na'e 'ikai ke u ofo he feitu'u ne na 'i a'í. 'Oku ako 'i mai 'e he ngaahi fakahā 'i onopōnī, 'oku hoko e ngaahi siteiki 'o Saioné ko ha malu'anga mo ha "unga'anga mei he afaá, pea mei he houhaú 'o ka lilingi kakato atu ia ki he māmaní hono kotoa."²

Ne 'ikai lava ke na foki ki hona 'api nofo'angá 'i ha uike 'e taha nai peá na loto mamahi 'i he mole 'o e mo'ui 'a e ni'ihi ta'e halaiá, ka na'e 'ikai hoko ha fu'u maumau tu'uloa kiate kinaua.

'I he'eku fakakaukautolu atu ki he ngaahi me'á ni, 'oku ou mālie'ia 'i he faikehekehe fakatokāteline 'o e melino fakaemāmaní pea mo e melino fakatāutahá.³

'I hono 'alo 'i mai 'o e Fakamo'uí, na'e kalanga fakafeta 'i ai ha kau 'āngelo ki he 'Otuá mo nau pehē, "Fakafeta 'i ki he 'Otua 'i 'olunga, pea 'i māmani 'a e melinó, ko e 'ofa ki he kakai."⁴

Neongo ia, kuo 'ilo 'i lelei neongo e vaha'ataimi mahu'inga ta'engata ko 'eni 'i hono 'alo 'i mai e 'Alo 'o e 'Otuá, na'e kei hanga pē 'e he tu' i ko Hēlotá 'o tāmata 'i ha longa 'i fānau valevale 'i Pētelihema.⁵

'Oku mahu'inga e tau'atāina ke filí 'i he palani 'o e fiefiá. 'Oku lava ke hoko ai e 'ofā, feilaulaú, tupulaki fakatāutahá pea mo e a'usia 'oku fie ma'u ki he 'etau fakalalakaka ta'engatá. 'Oku malava foki 'i he tau'atāina ko 'eni ke filí ke tau a'usia 'a e mamahi mo e faingata 'a'ia kotoa 'i he mo'ui matelié, neongo ne fakatupu hanau ni'ihi 'e ha ngaahi me'a 'oku 'ikai mahino kiate kitautolu kae pehē ki he fili kovi mo fakalilifu 'a e ni'ihi kehé. Na'e fai e Tau 'i he Langí koe'uhí ko 'etau

tau'atāina ke filí pea 'oku mahu'inga ia ke tau 'ilo'i ai e ngāue 'a e Fakamo'uí 'i he māmaní.

Hangē ko ia 'oku hā 'i he vahe 10 'o e tohi Mātiú, na'e fakahinohino 'e he Fakamo'uí ki he Toko Hongofulu Mā Uá peá Ne fakahaa'i ai he'ikai ma'u 'i Hono misioná ha melino fakakātoa 'i he mo'ui fakamatelié ni. Na'e fekau e Kau 'Aposetoló ke nau tuku 'a e melinó 'i he ngaahi fale taau te nau 'a'ahi ki aí, pea ne toe fakatokanga ange foki te nau 'i he "lotolotonga 'o e fanga ulofi . . . [pea] 'e fehi'anekina 'a kimoutolu 'i he kakai kotoa pē koe'uhí ko hoku hingoá: ka ko ia 'e kātaki 'o a'u ki he ngata'angá, 'e mo'ui ia."⁶ 'Oku 'i ai ha fakamatala mahu'inga 'i he veesi 34: "Oua na'a mou mahalo kuó u ha'u ke 'omi 'a e melinó ki māmaní."⁷ 'Oku mahino na'e 'ikai ha melino fakaemāmani lahi 'i he māmaní lolotonga e ngāue fakafaipekau 'a Kalaisi hení, pea 'oku kei hala pē he taimí ni.

'I he talateu 'a e 'Eikí 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku ako'i mai ai ha ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'aupito. Ko Hono Laumālié ('a e Laumālie 'o Kalaisi), 'a ia 'oku foaki ki he tokotaha kotoa pē 'oku ha'u ki he māmaní,⁸ "he 'ikai fāinga ma'u pē . . . ke ue'i hake 'a e tangatá"⁹ 'o kapau he 'ikai ke ne fakatomala. 'Ikai ngata aí, "e to'o atu ai 'a e melinó mei he māmaní."¹⁰ Kuo fakahā 'e he kau palōfítá kuo 'ave 'a e melinó mei he māmaní.¹¹ Kuo te'eki ai ke ha 'i 'a Lusifá pea 'oku ne kei ngāue'i pē hono mālohí 'i he feitu'ú ni.¹²

Ko e faka'amu fakalangi ma'u pē ia 'a e kakai lelei he feitu'ú kotoa pē ke 'i ai ha melino 'i māmaní. Kuo pau ke 'oua na'a tau fo'i 'i he feinga ke a'usia e taumu'á ni. Ka na'e akonaki mai 'a Palesitani Siosefa F. Sāmita 'o pehē, "he 'ikai 'aupito lava ke ma'u 'e māmaní ia 'a e laumālie ko ia 'o e melinó mo e 'ofá . . . kae 'oua leva pē kuo tali 'e he fa'ahinga 'o e tangatá 'a e mo'oni pea mo e pōpoaki 'a e 'Otuá, pea nau fakamo'oni 'i 'a hono mālohí mo hono mafá, 'a ia 'oku [faka-'Otuá]."¹³

'Oku mau fakatauange mo lotua fakamātoato ke melino 'a e māmaní, ka 'i he'etau hoko ko e ni'ihí fakafo'ituitui mo e ngaahi fāmilí 'oku tau



fakatauange pē te tau a'usia 'a e fa'ahinga melino kuo tala'ofa ko e pale 'o e kau mā'oni'oni. Ko e melino ko 'ení ko ha me'afuaki ne tala'ofa mai makatu'unga 'i he misiona mo e feilaulau fakalelei na'e fai 'e he Fakamo'uí.

'Oku fakamahino mai 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá: "Ka ke ke 'ilo, ko ia ia 'okú ne fai 'a e ngaahi ngāue 'o e mā'on'oni te ne ma'u 'ene totongí, 'io, 'a e melinó 'i māmaní pea mo e mo'ui ta'engatá 'i he maama hoko maí."¹⁴

Na'e ako'i mai 'e Palesitani Sione Teila ko e melinó 'oku 'ikai ngata pē 'i hono fie ma'uá ka ko ha "me'a'ofa ia mei he 'Otuá."¹⁵

Ko e melino 'oku ou 'uhinga ki aí, 'oku 'ikai ko ha nonga fakataimi pē. Ka ko ha fiefia loloto mo ha mo'ui fakalaumālie ia 'oku tu'uloa.¹⁶

Na'e fakamatala 'a Palesitani Hiipa J. Kalānite kau ki he melino 'a e Fakamo'uí 'i he founá ni: "E fakama'ama'a 'e He'ene melinó 'a hotau faingata'a'ia, fakamo'ui hotau ngaahi loto laveá, to'o atu hotau loto tāufehí'á, pea fakatupu 'iate kitautolu ha 'ofa ki hotau kāingá 'o ne fakafonu hotau lotó 'aki ha nonga mo ha fiefia."¹⁷ 'I he'eku fe'iloaki mo e mātu'a 'a 'Emeli Pāká,

ne u vakai kuo 'osi hanga 'e he melino ia 'a e Fakamo'uí 'o fakanonga hona mamahí mo tokoni ke fakamo'ui hotau ngaahi loto laveá. Pea 'oku taau ke u pehē hili pē 'a e faná, na'e fakahaa'i leva 'e Misa Paaka 'ene fakamolemole'i e tokotaha faihalá. Hangē ko e lea 'a Palesitani Kalānité, 'e lava 'e he melino 'a e Fakamo'uí 'o "to'o atu hotau loto tāufehí'á." 'Oku 'a e 'Eikí 'a e fakamaau totonú.

Na'e ma'u 'e he Kāingalotu 'i he 'Aivolí Kousí ha nonga lolotonga e tau fakalotofonua, 'i he'enua tukutaha 'enua tokangá ki hono mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí pea fai ha fakamamafa 'i he hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé ma'a 'enua ngaahi kuí.¹⁸

'Oku tau faka'amua kotoa pē 'a e melinó. Ko e melinó 'oku 'ikai ngata pē he malu pe 'ikai ha tau, fetā'aki, fepaki mo e fakakikihí. 'Oku ma'u 'a e melinó mei hono 'ilo'i 'oku 'afio'i 'e he Fakamo'uí ko hai kitautolu, 'ilo'i 'oku tau tui kiate Ia, 'ofa 'iate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekau, neongo pea tautefito 'i he uhuhonga 'o e ngaahi faingata'a mo e fakatamaki 'o e mo'uí. 'Oku hanga 'e he tali 'a e 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he Fale



totonu: “[Te u ma’u ‘i fē ‘a e melinó? Pe ko e fiemālié, ko e monū kuo nau li’aki au”²³ Ko e talí, ko e Fakamo’uí, ‘a e tupu’anga mo e ma’u’anga ‘o e melinó. Ko ia ‘a e “Pilinisi ‘o e Melinó.”²⁴

Te tau ofi fēfē ma’u pē ki he Fakamo’uí? ‘I hono fakavaivai’i kitautolu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, lotu ma’u peé, fakatomala mei he angahalá, papitaiso ‘i he loto mafesifesi mo e laumālie fakatomalá pea hoko ko ha ākongā mo’oni ‘a Sisū Kalaisí, ko ha ngaahi sīpinga fisifisimu’a ia ‘o e angamā’oni-‘oní ‘oku fakapale’i ‘aki ‘a e melino tu’uloá.²⁵ Hili hono fai ‘e he Tu’i ko Penisimaní ‘a ‘ene malanga fekau-‘aki mo e Fakalelei ‘a Kalaisí, na’e tō mape’e ‘a e kakaí ki he kekelelé. “Na’e tō kiate kinautolu ‘a e Laumālie ‘o e ‘Eikí, pea na’a nau fonu ‘i he fiefia hili ‘enau ma’u ha fakamolemole ‘o ‘enau ngaahi angahalá mo e *fiemālie* ‘o e *konisēnisí* ko e tupu mei he fu’u tui lahi ‘a ia na’a nau ma’u kia Sisū Kalaisí.”²⁶ ‘Oku makatu’unga ‘i he fakatomalá mo e mo’ui angatonú ‘a hono ma’u ‘o e *fiemālie* ‘o e *konisēnisí*, ‘a ia ‘oku mahu’inga ki he mo’uí kakato.²⁷ Kapau ‘oku ‘i ai ha maumau fono mamafa, ‘oku fie ma’u ke fai hano vete kae ma’u ha nonga.²⁸ Mahalo ‘oku ‘ikai ha me’a ia te ne fakatataua e nonga ‘oku ma’u he taimi ‘oku vete ai ‘e he angahalá ‘ene kavenga mafasiá ki he ‘Eikí ka ne ma’u e ngaahi tāpuaki ‘o e Fakalelei. Hangē ko e lau ‘a ha himi manakoa ‘o e Siasí, “[Te u tuku ‘eku kavengá ‘i hono to’ukupu kekelelé ka u hiva fiefia].”²⁹

‘Oku fiefia hoku lotó he’eku ‘ilo’i ‘oku lau mano ha kau talavou, kau finemui mo ha kau faifekau matu’otu’a kuo nau tali ‘a e ui ke fakafofonga ‘i hotau ‘Eikí mo Fakamo’ui ko Sisū Kalaisí. ‘Oku nau ‘oatu ai e ongoongolelei ‘o e melinó ki he māmaní, ki he fakafo’ituitui mo e fāmili takitaha—ko ha ngāue ‘o e mā’oni’oní ke ‘oatu e melino ko ‘ení ki he fānau ‘a e Tamai Hēvaní.

Ko e Siasí ko ha hūfanga’anga ia ‘e lava ke ma’u ai e nongá ‘e he kau muimui ‘o Kalaisí. ‘Oku pehē ‘e ha kakai kei talavou he māmaní ‘oku nau fakalaumālie ka ‘oku ‘ikai ke nau tui fakalotu. Ko e ongo’i fakalaumālié ko

Fakapōpula Lipetifí ‘o ‘omi ha fakafiemālie ki he lotó:

“E hoku foha, ke ‘i ho laumālié ‘a e melino; ‘e ki’i fuofuolua si’i pē ‘a ho’o faingata’a iá pea mo ho’o ngaahi mamahí;

“Pea ‘e toki hakeaki’i koe ‘e he ‘Otuá ‘i ‘olunga ‘o kapau te ke kātaki’i ia ‘o lelei.”¹⁹

Manatu ‘i “‘oku ‘ikai mei he ‘Otuá ‘a e maveuveú, ka ko e melinó.”²⁰ ‘Oku ‘ikai ha fiemālie ma’anautolu ‘oku fakafisinga ‘i ‘a e ‘Otuá. Ne tau kau kotoa pē ki he fakataha alē-lea ‘i he langí na’e tuku mai ai ‘a e tau’atāina ke filí, pea tau ‘ilo’i ‘e ‘i ai ha mamahi ‘i he matelié mo ha fakatamaki ta’efa’alaua tupu mei hono ngāue hala ‘aki e tau’atāina ke filí. Na’e mahino kiate kitautolu ‘e lava ke tau ‘ita, puputu’u, ta’emanonga mo laveangofua ai. Ka na’a tau ‘ilo’i foki ‘e hanga ‘e he Fakalelei ‘a e Fakamo’uí ‘o ikuna’i mo totongi huhu’i

‘a e ngaahi me’a ta’etotonu kotoa pē ‘oku ‘omi ‘e he mo’ui matelié pea ‘omi foki mo ha nonga. Na’e ‘i ai ha kupu’i lea ‘a ‘Iuno Peti ne faka’esia ‘e ‘Eletā Melioni D. Hengi ‘oku tautau ‘i hono holisi’i ‘oku pehē: “Ke tui ki he ‘Otuá, ko e ‘ilo’i ia ‘e totonu e lao kotoa pē pea ‘e ‘i ai ha fanga ki’i me’a fakatu-‘upakē ‘e lelei.”²¹

Ko e hā ha ngaahi ma’u’anga ‘o e melinó? ‘Oku fekumi ha tokolahi ki he melinó ‘i he founga ‘a e māmaní, ‘a ia kuo te’eki ai pea he ‘ikai pē teitei ola lelei ia. ‘Oku ‘ikai ma’u e melinó ia mei hono ma’u ‘o e koloá, mafaí pe ongoongoá.²² ‘Oku ‘ikai ma’u ‘a e melinó ia mei he tulifua ki he tangi ke tataú, ngaahi fakafiefa’angá pe fakafiemālié. He ‘ikai lava ‘e ha taha ‘o e ngaahi me’á ni, neongo ‘etau ma’u ia ‘o lahí, ke ne fakatupu ‘a e fiefia pe melino ‘oku tu’uloá.

‘Oku fai mai ‘e he fakalea ‘o e himi ‘ofeina ‘a ‘Ema Lou Taine ha fehu’i

ha me'a lelei ia ke kamata ai. Neongo ia, ko e Siasí ni 'oku tau fakafeohi, akonekina mo fafanga'i ai kitautolu 'aki e folofola lelei 'a e 'Otuá. Kae mahu'inga tahá, ko e mafai lakanga fakataula'eiki 'i he Siasí 'okú ne fakahoko e ngaahi ouau mo e fua-kava toputapu 'oku ha'i fakataha ai 'a e ngaahi fāmilí mo fakafe'unga'i ai kitautolu ke toe foki ki he 'Otuá ko e Tamaí pea mo Sísū Kalaisi 'i he pule-anga fakasilesitalé. 'Okú 'omi 'e he ngaahi ouau ko 'ení ha nonga he 'oku nau fefuakava'aki mo e 'Eiki.

Ko e temipalé 'oku fakahoko ai ha konga lahi 'o e ngaahi ouau toputapu ko 'ení pea ko ha hūfanga'anga nonga ia mei he māmaní. 'Okú ongo'i 'e kinautolu ko ia 'oku 'a'ahi mo kau atu ki he ngaahi 'oupeni hausi fakatemipalé, 'a e nonga ko 'ení. 'Okú ou manatu'i lelei ha me'a ne hoko 'i he 'oupeni hausi mo hono fakatapui 'o e Temipale Suva Fisí. Ne 'i ai ha maveuveu fakapolitikale 'o tutu mo kaiha'asi ai 'e he kau angatu'ú 'a e loto kolo 'o Suvá, pea puke fakamālohi 'a e Falealeá mo hono kau mēmipá. Na'e pule'i fakakautau e fonuá. Na'e fakangatangata pē ngofua ne 'omi 'e he taumalu'i fonua 'a Fisí ki he Siasí ki he 'oupeni hausi pea mo ha ni'ihiki tokosi'i pē ki he fakatapui. Na'e 'ikai fakaafe'i mai e kāingalotú kotoa koe'uhí ke malu'i kinautolu. Ko e toki fakatapui tempale

ia talu mei he Temipale Nāvuú, na'e fakahoko 'i ha tūkunga faingata'a mo'oni.

Na'e fakaafe'i mai ki he 'oupeni hausi ha fefine Hinitū ko ha 'Initia, pea ko e mēmipa 'o e Falealeá na'e kau 'i hono puke fakamālohí ka na'e tukuange koe'uhí ko e fefine ia.

'I he loki silesitalé, 'ata'atā mei he maveuveu 'o e māmaní, na'á ne tangi mo'oni ai 'i he'ene fakahaa'i e ongo'i nonga ne lomelina iá. Na'á ne ongo'i e fakafiemālie 'a e Laumālie Mā'oni- 'oní 'okú ne fakamo'oni'i kiate ia 'a e natula toputapu 'o e temipalé.

Ko e Fakamo'uí 'a e ma'u'anga 'o e nonga mo'oni. 'E lava ke fakapale'i 'a kinautolu mo'ui angamā'oni'oni 'aki ha nonga fakafa'ituitui tu'unga 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí mo 'Ene 'alo'ofá, neongo 'a e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí. 'I he feitu'u molumalu ne fai ai 'a e Lakaatú, na'e tala'ofa ai e Fakamo'uí ki He'ene kau 'Aposetoló 'e tāpuekina kinautolu 'aki 'a e "Fakafiemālie, ko e Laumālie Mā'oni'oni" peá Ne folofola 'aki e me'a mahu'ingá ni: "Okú ou tuku 'a e melinó kiate kimoutolu, ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolú: 'oku 'ikai hangē ko e foaki 'a māmaní, 'a 'eku foaki kiate kimoutolú."³⁰ Pea kimu'a He'ene Lotu Hūfekiná: "Kuó u tala 'a e ngaahi me'a ni kiate kimoutolu koe'uhí ke mou ma'u 'a e fiemālie 'iate au. Te mou

ma'u 'a e mamahí 'i māmani; ka mou lototo'a; kuó u iku'i 'a māmani."³¹

Na'e faka'ofa'ofa hono tohi 'e 'Īlisa R. Sinou e fakakaukauú ni:

*[Hiki hake ho lotó 'o fakafeta'i ki he 'Otuá;
'Oua na'a tuku ho'o fiefiá,
Neongo e tu'umuku mai e faingata'á,
Folofola 'a Kalaisi, "Ko e melinó 'e ma'u 'iate Iá]."*³²

Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sísū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ne fakahoko ha konifelenisi 'e ua 'i 'Apisani he Sápate, 10 'o Fēpuei 2013; ne omi ki ai ha toko 9,693—ko e toko 619 ai ne te'eki kau ki he Siasí. Tokolahi fakakātoa 'o e mēmipasipi 'o e Siasí 'i 'Aivolí Kousí, fakafuofua ki he toko 19,000.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:6.
3. 'Okú kehekehe pē 'a hono faka'uhinga 'i 'o e melinó. 'I he lea faka-Kalisi 'oku 'uhinga ia ki hono ta'ofi, 'ikai toe hoko atu pe 'ikai ha toe fetau'aki 'i he vaha'a 'o ha ongo fili. Ko hono faka'uhinga 'i 'i he lea faka-Hepeluu 'oku toe lahi ange pea 'oku fa'a faka'aonga 'i ko ha lea fakafe'iloaki pē. 'E lava foki ke pehē ko e melinó ko ha "tu'unga 'o e fakakaukauú 'oku ma'u 'e he tangatá 'i he ngaahi tu'unga kuo fokotu'u 'e he 'Otuá (Howard W. Hunter, "Where is Peace?" 'i he Conference Report, Oct. 1966, 14–17.
4. Luke 2:14; toki tānaki atu e fakamamafá.
5. Vakai, Mātiu 2:16; vakai foki, Ross Douthat, "The Loss of the Innocents," *New York Times*, Dec. 16, 2012, 12.
6. Mātiu 10:16, 22.
7. Mātiu 10:34.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:46.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:33.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:35.
11. Ne fakahā 'e Palesiteni Utalafi e me'a ni he 1894 pea mo e 1896. Vakai, *The Discourses of Wilford Woodruff*, ed. G. Homer Durham (1946), 251–52; vakai foki, Marion G. Romney, 'i he Conference Report, Apr. 1967, 79–82.
12. Vakai, Joseph Fielding Smith, *The Predicted Judgments*, Brigham Young University Speeches of the Year (Mar. 21, 1967), 5–6. Ka na'e pehē 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele, "E lava ke tau ma'u ha loto nonga neongo kapau kuo 'ave 'a e melinó mei māmani . . . [pea] "maveuveu mo e me'a kotoa pē" ("Behold, the Enemy Is Combined," *Ensign*, May 1993, 79).
13. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmīta* (1998), 468.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23.
15. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sione Teila* (2001), 176.
16. Mei Kalisi he kuonga mu'a ki hotau kuongá, kuo 'analaiso, vakavakai'i mo ako e ongo fo'i lea ko e —*fiefiá* mo e *fiemālie* —pea fakafekau'aki hono 'uhingá mo e founga 'okú ne tākiekina ai 'etau mo'uí.



Koupeniheikeni, Tenima'ake

Vakai, David Malouf, *The Happy Life: The Search for Contentment in the Modern World* (2011). Vakai foki ki hono vakai'i e tohi 'a Mr. Malouf, 'i he R. Jay Magill Jr., "How to Live Well," *Wall Street Journal*, Jan. 26–27, 2013, C6.

17. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Hiipa J. Kalānite* (2002), 260.
18. "Oku kau ha siteiki 'e tolu 'o e 'Aivoli Kousi, mei hono siteiki 'e nima, 'i he peseti 'e 25 tu'ukimu'a 'o e kakai lalahi 'oku nau [fakahū] mai e ngaahi hingoa ki he ouau fakatemipalé" pea ko e Siteiki Kokoti ti 'Aivoli 'oku mā'olunga tahá (C. Terry Warner and Susan Warner, "Apostle Visits Ivory Coast, Is 'Impressed with Exceptional Spirit," *Church News*, Mar. 3, 2013, 4, 14). Tupu mei he tau fakalotofonua pea mo e heka pasi houa 'e 12 ki he tempale ofi tahá 'i 'Akalá 'i Kaná, ko ha fakamo'oni fakaofo 'eni 'o e tuí pea 'oku ma'u ai 'a e melino fakafō'ituituí mo fakafāmilí.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7–8. Na'e akonaki 'a Palesiteni Hāloti B. Lī 'o pehē, "Kuo pau ke sivi'i mo 'ahi'ahi'i kitautolu ke fakamo'oni 'i 'a e ivi mo e mālohi 'oku 'iate kitautolu" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Hāloti B. Lī* [2000], 249).
20. 1 Kolinitō 14:33.
21. 'I he Marion D. Hanks, "A Loving, Communicating God," *Ensign*, Nov. 1992, 63.
22. Vakai, Jeffrey R. Holland, *For Times of Trouble* (2012), 79. 'Oku ako'i mai 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani, "E lahi ange maumau 'oku fai 'e he masiva mo'oni ki he laumālie 'o e tangatā, 'i ha toe fa'ahinga me'a, tukukehe pē 'a e angahalá." Ka 'e lava 'e hono faka'aonga'i angatonu 'o e pa'angá 'o fakatupulaki 'a e melinó.
23. "Te u Ma'u 'i Fē 'a e Melinó" *Ngaahi Himi*, fika 63.
24. 'Isaia 9:6.
25. Ne fakamatala 'i faingofua ia 'e Sione Kilinilifi Uitiea: "Tokanga ki he founga ho'o mo'uí. 'Oua 'e fai he 'ahó ha me'a te ne to'o atu ho'o nongá he po'ulí" ("Conduct [From the Mahabharata]," 'i he *The Complete Poetical Works of John Greenleaf Whittier* [1802], 484).
26. Mōsaia 4:3; toki tñaki atu e fakamamafá; vakai foki, Marion G. Romney, 'i he Conference Report, Apr. 1967, 79–82.
27. Ko e konisēnisí ko ha kāpasa ia 'okú ne tataki kitautolu ki he nongá. 'Oku fakaake ia 'e ha me'a 'e ua: ko e maama 'o Kalaisí, 'a ia ko ha tukufakaholo nāunau'ia mei he'etau Tamai Hēvaní (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:6–13; 93:2), pea mo e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 39:6).
28. "Oku ua 'a e fa'ahinga fakamolemole 'oku fie ma'u ke ne 'omi 'a e nongá ki he tokotaha maumau fonó — ko e taha mei he kau ma'u mafai totonu 'i he Siasi 'o e 'Eikí pea taha mei he 'Eikí tonu pē. [Vakai, Mōsaia 26:29.] (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Sīpenisā W. Kimipolo* [2006], 51).
29. "Oku Kei Ngangatu," *Ngaahi Himi*, fika 59.
30. Sione 14:26–27.
31. Sione 16:33.
32. "Ka Faingata'a Ho Halá," *Ngaahi Himi*, fika 60.



Fai 'e 'Eletā Stanley G. Ellis
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Founga 'a e 'Eikí

Ko e founga 'a e 'Eikí ko 'etau fakafanongo ki he akonaki 'a hotau kau takí, ma'u e mahino ki he ngaahi tefito 'i mo'oni totonú, pea mapule 'i kitautolu.

Fitungofulú

'Oku ou hoko ko ha Fitungofulu. 'Oku ui e Kau Fitungofulú ke nau hoko ko ha kau talafekau—ke vahevahe 'a e folofola 'a e 'Eikí 'i he'etau ma'u ia mei he kau 'apostoló mo e kau palōfitá mo e Laumālie pea ke hoko ko ha kau fakamo'oni makehe ki he huafa 'o Kalaisí, 'i hono malanga 'aki e ongoongoleleí ki māmani kotoa, 'i hono langa 'o e Siasí, pea 'i hono tokanga 'i 'a hono me'a kotoa pē (vakai, T&F 107:25, 34).

Tamasí'i Faama

Ne u tupu hake 'i ha faama ofi ki Peili, 'Aitahō—ko e "tamasí'i faama mo'oni mei 'Aitahō!" 'I he'ene peheé ne u ako:

1. Ke ngāue—ka 'ikai ke ke tō, he 'ikai te ke utu.
2. Ke ngāue fakapotopoto—kapau te ke fu'ifu'i mo fafanga [e ngoué], 'e lahi ange e ututa'ú.
3. Ko e mahu'inga 'o e taimí—kapau he 'ikai te ke tō 'i he taimi totonú, 'e lava ke hanga 'e he tō vave mai 'a e momokó 'o faka'auha e ututa'ú.
4. Ke fai e me'a 'oku fie ma'u pe totonu ke faí 'i hono taimi totonu tatau ai pē pe 'okú ke sai'ia ai pe 'ikai—kuo pau ke taukau 'a e pulú 'i he taimi 'okú

ne fie ma'u ai ke fai iá, kae 'ikai ko e taimi 'oku sai kiate koé.

5. Ko hono fakalea totonú—'i he kau mai 'a e fanga monumanú mo e ngaahi mīsiní, 'oku 'ikai ke 'i ai ha taimi ke "heliaki hono fakamatala 'i ha me'a" pe ke hoha'a pe 'oku tonu fakapolitikale. (Ka 'i he me'á ni, 'i he'eku ngāue 'i he Siasí, 'oku ou fa'a fehu'ia ai, "Okú ke fie ma'u ke u lea hangatonu atu pe ke u lea heliaki?" Ko e angamahení 'oku fili 'a e Kāingalotú ke lea "hangatonu!" Te u lea hangatonu atu he 'ahó ni.)
6. Faka'osí, 'i he'eku hoko ko ha tamasi'i faama mei 'Aitahoó, ne u ako ke nofo ma'u 'i he ngaahi tefito 'i me'a mahu'ingá.

'Oku 'ikai ha toe me'a 'e mahu'inga kiate kitautolu, mo 'etau tokātelinē, ka ko e ngaahi mo'oni 'o e 'uluaki tefito 'o e tuí: "Oku mau tui ki he 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, pea mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí, pea ki he Laumālie Mā'oni'oni" (*Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:1*).

Ko Ia 'etau Tamai Hēvaní, 'okú Ne 'afio'i mo 'ofa'i kitautolu, pea 'okú Ne finangalo ke tau toe foki kiate Ia. Ko Sisū hotau Fakamo'uí mo e Huhu'í, 'a ia na'á Ne fakapapau'i mai 'i he Fakaleleí te tau ikuna 'i 'a e maté pea toe mo'ui pea malava ke hakeakí'i

kitautolu pea ma'u e mo'ui ta'engata. Ko e Laumalie Ma'oni'oni 'a *hotau* fakafiemalie, ma'u'anga fakaha'a, faiakó, fai fakamo'oni, mo e fai fakahinohinó.

'E káinga, mou fakakaukau ki ai—'oku 'ikai ko ha kau paea fakalaumalie kitautolu! 'Oku 'ikai ke tau tu'enoa.

Ko e hā hano lelei e 'i ai ha mātu'á—'o 'ikai ke paeá? 'E lava ke tau ako meiate kinaua, ma'u e lelei mei he'ena ngaahi a'usía, faka'ehi'ehi mei he faingata'a 'okú na fakatokanga mai ki aí, pea ma'u ha mahino lelei ange koe'uhí ko e me'a 'okú na 'iló. 'Oku 'ikai totonu ke tau hē, puputu'u, kākāa'i kitautolu pe 'ikai ngāue lelei. 'Oku mo'oni 'eni kae tautautefito ki he'etau Tamai Hēvaní, kuo 'ikai ngata 'i He'ene ako'i pea fakahā mai ha founga, ka *ko e foungá*.

'Oku 'i he 'Otuá 'a e Foungá

Ko hono mo'oni 'oku 'i he 'Otuá 'a e founga ki he anga e mo'ui,¹ 'ofá,² tokoní,³ lotú,⁴ ke talanoa,⁵ feohi mo e ni'ihí kehé,⁶ takí,⁷ malí,⁸ 'ohake 'o e fānaú,⁹ akó,¹⁰ 'ilo 'o e mo'oni,¹¹ vahevahe 'o e ongoongolelé,¹² ke fili fakapotopoto e me'a 'oku tau kai,¹³ mo e ngaahi alā me'a peheé.

'Oku 'i ai ha ngaahi ma'u'anga tokoni lelei, fakataha mo e folofolá, ke 'ilo ai e founga 'o e 'Eikí 'i he *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i, Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, mo e ngaahi akonaki kehe 'a e kau 'aposestolo mo e kau palōfita mo'ui.

1. Hangē ko 'ení, na'e ako'i mai 'e he 'Eikí 'i he folofolá:
 "Oku 'ikai ko ho'omou ngaahi mahaló 'a 'eku mahaló, pea 'oku 'ikai ko homou ngaahi halá 'a hoku ngaahi halá.
 "He 'oku hangē 'oku mā'olunga hake 'a e ngaahi langí mei he māmaní, 'oku pehē hono mā'olunga 'o hoku ngaahi halá, pea mo 'eku mahaló 'i ho'omou ngaahi mahaló" (Isaia 55:8-9).
2. Ko e taha 'o e ngaahi kovi 'o e kuonga faka'osí ni ko e "a'eva 'a e tangata taki taha 'i hono hala pē 'o'oná" (T&F 1:16). 'Oku fakatokanga mai 'a e Tohi 'a Lea Fakatā-taá ke "oua na'á ke pehē 'i ho mata



Senē, 'Aositelēlia

- 'o'ou, 'okú ke poto" pea "oua na'á ke fa'aki ki ho poto 'o'ou" (vakai, Lea Fakatāta 3:5-7).
3. 'Oku ako'i kitautolu kapau te tau ngāue 'o fakatatau ki he founga 'o e 'Eikí, 'okú Ne ha'isia ke tāpuaki'i kitautolu pea lava ke tau ma'u 'Ene ngaahi tala'ofá; kapau he 'ikai fai Hono finangaló, 'oku 'ikai ha'atau tala'ofa (vakai, T&F 82:10).
 4. Ne fakahoa 'e he 'Eikí 'a 'Ene foungá mo 'etau foungá 'i He'ene ako'i e palōfita ko Samuelá, 'a ia na'á Ne fekau atu ke 'alu 'o kumi ha tu'i fo'ou: "Ka na'e pehē 'e [he 'Eikí] kia Samuela, 'Oua na'á ke mamata ki hono matá, pea ki he mā'olunga 'o hono sinó; he kuó u li'aki ia; he 'oku 'ikai mamata 'a [e 'Eikí] 'o hangē ko e mamata 'a e tangatá; he 'oku sio 'a e tangatá ki he anga 'oku hā 'i tu'á, ka 'oku 'afio'i 'e [he 'Eikí] 'a e lotó" (1 Samuela 16:7).
 5. Neongo e manakoa 'i māmani e holi ke tokoni ki he masivá mo e faingata'a'ia, 'oku finangalo lelei 'a e 'Eikí ki he'etau taumu'á ka 'okú ne fakatokanga mai, "Ka kuo pau ke fai ia 'i he'eku founga pē 'a'akú" (T&F 104:16). Ka 'ikai, te tau lava ke fakamamahi'i 'a kinautolu 'oku tau

feinga ke tokoní. Kuo ako'i kitautolu 'e he 'Eikí 'a e fie ma'u ko ia ke tau fakafalala pē kiate kitautolú. Neongo 'oku tau lava ke tokoni, 'oku 'ikai totonu ke tau 'oatu pe tokonaki ma'anautolu e me'a 'oku nau lava pea totonu ke nau fai ma'anautolú. Kuo 'ilo 'e māmani 'a hono kovi e foaki pe ma'u ha me'a ta'e ngāue'í. 'Oku 'ilo 'e he 'Eikí 'a e lelei tahá.

Tau fakakaukau ki ha ngaahi sīpinga kehe. 'Oku 'i ai e founga 'a e 'Eikí ki he ngāue fakafaifekau. 'Oku fakamatala 'i ia 'i he folofolá mo e *Malanga'aki Eku Ongongolelé* pea fakahoko ia 'i he tataki 'a e Laumalie.

'Oku 'i ai e founga 'a e 'Eikí, pea *ko e foungá*, ke 'ofa. 'Oku pehē 'e kinautolu 'o e māmaní ko e me'a pē 'oku mahu'ingá ko e fe'ofa'aki 'a ha ongo me'a. 'Oku ako'i mai 'e he'etau Tamai Hēvaní 'oku mahu'inga 'eni, ka 'okú Ne ako lahi mai: 'oku 'i ai ha founga kuo fakamafai'i ke fakahoko ia pea mo e taimi ke fakahaa'i ai e 'ofa ko ia.

Mapule'i Kitautolu

Ne ako'i 'a Siosefa Sāmita mei he'ene kei si'í ki he founga 'o e 'Eikí. 'I hono fehu'i kiate ia pe 'oku founga

fēfē 'ene pule'i 'a e Siasí, na'á ne fakamatala 'oku ne ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni totonú pea 'oku pule'i pē 'e he kāingalotú kinautolu pē.¹⁴ Kāinga, 'oku kei ako'i mai pē 'e he'etau Kau 'Aposetolo mo e Kau Palōfita mo'uí 'a e ngaahi tefito'i mo'oni totonú. Ko e fehu'í leva, "oku tau faka'aonga'i nai ia ke mapule'i kitautolu?"

Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'oku fa'a ako'i kiate kitautolú ke tau fakatupulaki e me'a te tau malavá 'i ha feitu'u pē 'oku tau 'i ai. 'Oku fa'a fakatauvele'i kitautolu ke tau hiki ki ha feitu'u fo'ou, 'o fakakaukau 'e toe tokolahi ange e kaungāme'a 'etau fānaú pea lelei ange e ngaahi polokalama ma'á e to'u tupú.

'E kāinga, 'oku tau pehē nai ko e me'a mahu'inga ki hono fakamo'ui 'etau fānaú 'a e tukui 'api 'oku tau nofo ai? Kuo fa'a ako'i 'e he kau 'apostoló mo e kau palōfita 'oku mahu'inga ange e me'a 'oku hoko 'i he loto 'apí 'i he me'a 'oku fehangahangai mo ho'omou fānaú 'i tu'á. 'Oku mahu'inga ange 'a e founga 'oku tau 'ohake 'aki 'etau fānaú 'i he feitu'u 'oku tau 'ohake ai kinautolú.

Ko e mo'oni 'oku 'i ai mo ha ngaahi me'a kehe 'i hono fili e feitu'u ke nofo ai, kae fakamālō 'e tatakí kitautolu 'e he 'Eikí 'o kapau te tau fekumi ki He'ene talí.

Ko e fehu'i 'e taha ko e "Ko e fē e feitu'u 'oku fie ma'u kitautolu ki ai?" Ne u ngāue 'i ha ta'u 'e 16 'i he kau palesitenisí 'o e Siteiki Hiusitoni Tekisisi Noaté. Ne tokolahi ha hiki mai ki homau feitu'ú he taimi ko iá. Ne lahi e taimi ne ma'u ai ha telefoni ko hono fanongonongo kuo hiki fo'ou mai ha taha pea 'okú ne 'eke pe ko e fē e uooti 'oku sai tahá. Ne tu'o taha pē he ta'u ko 'eni 'e 16 ha'aku ma'u ha telefoni 'o 'eke mai, "Ko e fē e uooti 'oku nau fie ma'u ha fāмили lelei? Ko e fē te u lava 'o tokoni ai?"

'I he kamata mai 'a e Siasí, ne ui 'e Pilikihami 'Iongi mo ha ni'ihí kehe ha kāingalotu ki ha ngaahi feitu'u pau ke langa hake e Siasí. Ko e me'a fakaolí he 'oku a'u pē ki he taimí ni 'oku 'i ai ha kāingalotu faivelenga 'o e Siasí 'i he feitu'u kotoa te nau 'alu ki ha



fa'ahinga feitu'u pē 'e kole ange 'e he palōfita ke nau 'alu ki ai. 'Oku tau 'amanaki nai 'e talamai fakafo'ituitui 'e Palesitoni Monisoni kiate kitautolu toko 14 miliona tupú 'a e feitu'u 'oku fie ma'u ki ai hotau fāmilí? Ko e founga 'a e 'Eikí ko 'etau fakafanongo ki he akonaki 'a hotau kau takí, ma'u e mahino ki he ngaahi tefito'i mo'oni totonú, pea tatakí pē kitautolu.

Matu'aki Mahu'inga

'I he ngaahi me'a kotoa 'oku hoko 'i he Siasí he 'aho ní, pea 'i hono fakavave'i 'e he 'Eikí 'a 'Ene ngāue 'i he tapa kotoa, 'oku toe mahu'inga ange ke tau fai e me'a kotoa 'i he founga 'a e 'Eikí!

Kae tautautefito ki he ngāue 'o e fakamo'uí 'oku tau ako "i he foaki mai 'o hono 'Aló kuo hanga ai 'e he 'Otuá 'o teuteu 'a e founga lelei ange" ('Eta 12:11). Ko e tokāteline 'a Kalaisí "ko e halá [Iá]; pea 'oku 'ikai [mo ha toe] hala pe ha hingoa kuo tuku mai 'i he lalo langí 'a ia 'e lava 'o fakamo'ui ai 'a e tangatá 'i he pule'anga 'o e 'Otuá" (2 Nifai 31:21).

Faka'osi

'I he'etau vakai ki he tokolahi 'i māmani he 'ahó ni 'oku nofo puputu'u,

pe toe kovi angé, 'oku nau hē atu 'i he faiangahalá, mamahí koe'uhí ko e nunu'a 'o 'enua ngaahi fili kovi, 'oku ou fie kalanga ai 'o hangē ko 'Alamaá:

"Taumaiá ko e 'āngelo au, peá u lava 'o ma'u 'a e faka'amu 'a hoku lotó, ke u 'alu atu 'o lea 'aki 'a e talupite 'a e 'Otuá, 'i ha le'o ke lulululu 'i 'a e māmaní, pea kalanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakai fulipē!

"To, te u fakahā ki he kakai fulipē . . . [a e] palani 'o e huhu'í, koe'uhí ke nau fakatomala pea ha'u ki hotau 'Otuá [pea mo 'Ene foungá], koe'uhí ke 'oua na'a toe 'i ai ha mamahi 'i he funga 'o e māmaní kotoa" ('Alamā 29:1–2).

'Oku ou toe fakamo'oni atu, 'oku 'i he 'Eikí 'a e foungá! 'Oku 'afio'i, 'ofa'i, mo fie tokoni mai 'a 'etau Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'afio'i e founga lelei taha ke tokoni'i kitautolú. 'Oku 'ikai ko ha kau paea fakalaumālie kitautolu!

Ko hotau Fakamo'uí, 'a Sīsū Kalaisi, ko Ia e "halá, mo e mo'oni, pea mo e mo'uí" (Sione 14:6; vakai foki, 'Alamā 38:9). 'Oku fakatefito 'Ene foungá 'i he mo'oni ta'engata peá ne taki kitautolu ki he "melino 'i māmani pea mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko mai" (T&F 59:23). 'Oku ou fakamo'oni ki ai 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 2 Nifai 5:27; Mōsaia 4:27; 'Alamā 7:23–25.
2. Vakai, 'Ekesōtosi 20:14; Teutalōnome 6:5; Sione 13:34–35; Loma 1:24–32; 1 Tesalonika 4:3; 'Alamā 39:3–5.
3. Vakai, Mōsaia 4:21–27; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 104:15–18.
4. Vakai, Mātiu 6:5–13; 2 Nifai 32:8–9; 3 Nifai 18:21; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:5.
5. Vakai, Lea Fakatātā 15:1; Kolose 4:6; Sēmisi 5:12; 3 Nifai 11:29–30.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:10–11; 121:41–46.
7. Vakai, Mātiu 25:14–30; Sione 10:1–14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:26; 107:99–100; 121:34–40.
8. Vakai, Sēnesi 2:24; Sēkope 2:27; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:22; 132:19.
9. Vakai, Mōsaia 4:14–15; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:25–28.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 43:8–9; 88:77–79, 118.
11. Vakai, Molonai 7:15–19; 10:3–5; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:7–9.
12. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 33:8–10; 100:3–8.
13. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 89.
14. Vakai, Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta (2007), 327.



Fai 'e 'Eletā John B. Dickson
'O e Kau Fitungofulū

Ko e Ongongoleleí ki Māmani Kotoa

Kuo nga'unu lelei atu e Siasí kimu'a 'i he funga 'o e māmaní, mei he pule'anga ki he pule'anga, anga fakafonua ki he anga fakafonua, pea mo e kakai ki he kakai, 'o fakatatau ki he fokotu'utu'u mo e taimi 'a e 'Eikí.

Na'e kakato e ngāue fakafaifekau e Fakamo'uí 'i he māmaní. Ne lava 'ene mamahi 'i Ketisemani mo e funga kolosí. 'Oku tau ako mei he tohi Ngāue vahe 1: na'á ne ngāue 'i ha 'aho 'e 40 hili 'Ene Toetu'ú, "[na'e] mamata" ki ai e kau 'Aposetoló pea "lea ia ki he ngaahi me'a 'o e pule'anga 'o e 'Otuá" (Ngāue 1:3).

Na'á Ne folofola kiate kinautolu "te mou ma'u 'a e mālohí 'o ka hoko mai 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate kimoutolu: pea ko 'eku kau fakamo'oni 'a kimoutolu 'i Selusalema mo Siutea kotoa pē, mo Samēlia pea ki he ngata'anga 'o māmaní" (Ngāue 1:8).

Taimi nounou mei ai "na'e 'ave ia ki 'olunga; pea fakapulí ia 'e he 'aó meiate kinautolu.

"Pea 'i he'enau kei sio fakama'u ki he langí 'i he'ene 'alu haké, 'iloange, kuo tu'u mai kiate kinautolu 'a e ongo tangata kuo kofu hinehina;

"O na pehē, 'a e kau tangata 'o Kāleli, ko e hā 'oku mou tutu'u mo sio fakamama'u ai ki he langí? ko e Sīsū ko iá kuo 'ave [meiate] kimoutolu ki langí, 'e pehē pē 'ene toe ha'ú 'o hangē ko

ho'omou mamata [ki he'ene] 'alu hake ki loto langí" (Ngāue 1:9–11).

Ko e mo'oni, 'e toe hā'ele mai e Fakamo'uí 'i He'ene Hā'ele 'Angaua Maí, ka 'oku fakataumu'a e ongoongoleleí 'o Sīsū Kalaisí ke a'u atu he taimí ni "ki he tapa kotoa pē 'o e māmaní."

'Oku tau ako 'ia Mātiu ki he tu'utu'uni makehe ne fai ki he kau 'Aposetoló ke nau 'oatu e ongoongoleleí ki he ngaahi pule'anga kotoa pē:

"Pea ha'u 'a Sīsū 'o lea kiate kinautolu 'o pehē, Kuo tuku kiate au 'a e mālohí kotoa pē 'i he langí mo māmani.

"Ko ia ke 'alu 'a kimoutolu 'o fakalotu 'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o e Tamaí mo e 'Aló mo e Laumālie Mā'oni'oni" (Mātiu 28:18–19).

'I he kamakamata mai 'a e Siasí 'i he kuonga mu'á, ko e kau 'Isilelí pē na'e 'ave ki ai 'a e ongoongoleleí; pea toki hoko mai ha fakahā kia Pita ko e 'Aposetolo pulé, kuo hokosia e taimi ke 'oua na'a ngata pē 'i 'Isileli hono 'oatu ki ai e ongoongoleleí, ka ki he kau Senitailé foki. 'Oku tokoni 'a e vahe 10 mo e 11 'o e tohi Ngāué ke

mahino kiate kitautolu 'a e founda mo e sipinga 'oku fie ma'u ke mafola ai 'a e Siasí ki ha fānau tokolahi ange 'a e 'Otuá, pea fakahā ia ki hono kau 'ōfisa pulé mo e kāingalotú fakalūkufua.

Na'e faka'aonga'i 'e he 'Eikí 'a Koniliusi, ko ha Senitaille, ko e 'eikitaui pea ko ha tangata lelei, ne fakatō mamafa 'e he 'Eikí kia Pita 'e 'oatu 'a e ongoongoleleí ki he kau Senitailé, ko ha fakakaukau na'e fo'ou ki he Kāingalotú he 'aho ko iá. Na'e hoko mai kia Pita ko e 'Aposetolo pulé 'a e fakahā ko ia ke fai ha liliu 'i he ngaahi ngāue 'a e Siasí. 'Oku tau 'ilo'i ne mafola vave atu e ongoongoleleí ki he ngaahi pule'anga 'o e Kau Senitailé.

Ko ha sipinga 'o e tupulaki 'a e Siasí he taimi ko iá, ko hono fakaului ko ia 'o Paulá, na'e hoko ko ha 'Aposetolo ma'ongo'onga ki he Kau Senitailé. Na'á ne ma'u ha me'a-hā-mai lolotonga 'ene fononga he hala ki Tāmasikusí, 'o ne mamata ai ki ha maama mo fanongo ki ha le'o, peá ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá pea ui ia 'e he 'Otuá (vakai, Ngāue 22:6–18) pea hoko ko ha ivi mālohi 'i he ongoongoleleí 'o Sīsū Kalaisí.

Tau hiki fakalaka leva mei ai 'i ha ta'u 'e 1,800 ki he taimi hono toe Fakafoki Mai 'o e ongoongoleleí, pe ko hono toe fakafoki mai 'o e me'a kotoa pē kimu'a he Hā'ele 'Angauá. 'Oku ou fakamo'oni na'e fakafoki mai 'a e Siasí 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, pea hokohoko atu ai pē 'ene laka kimu'á 'i hono tatakí 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Ko e fekau ko ia kiate kinautolu ke nau 'oatu e ongoongoleleí ki he māmaní, 'oku tataui ia mo e fekau ne fai ki he kau 'Aposetolo he kuonga mu'á.

Talu mei he taimi ne fokotu'u ai 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he 1830, mo e laka lelei atu pē kimu'a e Siasí 'i he funga 'o e māmaní, mei he pule'anga ki he pule'anga, anga fakafonua ki he anga fakafonua, pea mo e kakai ki he kakai 'o fakatatau ki he 'āsenita mo e taimi 'a e 'Eikí.

'I he 1978, 'o muimui 'i he founda ma'u fakahā tataui kuo fai mai ki



he 'Aposetolo pulé, na'e 'omi ai he taimi ko 'ení ha fakahā kia Palesitini Sipenisā W. Kimipolo 'o kau ki hono 'oatu e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kakai tangata mo'ui taau kotoa pē he māmaní . 'Oku 'uhinga 'eni 'e lava ke ma'u 'i hotau kuongá ni 'e he fānau kotoa pē 'a e Tamai Hēvaní 'i he funga 'o e māmaní 'a e ngaahi tāpuaki kotoa 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. Me'a tuha mo'oni ia mo e pulé'anga 'o e 'Otuá 'i he 'amanaki ke Hā'ele 'Angaua Mai 'a Kalaisí.

Ne toki ui au ke u hoko ko ha palesitini fakamisiona pea na'e 'amanaki ke ma ō mo Sisitā Tikisoni 'o 'ave homa fāmili ki Mekisikou, 'i hono fakahā mai 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti ne kei mēmipa he Kau Fitungofulú, 'a hono 'omi 'o e fakahā makehe ko 'ení. 'Oku ou manatu 'i 'eku tangi 'i he'ene fakahā mai e me'a ne hokó. Ne 'ikai fá'a fakamatala 'i 'eku fiefiá he ne u 'ilo na'e totonu ia pea kuo hokosia e taimi ke ma'u ai 'e he fá'ahinga kotoa pē 'o e tangatá 'a e ngaahi ouaú, ngaahi fuakavá pea mo e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei.

Ko e ta'u nai 'eni 'e meimei 35 mei ai, pea ne 'ikai ke u 'ilo he taimi ko iá te u ngāue he Siasí ki he 'Ēlia 'Afilika Hihifó he'eku hoko ko e Fitungofulú, ki he lotolotonga 'o ha kakai tui faivelenga 'e takiekina 'enau mo'uí 'e he fakahā 'i he 1978 fekau'aki mo e lakanga fakataula'eikí. Ne u nofo ai mo Sisitā Tikisoni 'i ha ta'u 'e fá, pea ko ha a'usia ia ne faka'ofa'ofa mo liliu mo'ui kiate kimaua.

'Oku tui e kakai 'Afilika Hihifó ki he 'Otuá, pea 'ikai ke nau mā 'i hono talaki mo vahevahe 'enau tuí ki he ni'ihí kehé pea lelei 'aupito honau ivi fakatakimu'á. 'Oku nau kau mai ki he Siasí 'i he lau ngeaú, pea 'i he uike 'e taha kotoa pē 'oku fokotu'u ha uooti pe kolo 'e ua 'i he 'Ēlia 'Afilika Hihifó pea 'oku meimei ko e kakai 'Afilika pē 'oku taki 'i he lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi houalotú.

Pehē ange mai na'e lava ke mou kau fakataha mo e Kāingalotú 'i he temipale 'i 'Apa 'i Naisiliá pe 'Akala 'i Kaná, ke mou ongo'i e tukupā 'a e Kāingalotú pea mo e kau 'Afilika kotoa 'oku 'i he kau palesitenisí fakatempalé. Pe ko 'eku faka'amu

ne lava ke u fakafe'iloaki kimoutolu ki he Kau Fitungofulu Faka'ēlia 'Afiliká, 'oku 'i heni mo kitautolu 'i he Senitā Konifelenisí he 'ahó ni, kae pehē ki he kau loea, kau palōfesa mo e kau pule pisinisi pe ke mou maheni mo e kau taki 'o e ngaahi siteiki mo e uooti 'i 'Afiliká mo honau fāmili.

Ko ha me'a toputapu 'i 'Afilika ke kau atu ki he Lautohi Faka-Sāpaté, kalasi 'o ha houalotu pe lakanga fakataula'eikí, he 'oku muimui totonu ai ki he nāunau fakalēsoni 'a e Siasí pea lahi ai e mahinó, ako'í pea mo hono ako 'o e ongoongolelei 'i he Laumālié.

'Oku 'oatu e ongoongolelei 'i 'Afilika ki ha kakai fiefia, 'oku 'ikai ke nau tokanga ki he fōtunga ki tu'á 'o hangē ko ia 'oku tokanga ki ai ha tokolahi 'i he ngaahi fonua muli 'i he Hihifó. 'Oku 'ikai ke nau hoha'a kinautolu ki he koloa fakaemāmaní.

'Oku taku foki 'o pehē ko e kau 'Afiliká ko ha kakai 'oku sí'i 'enau ma'u e me'a 'oku 'ikai fu'u mahu-ingá kae lahi 'aupito 'enau ma'u e me'a 'oku mahu'inga tahá. 'Oku 'ikai ke nau fu'u tokanga kinautolu

ki he 'api lalahí mo e 'ū kā masaní, ka 'oku nau tokanga 'aupito ke 'ilo ki he'enua Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí pea mo hono ma'u 'o ha fāmili ta'engatá. Ko e ola fakangatula pē 'o 'enua tuí ko hono langaki hake kinautolu 'e he 'Eikí 'i ha founga lahi.

'I he'ema 'ilo'i lelei kinautolú, 'oku 'ikai ke ma ofo 'i he'enua hoko ko ha konga mahu'inga 'o e tupulaki 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'i he ngaahi 'aho faka'osí. Koe'uhí ne mamata mai 'a Taniela 'o e Fuakava Motu'á ki he pule'anga 'o e 'Otuá he ngaahi 'aho faka'osí 'e teka atu 'a e maka kuo tā mei he mo'ungá ta'e kau ai ha nimá, kae 'oua kuo fakafonu 'e ia 'a e māmaní kotoa pē" (T&F 65:2), 'oku taau ai mo hotau kāinga faka'ofa mei 'Afiliká ke nau kau atu ki hono fakahoko e kikite ko iá pea mo e ngaahi fakahā 'e hoko ia ko e muimui'anga ki he ngaahi sipinga 'a e 'Eikí kuo fokotu'ú.

'Oku ou fakamo'oni 'oku 'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'i He'ene fānaú kotoa, ko e Kalaisí 'a Sisū pea 'oku 'atā e ongoongolelé ki he taha kotoa pē, 'o tatau pē 'a e mo'uí mo e kau pekiá. 'I he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■



Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku Mau Tui ki he Angama'á

Ko 'etau talangofua ko ia ki he fono 'o e angama'á 'e fakalahi ai 'etau fiefia 'i he mo'ui fakamatelié pea lava ke tau fakalakalaka ai ki he mo'ui ta'engatá.

'Oku tali he'eku pōpoakí ha fehu'i matu'aki mahu'inga fakalaumālie: Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai e fono 'o e angama'á? 'Oku ou lotua ke tokoni e Laumālie Mā'oni'oni ke fakamo'oni'i e mo'oni 'o e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku ou fakamamafa'í.

Ko e Palani 'a e Tamai ki he Fiefiá

'E toki lava pē ke mahino e mahu'inga ta'engata 'o e angama'á 'i loto he uho e palani 'a 'etau Tamai Hēvaní ki he fiefia 'Ene fānaú. "Ko e kakai kotoa pē—'a e tangata mo e fefine—na'e fakatupu ia 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e tokotaha fakafo'ituitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea . . . 'oku ma'u ai 'e he tokotaha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'anga pau" ("Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129). Na'e nofo 'a e tangata mo e fefine kotoa pē mo e 'Otuá ko 'Ene fānau fakalaumālie kimu'a pea nau toki ha'u ki he māmaní ko ha kakai fakamatelie. 'Oku tu'unga 'i he palani 'a e Tamai 'a hono ma'u 'e Hono ngaahi fohá mo e 'ofefinē

ha sino fakamatelie, a'usia ha mo'ui he māmaní pea fakalakalaka ai ki he hākeaki'í.

Ko Hono Mahu'inga 'o e Sino Fakamatelié

'Oku lava hotau sino fakamatelié 'o a'usia ha ngaahi tu'unga kehekehe mo lahi na'e 'ikai ke lava ia 'i he'etau 'i he maama fakalaumālie. Ko ia ai, 'oku lava ke fakahoko lelei ange 'e hotau sino fakamatelié 'etau feohi mo e ni'ihi kehé, fakatokanga 'i mo ngāue 'o fakatatau mo e mo'oni, mo talangofua ki he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ouau 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Oku tau a'usia 'i he'etau 'i he māmaní 'a e anga'ofá, manava'ofá, angalelé, fiefiá, mamahí, loto-mamahí, faingata'a'ia mo e ngaahi faingata'a 'o e fakangatangata fakaesinó 'i ha founga te ne teuteu'i ai kinautolu ki 'itāniti. Ko hono 'ai mahinó, 'oku 'i ai e ngaahi lēsoni kuo pau ke tau ako mo e ngaahi me'a kuo pau ke tau a'usia, 'o hangē ko e fakamatala 'a e folofolá, "'o fakatatau ki he kakanó" (1 Nīfai 19:6; 'Alamā 7:12–13).



fakaturupú 'i tu'a he nofo malí 'o tatau ai pē pe 'oku lahi pe si'isi'i" ("The Great Plan of Happiness," *Ensign*, Nov.1993, 74).

Ko e Tu'unga Mo'ui Ma'a Fakasekisuale

'Oku taha pē pea 'oku te'eki ha liliu ki he tu'unga mo'ui ma'a fakasekisuale 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī: 'oku toki ngofua pē 'a e feohi vāofi 'a ha tangata mo ha fefine 'i he feohi fakamalí 'o fakatatau ki he fakahinohino he palani 'a e 'Otuá. Ko e fa'ahinga feohi vāofi fakaesino ko iá 'oku 'ikai ko ha fie 'ilo pē ki ha me'a ke 'ahi'ahi'i, fakafiemālie'i ha holi, pe ha fa'ahinga fakafiefia pe me'a fakamānako ke tulifua siokita ki ai. 'Oku 'ikai ko ha tau ke ikuna 'i pe ko ha fo'i ngāue pē ke fakahoko. Ka ko e me'a pē ia 'e taha 'i he mo'ui fakamatelié 'okú ne fakahaa'i ai hotau anga fakalangí mo e me'a 'oku tau malavá mo ha founa ke fakamālohia ai e ngaahi ha'i fakaeloto mo fakalaumālie 'i he vā 'o e husepāniti mo e uaiifí. Ko ha kau fakafofonga pē kitautolu kuo tāpuekina 'aki ha tau'atāina ke fili ki he anga 'oku ma'á pea 'oku hā ia mei hotau tukufakaholo fakalangi ko e fānau 'a e 'Otuá—kae 'ikai mei he ngaahi 'ulungaanga fakasekisuale pe tō'onga mo'uí pe ngaahi fakakaukau fakapotó.

Ko e Tangata Fakakakanó

'Oku 'i ai ha tu'unga 'o e tangata fakakakanó na'e fakamatala'i 'e he Tu'i ko Penisimaní 'oku mo'ui mo longomo'ui ia 'iate kitautolu takitaha (vakai, Mōsaia 3:19). 'Oku 'ikai ke fakatomala e tangata pe fefine fakakakanó, 'oku nau anga fakatēvolo mo fakakakano (vakai, Mōsaia 16:5; 'Alamā 42:10; Mōsese 5:13), 'o tohokaki'i ngofua mo tōtu'a e holí, pea hiki-sia mo siokita. Hangē ko e akonaki 'a Palesitenu Sipesinā W. Kimipoló, "Ko e tangata fakakakanó" 'a e 'tangata fakamāmaní' kuó ne hanga 'o faka'atā e ngaahi tefito'i holi 'a e monumanú ke ne pule'i 'ene ngaahi ongo fakalaumālie" ("Ocean Currents and Family Influences," *Ensign*, Nov. 1974, 112).

'Oku kehe ia mei he "tangata [pe fefine] 'a Kalaisi?" (Hilamani 3:29) he 'okú

Ko e Mālohi ke Ma'u ha Fānau

Hili hono fakaturupú 'o e māmaní, na'e tuku 'a 'Ātama 'i he Ngoue ko 'Īteni. Ka na'e mahu'inga e folofola 'a e 'Otuá, "oku 'ikai lelei ke toko taha pē 'a e tangatá" (Mōsese 3:18; vakai foki, Sēnesi 2:18), pea na'e hoko 'a 'Ivi ko ha uaiifi mo ha tokoni ofi kia 'Ātama. Na'e fie ma'u ke fakataha'i makehe e ngaahi me'a 'e malava fakalaumālie, fakatu'asino, faka'atamai, mo fakaeloto 'e he tangatá mo e fefiné fakatou'osí ki hono fakahoko e palani 'o e fiefiá. "Oku 'ikai ai 'a e tangatá kae 'i he fefiné, pea 'oku 'ikai ai 'a e fefiné kae 'i he tangatá 'i he 'Eiki" (1 Kolinitō 11:11). Na'e fakataumu'a e tangatá mo e fefiné ke na feako'aki, fefakamālohia'aki, fefaitāpuekina'aki, pea fefakakakato'aki.

Ko ha tu'utu'uni fakalangi e founa ki hono fakaturupú 'o e mo'ui fakamatelié. "[Ko e] fuofua fekau . . . na'e tuku 'e he 'Otuá kia 'Ātama mo 'Ivi na'e fekau'aki ia mo e me'a te na malava 'i hona tu'unga fakaemātu'a ko e husepāniti mo e uaiifi" (*Liahona*, Nōvema 2010, 129). 'Oku kei tu'u ma'u pē he 'ahó ni 'a e fekau ko ia ke fanafanau mo fakatokolahi e māmaní. Ko ia ai, ko e mali ko ia 'i he vā 'o e tangatá mo e fefiné ko e founa pē ia kuo fakamafai' ke 'omi ai ki he māmaní e ngaahi laumālie mei he maama fakalaumālie. Ko e me'a pē te ne malu'i e toputapu 'o e founa toputapu ko 'ení ko e faka'ehi'ehi

'aupito mei ha feohi fakasekisuale kimu'a he malí pea anganofu kakato hili 'a e malí.

'Oku mahu'inga fakalaumālie 'a e mālohi ke ma'u ha fānau. 'I hono ngāue hala 'aki e mālohi ko 'ení, 'okú ne veuki ai e ngaahi taumu'a e palani 'a e Tamaí mo ia 'o 'etau mo'ui fakamatelié. Ko 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'angá na'á na fai e fakaturupú peá na tuku mai kiate kitautolu takitaha ha kongá 'o Hona mālohi ke fakaturupú. Ko e kongá mahu'inga 'o e palani 'a e Tamaí, ko e ngaahi fakahinohino pau ki he malava 'o ngāue totonu 'aki ia ke fakaturupú ai ha mo'ui. 'E fakapapau'i mo'oni hotau iku'anga ta'engatá mei he anga 'etau ongo'i mo faka'aonga'i e mālohi fakalangi ko iá.

Na'e fakamatala 'i 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi:

"Ko e mālohi ke fakaturupú ha mo'ui fakamatelié 'a e mālohi taupotu taha kuo foaki mai 'e he 'Otuá ki He'ene fānau. Ko hono faka'aonga'i na'e fakahā mai ia 'i he 'uluaki fekau, ka ko e fekau mahu'inga 'e taha na'e 'omaí ko e tapui hono ngāue hala 'akí. 'Oku tala 'e he tokanga makehe 'oku tau fai ki he fono 'o e angama'á, 'a e mahino kiate kitautolu e taumu'a 'o hotau mālohi ke fakaturupú he ko ha kongá ia 'o hono fakahoko e palani 'a e 'Otuá. . . .

"Ko ha angahala fakalielia mo fulikivanu mo'oni 'a hono faka'aonga'i 'e ha tangata pe fefine 'a 'ene mālohi

ne fakalaumālie mo ta'ofi kotoa 'ene holi fakakakanó (vakai, 'Alamā 38:12), 'oku fakama'uma'u mo mapule'i ia, pea angalelei mo 'ikai siokita. 'Oku pikitai e tangata mo e fefine 'ia Kalaisi he folofola 'a e 'Otuá, si'aki honau kitá mo to'o hake 'Ene 'akau mafasiá (vakai, Mātiu 16:24; Ma'ake 8:34; Luke 9:23; T&F 56:2), 'o vilitaki atu kimu'a he hala 'oku fāsi'i mo lausi'i 'o e faivelengá, talangofuá, mo mateaki'i e Fakamo'uí mo 'Ene ongoongolelei.

Koe'uhí ko e ngaahi foha mo e 'ofefine kitautolu 'o e 'Otuá, kuo tau ma'u e anga fakalangí meiate Ia. Ka 'oku tau lolotonga nofo 'i ha māmani hinga. Ko e ngaahi me'a ne fa'u 'aki hotau sinó 'oku fakanatula pē ia ke hinga mo fefa'uhi ma'u pē mo e ivi tākiekina 'o e angahalá, kakaá mo e maté. Ko hono mo'oni, 'oku uesia hangatonu hotau ngaahi sino fakamāmani 'e he nunu'a fakalaumālie mo fakatu'asino 'o e Hinga 'a 'Ātamá. Neongo ia 'oku tau kongá 'e ua, ko hotau laumālie ko hotau kongá ia 'oku ta'engatá ka 'oku tuku ia 'i ha sino fakamatelié 'oku uesia 'e he Hingá. Na'e fakamamafa'i 'e Sisū ki he 'Apo-setolo ko Pitá, "Ko e mo'oni 'oku fie fai 'e he laumālie, ka 'oku vaivai 'a e kakanó" (Mātiu 26:41).

'E lava ke fakamatala'i fakanou-nou e natula totonu 'o e sivi he mo'ui fakamatelié 'aki e fehu'i ko 'ení: Te u tukulolo nai ki he hehema 'a e tangata fakakakanó 'o fai angahalá, pe te u mui-mui ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o li'aki e tangata fakakakanó kae hoko ko ha tokotaha mā'oni'oni 'i he Fakalelei 'a e 'Eiki ko Kalaisi (vakai, Mōsaia 3:19)? Ko e sivi ia. 'Oku lava ke ikuna'i e u'á, holí, faka'amú, mo e ongo 'a e tangata fakakakanó 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi. 'Oku tau 'i he māmani ke fakatupulaki ha ngaahi 'ulungaanga lelei faka-'Otuá mo mapule'i e holi fakakakano kotoa pē.

Ko e Taumu'a 'a e Filí

Na'e fakataumu'a e palani 'a e Tamaí ke 'omi ha fakahinohino ma'a 'Ene fānaú, ke tokoni ke nau fiefia, mo fakafoki lelei kinautolu ki 'api kiate Ia 'i ha sino toetu'u mo hākeaki'i. 'Oku finangalo e Tamaí Hēvaní ke tau

fakataha 'i he māmá mo fonu he 'amanaki lelei. 'Oku fehengahangai ia mo Lusifā, he ko 'ene ngāue ke ngaohi e ngaahi foha mo e 'ofefine 'o e 'Otuá ke nau puputu'u mo loto-mamahi mo ta'ofi 'enau fakalalakaka ta'engatá. Ko e tefito'i taumu'a 'a e tamaí 'o e ngaahi loí ma'atautolu kotoá ke "mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o hangē pē ko iá" (2 Nifai 2:27). 'Oku loto mo'oni 'a Lusifā ke tau li'ekina he fakapo'ulí pea 'ikai 'i ai ha 'amanaki lelei.

'Oku ngāue ta'e tuku 'a Sētane ke takihala'i e ngaahi me'a mahu'inga taha he palani 'a e Tamaí. 'Oku 'ikai ke 'i ai hano sino, pea kuo ngata 'ene fakalalakaka ta'engatá. 'Oku tatau ia mo ha vai mei ha vaitafe 'oku ta'ofi 'ene tafé, ko ia 'oku ta'ofi e fakalalakaka ta'engata 'a e filí koe'uhí he 'oku 'ikai ke ne ma'u ha sino fakamatelié. Koe'uhí ko 'ene angatu'ú, na'e to'o ai meia Lusifā e ngaahi tāpuaki fakamatelié mo e a'usia kotoa pē 'oku toki ma'u pē 'e ha sino 'o e kakano mo e hui. He 'ikai ke ne lava 'o ako e ngaahi lēsoni 'oku toki ako pē 'e ha



laumālie 'oku 'i ai ha sinó. 'Okú ne fakalili'a he fo'i mo'oni 'e toe tu'u 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. Ko e taha e 'uhinga mālohi fakafolofola 'o e fo'i lea ko e mala'ia'oku hā mahino ia mei he 'ikai ke ne lava 'o hokohoko atu 'ene tupulaki ke hoko 'o hangē ko 'etau Tamaí Hēvaní.

Koe'uhí he 'oku fu'u mahu'inga e sino fakamatelié ki he palani 'o e fiefia 'a e Tamaí mo 'etau fakalalakaka fakalaumālie, 'oku feinga 'a Lusifā ke veuki 'etau fakalalakaká 'aki hano fakatauele'i kitautolu ke tau faka'aonga'i hala hotau sinó. Ko e taha 'o e me'a mālie 'o 'itāniti ko e filí, 'oku loto-mamahi ia 'i he 'ikai ke ne ma'u ha sino fakamatelié, pea 'okú ne fakatauvele'i kitautolu ke tau vahevahe hono mamahí, 'aki hano faka'aonga'i hala hotau sinó. Ko e me'angāue ko ia 'oku 'ikai ke ne ma'u 'oku fakatefito ai 'ene feinga ke fakatauele'i kitautolu ke tau 'auha fakalaumālie.

Ko hono maumau'i ko ia e fono 'o e angama'á ko ha angahala fakamamahi pea mo hano faka'aonga'i hala hotau sino fakamatelié. Ko ha angatu'u fakahāhā kiate kinautolu 'oku nau 'ilo'i mo mahino ki ai e palani 'o e fakamo'uí, 'a hono faka'uli'i 'o e sinó (vakai, Mōsaia 2:36–37; T&F 64:34–35) mo hano faka'ikai'i hotau tu'unga totonu ko e ngaahi foha mo e 'ofefine 'o e 'Otuá. 'I he taimi 'oku tau sio ai 'o fakalaka atu mei he mo'ui fakamatelié ki 'itāniti, 'oku faingofua ke tau 'ilo'i ko e kākā 'oku taukapo'i 'e he filí 'oku fakataimi pē mo 'ikai hano 'aonga.

Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Angama'á

Na'e fale'i 'e 'Alamā hono foha ko Sipiloní ke "ta'ofi kotoa [a 'ene] ngaahi holi fakakakanó, koe'uhi [ke ne] fonu 'i he 'ofá" ('Alamā 38:12). 'I hono fakalea 'e tahá, 'e lava ke ma'u ha 'ofa 'oku lahi, loloto, mo tolonga ange ki he 'Otuá mo 'Ene fānaú 'i hono mapule'i e tangata fakakakano 'oku 'iate kitautolu. 'Oku tupulaki e 'ofá he taimi 'oku tau faka'ehi'ehi ai mei he faiangahalá pea holo he taimi 'oku tau mo'ulaloa ai ki he 'ahi'ahí.

Na'e pehē 'e Palesiteni Melioni G. Lomeni:

"Oku 'ikai ke u 'ilo ha tāpuaki 'oku



toe lahi ange hono fie ma'ú ka ko e ngaahi tāpuaki ko ia 'oku tala'ofa mai kiate kinautolu 'oku ma'a mo angatonú. Na'e folofola 'a Sisū 'o kau ki ha me'a'ofa pau ki he ngaahi 'ulungaanga lelei kehekehé ka 'oku hangē kiate au 'oku tuku e lelei tahá ma'anautolu 'oku ma'a honau lotó, he na'á Ne folofola, 'he te nau mamata ki he 'Otuá' (Mātiu 5:8). He 'ikai ke ngata pē 'i he'enu mamata ki he 'Otuá, ka te nau ongo'i malu 'i hono 'aó.

“Ko e palōmesi 'eni . . . 'a e Fakamo'uí: 'Tuku ke ngaohi ke faka'ofa ma'u ai pē 'e he angama'á 'a ho'o ngaahi fakakaukā; pea 'e 'āsili mālohi 'a ho'o falalá 'i he 'ao 'o e 'Otuá' (T&F 121:45)” (“Trust in the Lord,” *Ensign*, May 1979, 42).

'Oku toe tala'ofa mai kiate kitautolu 'i he'etau muimui he hala 'o e angamā'oni'oni, “e hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko [hotau] takaua ma'u ai pē” (T&F 121:46). Ko ia ai, 'oku fakaafe'i mai 'i hono mo'ui 'aki e fono 'o e angama'á e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'e lava ke ma'u 'e he hou'eiki tangata mo fafine 'i he mo'ui fakamatelié: ko e falala mo'oni fakalaumālie 'i he 'ao 'o e familí, kaungāme'á, kaungā ngāue he Siasí, kae tautefito ki he Fakamo'uí. 'Oku fakahoko 'i he mā'oni'oni 'a 'etau faka'amu fakanatula ke ongo'i 'okú te kaú pea tau 'a'eva 'i he māmá mo ha 'amanaki lelei.

Ko e Tefito'i Mo'oni 'o e Fakatomalá

'Oku 'i ai ha ni'ihi 'o kimoutolu 'oku mou ma'u e pōpoakí ni 'e fie ma'u ke mou fakatomala mei he angahala fakasekisuálé pe angahala kehe. 'Oku fa'a ui e Fakamo'uí ko e Toketā Ma'ongo'ongá, pea 'oku fakatou mahu'inga fakataipe mo mo'oni 'a e hingoa ko 'ení. Kuo tau foua kotoa e mamahi 'oku kau ai ha lavea pe kafo fakatu'asino. 'I he taimi 'oku tau mamahi aí, 'oku tau fekumi ki ha fakafiemālie pea 'oku tau hounga'ia he faito'o mo e founga 'oku tokoni ke fiemālie ai hotau faingata'a'ia. Tau fakakaukau ki he angahalá ko ha kafo fakalaumālie 'okú ne fakatupu e loto-halaiá pe hangē ko hono fakamatala'i 'e 'Alamá ko e, “tautea 'o e konisēnisi” (Alamá 42:18). 'Oku tatau e ongo'i halaia 'a hotau laumālié mo e mamahi 'a hotau sinó—ko e halaiá ko e fakatokanga ki ha fakatamaki mo ha malu'i mei ha maumau lahi ange. 'Oku ma'u e faito'ó mei he Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'a ia te ne lava 'o faito'o hotau ngaahi kafo fakalaumālié mo to'o atu e ongo'i halaiá. Neongo ia, ko e faito'o ko 'ení 'e toki lava pē ke faka'aonga'i 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, fakatomalá, mo e talangofua ma'u pē. Ko e ola 'o e fakatomala fakamātoató ko e nonga 'a e konisēnisi, fiemālie, fakamo'ui

fakalaumālie mo ha fanau'i fo'ou.

Na'e fakamafai'i ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló ke ne tokoni'i koe ke fakatomala mo fakamo'ui. Kātaki 'o manatu'i, kuo pau ke lahi mo mālohi tatau ho'o fakatomalá mo e natula mo e tu'unga e lahi ho'o angahalá—kae tautefito ki he Kāingalotu ne nau fai ha fuakava toputapú. 'Oku fie ma'u 'e he ngaahi kafo fakalaumālie lalahí ha faito'o 'oku hokohoko mo ha taimi ke mo'ui 'aupito mo kakato ai.

Ko ha Tala'ofa mo ha Fakamo'oni

'Oku ngali fakakuongamu'a pea motu'a e tokāteline ne u fakamatala'i ki ha kakai tokolahi 'o e māmaní 'oku fakautuutu 'enau manuki'i e toputapu 'o e fakatupú mo tukuhifo e mahu'inga 'o e mo'ui 'a e tangatá. Ka ko e mo'oni 'a e 'Eiki 'oku 'ikai ke liliu ia 'e he sipingá, manakoá, pe felotoi ki ai e tokolahí. 'Oku ou palōmesi atu ko 'etau talangofua ko ia ki he fono 'o e angama'á 'e fakalahi ai 'etau fiefia 'i he mo'ui fakamatelié mo lava ke tau fakalalakaka ki he mo'ui ta'engatá. Ko e angama'a mo e angamā'oni'oni he taimi ní, na'e hoko pea 'e kei hoko pē ia ko e “me'a 'oku mahu'inga mo lelei taha 'i he me'a kotoa pē” (Molonai 9:9). Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa toputapu 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■



Fai 'e 'Eletā Russell M. Nelson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Kau Atu

'Oku ou fakafeta 'i ki he 'Otuá mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí, 'i hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongoleleí mo hono mālohí ke fakamafola 'aki ha peau kāfakafa 'o e mo'oni mo e mā'oni'oni 'i he funga 'o e māmaní.

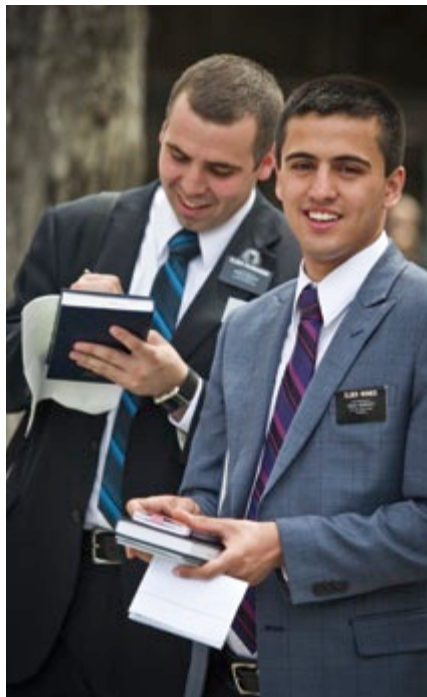
S i'i kāinga 'ofeina, 'oku tānaki atu hoku le'ó kia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni mo e ni'ihi kehé 'i hono fakahikihiki 'i kinautolu kuo nau tali e ui 'a e palōfitā ke 'i ai ha kau faifekau mo'ui taau tokolahī angé. 'Oku lōmekina 'eni 'a e māmaní kotoa 'e ha peau tā 'o e loto vēkeveke ki he ngāue fakafaifekau. Talu mei hono fakahā fakahisitōlia 'e Palesiteni Monisoni 'i 'Okatopa ta'u kuo 'osí, kuo ui ha kau 'eletā, kau sisitā, mo ha mātu'a mali 'e lauiafe, 'oku teuteu mo ha ni'ihi tokolahī ange.¹ 'Oku mau ma'u he taimi ni ha ngaahi fehu'i, "Ko e hā te mou fai 'aki e kau faifekau kotoa ko 'eni?" 'Oku faingofua pē talí. Te nau fai e me'a kuo fakahoko ma'u pē 'e he kau faifekau. Te nau malanga 'aki e ongoongoleleí! Te nau tāpuaki 'i e fānau 'a e 'Otuā Māfimaí!

'E tokolahī ange 'a kimoutolu kau talavou mo e kau finemui te mou kau heni 'i ho'omou feinga ke mo'ui taau mo e uiui 'i fakafaifekau. 'Oku mou lau 'eni ko ha kaupeau 'o e mo'oni mo e mā'oni'oni. 'Oku mou fakatokanga 'i homou faingamālie 'i he fisi 'o e fo'i peau ko iá.

Ko kimoutolu kei ta'u hongofulu tupú, faka'aonga 'i ho'omou nāunau fakalēsoni fo'ou pea mou feako 'i 'aki

'a e tokāteline 'o Sīsū Kalaisí. Ko ho-mou taimi 'eni ke teuteu ai ke ako 'i ha ni'ihi kehe kau ki he lelei 'o e 'Otuá.

Kau talavou mo e kau finemui, ko ho'omou akó 'oku fu'u mahu'inga fau—kiate kinautolu, kiate kimoutolu, pea ki he 'Otuá. Kapau 'okú ke fie hū ki ha kolisi pe 'univēsiti hili ho'o ngāue fakafaifekau, 'o kapau 'e lava, 'oku mau pou pou atu ke mou tohi kole ki he ako'anga 'okú ke fili ki ai *ki mu'a* pea kamata ho'o ngāue fakafaifekau. Ko e lahi 'o e ngaahi ako'anga mā'olunga angé 'oku nau fakatoloi



'aki ha māhina 'e 18 ki he 30 ki he kau teu ngāue fakafaifekau. Te mou lava heni kau 'eletā mo e kau sisitā ke ngāue 'o 'ikai toe hoha'a pe te ke kamata 'i fē ho'o akó. 'Oku tau fakamālō lahi ki he kau taki 'o e ngaahi ako'anga 'oku nau fakafaingamālie 'i e ngaahi palani pehení!

Mātu'a, kau faiako, mo e toengā, mou kau atu 'i hono teuaki 'a e to'u tangata kei tupu haké ke nau taau mo e ngāue fakafaifekau. Lolotonga iá, 'e tohoaki 'i 'e ho'omou mo'ui fa'ifa'itaki-angā 'a e tokanga homou kaungāme'á mo e kaungā'apí. Mateuteu ke fai ha tali kiate kinautolu 'oku nau fehu'i pe ko e hā 'oku pehē ai ho'o mo'ui. Mateuteu ke 'oange ha 'uhinga ki he 'amanaki lelei mo e fiefia 'oku nau fakatokanga 'i 'iate koé.² Ka hoko mai e ngaahi fehu'i peheé, te ke lava 'o tali 'aki ha'o pehē, "Tau 'eke ki he kau faifekau! Te nau lava 'o tokoni kiate kinautolu! Pea kapau te ke fie ma'u, te u 'i ho tafa'akí 'i he taimi 'e tali mo ako 'i ai koe 'e he kau faifekau."

Ko kimoutolu kakai lalahí, kau atu ki hono teuteu 'i fakalaumālie, fakaetu'asino, mo fakapa'anga 'o e kau faifekau 'i he kaha'ú. 'Oku hoko e tātānaki 'o e fanga ki 'i sēnití ko ha kongā ho'o tō'onga mo'ui. Ko kimoutolu mātu'a mali toulekeleka, mou palani ki he 'aho te mou lava ai 'o ngāue fakafaifekau. Te mau fakahounga 'i lahi ho'omou tokoní. Lolotonga iá, mahalo 'oku 'i ai hamou ni'ihi te mou lava 'o foaki ho'omou pa'angā ke tokoni ki he ngāue fakafaifekau 'aki ha'amou tokoni ki he Pa'anga Faifekau Fakalū-kufuá, hangē ko e toe fokotu'u mai 'a Palesiteni Monisoni he pongipongi ní.³

'Oku fakautuutu e tokolahī 'o ha kau tangata mo honau hoa 'ofeina, ne filifili 'o nau kau atu 'i hono ui kinautolu ke tokanga 'i e ngaahi misiona 'o e Siasí. Te nau takiekina 'i he ngāue ko iá 'a e iku'anga 'o e ngaahi to'u tangata kuo fā'ele 'i pe te'eki fā'ele 'i. 'Oku ma'u 'e he kau palesiteni fakamisioná 'a e ngaahi ki 'o e fatongia ki he uelofeá, malú, mo e ikuna 'a 'enau kau faifekau. Hili 'ene talanoa mo e palesiteni fakasiteiki mo e palesiteni fakavahefonua 'i hono misioná, 'oku vahe leva 'e he palesiteni fakamisiona



fakahā fakalangi na'e fai 'i he ta'u 'e 193 kuo hīlī. 'Oku fo'i lea pē 'e valu: "Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'Eni. Fanongo kiate Ia!"⁸ Na'e folofola 'aki ia 'e he 'Otua Māfima'fī, na'á Ne fakafe'i-loaki 'a e talavou ko Siosefa Sāmitá ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Na'e kamata 'e he ngaahi fo'i lea ko ia 'e valú 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o 'Ene Ongoongoleleí. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he ko hotau 'Otua mo'uí ko ha 'Otua 'ofa! 'Oku finangalo ke 'ilo 'e He'ene fānaú Ia mo Sisū Kalaisi, 'a ia na'á Ne fekaú!⁹ Pea 'oku finangalo ke ma'u 'e He'ene fānaú 'a e mo'ui ta'efa'amaté mo e mo'ui ta'engatá!¹⁰

Koe'uhí ko e taumu'a nāunau'ia ko 'ení, 'oku ako'i ai 'e he'etau kau faifekaú 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí. 'Oku nau 'ilo na'e fokotu'u 'e he 'Eiki Hono Siasí he ta'u 'e 2000 tupu kuo hīlī. Hili Hono Tutukí pea pekia mo 'Ene kau 'Aposetoló, ne liliu 'e he tangatá 'a e Siasí mo hono tokāteliné. Pea, 'i ha 'osi ha ngaahi to'u tangata 'o e fakapo'uli fakalaumālié, pea hangē ko hono kikite'i 'e he kau palōfita kimu'á,¹¹ kuo fakafoki mai 'e he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi 'a e Siasí, hono tokāteliné, mo hono mafai lakanga fakataula'eiki. Tu'unga 'i hono Toe Fakafoki Mai ko ia 'o e Ongoongoleleí, kuo toe 'atā ai ki he kakai kotoa pē 'a e 'ilo mo e ngaahi ouau mahu'inga ki he fakamo'uí pea mo e hakeaki'í.¹² Ko hono faka'osí, 'oku faka'atā 'e he hakeaki'í kinautolu takitaha ke nau nofo mo hotau fāmilí 'i he 'ao 'o e 'Otuá mo Sisū Kalaisi 'o lauikuonga!

He 'ikai ke u lava 'o lea ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí 'i ha le'o ongo vaivai. 'Oku fakafo mo'oni e fo'i mo'oni ko 'eni 'o e hisitōliá! 'Oku ta'e-mafakakaukau! 'Oku fakavaleloto! Hono 'ikai fakafo ke ha'u ha kau talafekau mei he langí ke foaki 'a e mafai mo e mālohi ki he ngāue ko 'ení?

Na'e hā tu'o lahi 'etau Tamai Ta'engatá mo Sisū Kalaisi ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá.¹³ Fakatau mo 'Ena tu'utu'uní, ne omi mo ha kau talafekau fakalangi kehe, mo ha taumu'a pau. Hangē ko 'ení:

- Na'e fakaha'a'i mai e Tohi 'a Molo-moná 'e he 'āngelo ko Molonáí.¹⁴

takitaha'a e kau faifekaú ke ngāue 'i ha siteiki, uooti, pe kolo pau.

'E lava ke kau atu 'a e kau palesiteni fakasiteiki mo e kau pīsopé 'i he'enu tuku ha houa lahi ange 'i hono 'initaviu 'o e kau teuteu ngāue fakafaifekaú. 'Oku ma'u 'e he kau taki lakanga fakataula'eiki ko 'ení 'a e ngaahi kī 'o e fatongia ki he ngāue fakafaifekaú 'i honau ngaahi 'iunití, pea 'oku nau ue'i 'a e kāingalotú ke nau kau.

'Oku kamata 'a e hou'eiki tangata mo fafine 'i he fakataha alēlea fakauooti takitaha ke kau atu. 'Oku kau he fakataha alēlea ko iá 'a e taki faifekau fakauōtí.⁴ 'Oku ou fie lea fakapatonu kiate kimoutolu ko e kau taki faifekau fakauōtí. Kuo 'osi ui kimoutolu ho'omou pīsopé ke taki e ngāue fakafaifekaú 'i homou uōtí. Pea 'oku 'i ai hamou ni'ihí 'oku lelei 'aupito pea kuo ui ai ha 'asisiteni ke tokoni kiate koe. 'Okú ke kumi, fakataha mo ha ni'ihí 'i he fakataha alēlea 'o e uōtí 'a e kāingalotu māmālohí, ngaahi fāmilí 'oku mēmipa pē hanau ni'ihí, pea mo e kaungá'api 'oku nau fie 'ilo ki he ongoongoleleí. 'Oku mou fa'a fakataha mo e kau faifekau taimi kakato kuo vahe atú. 'Oku mou fale'i

mo tokoni ki he kau faifekaú. Mou kātaki mu'a 'o tokoni kiate kinautolu ke fakafonu 'enu palani faka'ahó 'aki ha ngaahi faingamālie ako'i pau mo mahu'inga. Ko homou fatongia 'eni. 'Oku mahu'inga homou tufakangá, 'oku mātu'aki mahu'inga ki he lelei 'o e ngāue ni. Kapau te mou kau atu 'i he tui mo e lotu vēkeveke, 'e fai pehē mo e toengá foki. Ko koe, taki faifekau fakauōtí, ko efekotaki'anga 'i he vaha'a 'o e kāingalotú mo e kau faifekaú 'i he ngāue toputapu hono fakahaofi e fānaú 'a e 'Otuá.⁵

'E toe lava foki ke kau mai hotau kaungāme'a mo e kaungá'api fie 'ilo ki he ongoongoleleí 'oku 'ikai ke tau Siasí. 'Oku tau poupu 'i kinautolu ke pukepuke 'a e me'a kotoa 'oku lelei mo mo'oni 'i he'enu mo'uí. Pea 'oku tau fakafa'e'i kinautolu ke nau ma'u 'o e toe lahi ange, tautautefito ki he mo'oni nāunau'ia 'oku lava 'a e ngaahi fāmilí, 'i he palani ta'engata 'a e 'Otuá, ke fakataha 'o ta'engatá.⁶

Ko e peau ko 'eni 'o e mo'oní mo e mā'oní'oni 'oku fakafo! 'Oku 'ikai fa'u ia 'e he tangatá! 'Oku mei he 'Eiki ia, 'a ia 'okú Ne folofola, "Te u fakavave'i 'a 'eku ngāue 'i hono taimi."⁷ 'Oku fakaivia 'a e peau ko 'ení 'e ha

- Na'e fakafoki mai 'e Sione Papi-
taiso 'a e Lakanga Taula'eiki
Faka-'Ēloné.¹⁵
- Na'e fakafoki mai 'e Pita, Sēmisi,
mo Sione 'a e Lakanga Taula'eiki
Faka-Melekisētekí.¹⁶
- Na'e foaki mai 'e Mōsese 'a e
ngaahi kī 'o hono tānaki 'o 'Isilelí.¹⁷
- Na'e foaki mai 'e 'Īlāiase 'a e ngaahi
kī 'o e 'ilo kia 'Ēpalahamé.¹⁸
- Na'e fakafoki mai 'e 'Īlāisiā 'a e
ngaahi kī 'o e mafai faisilá.¹⁹

'Ikai ngata ai, na'e tānaki mai 'e hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé 'a e 'ilo na'e ma'u 'e he Kāingalotú he kuonga mu'á. Na'e 'omai 'e he 'Eikí ha tohi folofola fo'ou. Na'á Ne tānaki ki he Tohi Tapú 'a e Tohi 'a Molomoná: Ko ha Fakamo'oni 'e Taha 'o Sisū Kalaisi. Ko ha lekooti ia 'o e ngaahi kikite mo e ngāue fakalotu 'a e 'Eiki toe-tu'ú ki he kakai 'o 'Ameliká he kuonga mu'á. 'Okú ne fakamatala 'i e palani lahi 'o e fiefia 'a e 'Otuá²⁰—'a e palani 'o e fakamo'uí.²¹ 'Oku fenāpasi kakato 'a e Tohi 'a Molomoná mo e Tohi Tapú. 'Oku fakapapau 'i mai 'e he ongo leko-oti topupapú fakatou'osi e mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí mo hono mahu'inga 'o 'Ene Fakalelé.²²

'Oku fakahoko 'e hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé ha ngaahi kikite fakatohitapu lahi. Hangē ko 'ení, na'e kikite 'i 'e 'Īsaia 'e fokotu'u 'a e fale 'o e 'Eikí 'i he tumutumu 'o e ngaahi mo'ungá.²³ Ko e hiki fononga ko ia 'a e kau paionia Māmongá ki he 'otu-mo'unga he fakahihifo 'o 'Ameliká ko hano fakahoko kāfakafa ia 'o e kikite 'i he feilaulau mo e tui. Na'e toe kikite 'i foki 'e 'Īsaia 'e fakahoko 'e he 'Otuá "ha ngāue lahi mo faka'ofó."²⁴ 'Oku fakahoko ia he taimí ni 'e he ngāue topupapu 'o e fakaututu tokolahi 'etau kau faifekau.

Kuo toe fakafoki mai mo e ngaahi akonaki 'o e Fuakava Motu'á fekau'aki mo e vaehongofulú.²⁵ Ko hono olá, 'oku tāpuekina ange ai ha kau totongi vaehongofulu tokolahi ange koe'uhí ko 'enu talangofuá. 'Oku fakamahino e fakamatala kau kia Melekisētekí 'e he ngaahi folofola 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé.²⁶ Kuo 'osi fakahoko he taimí ni 'a e ngaahi kikite 'e fakataha 'i 'a e va'akau 'o Siosefá ('a e Tohi 'a Molomoná) mo e va'akau 'o Siutá ('a e Tohi Tapú) 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá.²⁷

'Oku toe fakamahino foki 'e hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé

ha ngaahi folofola 'o e Fuakava Fo'ou. 'Oku toe mahino ange he taimí ni 'ene fakamatala ki he papitaiso ma'á e pekiá.²⁸ 'Oku fakahoko fakafofonga he taimí ni 'a e ngaahi ouau fakafofonga ma'a 'etau kau pekiá 'i ha ngaahi tempale 'e 141 he funga māmaní! 'Oku 'ikai ha toe founa ia ke foaki ai e fakamo'uí ki he 'etau ngaahi kui kuo pekia ne te'eki ha 'ilo ki he ongoongolelé!²⁹ Ko e mata-me'a-hā-mai ko ia 'a Sione Fakahā ki ha "āngelo kehe 'e taha 'oku puna 'i he loto langí, kuo 'iate ia 'a e ongoongolelei ta'engatá ke malanga 'aki kiate kinautolu 'oku nofo 'i he māmaní," ko 'ene kikite 'i ia e misiona 'o e 'āngelo ko Moloná mo e Tohi 'a Molomoná.³⁰

Ko e Tohi 'a Molomoná ko e uho ia 'o e Ongoongolelei Kuo Toe Fakafoki Maí. Na'e hiki, malu'i, mo foaki ia 'i he fakahinohino 'a e 'Eikí. Na'e liliu ia "i he foaki mo e māfimafi 'o e 'Otuá."³¹ 'Oku 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ha ngaahi fakahā kehe na'e fai ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Kuo tau ma'u 'iate ia ha ngaahi peesi lahi ange 'o e folofolá 'o laka ange 'i ha toe palōfita kehe. Na'á ne tala ki he Kāingalotu 'i Nāvū 'i 'Īlinoisí, pea 'oku pau ko ha mōmēniti fakamamahi, "Kuo te'eki te u fakahā atu kiate kimoutolu 'oku ou haohaoa; ka 'oku 'ikai ha hala 'i he ngaahi fakahā kuó u ako 'i."³²

'Oku fakaafe 'i fakataha 'e he kāingalotú mo e kau faifekau 'a e kakai kotoa ke ako ki he 'Otuá, Sisū Kalaisi, pea ki He'ene ongoongolelé. 'Oku totonu ke fekumi faivelenga 'a e ni'ihī fakafo'ituitui fie fanongo kotoa pē mo lotu tāuma'u ke ma'u e fakapapau ko ia 'oku mo'oni e ngaahi me'a ko 'ení. 'E fakahā 'i e mo'oni 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.³³

'Oku ou fakafeta 'i ki he 'Otuá mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí, 'i hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé mo hono mālohí ke fakamafola 'aki e peau kāfakafa 'o e mo'oni mo e mā'oni'oni 'i he funga 'o e māmaní. Fakatauange ke tau kau kotoa atu 'o fakahoko e fekau 'a e 'Eikí ke 'oatu 'a e ongoongolelé "ki he pule'anga kotoa pē, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai,"³⁴ 'Oku ou fai 'eni 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■



MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Thomas S. Monson, "Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisí," *Liahona*, Növeva 2012, 4–5.
2. Vakai, 1 Pita 3:15.
3. Vakai, Thomas S. Monson, "Ko e Toe Konifelenisí e," *Liahona*, Mē 2011, 6.
4. Vakai, *Tohi tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 5.1.
5. 'Oku mau fakamälö ki he Käingalotu 'oku nau feinga fakamätoato ke fakatapui 'enau mo'uí. 'Oku nau feinga ke mä'oni'oni ange. 'Oku nau feinga ke "fuofua kumi ke langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá pea fokuu'tu fokotu'u 'Ene mä'oni'oni" (Liliu Siosefa Sāmīta, Mätīu 6:33, [i he futinouti a]).
6. Vakai, "Ko e Fāmilí ke Ta'engata," *Ngaahi Himi*, fika 192; 'oku ma'u ha fakamahino lahi ange 'i he Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 132:7, 19.
7. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 88:73.
8. Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:17.
9. Vakai, Sione 17:3.
10. Vakai, Mōse 1:39.
11. Vakai, Mätīu 17:11; Ngāue 3:20–21; 'Efesō 1:10; 2 Nifai 30:8; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 132:40, 45.
12. Vakai, 3 Nifai 27:13–14, 21; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 39:6; Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:4.
13. Vakai, Karl R. Anderson, *The Savior in Kirtland* (2012), 228–43.
14. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 27:5; Vakai foki, Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:33–34.
15. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 13.
16. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 20:2–3; 27:12; 128:20; vakai foki, Larry C. Porter, "Dating the Restoration of the Melchizedek Priesthood," *Ensign*, June 1979, 4–10.
17. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 110:11.
18. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 110:12.
19. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 110:13–16.
20. Vakai, 'Alamá 42, kae tautautefito ki he veesi 8.
21. Vakai, ki ha sipinga, 'Alamá 12:28–30.
22. Vakai, ki ha sipinga, 1 Kolinitō 15:22; 'Alamá 34:9.
23. Vakai, 'Isaia 2:2.
24. 'Isaia 29:14.
25. Vakai, Sēnesi 14:18–20; Malakai 3:8–10; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 119–20.
26. Vakai, Sēnesi 14:18; Saame 110:4; vakai foki, 'Alamá 13:14–18; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 84:14–22.
27. Vakai, 'Isikeli 37:16, 19; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 27:5.
28. Vakai, 1 Kolinitō 15:29; Tokäteline mo e ngaahi Fuakava 128.
29. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 137:7; 138:31–34.
30. Fakahā 14:6; vakai foki, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 133:36–39.
31. Peesi talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná, ne tohi 'e Molonai; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 135:3.
32. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 603.
33. Vakai, Molonai 10:4–5.
34. Fakahā 14:6; vakai foki, 1 Nifai 19:17; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 133:37.



Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tu'u Ma'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú

I he 'etau tu'u talangofua mo 'ali'aliaki 'i he tokäteline 'o hotau 'Otuá, 'oku tau tu'u ai 'i he ngaahi potu toputapú, he 'oku toputapu 'Ene tokäteliné pea he 'ikai liliu ia.

Engaahi tokoua, ko ha lāngilangi ke kau fakataha mo e hou'eiki tangata 'o e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. 'Oku tau mo'ui 'i he kuonga faka'osí 'i he "kuonga fakatu'utāmaki"¹ 'I he 'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí, ko hotau fatongia ia ke tau tu'u 'ali'aliaki mo e pā 'o e tuí 'o fakafepaki 'i e ngaahi ngahau vela 'a e filí. 'Oku tau tā sipinga ki he māmaní, mo malu 'i 'a e ngaahi totonu mo e tau'atāina kuo foaki 'e he 'Otuá. 'Oku tau malu 'i hotau ngaahi 'apí mo hotau fāmilí.

'I he 'eku kei kalasi hivá, ne u foki mai ai mei he 'eku fuofua va'inga peisipolo ki ha kolo kehe. Na'e lava ke tala 'e he 'eku tamái ko e lolotonga ko ia e heka pasi lōloa 'o mau foki ki 'apí, ne u mātā tonu ai ha ngaahi lea mo ha tō'onga na'e 'ikai taau mo e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongolelé. Ko ha tangata taukei tāvalivali pea na'á ne nofo 'o tā ha fakatātā 'o ha naité 'okú ne malu 'i ha 'ū palasi mo e ngaahi pule'anga.

'I he 'ene tā valivali mo lau mei he folofolá, ne u ako ai e founga ke u

hoko ai ko ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki tui faivelengá—ke u malu 'i mo taukapo 'i e pule'anga 'o e 'Otuá. Na'e tatakí au 'e he ngaahi lea 'a e 'Aposetolo ko Paulá:

"Ko ia ke to'o 'a e mahafu tau kotoa 'a e 'Otuá koe'uhí ke mou fa'a tu'u ai 'i he 'aho 'o e koví pea hili hono iku 'i kotoa pē, kae *tu'u pē*.

"Ko ia ke mou *tu'u* kuo nono 'o 'aki 'a e mo'oni 'a e konga lotó, pea 'ai ki he fatafatá 'a e sifa ko e mā'oni'oni;

"Pea mou topuva'e 'aki 'a e teuteu 'o e ongoongolelé 'o e melinó;

"Ai kitu'a 'i he me'a kotoa pē 'a e pā 'o e tuí, 'a ia te mou fa'a tāmāte 'aki 'a e ngaahi ngahau vela kotoa pē 'o e tokotaha koví.

"Pea 'ai mo e tatā 'o e fakamo'ui mo e heletā 'o e Laumālié, 'a ia ko e folofola 'a e 'Otuá."²

'E ngaahi tokoua, kapau 'oku tau faivelenga 'i he lakanga fakataula'eikí, 'e foaki mai e pā malu 'i ko 'ení kiate kitautolu ko ha me'a ofa mei he 'Otuá. 'Oku tau fie ma'u e pā ko 'ení!

Kau talavou, na'e 'ikai fehanga-hangai ho'omou tamái 'amoutolu mo

e kui tangatá mo e ngaahi 'ahi'ahi 'oku mou fehangahangai ma'u pē mo iá. 'Oku mou mo'ui 'i he ngaahi 'aho faka'osí. Kapau na'e fie fakatupukovi ho'omou tamaí, na'e pau ke 'alu ia 'o fekumi ki ai. 'Ikai toe pehē 'eni ia! Ko e 'ahó ni, 'oku kumi kimoutolu ia 'e he 'ahi'ahi! Manatu 'i mu'a ia! 'Oku faka'amu 'a Sētane ke ne ma'u koe pea 'oku "tu'u 'i he matapā 'o e angahalá."³ Te mou fakafepaki 'i fēfē 'ene ngaahi founa fakamālohí? Tui e teunga tau 'o e 'Otuá.

Tuku mu'a ke u ako 'i atu ha me'a ne u a'usia he'eku mo'ui:

'I Sānuali 1982, ne u lea ai 'i ha fakataha lotu 'i he 'apiako BYU 'i Polovo, 'Iutaá. Ne u fakaafe 'i e fānau akó ke nau pehē pē 'oku tu'u e Siasí he tafa'aki 'e taha 'o e tu'unga ma-langá, 'i hē, pea ko e māmaní 'oku fute pē 'e taha pe ua mei ai he tafa'aki 'e tahá. Na'e fakafofonga 'i heni 'a e "vāofi mo'oni 'a e māmaní pea mo e tu'unga mo'ui 'a e Siasí" 'i he'eku kei 'univēsiti. 'I he'eku tu'u 'i mu'a he fānau akó he ta'u 'e 30 mei aí, ne u hiki hake hoku nimá he founa tatau pē mo fakamatala 'i ange, "Kuo kehe e māmaní ia he taimí ni [kuo tō atu ia ki he koví; 'oku 'ikai toe 'iloa ia:] kuo heva atu 'aupito ia ['o tō atu ki tu'a māmani]. . . . Ko e me'a kuo pau ke tau manatu 'i mo 'etau fānau mo e makapuná, 'oku kei tu'u ma'u pē 'a e Siasí ia, ['i heni; ka] ko e māmaní 'oku nga'unú—'oku faka'au pē ke lahi ange 'aupito 'ena vāmama'ó. . . . Ko ia ai, matu'aki tokanga. Kapau te ke fakamāu 'i ho'o tō'ongá mo e tu'unga mo'ui 'a e Siasí 'o fakatatau ki he tu'unga 'oku 'i ai pe 'e hu'u ki ai e māmaní, te ke toki 'ilo' 'oku 'ikai ke ke 'i he feitu'u na'e totonu ke ke 'i aí."⁴

'I he taimi ko eé, na'e 'ikai ha'aku lavelave'iloa e mama'ó mo vave e nga'unu 'a e māmaní mei he 'Otuá: na'e faingata'a ke mahino ia, neongo e tokāteline, tefito 'i mo'oni mo e ngaahi fekaú. Ka 'oku te'eki ai pē nga'unu 'a e tu'unga mo'ui ia 'a Kalaisí pea mo Hono Siasí. Hangē ko 'Ene folofolá, "Oku tu'u 'a e mo'oni 'o ta'engata pea ta'engata."⁵ 'I he'ene mahino 'eni pea tau talí, 'oku tau mateuteu ai ke fehangahangai mo e teke mālohi 'a



e sosaieti, manuki'i pea mo e fili-filimānako 'e fai mai 'e he māmaní mo ha ni'ihí 'oku tau lau ko hotau kaungāme'á.

'Oku 'ilo' 'i e hatau tokolahi ha taha 'e lea peheni, "Kapau 'okú ke fie kaume'a mo au, kuo pau ke ke tali e me'a 'oku ou mahu'inga'ia aí." Ko e kaume'a mo'oni, he 'ikai ke ne kole mai 'e ia ke ke fili he feohi mo iá pe ko e ongoongolelei. Hangē ko e lea 'a Paulá, "Ke ke afe mei he kakai peheé."⁶ Ko e kaume'a mo'oni 'okú ne fakamālohia kitautolu ke tau nofo ma'u 'i he hala lausi 'i mo fāsí'i.

'Oku hanga 'e he nofo ma'u 'i he hala 'o e ongoongolelei 'o e ngaahi fuakavá, fekaú mo e ngaahi ouaú, 'o malu 'i mo teuteu 'i kitautolu ke tau fai e ngāue 'a e 'Otuá 'i he māmani ko

'eni. 'I he'etau talangofua ki he Lea 'o e Potó, 'oku malu 'i ai 'etau tau'atāina ke filí mei hano ma'unimā kitautolu 'e he kavamālohí, faito'o konatapu pea mo e tapaká. 'I he'etau totongi 'etau vahehongofulú, ako e folofolá, papitaiso mo hilifakinimá, mo'ui taau ke ma'u e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oni, ma'u e sākalamēnití 'i he mo'ui tāú, talangofua ki he fonó 'o e angama'á, teuteu ke ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pea mo fakahoko e ngaahi fuakava toputapu 'i he tempalé, 'oku tau mateuteu leva ai ke ngāue.

'Oku tau mateuteu mo palōmesi 'i he tempalé ke tau mo'ui'aki e fonó 'o e fakatapu. 'Oku kamata hono mo'ui'aki e fonó ko 'eni 'e he kau talavou mo'ui lelei, 'i he'enu feinga

ke uiui'i kinautolu ko ha faifekaú—'o vahehongofulu'i e ngaahi fuofua ta'u 'o 'enau mo'uí 'o ngāue taimi kato ma'á e 'Eikí. 'Oku fakamālohia kinautolu 'e he feilaulaú ke nau laka atu ki he fuakava mā'olunga taha 'i he mo'uí—'oku 'uhinga ia ki he tokolahi ke sila 'i he temipalé mo kamata ha fāmilī ta'engata.

'I he'etau vilitaki atu 'i he hala lausi'i mo fāsi'í, 'oku tau tātānaki māmālie ai hotau ivi fakalaumālié—hotau ivi ke faka'aonga'i 'etau tau'atāina ke filí ma'atautolu peē. Ki he kau talavou mo e finemuí, 'oku faitokonia e tupulaki ko 'ení 'i he'enau ako 'a e tokāteliné mo vahevahe 'enau fakamo'oni 'o fakafou 'i he nāunau fakalēsoni fo'ou he 'initaneti ko e, *Ha'u 'o Muimui Tate Au*.

'Ikai ngata ai, faka'aonga'i ho'o tau'atāina ke filí ke ke tupulaki fakatāutaha ai. 'I ho'o 'ilo'i ko ia ho'o ngaahi me'afoká mo e talēnití, manatu'i 'e ala tokoni atu ho'o mātu'á mo e kau faiakó, ka kuo pau ke ke tuku ke tataki koe 'e he Laumālié. Fili peá ke ngāue 'iate koe peē. 'Ai ke ke loto'aki. Palani

ho'o mo'uí, 'o kau ai 'a e ako faka'atamaí mo e ako ngāué. Vakavakai holo ki he ngaahi me'a te ke ala mahu'ingāia aí mo e ngaahi pōto'i fakaengāue. Ngāue peá ke mo'ui fakafalala pē kiate koe. Fokotu'u ha ngaahi tau-mu'a, ikuna'i e ngaahi fehālākí, ma'u ha taukei pea 'ai ke 'osi ha me'a na'á ke kamata.

Fakapapau'i 'okú ke kau atu ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e fāmilí, kōlomú, kalsí, mo e Mutualé. Fiefia 'i he ngaahi fakafiefia 'oku fakatupulakí. 'I he ngaahi me'á ni, te ke faka'apa'apa'i mo fakahounga'i ai e ngaahi me'afokai 'a e ni'ihī kehē pea mo e natula ta'engata mo lelei 'o e ngaahi foha mo e 'ofefine 'o e 'Otuá.

Kae me'a tēpuú, tui ki he Fakamo'uí! 'Oua 'e manavahē! 'I he'etau mo'ui faivelenga 'aki 'a e ongoongoleleí, 'oku tau mālohi ai 'i hono fai e ngāue 'a e 'Eikí. 'Oku tau lava 'i Hono mālohí 'o si'aki e kau ta'e tui-'Otuá 'oku nau pehē, "Kai mo inu mo fiefia," he 'e hanga 'e he 'Otuá 'o "fakatonuhia'i [ho'omou] fai 'o e ki'i angahala si'í; . . . 'oku 'ikai ha kovi 'i he me'á

ni . . . , he te tau mate 'apongipongi."⁷ 'Oku tau lava 'i he mālohi 'o e 'Eikí 'o matu'uaki ha fa'ahinga 'ilo pe tu'u-tu'uni 'okú ne faka'ikai'i 'a e Fakamo'uí mo fakafepaki'i e palani lahi mo ta'engata 'o e fiefiá ma'á e fānau kotoa 'a e 'Otuá.

'Oku 'ikai fakamafai'i kitautolu ke tau feinga ke fakangaloku e ngaahi makatu'unga 'o e palani ta'engatá. Manatu'i 'a Nehemaia na'e tuku ke ne langa ha 'ā ke malu'i 'aki 'a Selusalemá. Na'e faka'amu ha ni'ihī ke ne hifo mai 'o toe alea'i hono tu'ungá, ka na'e fakafisi 'a Nehemaia ke fai pehē. Na'e 'ikai ko 'ene ta'e tali e ni'ihī kehē; ka na'á ne fakamatala pē 'o pehē, "'Oku ou fai 'a e ngāue 'oku lahi, ko ia 'oku 'ikai te u fa'a 'alu hifo: koe'uma'ā 'a 'eku tuku 'eku ngāué. . . ?"⁸

'Oku tau hoko he taimi 'e ni'ihī ko e va'a ukamea, pea kuo pau ke tau "tali e ha'aha'a" 'o 'etau pikitai ki he ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Otuá mo fai 'Ene ngāué. 'Oku ou fakamo'oni 'oku 'ikai fie ma'u ke tau ilifia 'o kapau 'oku tau tu'u ma'u 'i He'ene tokāteliné. Kuo pau ke tau fetaulaki mo e ta'emahinó, fakaangá pea mo e tukuaki'i loí, ka 'oku 'ikai ke tau teitei tuēnoa. Ko e Fakamo'uí na'e "fehi'anekina ia pea li'aki 'e he kakaí."⁹ Ko hatau faingamālie toputapu ke tau tu'u fakataha mo Ia!

'A ia 'oku 'uhinga e tu'u ma'ú he taimi 'e ni'ihī ke tau faka'ehi'ehi mo hola mei he māmaní. Na'e pehē 'e he Fakamo'uí, "Sētane, ke ke 'alu ki hoku tu'á."¹⁰ Na'e lele 'a Siosefa 'o 'Isipité mei he fakatauvele 'a e uai'fi 'o Pōtifaá,¹¹ pea na'e mavahe 'a Lihai mei Selusalema 'o 'ave hono fāmilí ki he maomaonganoá.¹²

'Ilo'i fakapapau na'e tu'u ma'u mo 'ali'aliaki e kau palōfita kotoa pē 'i mu'á 'i honau kuongá:

Na'e fakahoko 'e Nifai e ngāue makehe 'a e 'Eikí neongo e fakafili 'a Sētane pea mo e fakatanga 'a Leimana mo Lēmiuela ko hono ongo ta'oketé.¹³

Na'e fakamo'oni 'a 'Apinetai 'o kau kia Kalaisi 'i he uhouhonga 'o e tukuaki'í, taukaé mo e hiamateá.¹⁴

Na'e malu'i 'e ha kau talavou 'e toko 2,000 'a honau fāmilí meiate kinautolu



ne nau fehi'a he ngaahi tu'unga mahu-
'inga 'o e ongoongolelei.¹⁵

Na'e hiki hake 'e Molonai 'a e fuka
'o e tau'atāina ke malu'i e ngaahi fā-
mili 'o hono kakaí pea mo e tau'atāina
fakalotú.¹⁶

Na'e kaka 'a Samuela he funga
'aá 'o kikite'i e hā'ele mai 'a Kalaisi,
neongo hono tolomaka'i mo fana
ngahau'i iá.¹⁷

Na'e toe fakafoki mai 'e he Palōfita
ko Siosefa Sāmitá 'a e ongoongolelei
'o e Fakamo'uí, peá ne sila'i 'ene faka-
mo'oní 'aki hono totó.¹⁸

Pea na'e tu'u 'ali'aliaki e kau
paionia Māmongá 'i he'enua fehanga-
hangai mo e fakatangá mo e fainga-
ta'á, 'o nau muimui ki he palōfitá 'i
he'enua fononga ma'ongo'onga mo
nofo'i 'a e Hihifó.

Na'e lava e kau tamaio'eiki ma-
'ongo'ongá ni mo e Kāingalotu 'a e
'Otuá 'o tu'u 'ali'aliaki koe'uhí he na'a
nau tu'u fakataha mo e Fakamo'uí.
Fakakaukau angé ki he tu'u 'ali'aliaki
'a e Fakamo'uí:

'I he kei talavou 'a Sīsuú, na'á ne
fe'alu'aki 'o fakahoko e ngāue 'Ene
Tamaí, 'o malanga'aki e ongoongolelei
ki he kau potó 'i he tempalé.¹⁹ 'I he
kotoa 'o 'Ene ngāue 'i he māmaní,
na'á Ne fakahoko ai e ngāue 'o e la-
kanga fakataula'eiki—ako'í, fakamo'uí,
tokoní, tāpuaki'i mo hiki hake e ni'ihí
kehé. Na'á Ne tu'u 'ali'aliaki, he taimi
ne fie ma'u ai, 'o fakafepaki'i 'a e koví,
'o a'u ki hono fakama'a 'o e temi-
palé.²⁰ Pea na'á Ne taukave'i foki 'a e
mo'oní—'o tatau pē 'i he leá pe faka-
longolongo faka'e'i'eiki pē. 'I he taimi
na'e tukuaki'i ai ia 'e he kau taula'eiki
pulé 'i he 'ao 'o Kaiafasí, na'e tali faka-
potopoto mo lototo'a ange 'a Sīsū pea
fakafisi ke ne tali ha me'a ta'e mo'oni
peá Ne nonga pē.²¹

'I he Ngoue ko Ketisemaní, na'e
'ikai fakafisi ai hotau Fakamo'uí mo
e Huhu'í ke Ne inu 'a e vai mahi 'o e
Fakalelei.²² Pea na'á Ne toe mamahi
'i he kolosí ke fai e finangalo 'o 'Ene
Tamaí, kae 'oua kuó Ne folofola,
"[Kuo lava]."²³ Na'á ne kātaki 'o a'u
ki he ngata'angá. Kuo folofola 'etau
Tamai Hēvaní, 'o kau ki he talangofua
haohaoa 'a e Fakamo'uí 'i He'ene tu'u
'ali'aliaki mo ta'eue'ia, "Vakai ki hoku



'Alo 'Ofa'angá, 'a ia 'oku ou fiamālie
lahi aí, 'a ia kuó u fakaongoongolelei'i
ai 'a hoku hingoá."²⁴

'E hoku kaungā ma'u lakanga
fakataula'eiki kei talavou mo matu'o-
tu'a, tau fakalangilangi'i mu'a e huafa
'o e 'Otuá 'aki ha'atau tu'u 'ali'aliaki
mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí. 'Oku
ou fakamo'oni makehe atu 'okú Ne
mo'ui pea "'oku ui 'a kitautolu 'aki ha
lakanga topupapú"²⁵ ke fakahoko 'Ene
ngāué. "Ko ia mou tu'u 'i he ngaahi
potu topupapú pea 'oua 'e hiki mei
ai."²⁶ 'I he'etau tu'u talangofua mo
mālohi 'i he tokāteline 'o hotau 'Otuá,
'oku tau tu'u ai 'i he ngaahi potu
topupapú, he 'oku topupapu 'Ene tokā-
teliné pea he 'ikai liliu ia koe'uhí ko e
fie ma'u fakasosiale mo fakapolitikale
'o hotau kuongá. 'Oku ou lea faka-
taha mo e 'Aposetolo ko Paulá, "Mou
le'o, tu'u ma'u 'i he tuí, [ai homou
'ulungāangá ke] ngali tangata, [pea]
mou mālohi."²⁷ Ko 'eku lotú fakamā-
toato 'eni ma'amoutolú, 'i he huafa
topupapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 2 Timote 3:1.
2. 'Efesó 6:13–17; toki tñaki atu hono fakamamafa'i
3. Mōse 5:23.
4. Robert D. Hales, "This Is the Way; and There Is None Other Way," i he *Brigham Young University 1981–82 Speeches* (1982), 3–4; ma'u ia 'i he speeches.byu.edu.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:39; toki fakamamafa'i.
6. 2 Timote 3:5.
7. 2 Nifai 28:8.
8. Nehemaia 6:3.
9. 'Isaia 53:3; Mosaia 14:3.
10. Luke 4:8.
11. Vakai, Sēnesi 39:7–12.
12. Vakai, 1 Nifai 2.
13. Vakai ki he sīpingá, 1 Nifai 18.
14. Vakai, Mosaia 11–17.
15. Vakai, 'Alamá 53, 56–58.
16. Vakai, 'Alamá 46:11–13.
17. Vakai, Hilamani 13–16.
18. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 135.
19. Vakai, Luke 2:46–49.
20. Vakai, Mātiu 21:12–13.
21. Vakai, Mātiu 26:59–63.
22. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:16–19.
23. Sione 19:30.
24. 3 Nifai 11:7.
25. 'Alamá 13:3; vakai foki 2Timote 1:9.
26. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 87:8.
27. 1 Kolinitó 16:13.



Fai 'e 'Eletā Tad R. Callister
'O e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulú

Ko e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki 'i ha Talavou

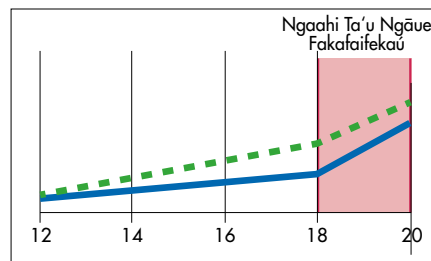
Ko e lakanga fakataula'eiki 'i ha ki'i tamasi'i, 'oku mālohi tatau pē ia mo e lakanga fakataula'eiki 'i ha tangata, 'i he taimi 'oku faka'aonga'i ai 'i he mā'oni'oní.

I he 1878 ne ta'u 17 ai 'eku kui tangata hono ua ko Siasoi F. Lisiaté. Pea hangē ko e me'a angamaheni 'o e ngaahi 'aho ko iá, ne 'osi fakanofa ia ko ha kaumātu'a. 'I ha 'aho Sāpate 'e taha ne faingata'a'ia lahi 'ene fine'eiki he felāngākí. Koe'uhí na'e 'ikai faingamālie e tangata'eiki 'a Siasoi, na'e fakaafe'i mai e pīsopé mo ha ni'ihí tokosi'i kehe ke faingāue kiate ia, ka na'e 'ikai ke ne ma'u 'e ia ha nonga. Ko ia, na'á ne kole ai ki he'ene tamasi'i ko Siasoi ke faingāue ange ki ai. Na'á ne hiki 'i he'ene tohinoá, "Lolotonga 'eku tangi koe'uhí ko e faingata'a'ia 'eku fine'eiki, pea mo teuteu ke u faingāue kiate iá, 'a ia ko ha me'a ne te'eki ke u fai kimu'a, ne u hū ki ha loki 'e taha 'o tangi ai mo lotu ai."

'I he taimi na'á ne ongo'i fiemālie aí, na'á ne hilifaki hono nimá ki he fine'eiki 'o foaki ha tāpuaki nounou 'au-pito. Na'á ne pehē kimui, "Lolotonga e kei hilifaki hoku nimá he 'ulu 'o 'eku fine'eiki na'e holo 'ene to'é 'o ma'u ha nonga mei he'ene faingata'a'ia."

Na'á ne hiki leva 'i he'ene tohinoá 'a e fakamatala loloto taha ko 'ení. Na'á ne pehē na'á ne ongo'i ma'u pē ko e 'uhinga ne 'ikai ma'u ai he'ene fine'eiki ha fiemālie mei he faingāue 'a e pīsopé, na'e 'ikai koe'uhí ko hano ta'etali 'e he 'Eiki e faingāue 'a e pīsopé, ka koe'uhí he na'e fakatatali 'e he 'Eiki e tāpuaki ko 'ení ki ha ki'i talavou, ke ako'i ange ha lēsoni 'oku mālohi tatau pē lakanga fakataula'eiki 'i ha ki'i tamasi'i mo e lakanga fakataula'eiki 'i ha tangata 'i he taimi 'oku faka'aonga'i ai ia 'i he mā'oni'oní.

'Oku ou loto ke lea atu he pooni kau



**Fakalaumālie mo e Tu'unga
Fakatakimu'a**

ki he mālohi ko iá. Neongo 'e fakatefito 'eku leá ki he kau palesiteni he kōlomu 'o e kau tikoní, ka 'oku fekau'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'e fakamatala'í mo e to'u tupu kotoa he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo honau kau takí, kau ai mo e kau palesiteni 'o e kōlomu 'o 'etau kau akonakí, mo e ongo 'asisiteni 'i he kōlomu 'o e kau taula'eiki.

Lolotonga 'eku hoko ko e palesiteni fakamisioná, ne u fakatokanga'i ha tupulaki fakalaumālie lahi pea 'i he pōto'i fakatakimu'a he kau talavou 'i he lolotonga e ta'u 'o 'enau ngāue fakafaifekau. Kapau ne lava ke tau fika'i honau tu'unga fakalaumālie mo e pōto'i ngāue he tu'unga fakatakimu'a 'i honau ta'u ngāue fakafaifekau mo 'enau 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, mahalo 'e tatau hono fika'í mo e me'a 'oku 'asi atu he laine 'i he kalafi ko 'ení. 'Oku ou tui 'oku 'i ai ha me'a lalahi 'e tolu 'oku tokoni ki he tupulaki mahu'inga ko 'eni, lolotonga e ngaahi ta'u 'o e kei talavou mo e ngāue fakafaifekau: (1) 'oku tau falala ki he kau talavou ni 'o laka ange 'i ha toe taimi ki mu'a, (2) 'oku mā'olunga 'etau 'amanaki kiate kinautolú ka 'oku fai ia 'i he 'ofa, mo e (3) 'oku tau ako'i mo toe ako'i kinautolu ke nau lava 'o fakahoko e ngaahi faka'amu ko 'ení 'o lelei ange.

Mahalo na'a fehu'i 'e ha taha, "Ko e hā 'oku 'ikai ke lava ai 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni tatau ko 'ení ki he kau palesiteni he kōlomu 'o e kau tikoní?" Kapau na'e fai ia, mahalo na'e mei kamata vave ange 'enau tupulaki pea hangē ko e fo'i laine ko 'ení. Tuku mu'a ke u fakamoleki ha ki'i taimi ke u lea ki he founga 'e lava ke faka'aonga'i ai e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'e ha palesiteni he kōlomu 'o e kau tikoní.

'Uluaki—falala. Te tau lava 'o tuku ha fatongia lahi ki he'etau kau palesiteni he kōlomu 'o e kau tikoní. 'Oku fai pehē foki e 'Eiki—'o hangē ko 'Ene finangalo ke foaki kiate kinautolu e ngaahi kií, 'a e totonu ke pule'i mo tatakí 'a e ngāue 'i he'enu kōlomú. Ko ha fakamo'oni 'o e falala ko 'ení, 'oku tau ui e kau palesiteni 'o e kōlomu 'o e kau tikoní 'i he fakahā, kae 'ikai makatu'unga mei he tokotaha ne fuo-loa taha 'ene 'i he kōlomú pe ha toe

me'a kehe tatau mo ia. Ko e taki kotoa pē 'i he Siasí ni 'o kau ai e palesiteni e kōlomu 'o e kau tikoní, 'okú ne ma'u e totonu ke 'ilo, pea totonu ke ne 'ilo, na'e uiui'i ia 'i he fakahā. 'Oku tokoni e fakapapau'i ko 'ení 'oku fakatou falala mo pou pou'i ia 'e he 'Otuá.

Ko e natula fika uá mo e tolú 'okú na fekau'aki 'aupito—'a e ngaahi 'amanaki mā'olungá mo e ako 'oku fekau'aki mo hono fakahoko kinautolú. Ne u ako ha lēsoni mahu'inga 'i he mala'e ngāue fakafaifekau: 'oku tupulaki pe holo e ngāue 'a e kau faifekau 'o fakatatau ki he tu'unga e 'amanaki 'a e palesiteni fakamisioná, pea 'oku pehē pē mo e kau palesiteni he kōlomu 'o e kau tikoní. Kapau ko e 'amanakí ke nau tatakí pē fakataha fakakōlomú mo 'alu ki he fakataha 'a e kōmiti to'u tupu 'a e kau pīsopelikí, ta ko e me'a pē ia te nau faí. Ka 'e lava 'e kimoutolu ko e kau takí 'o 'oange kiate kinautolu ha fakakaukau pe mahino 'oku lahi angé—'a e vīsoné 'a e 'Eikí. Ko e hā 'oku mātu'aki mahu'inga ai e vīsoné? Koe'uhí he ko 'ene lahi ange 'a e vīsoné 'e lahi ai pē mo e veveveke ke fai e ngāue.

Ko e totonu ko ia ke ma'u ha fakahaá ko ha konga fakanatula pē ia 'o e uiui'i kotoa 'i he Siasí ni. Ko ia, 'oku fie ma'u ai ke 'ilo 'e he kau palesiteni 'o e kōlomu 'a e kau tikoní 'oku nau ma'u e totonu ke ma'u ha fakahā ke fokotu'u mai honau tokoní, 'a e totonu ke ma'u ha fakahā kau ki hono fakahaofi 'a kinautolu kuo hē fakalaumālié, mo hono ako'i e kau mēmipa ho'o kōlomú 'i honau ngaahi fatongiá.

'E ako'i 'e he taki 'oku potó ki he palesiteni he kōlomu 'o e kau tikoní 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko ia 'e lava ke tokoni ai ki hono ma'u ha fakahaá.



Te ne lava 'o ako'i ange 'a e tala'ofa ta'e-toe-veiveiua 'a e 'Eikí: "Kapau te ke kole, te ke ma'u ha fakahā hoko mai mo ha fakahā" (T&F 42:61). 'Oku anga'ofa 'aupito e 'Eikí 'i hono foaki mai 'o e fakahaá. 'Ikai na'á Ne fakamanatu kia Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele, "Ko e taimi kotoa pē na'á ke fehu'i aí na'á ke ma'u 'a e fakahino-hino mei hoku Laumālié" (T&F 6:14)? 'E lava ke hoko e me'a tatau kiate kimoutolu kau palesiteni he kōlomu 'o e kau tikoní. 'Oku 'ofeina kimoutolu 'e he 'Eikí mo finangalo ke fakahā kiate kimoutolu 'Ene fakakaukau mo e finangaló. 'Okú ke pehē 'oku 'i ai nai ha palopalema 'a e 'Eikí he 'ikai ke Ne lava 'o ta'e-fakalelei'i? He 'ikai ke u lava ia 'e au. Koe'uhí 'okú ke ma'u e totonu ki he fakahaá, te Ne lava 'o tokoni'i koe ke fakalelei'i e me'a kotoa pē 'okú ke hoha'a ki ai ko e palesiteni 'o ho'o kōlomú, kapau te ke fekumi ki He'ene tokoní.

'E lava 'e kimoutolu kau taki faka'ofa'ofá 'o ako'i 'eni ki he palesiteni he kōlomu 'o e kau tikoní ko e fakahaá 'oku 'ikai ko hano fetongi ia 'o ha ngāue mālohi mo ha ngāue fakafo'i-tuitui. Ne 'eke 'e Palesiteni Henelí B. 'Aealingi kia Palesiteni Hāloti B. Lī he taimi 'e taha, "E anga fēfē ha'aku ma'u ha fakahaá?" Ne tali ange 'e Palesiteni Lī, "Kapau 'okú ke loto ke ma'u ha fakahā, fai ho'o tafa'aki."¹ 'E alea'i 'e he taki 'oku potó mo 'ene palesiteni e kōlomu 'o e kau tikoní ha ni'ihi 'o e ngaahi ngāue fakalaumālie

te ne fai ke teuteu ai ki hono fokotu'u mai hono ongo tokoní. Mahalo 'e fie ma'u ke ne 'eke mo tali ha fehu'i hangē ko 'ení: Ko hai nai ha taha tā sīpinga lelei te ne lava 'o fakalotolahi'i pe ue'i fakalaumālie e tamaiki tangata kehé? Pe ko hai te ne ongo'ingofua e ngaahi fiema'u 'a kinautolu 'oku fehangahangai mo ha ngaahi faingata'a makehé?

Pea ko hono faka'osí 'e lava 'e he taki poto ko 'ení 'o ako'i ki he palesiteni he kōlomu 'o e kau tikoní ke ne fakatokanga'i mo ngāue 'o fakatatau mo e fakahā 'e 'omí. 'Oku tau mo'ui 'i ha māmani fihitu'u mo vave pea 'oku angamaheni 'aki ai e maama ngingilá mo e ngaahi me'a fakaongo le'o lalahí. Ka 'oku fie ma'u ke 'ilo'i 'e he talavou ni ko e founga 'eni ia 'a e māmani, 'oku 'ikai ko e founga ia 'a e 'Eikí. Na'e 'alo'i e Fakamo'uí 'i ha 'ai'anga kai 'o e manú na'e 'ikai ke fu'u 'ilo'i; Na'á Ne fakahoko e ngāue fungani mo ta'e-fakatataua 'o e ngaahi kuongá kotoa 'i ha ngoue ne lōngonoa; pea ma'u e Siosefa 'a e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Maí 'i he lōngonoa 'o ha vao 'akau. 'Oku ma'u e tali 'a e 'Otuá 'i ha kihí'i le'o-sí'i —ongo'i nonga mo fakafiemālie, ngaahi ue'i ke fai ha me'a 'oku lelei, fakamāma'i—ko e taimi 'e ni'ihi 'oku fai mai ia 'i ha fanga kihí'i tui, 'a ia kapau 'e tauhi fakalelei mo lehilehi'i, 'e lava 'o tupu ko ha fu'u 'akau mā'olunga. 'Oku 'i ai e taimi 'e hanga ai 'e he ngaahi ue'i pe fakakaukau ko 'ení 'o ue'i koe ko e palesiteni he kōlomu

‘o e kau tikoní ke fokotu‘u mai ho ongo tokoní pe fakahoko ha ngāue ki ha talavou ‘oku māmālohi pē.

‘I he‘eku kei ‘i he kau palesiteni fakasiteikí he ngaahi ta‘u lahi kuo hili, ne mau ongo‘i ke ui ha tangata lelei ke hoko ko ha kalake fakasiteiki. Na‘e fefa‘uhi ‘i he taimi ko iá ‘i he fetō‘aki ‘ene ma‘ulotú. Neongo ia, ne mau ‘ilo‘i te ne fai ha ngāue lelei kapau te ne tali e uiui‘i.

Ne mau fakahoko ange uiui‘i, ka na‘á ne tali mai, “Oku ‘ikai ke u tui te u lava ‘o fakahoko ia.”

Pea hoko mai kiate au ha ongo, ‘o u pehē ange, “Oku ou tui he ‘ikai ke ‘i ai ha kalake fakasiteiki ia ‘a e siteiki Keleniteilá.”

‘I he‘ene ‘ohovalé, na‘á ne tali mai ‘o pehē, “Ko e hā ho‘o ‘uhingá? Kuo pau ke ‘i ai ha‘o kalake fakasiteiki.”

Ne u tali ange, “Okú ke loto ke mau ui ha taha kehe ke hoko ko ha kalake fakasiteiki neongo na‘e ue‘i kimautolu ‘e he ‘Eikí ke ui koe?”

Talamai ‘e ia, “Sai, te u tali ia.”

Pea na‘á ne fai leva ia. ‘Oku ‘ikai ngata pē ha ‘i ai ha kakai tangata tokolahí ka ‘e ‘i ai mo ha tamaiki tangata tokolahí te nau tali ha ui ‘i he taimi te nau ‘ilo ai ‘oku uiui‘i mo fie ma‘u kinautolu ‘e he ‘Eikí.

Hokó, te ke lava ‘o ‘ai ke ‘ilo ‘e he palesiteni ‘o e kōlomu ‘o e kau tikoní, ko e taha ‘o e ngaahi fiema‘u ‘a e ‘Eikí meiate iá, ke ne fakahaofi fakatou‘osi ‘a e taha ‘oku heé, fakatou‘osi ‘a e māmālohí mo e ta‘e siasí. Na‘e fakahā ‘e he ‘Eikí ‘e tefito‘i misioná ‘aki e lea ko ‘ení: “Pea kuo hoko mai ‘a e Foha ‘o e tangatá ke fakamo‘ui ‘a ia na‘e heé” (Mātiu 18:11). Kapau ko e me‘a ia ‘oku fakamu‘omu‘a ‘e he Fakamo‘uí ke fakahaofi ‘a ia na‘e heé, kapau ko ha me‘a ia ‘oku fakamu‘omu‘a ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke fai pehē, he ‘oku fakafōtungā ia he‘ene mo‘uí kotoá, ‘oku ‘ikai ‘apē totonu ke hoko ia ko e me‘a ke fakamu‘omu‘a ‘e he taki mo e palesiteni kotoa ‘o e kōlomu ‘o e kau tikoní he Siasí ní? ‘Oku totonu ke ‘i he ‘elito ‘etau ngāue fakatakimu‘á, ‘o hoko ko ha kongā ‘o ‘etau ngāué, ‘a e tukupā māfana, mālohi, mo ‘ikai toe holomui ke ō ‘o kumi ‘a e sipi heé pea fakafoki mai kinautolú.



Ne pehē ‘e ha talavou na‘e ‘a‘ahi ki ai e kau mēmipa ‘o ‘ene kōlomú: “Na‘e faka‘ohovale e ‘ahó ni he taimi . . . ne a‘u ange ai ha kakai ‘e toko 30 ki homau ‘apí. . . ‘Okú ne ‘ai ke u fie ‘alu ki he lotú he taimí ni.” ‘E fakafisinga‘i fēfē ‘e ha to‘u tupu ha ‘ofa mo ha tokanga pehē?

‘Oku ou fiefia ‘i he taimi ‘oku ou fanongo ai ki ha ngaahi talanoa lahi ki he kau palesiteni he kōlomu ‘o e kau tikoní, kuo nau ma‘u ‘a e fakakaukau pea kuo nau fa‘a ako‘i kotoa pe fakakonga ‘a e lēsoní ‘i he‘enau ngaahi fakataha fakakōlomú. Na‘á ku ‘alu ki ha kalasi he kōlomu ‘o e kau tikoní ‘i he ngaahi uike si‘i kuo hili. Na‘e fai ‘e ha tamasi‘i ta‘u 12 ha lēsoni miniti ‘e 25 ‘i he Fakalelé. Na‘e kamata ‘aki ha‘ane ‘eke ki hono kaungā tikoní pe ko e hā ‘enau fakakaukau ki he Fakalelé. Na‘á ne vahevahe ha ngaahi potufofolo mahu‘inga mo fai ha ngaahi fehu‘i fakatupu fakakaukau, ‘o nau tali. Ka, ‘i he‘ene fakatokanga‘i na‘e kei toe lahi e taimí ‘i he toenga ‘o e lēsoní, na‘e fakakaukau lelei pea mahalo ne ‘osi fakahinohino‘i ia kimu‘a he‘ene tamaí ke ‘eke ki he kau taki ne ‘i ai pe ko e hā e ngaahi fehu‘i ne fai kiate kinautolu fekau‘aki mo e Fakalelé ‘i he‘enau kei ngāue fakafiefekau‘i mo ‘enau talí. Na‘á ne toki faka‘osi ‘aki leva ‘ene fakamo‘oní. Ne u fanongo mo mālie‘ia. Na‘á ku pehē pē kiate au “Oku ‘ikai ke u teitei manatu‘i ha‘aku fai ha kongā mahu‘inga ‘o ha lēsoni ‘i he taimi ne u ‘i he to‘u ai ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné.” Te tau lava

‘o hiki ‘a e pā mo e vīsone ki he kau talavou‘u ni, pea te nau tali lelei pē.

‘Oku hiki lelei ‘e kimoutolu kau takí ‘a e kau palesiteni ko ‘eni ‘o e kōlomu ‘o e kau tikoní ‘i he taimi ‘oku mou holomui ai kae tuku ke nau takí. Na‘á ke fakahoko lelei taha ho uiui‘i ‘o ‘ikai ‘i he taimi ne ke fai ai ha lēsoni lelei ka ‘i he taimi na‘á ke tokoni ai ke nau fai ha lēsoni lelé, ‘o ‘ikai ‘i he taimi na‘á ke fakahaofi ai ha tahá, ka ‘i he taimi na‘á ke tokoni ai ke nau fai iá.

‘Oku ‘i ai ha lea fuoloa ‘oku pehē: ‘oua na‘á ke mate ‘oku te‘eki ke kakato ho‘o ngāué. ‘I he ‘uhinga tatau pē, te u pehē ai kiate kimoutolu kau taki he kakai lalahí, ‘oua na‘a tukuange koe ‘oku te‘eki ke kakato e me‘a te ke malava ‘o fai ‘i ho‘o hoko ko e takí. Ako‘i hotau to‘u tupú ‘i he faingamālie kotoa pē; ako‘i e founga ke nau teuteu‘i ai ha ‘asenitá, founga ke tataki ai ha fakataha ‘i he faka‘ei‘eiki mo fiefiá, founga ke fakahaofi ai ha tahá, founga ke teuteu‘i mo fai ai ha lēsoni ongo fakalaumālié, mo e founga ke ma‘u ai ha fakahaá. Ko e me‘afua ‘eni ho‘o lavame‘á—ko e tukufakaholo e tu‘unga fakatakimu‘a mo e tu‘unga fakalaumālie na‘á ke tuku ke tohitongi ‘i he loto mo e ‘atamai ‘o e kau talavou ko ‘eni.

Kapau ‘e fakahoko faivelenga ‘e kimoutolu kau palesiteni ‘o e kōlomu ‘o e kau tikoní homou uiui‘i, te mou hoko ko ha ngaahi me‘angāue ‘i he to‘ukupu ‘o e ‘Otuá he taimí ni, he ko e lakanga fakataula‘eiki ‘i ha ki‘i tamasi‘i ‘oku mālohi tatau pē mo e lakanga fakataula‘eiki ‘i ha tangata ‘i he taimi ‘oku faka‘aonga‘i ai ia ‘i he mā‘oní‘oní. Pea ‘i he taimi te ke fai ai e ngaahi fuakava ‘o e temipalé mo hoko ko e kau faifekau mo e kau taki ‘o e Siasí he kaha‘ú, te ke ‘ilo e founga ke ma‘u ai e fakahaá, founga ke fakahaofi ai ha tahá, mo e founga ke ako‘i ai e tokāteline ‘o e pule‘angá ‘aki e mālohí mo e mafái. Te mou hoko leva ko ha to‘u tupu ne fanau‘i faka‘ei‘eiki mai. ‘Oku ou fakamo‘oni ki he me‘á ni ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘a ia ko e Fakamo‘ui mo e Huhu‘i ‘o e māmāni, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALA

1. Henry B. Eyring, “Waiting upon the Lord” ‘i he *Brigham Young University, 1990–91, Devotional and Fireside Speeches* (1991), 17.



Fai 'e David L. Beck
Palesiteni Lahi 'o e Kau Talavou

Ko Ho Fatongia Toputapu ke Tokoni

Na'á ke ma'u 'a e mālohi, mafai, pea mo e fatongia toputapu ke tokoni, 'i he taimi na'e fakanofa ai koe ki he lakanga fakataula'eikí.

Ko e Fiefia 'i he Tokoni

Kau Talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné, ko e ngaahi foha 'ofeina kimoutolu 'o e 'Otuá, pea 'oku 'i ai 'Ene ngāue ma'ongo'onga ke mou fai. Ke ikuna'i e ngāue ni, kuo pau ke mou fakahoko homou fatongia toputapu ke tokoni'i e ni'ihī kehé.¹

'Okú ke 'ilo nai hono 'uhinga 'o e tokoni? Fakakaukau ki he fehu'í ni ka u talanoa atu kau ki ha ki'i ta'ahine ko Sai Sionisoni.

'I he taimi na'e kamata ako ai 'a Sai 'i he ako'anga mā'olungá he ta'u kuo 'osí, na'á ne hoko ko e tokotaha ne uesia he fakamamahí mo e houtamaki ta'efaka'atu'í. Na'e ngaohikovia ia, tekelele he taimi 'oku lue ai ki he kalasí— 'o a'u ki hono tolo 'aki ia e vevé 'e ha kau ako 'e ni'ihī. Mahalo pē kuo mou 'osi sio tonu hano ngaohikovia pehe'i ha taha 'i homou 'apiakó.

'Okú fu'u tokolahi ha kakai 'oku hoko e ta'u hongofulu tupú ko ha taimi 'o e li'ekina mo e manavahē. 'Okú 'ikai tonu ia ke pehē. Ne monū-ia 'a Sai, he na'e 'i ai ha kau talavou 'i hono 'apiakó na'e mahino kiate kinautolu 'a e 'uhinga 'o e tokoni.

Na'e kole 'e he fá'ē 'a Saí ki he kau

faiako 'i he 'apiakó ke nau tokoni ke ta'ofi e houtamaki, ka na'e hokohoko atu pē. Peá ne fetu'utaki leva kia Kāsoni Sōnasi, ko ha taha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné pea ko e taki ia 'o e timi 'akapulú. Na'á ne kole ange ke ne tokoni mu'a ke 'ilo pe ko hai 'okú ne fai e houtamaki.

Na'e loto lelei 'a Kāsoni ke tokoni, ka na'á ne ongo'i 'i hono lotó ke ne fai ha me'a lahi ange 'i he 'ai pē ke 'ilo 'a e kau houtamaki. Na'e fanafana ange 'a e

Laumālié kiate ia 'oku fie ma'u ke ne tokoni'i 'a Sai ke ne ongo'i 'oku 'ofeina.

Na'e kole 'e Kāsoni ki he ni'ihī 'o 'ene timí ke nau kau fakataha 'i he tokoni kia Saí. Na'a nau fakaafe'i ia ke nau nofo fakataha lolotonga e taimi kai ho'ataá. Na'a nau lue fakataha mo ia ki he kalasí ke fakapapau'i 'okú ne malu. Na'e 'ikai ha ofo, he na'e 'ikai ke toe houtamaki ha taha kia Sai, 'i he hoko 'a e kau va'inga 'akapulú ko hono kaungāme'a mamaé.

Ko ha fá'ahita'u fakafiefia 'eni ki he timi 'akapulú. Ka neongo na'a nau fiefia 'i he fá'ahita'u ikuná, na'e 'ikai ke ngalo 'i he kau talavou ni 'a Sai. Na'a nau fakaafe'i ia ke nau fiefia fakataha 'i he mala'e va'ingá hili 'a e taú. Na'e ongo'i e Sai na'e 'ofeina mo fakahounga'i ia. Na'á ne ongo'i malu. Na'á ne fiefia.

Na'e hoko atu 'a e timi 'akapulú ke nau ikuna'i 'a e hau fakasiteití. Ka na'e 'i ai ha me'a na'e mahu'inga ange 'i he hau pē he 'akapulú 'i honau 'apiakó. Kuo faka'ai'ai 'e he sīpinga 'a e kau talavou ko 'ení 'a e kau ako kehé ke nau tali lelei mo anga fakakaume'a lelei ange. 'Okú nau fetauhi'aki 'i he feanga'ofa'aki mo e fefaka'apa'apa'aki he taimí ni.

Ne 'ilo 'e he mītiá ki he ngaahi ongoongo fakafonua 'a e me'a ne fai 'e he kau talavou ni pea nau fakamafola honau ongoongó he fonua. Ko e me'a na'e kamata ko ha ngāue ke tokoni'i ha toko tahá 'okú ne ue'i ha ni'ihī kehe e lauiafe ke nau fai 'a e me'a tatau.





Na'e ui 'e he fa'ē 'a Sai 'a e kau talavou ni ko e "kau 'āngelo fakapuli." 'Oku vave hono pehē 'e Kāsoni mo hono kaungāme'ā kuo tāpuekina 'enau mo'uí 'e Sai 'o lahi ange ia 'i he'enau faitāpuekina iá. Ko e me'a ia 'oku hoko 'i he taimi 'oku mole ai ho'o mo'uí ke tokoni'i e ni'ihī kehē—te ke ma'u ia.² Te ke lilu mo tupulaki 'i ha ngaahi founa 'oku ngali ta'e malava. Na'e a'usia 'e he kau talavou ni 'a e fiefia 'i he tokoní pea nau hokohoko atu ke kumi e ngaahi faingamālie ke tāpuekina ai e ni'ihī kehē. 'Oku nau hoha'a ke fakatupulaki 'enau tokangá 'i he ngaahi māhina ka hokó 'i he taimi te nau ngāue ai ko e kau faifekau taimi kakató.³

Ko Ha Fie Ma'u mo ha Fatongia

'Oku lauiafe ha kau Sai Sionisoni 'i he māmaní—ko ha kakai 'oku nau fie ma'u ke nau ongo'i 'a e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku nau 'i ho 'apiakó, kōlomú, pea a'u ki ho fāmilí. 'Oku manatu'i vave hanau ni'ihī. 'Oku 'i ai ha ngaahi fie ma'u 'a e ni'ihī 'oku si'isi'i ange ke mahino. Ko hono mo'oní ko e taha kotoa pē 'okú ke 'ilo'i 'oku lava ke faitāpuekina ia 'i ha fa'ahinga founa 'aki ho'o tokoní. 'Oku falala atu 'a e 'Eikí kiate koe ke ke tokoni'i kinautolu. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke hoko

ko ha taha 'iloa he sipotí kae toki lava ke tokoni'i e ni'ihī kehē. Na'á ke ma'u 'a e mālohi, mafai, pea mo e fatongia toputapu ke tokoní 'i he taimi na'e fakanofa ai koe ki he lakanga fakataula'eikí. Na'e ako 'aki 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausi, "Ko e Lakanga Fakataula'eikí ko ha mafai ia kuo foaki ki he tangatá ke ngāue ai 'i he huafa 'o e 'Otuá."⁴ 'Oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eikí Faka-'Ēloné 'a e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló.⁵

'I ho'o 'ofa he fānau 'a e Tamai Hēvaní, te Ne fakahinohino 'i koe pea 'e tokoni'i koe 'e he kau 'āngeló.⁶ 'E foaki atu kiate koe 'a e mālohi ke tāpu-aki'i mo fakahaofi e ngaahi laumālie.

Ko Sisū Kalaisi 'a e fa'ifa'itaki'angá. "Na'e 'ikai ha'u ia ke tauhia ia, ka ke tauhi."⁷ 'Oku 'uhinga 'a e tauhí ke 'ofa'i mo tokanga'i 'a e ni'ihī kehē. 'Oku 'uhinga ia ke tokanga'i 'enau ngaahi fie ma'u fakatu'asino mo fakalaumālie. Ke mahino angé, 'oku 'uhinga ia ke fai 'a e me'a na'e mei fai 'e he Fakamo'uí kapau na'á Ne 'i heni.

Ko Ho Fāmilí

Kamata 'i ho 'apí tonu. 'Oku lava ke fai heni ho'o tokoni mahu'inga tahá.⁸

'Okú ke fie 'ahí'ahí'i nai ha ki'i fakatotolo mahu'inga? Ko e taimi hoko pē 'e kole atu ai ho'o fa'eé ke ke tokoni

ange 'i ha me'a 'i homou falé, pehē ange "Mālō Fine'eiki ho'o kole maí. 'Oku ou sai'ia ke tokoni." Peá ke siofi pe ko e hā 'e hokó. Mahalo 'e fie ma'u 'e hamou ni'ihī ke toe fakalelei'i 'enau 'ilo fakafeesi'eití kimu'a peá ke toki 'ahí'ahí'i 'eni. Mahalo 'e pongia ia. Hili ho'o fakaake iá, te ke fakatokanga'i ha tupulaki 'i homo vā fetu'utakí mo e tupulaki 'a e Laumālie 'i homou 'apí.

Ko e founa pē 'eni 'e taha 'o e tokoni ki ho fāmilí; 'oku lahi mo ha ngaahi founa kehe. 'Okú ke tokoni 'i ho'o lea 'aki e ngaahi lea lelei ki he kau mēmipa ho fāmilí. 'Okú ke tokoni 'i ho'o ngaohilelei'i ho ngaahi tokouá hangé hao kaungāme'a lelei tahá.

Mahalo ko e mahu'inga tahá, 'okú ke tokoni he taimi 'okú ke poupu ai ki ho'o tamaí 'i hono ngaahi fatongia ko e taki fakalaumālie 'i homou 'apí. Poupu kakato mo faka'ai'ai ho'omou efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, lotu fakafāmilí, mo e ako folofola fakafāmilí. Fai ho'o tafa'akí ke fakapapau'i 'oku 'i homou 'apí 'a e Laumālie. 'E fakamālohia heni ho'o tamaí 'i hono fatongiá mo teu-teu'i koe ke ke hoko ko ha tamaí 'i ha 'aho. Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha tamaí 'i homou 'apí, 'oku fie ma'u lahi ange ho fatongia ke tokoni ki ho fāmilí.

Ko Ho'o Kōlomú

'Oku 'i ai foki ho fatongia ke tokoni 'i ho'o kōlomú.

'Oku mafola 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he funga 'o e māmaní. Ko e tokolahi 'o kimoutolu 'oku mou tokanga ki he ui 'a Palesiteni Monisoni ke fakahaofi. 'Oku tokolahi ange he 'ahó ni 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí mālohí 'i ha toe taimi 'i he hisitōlia 'o e Siasí. Ka 'oku kei 'i ai 'a kinautolu 'oku māmahóhi pea 'oku nau fie ma'u kimoutolu.

'I Sune kuo 'osí, 'i hono fokotu'u ha kolo fo'ou 'i Pangikaloa, 'i 'Initia, ko e talavou pē 'e taha 'i he houalotu 'o e lakanga fakataula'eikí ko ha tikoní na'e toki fakanofa ko hono hingoá ko Kalatiuini.

Na'e kamata ke telefoni 'a Kalatiuini, fakataha mo e palesiteni 'o e Kau Talavou mo e palesiteni fakakoló ki he kau talavou māmahóhi mo nau 'a'ahi ki honau 'apí. Ne vave e kamata ke

toe ha'u ha talavou fika ua ko Samuela ki he lotu.

Na'e telefoni 'a Kalatiuini mo Samuela he uike takitaha kiate kinautolu kuo te'eki ke ha'u ki ha fakataha 'a e kolomu mo vahevahe ange e me'a ku'o na ako. Na'a na telefoni foki pe 'a'ahi kiate kinautolu 'i honau 'aho fa'ele'i. Ne hoko taha taha 'a e kau talavou mamalohi ko hona kaunga-me'a pea kamata ke nau tali 'enau ngaahi fakaafé ke nau ha'u ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e kolomu, ma'u e ngaahi fakataha fakakolomu, pea faifai 'o nau fai e ngaue tokoni. 'I he 'aho ni, 'oku malohi kotoa he Siasí 'a e kau talavou 'i he koló.

'Oku ako'i 'e he folofola ko e fatongia 'o e ngaahi kolomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Elone ke fealelea'aki mo fefakamaama'aki—pe felanga-hake'aki mo fefakamalohia'aki.⁹ 'Oku mou fefakamaama'aki 'i ho'omou ako'i e ngaahi mo'oni 'o e ongoongo-lelei, fevahevahe'aki e ngaahi a'usia fakalaumalié, mo fai ho'omou fakamo'oni. 'Oku poupu'i 'e he lesoni 'a e to'u tupu 'a e fa'ahinga fengae'aki ko 'eni 'i he ngaahi fakataha fakakolomu, ka 'e lava pe ke hoko 'eni he taimi 'oku ongo'i ai 'e he memipa kotoa pe 'o e kolomu 'oku ofa'i mo faka'apa'apa'i ia. 'Oku 'ikai ha feitu'u mo'ó e manuki mo e fakamatali'i ha fakataha fakakolomu—tautautefito ki

he taimi 'oku fevahevahe'aki tau'ataina ai e ngaahi ongo. Kuo pau ke takimu'a 'a e kau palesitenisi fakakolomu 'i hono fakapapau'i ko e ngaahi fakataha fakakolomu ko ha feitu'u malu ia ma'a e tokotaha kotoa ke kau ki ai.

Na'e akonaki 'a e 'Aposetolo ko Paulá, "Ke 'oua na'a ha'u ha talanoa 'uli mei homou ngutu, ka ko ia 'oku lelei 'o aonga ke langa 'aki hake, koe'uhi ke tupu ai 'a e tokoni ki he kau fanongó."¹⁰

'Oku 'ikai teitei ngaue 'aki 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki ha lea kapekape pe 'uli. 'Oku 'ikai ke nau teitei tuku hifo'i pe fakamamahi'i e ni'ihahi kehe. 'Oku nau langaki mo'ui ma'u pe mo fakamalohia e ni'ihahi kehe. Ko ha founga faingofua mo malohi 'eni ke fai ai ha tokoni.

'I he Taimi Kotoa Pē

Ko e ngaue tokoni 'oku 'ikai fakangatangata pe ki he ngaahi ouau pe faiako faka'api pe ngaahi ngaue tokoni 'oku fa'a fakahoko. Ko e kau tangata ma'u lakanga fakataula'eiki kinautolu ma'u ai pe—'o 'ikai 'i he 'aho Sapaté pe pea 'ikai 'i he taimi 'oku tau tui sote hina ai mo e hekesi. 'Oku 'i ai hotau fatongia ke tokoni 'i ha feitu'u pe 'oku tau 'i ai. Ko e tokoni 'oku 'ikai ko ha me'a pe 'oku tau fai—ka 'oku ne fakamatala'i ko hai kinautolu.

Tokoni 'i he 'aho kotoa pe. 'Oku

takataki'i kimoutolu 'e he ngaahi faingamalié. Kumi kinautolu. Kole ki he 'Otuá ke tokoni atu ke ke fakatokanga'i kinautolu. Te mou 'ilo ko e lahi tahá ko e fanga ki'i ngaue fakamatoato 'oku nau tokoni'i e ni'ihahi kehe ke nau hoko ko e kau muimui 'o Sisú Kalaisi.¹¹

'I ho'omou faifeinga ke taau mo e Laumalié, te mou fakatokanga'i e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo 'oku nau ue'i kimoutolu ke mou fai ha tokoni. 'I ho'omou fai e ngaahi ue'i ko 'eni, 'e toe lahi ange ho'omou ma'u kinautolu, pea 'e tupulaki mo mafola homou ngaahi faingamalié mo e malava ke fai ha tokoni.

'E hoku ngaahi tokoua kei talavou, 'oku ou fakamo'oni kuo foaki atu kiate kimoutolu 'a e mafai mo e malohi 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Elone fakaofó ke mou fai ha tokoni 'i he huafa 'o e 'Otuá.

'Oku ou fakamo'oni 'i ho'omou fai ia, te mou hoko ko ha me'angae 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ke tokoni'i e ni'ihahi kehe. 'E mahutafea mo mahu'ingamalie ange ho'omou mo'ui. Te mou ma'u 'a e malohi lahi ange ke ta'ofi e koví. Te mou ma'u 'a e fiefia mo'oni—'a e fa'ahinga ofa ko e kau muimui mo'oni pe 'o Sisú Kalaisi 'oku nau 'ilo'i.

Fakatauange te mou a'usia 'a e fiefia 'i hono fakahoko homou fatongia toputapu ke tokoni, ko 'eku lotu ia 'i he huafa 'o Sisú Kalaisi, 'emeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 84:111.
2. Vakai, Ma'ake 8:35.
3. Vakai, Trent Toone, "Kindness of Arizona High School QB Carson Jones and Teammates Has Gone Viral," *Deseret News*, Nov. 9, 2012, deseretnews.com/article/865566351/Kindness-of-Arizona-high-school-QB-Carson-Jones-and-teammates-has-gone-viral.html.
4. James E. Faust, "Ko ha Pópoaki ki Hoku Makapuna Tangatá," *Liahona*, Mē 2007, 54; ko e toki tanaki atu hono fakamamafa'i.
5. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 13:1.
6. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.
7. Vakai, Mātiu 20:27–28.
8. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 2.4.5.
9. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 107:85.
10. 'Efesó 4:29.
11. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 3.2.3.





Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Hingoa 'e Fā

Ko e 'ahó ni, 'oku ou fie fokotu'u atu ha hingoa 'e fā . . . 'e ala tokoni ke tau fakatokanga 'i hotau ngaahi fatongia fakafō'ituitui 'i he palani ta'engata 'a e 'Otuá mo e tu'unga te tau malava ke a'usia ko e kau ma'u lakanga fakataula 'eiki.

Ehoku ngaahi tokoua mo e kaungāme'a 'ofeina, 'oku fonu fakafeta 'i mo fiefia hoku lotó ke fakataha mo kimoutolu. 'Oku ou fakamālō'ia kimoutolu ngaahi tamai kuo mou 'omi homou ngaahi fohá mo e makapuna tangatá. Fakamālō atu kiate kimoutolu kau talavou kuo mou fili ke 'i heni he 'ahó ni. Ko e feitu'u 'eni ke mou 'i aí. 'Ofa 'oku mou ongo 'i 'a e ongo 'i fakatokoua 'okú ne fakataha 'i kitautolú, pea 'oku ou fakatauange te mou lata, pou pou, pea mo anga fakakaume'a 'i heni he lotolotonga homou ngaahi tokouá.

Ko kitautolu tangatá 'oku fa'a ui 'aki ha ngaahi hingoa. Ko hatau tokolahia 'oku lahi hotau ngaahi hingoa, pea 'oku nau takitaha tala ha me'a mahu'inga fekau'aki mo kitautolu. Hangē ko 'ení, 'oku fakamatala 'i 'e ha hingoa 'e ni'ihia hotau fatongia he fāmilí, hangē ko e *fohá, tokouá, husepā-nití*, mo e *tamái*. 'Oku fakamatala 'i 'e ha ngaahi hingoa 'e ni'ihia 'etau ngāue 'i māmaní, hangē ko e *toketaá, sōtiá*, pe *taha tufungá*. Pea 'oku fakamatala 'i 'e ha ni'ihia hotau tu'unga 'i he Siasí.

Ko e 'ahó ni, 'oku ou fie fokotu'u atu ha hingoa 'e fā 'oku ou tui 'e kau nga ki he kau ma'u lakanga fakataula 'eiki kotoa pē he funga māmaní—ko

ha ngaahi hingoa 'e ala tokoni ke tau fakatokanga 'i hotau ngaahi fatongia fakafō'ituitui 'i he palani ta'engata 'a e 'Otuá mo e tu'unga te tau malava ke a'usia ko e kau ma'u lakanga fakataula 'eiki 'i he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Foha 'o e Tamai Hēvani

'Oku 'i ai ha hingoa 'okú ne fakamatala 'i kotoa kitautolu, 'i ha founa mahu'inga, ko e *foha 'o e Tamai Hēvani*. Tatau ai pē pe ko e hā hatau toe tu'unga pe me'a 'oku tau fai 'i he mo'uí, kuo pau ke 'oua na'a teitei ngalo 'iate kitautolu ko e fānau fakalaumālie mo'oni kitautolu 'a e 'Otuá. Ne tau hoko ko 'Ene fānau ki mu'a pea tau toki omi ki māmaní, pea te tau kei hoko ai pē ko 'Ene fānau 'o lauikuonga. 'Oku totonu ke liliu 'e he fo'i mo'oni mahinongofua ko 'ení 'a e anga 'o 'etau vakai kiate kitautolú, ki hotau ngaahi tokouá mo e tuofāfiné, pea na'a mo e mo'uí.

Me'apango, he 'oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'oku mo'ui fakatatau mo e me'a kotoa pē 'oku fakafōtunga mai 'e he hingoa ko 'ení, "he kuo fa'anga-hala kotoa pē, pea tōmui 'i he fakamālō mei he 'Otuá."¹

'E lava pē 'o fakalotofo 'i he taimi

'e ni'ihia ke 'ilo hono 'uhinga 'o e hoko ko e foha 'o e 'Otuá ka tau kei tōnounou pē. 'Oku manako 'a e filí ke ne ngāue 'aonga 'aki 'a e ngaahi ongo ko 'ení. 'Oku sai ange kia Sētane ke ke fakamatala 'i 'aki koe ho'o ngaahi angahalá kae 'ikai ko e tu'unga fakalangia te ke ala a'usia. Ngaahi tokoua, 'oua te mou fanongo ki ai.

Kuo tau 'osi mamata kotoa 'i ha ki 'i valevale 'oku ako 'alu. 'Oku ki'i manga si'isi'i pea salue. 'Oku tō. 'Oku tau 'itangi'i nai e fa'ahinga feinga pe-heé? 'Ikai 'aupito. Ko e fa'ahinga tamai fēfē ia te ne tautea 'i ha ki'i valevale 'i he'ene humú? 'Oku tau fakalotolahi'i, mo fakahikihiki'i, he ko e ki'i fo'i laka kotoa pē, 'oku faka'au 'o tatau ange ai 'a e ki'i tamasi'i mo 'ene mātu'á.

Ko 'eni, 'e hoku ngaahi tokoua, fakatatau ki he tu'unga haohaoa 'o e 'Otuá, ko kitautolu matelié ia 'oku tau hangē tofu pē ko e fanga ki'i valevale 'oku tō mo humú. Ngaahi tokoua, 'oku finangalo 'etau Tamai Hēvani 'ofá ke tau hoko 'o tatau lahi ange mo Ia, 'oku totonu ke hoko ia ko 'etau taumu'a ta'engatá foki. 'Oku mahino ki he 'Otuá he 'ikai vave 'etau a'u ki a'í kae 'i he fo'i laka 'e taha he taimi kotoa pē.

'Oku 'ikai ke u tui au ki ha 'Otuá te ne fokotu'u ha ngaahi tu'utu'uni mo ha ngaahi fekau 'o fakatatali ke tau tō ka ne tautea 'i kitautolu. 'Oku ou tui ki ha Tamai Hēvani 'oku 'ofa mo tokanga pea 'oku fiefia 'i he 'etau feinga kotoa pē ke tu'u mo foki ange kiate Iá. Na'a mo e taimi 'oku tau tō-mo-humu a'í, 'okú Ne pou pou 'i kitautolu ke 'oua na'a tau loto-fo'i—'oua na'a tau teitei fo'i pe hola mei hotau tufakanga fakangāue—ka ke tau loto to'a, ma'u 'etau tuí, pea mo kei feinga pē.

'Oku tataki he 'etau Tamai Hēvani 'a 'Ene fānau pea 'okú Ne fa'a fekau 'i mai ha tokoni fakalangia 'oku 'ikai lava 'o sio ki ai ke ne tokoni 'i kinautolu 'oku holi ke muimui he Fakamo'uí.

Ākonga 'a Sīsū Kalaisi

'Oku 'omi ai kitautolu ki he hingoa hono hoko 'oku tau tatau kotoa a'í: 'oku ui kinautolu kotoa 'oku feinga faivelenga ke muimui 'ia Kalaisi ko 'Ene *kau ākonga*. Neongo 'oku tau 'ilo 'i 'oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu

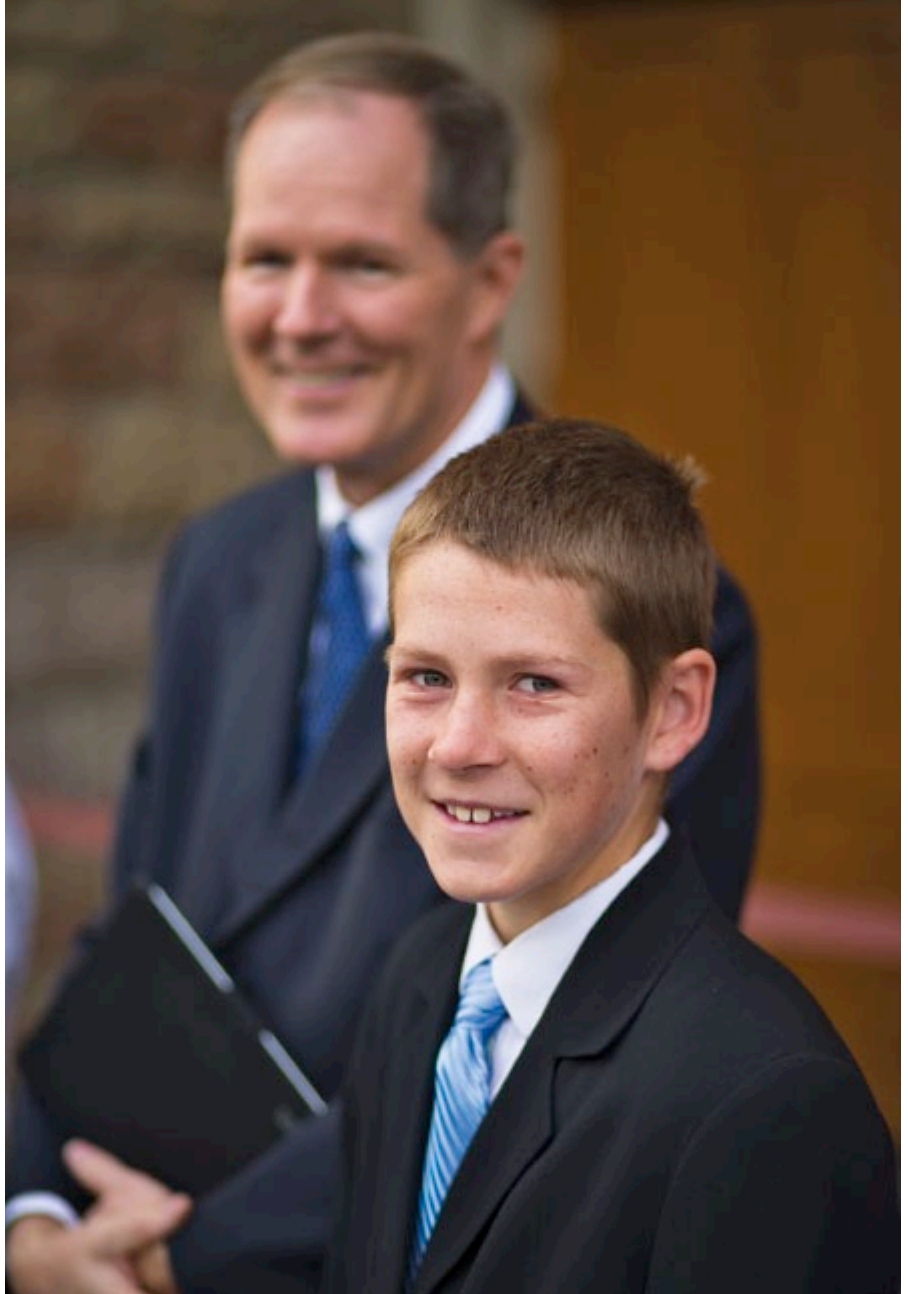
'e haohaoa, ka 'oku 'ikai ke tau ngāue 'aki e fo'i mo'oni ko iā ko ha 'uhinga ke holoki ai 'etau 'amanakí, ta'e-faka'aonga'i e ngaahi faingamālié, fakatoloi e 'aho 'o 'etau fakatomalā, pe ke fakafisi ai mei ha'atau tupulaki 'o hoko ko ha kau muimui lelei ange, haohaoa ange, pea mo ako'i lelei ange 'o hotau 'Eikí mo e Tu'í.

Manatu'i, 'oku 'ikai langa 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, ma'á e kakai tangata mo e kakai fefine 'oku haohaoa pe 'ikai uesia 'e he ngaahi fakatauele fakamatelié ka, 'oku langa ia mo'ó e kakai tatau tofu pē mo kitauá. Pea 'oku langa ia 'i he funga maka 'o hotau Huhu'í, ko e 'Eiki ko Sisū Kalaisi,² 'a ia ko 'Ene Fakalelei 'e lava ai 'o fakama'a kitautolu pea tau hoko ko e "kaungā-kolo . . . [o e] fale 'o e 'Otuá."³

Ka ne ta'e-oua 'e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi, 'oku 'ikai hano 'aonga e mo'uí, 'o 'ikai ha 'amanaki lelei pe kaha'u. Ka 'i he Fakalelei, 'oku langaki ai 'a e mo'uí, ko ha fononga loto-to'a 'o e tupulekina mo e fakalalakaka ki he mo'ui ta'engata 'i he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvani.

Neongo 'oku fakataumu'a 'a e Fakalelei ke tokoni ke tau hoko 'o tatau ange mo Kalaisi, 'oku 'ikai 'uhinga ia ke 'ai ai ke tau tatau kotoa. 'Oku tau fa'a feto'oaki he taimi 'e ni'ihī 'a e ngaahi faikehekehe 'i he 'ulungāngā mo e faiangahalā. 'Oku a'u ki he 'etau ma'uhala 'o pehē tokua ka kehe ha taha meiate kitautolu, 'oku mahino 'oku 'ikai ke nau fakahōifua ki he 'Otuá. 'Oku taki 'e he fa'ahinga fakakaukau ko 'eni ha ni'ihī ke nau tui 'oku loto e Siasi ke o'i 'a e mēmipa kotoa pē ke nau tatau—tokua 'oku totonu ke fō-tunga, ongo, fakakaukau, pea mo anga tatau 'a e taha kotoa. 'E fehanganagai 'eni mo e poto 'o e 'Otuá, 'a ia na'á Ne fakatupu 'a e tangata kotoa 'o kehekehe mei hono tokouá, 'o kehe 'a e foha kotoa mei he'ene tamaí. Na'a mo e ongo māhanga tatau 'oku 'ikai ke na faitatau 'i hona 'ulungāngā mo e ngaahi natula fakalaumālié.

'Oku toe fepaki foki ia mo e fakakaukau pea mo e taumu'a 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi, 'a ia 'okú ne fakamo'oni'i mo malu 'i 'a e tau'atāina



ke filí—fakataha mo hono ngaahi ola taukakapa kotoa—ki he fānau kotoa 'a e 'Otuá. 'I he 'etau hoko ko e kau ākongā 'a Sisū Kalaisi, 'oku tau taha 'i he 'etau fakamo'oni ki he ongoongo-lelei kuo toe fakafoki maí pea mo 'etau tukupā ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Ka 'oku tau māvahevahe 'i hotau anga fakafonuá, fakasōsialé, mo e ngaahi me'a fakapolitikalé.

'Oku tupulekina e Siasi he taimi 'oku tau ngāue 'aonga 'aki ai 'a e faikehekehe ko 'eni mo fepoupouaki ke fakatupulaki mo ngāue 'aki hotau ngaahi talēnití ke hiki hake mo fakamālohia hotau kaungā ākongā.

Ngaahi tokoua, ko e mo'ui fakākongā ko ha fononga 'i he mo'uí

kotoa 'o muimui ki hotau Fakamo'uí. 'I hotau hala ko ia mei Pētelihema ki Kolokotá, 'e 'i ai ha ngaahi faingamālie lahi ke tau si'aki ai 'etau fonongā. 'E 'i ai ha taimi 'e ni'ihī 'e hangē 'oku lahi ange e fie ma'u 'a 'etau fonongā 'i he me'a ne tau 'amanaki ki aí. Ka 'i he 'etau hoko ko e kau tangata 'o e lakanga fakataula'eikí, kuo pau ke tau ma'u 'a e lotolahi ke muimui 'i hotau Huhu'í 'o a'u ki he taimi 'e ngali fu'u mamafa ai hotau kolosí ki hono fuá.

'Ofa ke tau manatu'i 'i he fo'i laka kotoa pē 'oku tau fai ke muimui he 'Alo 'o e 'Otuá, 'oku te'eki ai ke tau haohaoa. Ka 'oku tonu ke tau hoko ko ha kau ākongā tuiaki mo vilitaki. 'Oua na'a tau fo'i. Tau fai pau ki

he'etau ngaahi fuakavá. 'Oua na'a ngalo 'iate kitautolu hotau Taukapó mo hotau Huhu'í 'i he'etau fononga atu kiate Iá, 'i he fo'i laka ta'e-haohaoa kotoa pē.

Faifakamo'ui 'o e Ngaahi Laumālié

Kāinga, kapau te tau muimui mo'oni 'i hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí, kuo pau ke tau tali mo e hingoa hono tolú: *ko e faifakamo'ui 'o e ngaahi laumālié*. 'Oku ui kitautolu ko ia kuo 'osi fakanofa ki he lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá, ke tau faka'aonga 'i e "[founga 'a e Fakamo'ui]."⁴

Ko hotau fatongiá ke langa hake, fakalelei'i, fakaivia, hiki hake, pea mo fakamo'ui. Ko 'etau ngāue ke muimui ki he sipinga 'a e Fakamo'ui mo tokoni kiate kinautolu 'oku faingata'a'ia. 'Oku tau "tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangi . . . mo fakafiemālie 'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālié."⁵ 'Oku tau ha'iha' 'i 'a e kafo 'o e faingata'a'ia. 'Oku tau "tokoni' 'i 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamālohi 'a e ngaahi tui 'oku vaivaí."⁶

'Oku tau hoko ko e kau faifakamo'ui 'i he'etau hoko ko e kau faiako faka'apí. 'Oku tau hoko ko e kau faifakamo'ui 'i he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki. 'I he'etau hoko ko e ngaahi tamai, foha, mo e husepānití, 'oku totonu ke tau hoko ko e kau faifakamo'ui lí'oa mo mateaki. 'Oku 'i hotau nima 'e tahá ha hina 'o e lolo tapú ke tāpuaki' 'i 'a e mahakí; pea 'i he nima 'e tahá ha fo'i mā ke fafanga 'a e fiekaia; pea 'oku 'i hotau lotó 'a e folofola fakanonga 'a e 'Otuá, "oku fakamo'ui 'a e laumālie kuo kafó."⁷

Ko hotau 'uluaki fatongia mahu'inga taha ia 'i he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki—pea 'oku fakatou tatau pē ia ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné mo e Melekisētekí. 'Oku 'ikai ngata pē 'i hono tāpuaki' 'i 'e he ongoongolelei kuo toe fakafoki mai 'o Sisū Kalaisí e mo'ui 'i he taimi pē 'oku tau tui ki a'ika 'oku toe lahi ange 'i he taimi 'oku tau mo'ui 'aki ai iá. 'Oku langaki 'a e fakafo'ituituí mo fakamālohia 'a e ngaahi fāmilí 'i hono mo'ui 'aki e ngaahi tefito' mo'oni 'o e ongoongolelei. Ko hotau faingamālié

mo hotau fatongiá ke 'oua na'a tau lea pē ka ke tau fakahoko foki ia.

Ko e Fakamo'ui 'a e tokotaha fakahoko 'o e ngaahi maná. Ko ia 'a e Fai-fakamo'ui ma'ongō'ongá. Ko ia hotau fa'ifa'itaki'angá, mo 'etau māmá, 'o a'u ki he ngaahi momeniti fakapo'uli tahá, pea 'okú Ne fakahā mai 'a e hala totonú kiate kitautolu.

Tau muimui mu'a kiate Ia. Tau tu'u 'o fua hotau fatongiá 'o hoko ko e kau faifakamo'ui 'aki 'etau tokoni ki he 'Otuá mo hotau kāingá.

'Ea-hoko 'o e Mo'ui Ta'engatá

Ko e hingoa hono faá, 'okú ne fakafoki kitautolu ki he hingoa 'uluaki 'i he'etau lisí. 'I he'etau hoko ko e ngaahi foha 'o 'etau Tamai Hēvaní, 'oku tau hoko ai ko e *kau 'ea-hoko* ki he me'a kotoa 'oku 'A'aná.

"Pea 'oku fakamo'oni 'e he Laumālie pē ko iá mo hotau laumālié, ko e fānau 'a e 'Otuá 'a kitautolu:

"Pea kapau ko e fānau, pea tā ko e kau hoko; ko e kau hoko ki he 'Otuá, pea ko e kau hoko fakataha mo Kalaisi; 'o kapau te tau mamahi mo ia, koe'uhí ke tau ma'u 'a e hakeaki' fakataha mo ia."⁸

Fakakaukau ki he me'á ni, ngaahi tokoua 'ofeina. Ko e kaungā 'ea-hoko kitautolu mo Kalaisi!

'Oku 'i ai nai hano 'uhinga lelei ke fakamoleki ai 'e hatau tokolahi ha kongala 'o hotau taimi mahu'ingá, 'etau fakakaukau, koloá, mo hotau iví ke tulia e ngeiá pe koloa fakaemāmaní pe ke fakafiefia 'i 'e he ngaahi va'inga faka'ilekitulōnika fo'ou taha mo lelei tahá?

Kuo 'osi tuku 'e he 'Eikí 'i hotau 'aó 'a e tala'ofa fakalangi "ilonga 'a kinautolu 'oku faivelenga 'o a'u ki hono ma'u 'o e ongo lakanga fakataula'eiki ni, . . . mo fakaongoongo-lelei 'i 'o honau lakangá, . . . [te nau] ma'u au, 'oku folofola 'e he 'Eikí; . . . pea ko ia ia 'okú ne tali aú 'okú ne tali 'eku Tamai; . . . ko ia ko e me'a kotoa pē 'oku ma'u he'eku Tamai 'e foaki ia kiate ia."⁹

'Oku 'ikai ke u makupusi pe mafakakaukau e me'a kotoa 'oku katoi he tala'ofa ko 'ení. Ka 'oku ou 'ilo' 'oku faka'ofa'ofa, 'oku fakalangi, 'oku ta'engata, pea 'oku taau ne tau ngāue' 'i he kotoa 'o e mo'ui.

'I he'etau 'ilo 'ení, ko e hā te tau toe ta'e-kau loto fiemālie mo fiefia ai 'i he tokoni ki he 'Eikí mo hotau kāingá mo fakahoko hotau ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá?

Ko e ngāue faka'e'i'eiki taha 'eni te ne liliu kitautolu he tapa kotoa mo e me'a 'oku tau lavá. 'Oku tau faka'amu



‘apē ke mamata ‘oku fakaava ‘a e ngaahi langi mo sio tonu ‘i hono ue‘i kitautolu ‘e he Laumalie Mā‘oni‘oní ‘i hono fakahinohino ‘o e halá? Tau to‘o ā ‘etau ngaahi hele tu‘usí pea tuku atu hotau ivi ki he ngāue ma‘ongo‘ongá ni—ko ha ngāue ‘oku mā‘olunga ange ‘iate kitautolú!

‘E pole‘i mo liliu kitautolu ‘e he tokoni ki he ‘Otuá mo hotau kāingá ki ha fa‘ahinga me‘a ‘oku lelei ange ‘i ha toe me‘a ne tau fakakaukau ‘e malava.

Mahalo te ke pehē ‘oku ‘ikai fie ma‘u koe, li‘aki koe pe ta‘e-fiema‘ua, pe ko ha me‘anoa pē koe.

‘Oku ou ongo‘i loto mamahi mo‘oni kapau ‘oku ‘i ai ha taha ma‘u lakanga fakataula‘eiki ‘oku ongo‘i pehē. ‘Oku ‘ikai teitei ngalo pe ta‘e fie ma‘u koe ‘e he Tamai Hēvaní. ‘Okú Ne ‘ofa ‘iate koe. Pea te u tala tonu atu ‘oku fie ma‘u koe ‘e homou Siasí.

‘Oku ‘ikai ‘apē te ke ‘ilo “Kuo fili ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi me‘avale ‘o e māmaní ke [fakamaa‘i] ‘a e potó; pea kuo fili ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi me‘a vaivai ‘o e māmaní ke [fakamaa‘i] ‘a e mālohi?”¹⁰

Mahalo pē ‘oku mo‘oni ‘oku tau vaivai. Mahalo ‘oku ‘ikai ke tau poto pe ivi lahi. Ka ko e taimi ‘oku ngāue ai ‘a e ‘Otuá ‘iate kitautolú, he ‘ikai ha taha pe ha me‘a te ne lava ‘o fakafepa-ki ‘i kitautolu.¹¹

Ko e ‘uhinga ia ‘oku fie ma‘u ai koé. ‘Oku ‘i ai ‘a e me‘a ke ke fai, pea ‘e lava ke fakalahi ‘e he ‘Otuá e tokoni ko iá ‘i ha founga kāfakafa. Ko ho‘o malava ke tokoní ‘oku ‘ikai fakafalala ia ‘i ho fatongia he Siasí. ‘Oku ta‘e fakangatangata ho ngaahi faingamālie ke tokoní. Kapau ‘okú ke matava‘inga pē mei he tafa‘akí, ‘oku ou poupuu atu ke ke hū mai ‘o kau.

‘Oua te ke tali ki ha fatongia pau ka ke toki kau kakato ‘i hono langa e pule‘anga ‘o e ‘Otuá. ‘I ho‘o hoko ko e taha ma‘u lakanga fakataula‘eiki, kuo ‘osi ui ai koe ke ngāue. Ako faka‘aho e folofola ‘a e ‘Otuá, lotu faka‘aho ki he Tamai Hēvaní, fakatōkakano e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, fakafeta‘i ki he ‘Otuá, mo kolea ‘Ene fakahinohinó. Peá ke ‘uluaki mo‘ui ‘aki e me‘a ‘okú ke ‘iló,



‘i ho fāmili pea mo e ngaahi tūkunga kotoa pē foki ‘o ho‘o mo‘uí.

‘I he tāme‘a ma‘ongo‘onga ‘a e Tupu‘angá, ‘oku ‘i ai ho‘o konga ke tā—ngaahi nota ke ke hiva‘i. Kapau he ‘ikai ke ke fai ia, ‘e kei hoko atu pē fasi ia. Ka ‘o kapau te ke tu‘u ‘o kau ‘i he hivá mo tuku e mālohi ‘o e ‘Otuá ke ngāue ‘iate koe, te ke fakatokanga‘i ‘e fakaava ‘a e ‘ngaahi matapā ‘o e langi,” pea te Ne “lilingi hifo kiate kimoutolu ha tāpuaki, ‘e ‘ikai ha potu ‘e fa‘a hao ia ki ai.”¹² Fakahoko e me‘a ‘okú ke lava ‘i ho‘o hoko ko e foha ‘o e ‘Otuá, pea te ke lava ‘o hoko ko ha mālohi ki he lelei ‘i ho fāmili, ‘i ho ‘apí, ‘i ho koló, ‘i ho pule‘angá, pea ‘i māmani foki.

Pea ‘i ho‘o fai iá, ‘i he “mole [ho‘o] mo‘uí” ‘i he tokoni ki he ni‘ihi kehé,¹³ te ke tupulaki mo fakalakalaka kae ‘oua kuó ke a‘u “ki he fuofua ‘o e lahi ‘o hono fonu ‘o Kalaisí.”¹⁴ Te ke toki mateuteu leva ke ma‘u, fakataha mo Kalaisi, ‘a e me‘a kotoa ‘oku ‘a ho‘o Tamai.

‘Okú ke Mahu‘inga ki he ‘Otuá

Si‘i ngaahi tokoua ‘ofeina, ‘oku mou mahu‘inga. ‘Oku ‘ofa‘i kimoutolu.

‘Oku fie ma‘u kimoutolu. ‘Oku mo‘oni ‘a e ngāue ni. Ko e lakanga fakataula‘eiki ‘okú ke faingamālie ke ma‘ú, ‘oku ‘o e ‘Otuá mo‘oni ia.

Fakatauange ko e taimi te ke fakakaukaulotoa ai e ngaahi hingoa lahi ‘o ha tokotaha ma‘u lakanga fakataula‘eiki mo‘ui tāu te ke ‘ilo‘i ai ha ivi fakalangi ke ne tokoni‘i koe, ke ne hiki hake ma‘u ai pē koe ki ‘olunga, ki he tofi‘a ma‘ongo‘onga kuo fakatatali ‘e he Tamai Hēvaní ma‘aú. ‘Oku ou tuku atu ‘a e tāpuaki ni mo ‘eku fakamo‘oní, ‘i he huafa toputapu ‘o Sisú Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Loma 3:23 .
2. Vakai, Hilamani 5:12.
3. ‘Efesō 2:19.
4. “Eiki, Te u Muimui Atu,” *Ngaahi Himi*, fika 127.
5. Mōsaia 18:9.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5.
7. Sēkope 2:8.
8. Loma 8:16–17.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:33, 35, 37–38.
10. 1 Kolinitō 1:27.
11. Vakai, Loma 8:31.
12. Malakai 3:10.
13. Mātiu 16:25.
14. ‘Efesō 4:13.



Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

'Oku Tau Taha Pē

'Oku ou fakatauange ko e fē pē ha potu te tau 'i ai mo e hā pē ha ngaahi fatongia 'oku tau ma'u 'i he lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá, te tau taha 'i he ngāue ko hono 'omi e ongoongolelei ki māmani hono kotoa.

Na'e fakamahino'i 'e he 'Eiki 'i he kamata'anga pē 'o e kuonga fakakosipeli faka'osi ko 'eni kuo pau ke tau 'ave 'a e ongoongolelei ki māmani kotoa. Ko e me'a na'á Ne folofola'aki ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki tokosi'i 'i he 1831 'okú Ne toe folofola'aki ia ki he kakai tokolahii he taimi ní. 'Oku tatau ai pē pe ko e hā hotau ta'u motu'á, fatongia he Siasí, pe feitu'u 'oku tau 'i aí, 'oku tau taha pē pea kuo ui kitautolu ke tau ngāue 'o tokoni kiate Ia 'i He'ene ututa'u 'o e ngaahi laumālié kae 'oua kuó Ne toe hā'ele mai. Na'á Ne pehē ki he kau fuofua kau ngāue 'i he ngoue vainé:

"Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou fai kiate kimoutolu ha fekau, ke 'alu atu 'a e tangata kotoa pē, 'a e kaumātu'á, taula'eiki, akonakí, mo e kāingalotú foki, 'o ngāue 'aki hono tūkuingatá, 'i he ngāue 'a hono nimá, ke teuteu'i mo fakahoko 'a e ngaahi me'a 'a ia kuó u fekau.

"Pea tuku ke hoko ho'omou ngaahi malangá ko e le'o fakatokanga, ko e tangata takitaha ki hono kaungá'apí, 'i he angavaivai pea mo e angamalú.

"Pea ke mou 'alu atu mei he lotolotonga 'o e kau faiangahalá. Fakahaofi 'a kimoutolu. Ke ma'a

'a kimoutolu 'oku fua 'a e ngaahi ipu 'a e 'Eiki.'¹

Ko 'eni, kau mēmipa 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'oku lava ke mou sio 'oku mou kau 'i he fekau 'a e 'Eiki. Koe'uhí 'oku mou 'ilo'i 'oku teuteu ma'u pē 'e he 'Eiki ha founa ke tauhi ai 'Ene ngaahi fekau, te mou lava 'o 'amanaki te Ne fai e me'a tatau ma'amoutolu.

Tuku ke u talaatu e founa na'á Ne fai ki ha ki'i tamasi'i 'oku hoko he taimi ni ko e taula'eiki 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. 'Oku ta'u 16. 'Oku nofo 'i ha fonua na'e toki tū'uta pē ki ai e kau faifekau he ta'u 'e taha kuo hilí. Na'e vahe kinaua ki ha ongo kolo lalahi, kae 'ikai ko e kolo na'e nofo ai 'a e ki'i tamasi'i.

'I he'ene kei si'isi'i, ne 'omi ia he'ene mātu'á ki 'Iutā ke malu ai. Na'e ako'i e fāmili mo papitaiso 'e he ongo faifekau. Na'e 'ikai papitaiso ia ki he Siasí koe'uhí he na'e te'eki ta'u valu.

Na'e mate 'ene ongomātu'á 'i ha fakatu'utāmaki. Ko ia na'e fakafoki leva ia 'e he'ene kui fefiné ki hono 'apí, 'o kolosi atu 'i he tahí, ki he kolo na'e fá'ele'i aí.

'I Mā'asi ta'u kuo 'osí na'á ne lolotonga luelue he halá peá ne ongo'i 'oku tonu ke ne talanoa ki ha fefine

na'e 'ikai ke na maheni. Na'á na talanoa 'i he lea faka-Pilitāniá he na'á ne kei manatu'i pē. Ko ha neesi ia na'e fekau 'e he palesiteni fakamisi-oná ke ha'u ki hono koló 'o kumi ha falenofō'anga mo ha me'a fakafaito'o ma'á e kau faifekau 'e vavé ni pē hano vahe mai ki he feitu'u ko iá. 'I he'ena pōtalanoá na'á na hoko ai ko ha kuingāme'a. 'I he taimi na'á ne foki ai ki he 'api misioná, na'á ne fakamatala'i ki he kau faifekau 'a e tamasi'i.

Na'e tū'uta atu 'a e ongo 'uluaki 'eletā 'i Sepitema 2012. Ko 'ena 'uluaki papitaiso ki he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e ki'i tamasi'i tūkuhausiá ni. 'I Mā'asi 'o e ta'u ní ko e māhina 'aki ia hono fá 'o 'ene mēmipá. Kuo 'osi fakanofu ia ko ha taula'eiki 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné pea te ne lava 'o papitaiso 'a e taha papi ului hono hoko ki he Siasí. Ko e fuofua paionia ia he lakanga fakataula'eiki te ne lava 'o tākaki fakataha mo ha fānau kehe 'a e Tamai Hēvaní ke fokotu'u 'a e Siasí 'i ha kolo 'oku meimei toko 130,000 hono tokolahii.

'I he Sāpate Toetu'ú, 'aho 31'o Mā'asi 2013, kuo tupulaki e tokolahii 'o e kāingalotu 'o e Siasí he koló 'o a'u ki he toko ono. Ko ia tokotaha pē 'a e mēmipa 'o e feitu'u ko iá ne ma'u lotu he Sāpate ko iá. Na'e lavea hono tuí 'i he 'aho ki mu'á, ka na'á ne faka-papau'i pē ke 'alu ki he lotú. Na'e lotu ke lava 'o luelue ki he lotú. Pea na'á ne a'u ki ai. Na'á ne ma'u 'a e sākalamēniti fakataha mo ha kau 'eletā kei talavou 'e toko fá mo ha ongomātu'a faifekau—ko e tokolahii fakakātoa pē ia 'o e kāingalotú.

'Oku 'ikai ke fu'u ngali mahu-'inga 'a e talanoá kae 'oua kuó ke toki fakatokanga'i e anga e ngāue 'a e to'ukupu 'o e 'Otuá 'i hono langa Hono pule'angá. Kuo tā-tu'o lahi 'eku fakatokanga'i iá.

Na'á ku fakatokanga'i ia 'i Niu Mekisikou 'i he'eku kei talavou. Kuo laui to'utangata hono fakahā mai 'e he kau palōfitá kuo pau ke tau tokoni'i 'a e kau faifekau 'i hono kumi mo ako'i 'o e kau loto mo'oni mo 'ofa 'iate kinautolu 'oku hū mai ki he pule'angá.

Kuó u 'osi sionu 'i he me'a 'e lava

ke fai 'e he kau taki lakanga fakataula-
'eiki mo e kau mēmipa faivelengā.
Na'á ku hoko 'i he 1955 ko ha 'ōfisa 'i
he Lauā Puna Fakakautau 'a e 'Iunai-
tetī Siteitī. Na'e tāpuaki'i au 'e he'eku
pīsope ki mu'a pea u toki mavahe ki
he 'uluaki feitu'u te u ngāue aī, 'a ia
ko 'Alapakiku 'i Niu Mekisikou.

Na'á ne pehē 'i he'ene lotú ko
hoku taimi 'i he laulāpuna fakakautau
ko ha taimi 'o e ngāue fakafaifekau.
Na'á ku a'u atu ki he lotú 'i hoku
fuofua Sāpate he Kolo 'Alapakiku
'Uluakī. Ne ha'u ha tangata kiate au 'o
ne fakafe'iloaki mai ia ko e palesiteni
fakavahefonuá, peá ne talamai te ne ui
au ko ha faifekau fakavahefonua.

Na'á ku talaange ki ai te u 'i ai pē
'i ha ngaahi uike si'i ki ha ako pea
'e vahe leva au ki ha feitu'u kehe 'i
he māmanī. Na'á ne talamai, "Oku
'ikai ke u 'ilo au ki he me'a ko iá, ka
te mau ui pē koe ke ke ngāue." 'I he
lolotonga 'eku ako fakakautau, na'e
hangē pē ha fo'i monū'ia 'a hono fili

au mei he kau 'ōfisa 'e laungeau na'e
'i he akó, 'o hangē ha faingamāliē, ke
u fetongi ha 'ōfisa 'i he hetikuotá na'e
mate fakafokifā.

Ko ia ne u ngāue ai 'i hoku fatongia
ko iá 'i ha ta'u 'e ua. Ko e lahi taha 'o
e ngaahi efiafi pea mo e faka'osinga
'o e uike kotoa pē, na'á ku ako'i ai 'a
e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisī ki he
kakai na'e 'omai 'e he kāingalotú.

Na'á ku ma'u mo hoku ngaahi hoá
ha 'avalisi 'o e houa 'e 40 'i he māhina
'i he'emaui ngāue fakafaifekau, pea
te'eki ai ke mau teitei tukituki tu'o taha
'i ha matapā ke kumi ha taha ke ako'i.
Na'e fakafonu 'e he kāingalotú homau
taimí pea a'u 'o mau ako'i ha fāmili 'e
ua 'i he efiafi pē taha. Na'á ku sionu
'i he mālohi pea mo e tāpuaki 'o e tou-
tou kole 'a e kau palōfitá ke hoko 'a e
mēmipa kotoa pē ko e faifekau.

'I he Sāpate faka'osi peá u mavahe
mei 'Alapakikú, ne fokotu'u ai 'a e
fuofua siteiki 'i he koló. Kuo 'i ai 'eni
ha tempale toputapu ai, ko ha fale 'o

e 'Eikí, 'i ha kolo ne mau fakataha ai
'i ha taimi 'i ha falelotu pē taha mo ha
Kāingalotu ne nau 'omai ha ngaahi
kaungāme'a kiate kinautolu ke ako'i
pea mo nau ongo'i e fakamo'oni 'a
e Laumāliē. Na'e ongo'i 'e he ngaahi
kaungāme'a ko iá ne talitali lelei kinau-
tolu ki 'api 'i he Siasī mo'oni 'o e 'Eikí.

Na'á ku mamata hoko ai 'i Niu
'Ingilani 'i he'eku 'alu ki he akó. Na'e
ui au ko ha tokoni ki ha palesiteni
fakavahefonua lelei na'e 'ikai ke ne
mahu'inga'ia he Siasī kimu'a ka kuo
hoko ko ha tangata mālohi fakalaumā-
lie lahi. Na'e 'ofa mo'oni ai 'ene faiako
faka'apí 'o tukunoa'i pē 'ene fo'i sikaá
kae sio pē ki he me'a 'e fakatokanga'i
'e he 'Otuá 'iate iá. Na'á ku lele me'a-
lele mo e palesiteni fakavahefonuá
'i he ngaahi tafungofungá pea 'i he
ngaahi matāfangá ke 'a'ahi ki he fanga
ki'i kolo iiki na'e tu'u takai 'i Masasū-
seti mo Louti 'Ailaní, ke langa hake
mo tāpuaki'i e pule'anga 'o e 'Otuá.

'I he ngaahi ta'u na'á ku ngāue ai
mo e taki ma'ongo'onga ko iá, na'á
ma fakatokanga'i hono tohoaki'i mai
'e he kakaí honau ngaahi kaungāme'a
ki he Siasī 'aki 'enau fa'ifa'itaki'angá
pea mo 'enau fakaafe ke nau fanongo
ki he kau faifekaaú. Na'e hangē kiate
au na'e tuai mo ta'e-pau e tupu 'a e
fanga ki'i kolo ko iá. Ka 'i he Sāpate
na'á ku mavahe aī, ko e 'osi ia ha ta'u
'e nima, ne ō ange ai ha ongo 'Apo-
setolo ke fokotu'u homau vahefonuá
ko ha siteiki 'i he Falelotu 'o e Pa'ake
Longofeló 'i Kemipilisi.

Na'á ku toe foki atu 'i he ngaahi
ta'u ki muí ke fakahoko ai ha konifele-
nisi fakasiteiki. Na'e 'ave au 'e he pa-
lesiteni fakasiteiki ki ha ki'i mo'unga
maka 'i Pelimoni (Belmont). Na'á ne
talamai 'e hoko ia ko e feitu'u lelei
taha ke tu'u ai ha tempale 'o e 'Otuá.
'Oku tu'u ai ha tempale he taimí ni.
Ko e taimi na'á ku vakai ai ki aī, na'á
ku manatu 'i 'a e si'i kāingalotu masiva
ne u tangutu fakataha mo ia 'i he
fanga ki'i kolo ikí, 'a e kaungā'api ne
nau fakaafe'i, pea mo e ongo faifekau
na'á na ako'i kinautolu.

'Oku 'i ai ha tikoni fo'ou he faka-
taha'angá ni he pooni. Na'á ku 'i ai mo
ia 'i he Sāpate Toetu'u tatau, na'e hū
tokotaha mai ai 'a e taula'eiki na'á ku





Losi 'Eniselesi, Kalefōnia, USA

lave ki ai 'anenaí, ki he'ene fakatahá. Na'e fofonga fiefia 'a e tikoní he pehē ange 'ene tamaí, te na 'i he fakataha lakanga fakataula'eikí he pooni. Na'e hoko e tamai ko 'ení ko ha faifekau ma'ongo'onga 'i he misiona tatau na'e hoko ai 'ene tamaí ko e palesitení. Kuó u 'osi mamata 'i he *Tohi Tu'utu'uni Fakafaipekau* 'o e 1937 ki he'ene kui tangata hono uá. 'Oku tō kakano hono tofi'a ko hono 'omi e kakaí ki he Siasí.

Ko ia ne u talanoa mo e pīsope 'a e tikoní ko iá ke 'ilo'i pe ko e hā ha me'a ne 'amanaki ki ai e talavou 'i ha'ane fehangahangai mo e tukupā 'o e lakanga fakataula'eikí ke ngāue 'i hono tānaki mai 'o e ngaahi laumālié ma'á e 'Eikí. Na'e vēkeveke 'a e pīsope 'i he'ene fakamatala 'i hono muimui 'i he taki faifekau fakauōtí e fakalakalaka 'a e kau fiefanongó. 'Oku ne ma'u e fakamatala ko iá mei he'ene fetu'utaki ma'u pē mo e kau faifekau.

'Oku alea 'i he pīsope mo 'ene fakataha alēlea fakauōtí e fakalakalaka 'a e fiefanongo kotoa. 'Oku nau fakakaukau 'i e me'a 'oku nau lava 'o fai ma'á e taha kotoa mo honau ngaahi fāmilí ke tokoní ke nau hoko ko e ngaahi kaungāme'a ki mu'a pea nau toki papitaisó, ke fakakau kinautolu 'i

he ngaahi 'ekitivití, pea mo lehilehi 'i kinautolu 'oku papitaisó. Na'á ne pehē 'oku fa'a tokolahi e kakai ke ako 'i 'e he kau faifekau pea nau fa'a 'ave ai e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka'Ēloné ke nau hoa.

'Oku kau he palani ngāue fakafaipekau 'a e uōtí e ngaahi taumu'a 'a e ngaahi kōlomú ko hono fakafe'i kinautolu 'oku nau mahení ke nau talanoa mo e kau faifekau. 'Oku fakafe'i foki mo e kau palesitenisí 'o e kōlomu 'o e kau tikoní ke nau foku-tu'u ha ngaahi taumu'a mo palani ke tokoní e kau mēmipa 'enau kōlomú ke 'omi kinautolu 'oku nau mahení ki he pule'anga 'o e 'Otuá.

'E hangē 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a te nau fai tatau aí pe tatau mo kimoutolu—'a e tikoní 'i he uooti mālohí mo e taula'eiki fo'ou—'a e papi uluí— 'i ha ki'i kulupu fo'ou mo tokosí 'i 'o e kāingalotú. Mahalo he 'ikai ke mou fakatokanga 'i ha me'a 'oku faitatau 'i he me'a 'okú ke a'usia 'i hono langa 'o e Siasí, 'o hangē ko e me'a ne u pehē ko e mana 'i Niu Mekisikou mo Niu 'Ingilaní.

Ka 'oku 'i ai ha founga 'oku tau taha ai 'i he'etau ngāue he lakanga fakataula'eikí. 'Oku tau fakamā'oni'oni 'i kitautolu mo fakahoko hotau

ngaahi fatongia fakafo'ituituí 'i he fekau ke 'oatu 'a e ongoongolelé ki he kotoa e fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní.

'Oku tau fevahevahe'aki ha ngaahi a'usia 'i he founga langa 'e he 'Eikí Hono pule'angá he māmaní. 'I he ngaahi me'angāue faka'ofu'ofa mo e fa'unga kuo foaki mai kiate kitautolu 'i Hono Siasí, 'oku 'i ai ha fo'i mo'oni mahu'inga na'e ako 'i 'e he kau palōfitá ki he founga ke tau fakahoko ai hotau ngafa fakataula'eiki 'o e ngāue fakafaipekau.

'I he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 1959, na'e ako 'i ai 'e Palesiteni Tēvita O. Makei 'a e tefito 'i mo'oni ko 'ení, 'o tatau mo e kau palōfita kotoa talu mei hono kuongá, kau ai 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. Na'e pehē 'e Palesiteni Makei 'i he'ene malanga tukú, na'e 'oatu ha fakahinohino fakalūkufua ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i he Misiona Pilitāniá he 1923. Na'e fekau ke 'oua te nau fakamoleki ha pa'anga ki hano fai ha tu'uaki ke fakafepaki 'i 'aki e fehi'a 'a e kakaí ki he Siasí. Na'e pehē 'e Palesiteni Makei, ko e tu'utu'uní: "Hilifaki e fatongiá ki he mēmipa kotoa pē 'o e Siasí ke hoko 'a e taha kotoa 'i he ta'u hono hoko 'o e 1923 ko ha faifekau. Ko e mēmipa kotoa pē ko ha faifekau! Te ke lava

‘o ‘omai ho‘o fine‘eikí ki he lotú, pe mahalo ko ho‘o tangata‘eikí; mahalo ko ho kaungā-ngāue ‘i ha fakataha. ‘E fanongo ha taha ki he pōpoaki lelei ‘o e mo‘oní ‘iate koe.”

Pea toe hoko atu ‘a Palesiteni Makei: “Pea ko e pōpoaki ia ‘o e ‘aho ní. *Ko e mēmipa kotoa pē—* ‘a e toko taha miliona nima kilú— *ko ha faifekau!*”²

Na‘á ku fakatumutumu he taimi na‘e fakahā ai ‘i he 2002 ‘e hoko ‘a e ngāue fakafaifekau ko e fatongia ‘o e kau pīsopé. Ne u ‘osi hoko ko ha pīsope. Na‘e hangē kiate au kuo nau ‘osi fua ha kavenga ‘oku ofi ki he ngata‘anga e me‘a te nau lava ‘o fai ma‘á e kāingalotú pea mo hono tatakí e ngaahi houalotu ‘i he uōtí.

Na‘e lau ia ‘e ha pīsope na‘á ku maheni mo ia ‘oku ‘ikai ko ha fatongia na‘e tñaki atu ka ko ha faingamālie ke fakatahataha ‘i ai ‘a e uōtí ‘i ha ngāue ma‘ongo‘onga ‘e hoko ai ‘a e mēmipa kotoa ko ha faifekau. Na‘á ne ui ha taki faifekau fakauooti. Na‘e fakataha tonu mo e kau faifekau ‘i he Tokonaki kotoa ke ‘ilo ‘enau ngāue mo poupou‘i kinautolu pea mo ne ‘ilo ai ki he tu‘unga e fakalalakaka ‘a e kau fiefanongó. Na‘e kumi ‘e he fakataha alēlea fakauōtí ha ngaahi founga ke faka‘aonga ‘i ai ‘e he ngaahi houalotú mo e ngaahi kōlomú e

ngāue tokoní ko ha teuteu ki he ngāue fakafaifekau. Pea ‘i he‘ene hoko ko e fakamaau ki ‘Isilelí, na‘e tokoni ki he to‘u kei talavou ke nau ongo‘i ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e Fakaleléi mo tauhi kinautolu ke nau ma‘a.

Na‘á ku ‘eke ange ki muí ni mai pe te ne fakamatala‘i fēfē ‘a e tupulekina ‘a e papi uluí ‘i hono uōtí pea mo e tokolahi ange ‘o e to‘u kei talavou ‘oku mateuteu ke ‘ave e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí ki māmaní. Na‘á ne pehē, ‘oku hangē kiate ia na‘e ‘ikai ko ha fatongia ke fakahokó ka ko e founga ia ‘o ‘enau taha ‘i he loto vēkeveke ke ‘omai ‘a e kakaí ki he lotolotonga ‘o e Kau Mā‘oní‘oní, ‘okú ne ‘omi ‘a e fa‘ahinga fiefia peheé.

Na‘e hoko ia ki ha ni‘ihi pea toe laka ange ai. Kae hangē ko e ngaahi foha ‘o Mōsaiá, na‘a nau ongo‘i ‘a e ha‘aha‘a ‘o e angahalá ‘i he‘enau mo‘uí pea mo e fakamo‘ui fakafo ‘o e Fakaleléi ‘i he Siasi ‘o e ‘Otuá. Na‘a nau fie tokoni tu‘unga ‘i he ‘ofa mo hono fakahounga‘i e me‘a‘ofa ‘a e Fakamo‘uí kiate kinautolú, ke tokoní‘i e taha kotoa te nau ala tokoní‘i ke hao mei he mamahi ‘o e angahalá, ke ne ongo‘i e fiefia ‘o e fakamolemolé, pea mo tñaki mai ke nau malu ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá.

Ko e ‘ofa ‘a e ‘Otuá mo e ‘ofa honau ngaahi kaungāme‘á na‘á ne

fakataha‘i kinautolu ke nau tokoni ki he kakaí. Na‘a nau fie ‘ave ‘a e ongoongolelei ki he taha kotoa ‘i he feitu‘u ‘o e māmaní ne nau ‘i aí. Pea na‘a nau teuteu‘i ‘enau fānaú ke nau taau ke ui ‘e he ‘Eikí ke nau ako‘i, ke fakamo‘oni‘i, pea mo ngāue ‘i ha ngaahi potu kehe ‘o ‘Ene ngoue vainé.

‘E tatau ai pē pe ko e uooti tokolahi ‘e fakahoko ai ‘e he tikoní fo‘ou hono fatongia ke vahevahe ‘a e ongoongolelei pe langa hake ‘a e pule‘angá pe ‘i ha ki‘i kulupu tokosí‘i mama‘o ‘oku ngāue ai ‘a e taula‘eiki fo‘ou, te na taha pē ‘i he taumu‘á. ‘E ue‘i ‘a e tikoní ‘e he ‘ofa ‘a e ‘Otuá ke ala atu ki ha kaungāme‘a ‘oku te‘eki kau he Siasí. Te ne fakakau hono kaungāme‘á ‘i ha ngāue tokoni pe ‘ekitiviti he Siasí mo fakaafe‘i ia mo hono fāmili ke ako‘i ‘e he kau faifekau. Ko kinautolu kuo papitaisó, ‘e hoko ia ko e kaungāme‘a te nau fie ma‘ú.

‘E fakaafe‘i ‘e he taula‘eiki ha ni‘ihi ke nau kau fakataha mo ia ‘i ha ki‘i kulupu tokosí‘i ‘o e Kāingalotú ‘a ia na‘á ne ongo‘i ai ‘a e ‘ofa ‘a e ‘Otuá pea mo e monū‘ia he nonga ‘o e Fakaleléi.

Kapau ‘e kei faivelenga ai pē ‘i he fatongia hono lakanga fakataula‘eiki, ‘e sionu ki ha hoko ‘a e ki‘i kulupu ko ha ki‘i kolo, pea ‘e tu‘u ha siteiki ‘o Saione ‘i hono koló. ‘E ‘i ai ha uooti mo ha pīsope tokanga. Mahalo na ko ha taha ‘o hono ngaahi fohá pe makapuna tangatá te ne ‘ave ‘a e tamaio‘eiki ‘a e ‘Otuá ‘i ha ‘aho ki ha fo‘i tafungofunga mo pehē ange, “‘E hoko ‘eni ko ha tu‘u‘anga faka‘ofa‘ofa ki ha tempale.”

‘Oku ou fakatauange ko e fē pē ha potu te tau ‘i ai mo e hā pē ha ngaahi fatongia ‘oku tau ma‘u ‘i he lakanga fakataula‘eiki ‘o e ‘Otuá, ke tau taha ‘i he ngāue ke ‘omai ‘a e ongoongolelei ki māmani kotoa pea ke tau fakalotolahi‘i ‘a e kakai ‘oku tau ‘ofa aí ke fakama‘a kinautolu mei he angahalá mo nau fiefia fakataha mo kinautolu ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MAU‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:40–42.
2. David O. McKay, ‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1959, 122.





Fai 'e Palesitani Thomas S. Monson

Mou Omi, 'A Kimoutolu Kotoa Ngaahi Foha 'o e 'Otuá

'Ofa te tau takitaha fekumi faivelenga 'i he folofolá, palani e mo'uí mo ha taumu'a, ako 'i e mo'oní 'aki ha fakamo'oni, mo tauhi ki he 'Eikí 'i he 'ofa.

Oku tu'o ua he ta'u 'a e hangē 'oku lea fakalotolahi mai e Senitā Konifelenisi faka'ofa'ofá ni kiate kitautolu, "[Ha'u, 'a kimoutolu kotoa ngaahi foha 'o e 'Otuá kuo mou ma'u e lakanga fakataula'eikí]." ¹ 'Oku 'i ai ha fa'ahinga laumālie makehe 'okú ne 'u'ufi e fakataha lahi 'o e lakanga fakataula'eikí 'a e Siasí.

Ko e pōnī, 'oku lauiafe hotau kau ma'u lakanga fakataula'eikí he funga 'o e māmaní 'oku nau tokoni ki he 'Eikí ko 'Ene kau faifekau. Hangē ko 'eku fakamatala 'i he'eku pōpoaki 'aneuhú, 'oku tau lolotonga ma'u ha kau faifekau 'e toko 65,000 tupu 'i he mala'e ngāue fakafaifekau, mo ha lauiafe kehe 'oku nau tatali ke hū ki he seniā ako'anga fakafaifekau pe kei fai ha ngāue ki he'enu fōmú. 'Oku tau 'ofa mo fakamālō'ia kinautolu 'oku loto fie ngāue mo vēkeveke ke ngāue.

'Oku 'ikai ke ma'u 'i he folofola toputapú ia ha fanongonongo 'e kaunga lahi ange, pe ha fatongia 'e fie ma'u lahi ange, pe fakahinohino

'e toe fakapatonu ange 'i he fekau kuo foaki 'e he 'Eikí kuo toetu'ú 'i He'ene hā 'i Kāleli ki he kau ākongā 'e toko hongofulu mā tahá. Na'á Ne folofola:

"Ko ia, ke 'alu 'a kimoutolu 'o fakalotu 'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o e Tamaí, mo e 'Aló, mo e Laumālie Mā'oní'oní:

"O akonaki atu kiate kinautolu ke nau tokanga ki he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuó u fekau kiate kimoutolú: pea vakai, 'oku ou 'iate kimoutolu ma'u ai pē, 'o a'u ki he ngata'anga 'o māmaní."²

'Oku hoko e fekau fakalangí ni, fakataha mo hono tala'ofa nāunau'ia, ko hotau tākitala he 'ahó ni 'o hangē ko ia 'i he vahevahengamālie 'o taimí. Ko e ngāue fakafaifekau ko ha founga ia 'oku 'ilo ai 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e pehē ma'u pē; pea 'e kei pehē ma'u ai pē. Hangē ko hono talaki 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "I hono kotoa 'o e ngaahi me'a kuo

lea 'akí, ko e fatongia ma'ongo'onga mo mahu'inga tahá ke malanga 'akí 'a e Ongoongoleléi."³

'I ha ta'u nounou pē 'e ua kuo 'osi e ngāue 'a kinautolu kotoa 'oku lolotonga ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i he kau tau faka'eieiki 'a e 'Otuá, pea nau foki ki honau ngaahi 'apí mo honau ngaahi 'ofa'angá. Ko e fetongi 'o e kau 'eletaá, 'oku ma'u kinautolu he pooni mei he kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone 'o e Siasí. Kau talavou, 'oku mou mateuteu ke tali ia? 'Oku mou fiengāue? 'Oku mou mateuteu ke ngāue?

Ko e lelei tahá, he 'oku hanga 'e he ngāue fakafaifekau 'o fai ha liliu lahi 'i he tō'onga mo'ui 'a ha taha. 'Okú ne fie ma'u ha ngāue lahi mo e 'osikia-velenga mo'oni, feilaulau ta'e siokita mo e lotu tāuma'u. Ko hono olá, 'oku ma'u 'e he ngāue fakafaifekau lí'oa ha fiefia ta'engata, he mo'ui fakamatelié pea a'u atu ki 'itāniti.

Ko e tukupaá ke tau hoko ko ha kau tamaio'eiki 'aonga ange 'i he ngoue vaine 'a e 'Eikí. 'Oku fekau'aki 'eni mo kitautolu kotoa, tatau ai pē pe ko e hā hotau ta'ú, pea 'oku 'ikai ko kinautolu pē 'oku teuteu ke ngāue fakafaifekau taimi kakatō, he 'oku fai kiate kitautolu takitaha 'a e fekau ke vahevahe 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

Tuku mu'a ke u fokotu'u atu ha founga te ne fakapapau 'i te tau ikuna: 'uluakí, **fekumi faivelenga 'i he folofolá; uá, palani ho'o mo'uí mo ha taumu'a** (pea, 'e lava ke u tñaki atu, palani ho'o mo'uí neongo pe ko e hā ho ta'u motu'á); tolú, **ako 'i e mo'oní 'aki ha fakamo'oni;** pea ko e faá, **tauhi ki he 'Eikí 'i he 'ofa.**

Tau fakakaukau 'i takitaha mu'a e ngaahi konga 'e fā 'o e founga ko 'ení.

'Uluakí, **fekumi faivelenga 'i he folofolá.**

'Oku fakamo'oni e folofolá ki he 'Otuá pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi lea 'o e mo'ui ta'engatá. 'Oku nau hoko ko e makatu'unga 'o 'emau pōpoaki.

Ko e fakamamafa 'o e nāunau fakalēsoni 'a e Siasí ko e ngaahi folofola mā'oní'oní, kuo 'osi fokotu'utu'u mo fakafekau'aki 'i he ngaahi ngāue fakafekau'akí. 'Oku fakalotolahi 'i kitautolu, ke tau ako fakafō'ituitui mo hotau

ngaahi fāmīlī ‘a e folofolá ‘i he ‘aho kotoa pē.

Ka u ‘oatu pē mu‘a ha fakamo‘oni fakafolofola ‘e taha ‘oku kaunga tonu ki he‘etau mo‘uí. ‘I he Tohi ‘a Molomoná, vahe 17 e tohi ‘a ‘Alamaá, ‘oku tau lau ai ki he fakamatala ‘o e fiefia ‘a ‘Alamā ‘i he‘ene toe mamata ki he ngaahi foha ‘o Mōsaiá mo fakatokanga‘i ‘enau kei tu‘u ma‘u ‘i he ngāue ‘o e mo‘oní. ‘Oku talamai ‘e he lekōtí, “Kuo nau tupulaki ‘o mālohi ‘i he ‘ilo‘i ‘o e mo‘oní; he ko e kau tangata fa‘a fakakaukau lelei ‘a kinautolu pea kuo nau fakatotolo faivelenga ‘i he ngaahi folofolá, koe‘uhí ke nau ‘ilo‘i ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá.

“Ka ‘oku ‘ikai ko ia pē; ka kuo nau fa‘a lotu mo ‘aukai lahi; ko ia na‘a nau ma‘u ‘a e mālohi ‘o e kikité, pea mo e laumālie ‘o e fakahaá, pea ‘o ka nau ka akonaki, ‘oku nau akonaki ‘i he mālohi mo e mafai mei he ‘Otuá.”⁴

Kāinga, mou fekumi faivelenga ‘i he ngaahi folofolá.

Ko hono uá: **palani ho‘o mo‘uí mo ha taumu‘a.**

Mahalo kuo te‘eki ha to‘u tangata ia ‘i hotau to‘u tupú kuo nau fehanga-hangai mo ha ngaahi fili faingata‘a fau hangē ko e to‘u tupu ‘o e ‘aho ní. Kuo pau ke fai ha teuteu ki he akó, ngāue fakafaifekau, mo e malí. Ki ha ni‘ihi, ‘e fakakau ai e ngāue fakakautau.

‘Oku kamata kei si‘i e teuteu ke ngāue fakafaifekau. Tānaki atu ki he teuteu fakalaumālié, ‘e hanga ‘e he mātu‘a potó ‘o tokoni‘i hono fohá ke kamata kei si‘i hake ‘ene pa‘anga fakatāutaha ki he ngāue fakafaifekau. ‘E lelei ke poupu‘i ia ‘i he fakalau mai ‘a e ngaahi ta‘ú ke ne ako ha lea fakafonua kehe, koe‘uhí, kapau ‘e fie ma‘u, ‘e lava ke faka‘aonga‘i ‘ene poto he leá. He ‘e hoko mai e ‘aho nāunau‘ia ‘e fakaafe‘i ai ‘e he pīsopé mo e palesitēni fakasiteikí ‘a e talavou ke na talanoa. ‘Oku fakapapau‘i ai ‘a e tu‘unga mo‘uí tāu; fakafonu mo e foomu fakaongoongolelei ‘a e faifekau.

Ko e taimi ia ‘e nofo vēkeveke ai ‘a e fāmīlī kotoa ‘o siofi mo tatali ki he taha tufatohí pea mo e tohi ko ia ‘oku tu‘u he silá ko e ‘omi mei he tu‘asila *47 East South Temple, Salt Lake City, Utah*. ‘Oku a‘u mai e tohí; lahi e loto



hoha‘á; pea lau mai ‘a e uiui‘i. ‘I he taimi lahi ko e feitu‘u ke ngāue aí ‘oku mama‘o mei ‘api. Ka neongo pe ko e fē ‘a e feitu‘ú, ko e tali ‘a e faifekau mateuteu mo talangofuá ‘oku tatau pē: “Te u ngāue.”

Kuo kamata e ngaahi teuteu ke mavahé. Kau talavou, fakatauange pē ‘oku mou fakahounga‘i e ngaahi feilaulau ‘oku fakahoko loto fiemālie ‘e ho‘omou mātu‘á ke mou lava ai ‘o ngāué. ‘E pouaki kimoutolu he‘enau ngaahi ngāué, ‘e fakalotolahi‘i kimoutolu he‘enau tuí, pea ‘e pukepuke hake kimoutolu ‘e he‘enau ngaahi lotú. Ko e ngāue fakafaifekau ko ha me‘a fakafāmīli. Neongo ‘e vaetu‘ua kimoutolu ‘e he ngaahi konitinēnití

pe ‘ōsení, ka ‘oku fetaiaki pē ‘a e lotó.

Ngaahi tokoua, ‘i ho‘omou palani mo ha taumu‘a ho‘omou mo‘uí, manatu‘i ‘oku ‘ikai fakangatangata e ngaahi faingamālie ngāue fakafaifekau ia ki he vaha‘ataimi ‘oku ui ki ai. Ko kimoutolu ‘oku ngāue ‘i he ngāue fakakautau, ‘e lava pea ‘oku totonu ke ‘aonga ‘a e fa‘ahinga taimi peheé. ‘Oku ‘omai he‘etau kau talavou ‘i he sōtiá ha ngaahi laumālie tokolahi ‘i he ta‘u kotoa pē ki he pule‘anga ‘o e ‘Otuá ‘aki ‘enau faka‘apa‘apa‘i honau lakanga fakataula‘eikí, mo‘uí ‘aki e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, mo ako‘i ki he ni‘ihi kehé e folofola fakalangi ‘a e Eikí.

‘Oua na‘a ngalo ‘iate kimoutolu homou faingamālie ke hoko ko ha



kau faifekau 'i he lolotonga ho'omou feinga fakaakó. 'E siofi ho'omou sipingá 'i ho'omou hoko ko e Kāinga-lotu 'o e Siasí, pea 'e fakamāu 'i mo fa'ifa'itaki 'i he taimi lahi.

Kāinga, tatau ai pē pe 'okú ke ta'u fiha, pe ko e hā ho tūkungá, 'oku ou na'ina 'i atu ke **palani ho'omou mo'uí mo ha taumu'a.**

Hoko atu ki he fika tolú: **Ako'i e mo'oní 'aki ha fakamo'oni.**

Talangofua ki he fale 'i 'a e 'Apose-tolo ko Pitá he'ene tapou mai, "Mou nofo teu pē ke talia. . . 'a e tangata kotoa pē 'e 'ekea 'a kimoutolu ki hono 'uhinga 'o e 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolú."⁵ Hiki hake homou le'ó pea fakamo'oni ki he natula totonu 'o e Tolu 'i 'Otuá. Fai ho' o fakamo'oni fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná. 'Oatu 'a e ngaahi mo'oni nāunau 'ia mo faka'ofa'ofa 'oku 'i he palani 'o e fakamo'uí.

Lolotonga 'eku hoko ko e palesi-teni fakamisiona 'i Kānata he ta'u 'e 50 tupu kuo hilí, na'e fakatumutumu ha faifekau kei talavou 'e taha mei ha kolo ki 'uta 'i he fu'u lahi 'o Tolonitoó. Ko ha taha pukupuku ka na'e tupu lahi 'i he'ene fakamo'oni. Na'e 'ikai fuoloa mei he'ene tū'utá, kuo a'u ange mo hono hoá ki he 'api 'o 'Elemā

Pōlaati 'i 'Osuaá, 'i 'Ontelió 'i Kānata. Na'e faka'ofa'ia 'a Misa Pōlaati 'i he ongo talavou, he na'á na ō mei he 'api ki he 'api he lolotonga 'o e afā sinou, peá ne fakaafe 'i ai 'a e ongo faifekau ki hono 'apí. Na'á na fakahoko ange 'ena pōpoakí. Ka na'e 'ikai ke ne ma'u 'a e laumālié. Ne a'u ki ha taimi na'á ne kole ange ai ke na ō pea 'oua na'á na toe foki ange. Ko 'ene lea faka'osi na'e fai ki he ongo 'eletaá 'i he'ena mavahe mei hono fakafaletolo ki halá, na'e mei fai ia 'i he manuki: "Ko me'a ní mo talamai 'okú mo tui ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita ia 'a e 'Otuá!"

Na'e tāpuni 'a e matapaá. Na'e lue-lue atu 'a e ongo 'eletaá 'i he halá. Ne lea ange 'a 'etau ki 'i tamasi 'i tuku'utá ki hono hoá: "Eletā, na'e 'ikai ke fai ha'ata tali kia Misa Pōlaati. Na'á ne pehē 'oku 'ikai ke ta tui ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita mo'oni. Ta foki 'o fai 'eta fakamo'oni ki ai." Na'e 'ulu-aki momou 'a e faifekau na'e taukei angé ka na'e faifai pē pea loto ke 'alu mo hono hoá. Na'á na ilifia 'i he'ena ofi atu ki he 'api na'e toki tuli kinaua mei aí. Na'á na tukituki, 'o fehanga-hangai mo Misa Pōlaati, pea 'i ha momeniti faingata'a, mo e mālohi ne ma'u mei he Laumālié, ne lea ange 'etau

faifekau ta'etaukeí: "Misa Pōlaati, na'á ke pehē na'e 'ikai ke ma tui mo'oni ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita 'a e 'Otuá. 'Oku ou fakamo'oni kiate koe ko Siosefa ko ha palōfita. Na'á ne liliu mo'oni e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne mamata ki he 'Otua ko e Tamaí mo Sīsū ko e 'Aló. 'Oku ou 'ilo'ia."

'I ha taimi kimui ai, ne tu'u 'a Misa Pōlaati kuo hoko he taimí ni ko ha tangata Siasi 'i he fakataha lakanga fakataula'eikí 'o ne fakahā: "Na'e 'ikai ke u lava 'o mohe 'i he pō ko iá. Na'e toutou vanavanaiki pē 'i hoku telingá 'a e kupu 'i lea: 'Ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita 'a e 'Otuá. 'Oku ou 'ilo'ia. 'Oku ou 'ilo'ia. 'Oku ou 'ilo'ia.' 'I he 'aho hono hokó ne u telefoni leva ki he ongo faifekau 'o kole ke na foki ange. Na'e hanga 'e he'ena pōpoakí, fakataha mo 'ena fakamo'oni, 'o liliu 'eku mo'uí mo e mo'ui hoku fāmilí." Kāinga, **ako'i e mo'oní 'aki ha fakamo'oni.**

Ko e konga faka'osí ko e **tauhi ki he 'Eikí 'i he 'ofa.** 'Oku 'ikai ha me'a ia te ne fetongi e 'ofá. 'Oku 'ofa 'a e kau faifekau lavame'á 'i honau ngaahi hoá, 'i honau kau taki fakafaifekau, pea mo e kakai mahu'inga 'oku nau ako'í. 'I he vahe hono fá 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku fakamahino ai 'e

he 'Eikí 'a e ngaahi fie ma'u ki he kau ngāue 'i he'ene ngāue'angá. Tau vakai ki ha ngaahi veesi si'i pē:

"Ko kimoutolu 'oku kamata ke fai 'a e ngāue 'a e 'Otuá, mou tokanga ke mou tauhi kiate ia 'aki homou lotó, iví, 'atamaí, mo e mālohi kotoa koe'uhí ke mou tu'u ta'e-halaia 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i he 'aho faka'osí. . . .

"Pea hanga 'e he tuí, 'amanaki leleí, manava'ofá mo e 'ofá, mo e mata 'oku hangataha pē ki hono fakalāngilangi 'i 'o e 'Otuá, 'o fakafe'unga 'i ia ki he ngāue."

"Manatu 'i 'a e tuí, angama'á, 'iló, anga fakama'uma'ú, fa'a kākakí, fe-'ofó'ofani fakakāingá, anga faka'otuá, manava'ofá, loto fakatōkilaló, mo e fa'a ngāue."⁶

'Ofa ke fai 'e he taha kotoa 'oku ongo atu ki ai hoku le'ó, 'a e fehu 'i ko 'ení kiate ia "I he 'aho ní, kuó u tupulaki nai 'i he tuí, 'i he angama'á, 'i he 'iló, 'i he anga faka'otuá, 'i he 'ofá?"

I ho'omou ngāue 'osikiavelenga 'i 'apí pe 'i mulí, ko e ngaahi laumālie te mou tokoni ke fakahaofi mahalo ko kinautolu 'okú ke 'ofa taha aí.

I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, ne ha'u ai haku kaungāme'a mamae ko Kuleki Satipeulí mo 'ene fine'eikí ko Pele ki hoku 'ōfisi, kimu'a pea toki mavahe 'a Kuleki ki he Misiona 'Aositelēlia Melipoané. Na'e mahino 'a e 'ikai ke 'i ai 'a Feleti Satipeulí, ko e tamai 'a Kuleikí. Na'e mali e fa'ē 'a Kulekí 'i he ta'u 'e uofulu mā nima

kimu'á mo Feleti, ka na'e 'ikai ke ne ma'u e 'ofa tatau ki he Siasí, pea na'e 'ikai foki hoko ko ha mēmipa.

Na'e fakahā mai 'e Kuleki kiate au 'a 'ene 'ofa mamae mo lahi ki he'ene mātu'á mo 'ene faka'ānaua, 'e 'i ai ha founa, 'e ongo ai ki he'ene tamai 'a e Laumālie mo fakaava hono lotó ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Na'á ku lotua ha founa 'e lava ai ke fakahoko 'a e fa'ahinga faka'ānaua peheé. Na'e ongo mai ha ue'i fakalaumālie, pea u pehē ange kia Kuleki, "Ngāue ma'á e 'Eikí 'aki ho lotó kotoa. Talangofua ki ho uiui'i toputapú. Fai tohi he uike kotoa pē ki ho'o mātu'á; pea ke tohi fakatāutaha he taimi 'e ni'ihi ki ho'o Tangata'eikí, 'o fakahā ange e lahi ho'o 'ofa aí, mo ke talaange 'a e 'uhinga 'okú ke hounga'ia ai 'i ho'o hoko ko hono fohá." Na'e fakamālō mai, pea mavahe leva mo 'ene fine'eikí mei 'ōfisi.

Na'e tonu ke 'oua te u toe fe'iloaki mo e fa'ē 'a Kulekí 'i ha māhina nai 'e 18, ka na'e 'alu ange ki hoku 'ōfisi, 'o ne pehē mai kiate au mo e tangí, "Kuo mei kakato e ta'u 'e ua talu mei he 'alu 'a Kuleiki 'o ngāue fakafaifekaú. Kuó ne faitohi mai he uike kotoa pē. Ne fuofua tu'u hoku husepāniti ko Feleti kimuí ni maí, 'i he houalotu fakamo'oni 'o ne faka'ohovale 'i au mo e taha kotoa na'e 'i aí 'aki 'ene fakahā kuó ne fili ke hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí. Na'á ne pehē te ma ō ki 'Aositelēlia ke fakafetaulaki kia Kuleki 'i he

'osi 'ene ngāue fakafaifekaú ke hoko 'a Feleti ko e papitaiso faka'osi ia 'a Kuleki 'i he'ene hoko ko e faifekau taimi kakató."

Na'e 'ikai ha toe faifekau 'e tu'u laukau 'o hangē ko Kuleki Satipeulí, 'i he taimi na'á ne taki hifo ki he vai 'ene tangata'eikí, 'i he fonua mama'o ko 'Aositelēliá, hiki hono nima to'omata'ú ke sikuea, pea lea 'aki e ngaahi lea toputapú: "E Feletiliki Sālesi Satipeuli, kuo fakamafai 'i au 'e Sisū Kalaisí, pea 'oku ou papitaiso koe 'i he huafa 'o e Tamai, pea mo e 'Aló, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni."

Kuo ikuna 'a e 'ofá. **Tauhi ki he 'Eikí 'i he 'ofa.**

Kāinga, 'ofa te tau takitaha **fekumi faivelenga 'i he folofolá, palani e mo'uí mo ha taumu'a, ako 'i e mo'oni 'aki ha fakamo'oni**, pea mo **tauhi ki he 'Eikí 'i he 'ofa.**

Ne fai mai 'e he Tauhisipi haohao 'o hotau laumālie, 'e he faifekau 'okú Ne huhu 'i e fa'ahinga 'o e tangatá, 'a 'Ene fakamahino fakalangí:

"Pea kapau te mo ngāue 'i homo ngaahi 'ahó kotoa pē 'i hono kalanga 'aki 'o e fakatomalá ki he kakaí ni, pea 'omi 'a e fo'i laumālie 'e toko taha pē kiate au, hono 'ikai lahi pehē fau 'a ho'omo fiefia fakataha mo ia 'i he pule'anga 'o 'eku Tamai!

"Pea ko 'eni, kapau 'e lahi 'a ho'omo fiefiá mo e fo'i toko taha kuó mo 'omi kiate au ki he pule'anga 'o 'eku Tamai, hono 'ikai ke lahi ho'omo fiefiá 'o kapau te mo 'omi 'a e ngaahi laumālie tokolahi kiate au!"⁷

'Oku ou fai 'eku fakamo'oni kiate Ia na'á Ne folofola 'aki e ngaahi folofola ko 'ení: Ko e 'Alo Ia 'o e 'Otuá, ko hotau Huhu 'i, mo hotau Fakamo'ui.

'Oku ou fakatauange te tau tali 'Ene fakaafe leleí, "Muimui 'iate au."⁸ I Hono huafa mā'oni'oni—'a e huafa 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí—'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Mo'u Ha'u Kātoa Mai," *Ngaahi Himi*, fika 204.
2. Mātiu 28:19–20.
3. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 380.
4. 'Alamā 17:2–3.
5. 1 Pita 3:15.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:2, 5–6.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:15–16.
8. Sione 21:22.





Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ko e 'Amanaki Lelei ki he Maama 'a e 'Otuá

I he 'etau feinga ke fakatupulaki 'etau 'ofa ki he 'Otuá mo feinga ke 'ofa 'i hotau kaungā'apí, 'e 'ātakai 'i mo hiki hake kitautolu 'e he maama 'o e ongoongolelei.

Hū'anga ki he Māmá

'Oku ou sai'ia 'i ha tā valivali 'i hoku 'ōfisí 'oku ui ko e *Hū'anga ki he Māmá*. Na'e tā ia 'e haku kaungāme'a ko Sōane Penitini, ko ha tangata tā fakatātā mei Tenima'ake, ko e 'uluaki palesiteni fakasiteiki ia 'i Koupeniheiken i Tenima'aké.

'Oku hā he tā valivalí ha loki fakapo'uli mo ha matapā 'oku ava 'oku ulo mei ai ha maama. 'Oku mālie kiate au ke sio 'oku 'ikai ke maama kotoa e loki he maama 'oku hū mai mei he matapaá—ko e fo'i 'atā pē 'i mu'a he matapaá.

Te u pehē 'oku fakataipe 'e he fakapo'ulí mo e maama 'i he tā valivalí 'a e mo'uí. Ko e konga ia 'o hotau tūkunga fakamatelié 'a e ongo'i 'oku 'ātakai'i kitautolu 'e he fakapo'ulí. Mahalo ne mole ha taha ne tau 'ofa ai; fānau kuo hē mei he ongoongolelei; mahalo ne fakamamahi hatau sivi fakafaito'o; mahalo 'oku 'i ai ha'atau palopalema fakangāue pea mafasia he veiveiua pe tailiilí; pe 'oku tau ongo'i lí'ekina pe 'ikai ke 'ofa'i.

Neongo 'e ngali mole 'etau 'amanaki

he uhouhonga 'o hotau tūkunga lolo-tongá, 'oku tala'ofa mai 'e he 'Otuá e 'amanaki lelei 'o 'Ene māmá—'okú Ne palōmesi ke huluhulu hotau halá mo tatakí kitautolu mei he fakapo'ulí.

Ko ha Loki Fakapo'uli

Te u talanoa ki ha fefine ne tupu hake 'i ha loki fakapo'uli—te u ui ia ko Seini.

Talu mei he ta'u tolu 'a Seiní mo hono fa'a ta'a'i, 'ai ke ne ongo'i 'oku 'ikai hano mahu'inga, pea si'i ngaohikovia. Na'e fakamanaavahee 'i mo manuki'i ia. Na'á ne 'ā hake he pongipongi kotoa 'o 'ikai 'ilo pe 'e kei mo'ui 'o a'u ki he 'aho 'e tahá. Ko e kakai ko ia ne totonu ke nau malu'i iá ko kinautolu pē ia ne nau fakamamahi'i pe faka'atā e ngaohikoviá ke hoko-hoko atú.

I he'ene feinga ke malu'i iá, ne ako 'a Seini ke ta'ofi faka'aufuli ke 'oua te ne toe ongo'i ha me'a. Koe'uhí he na'e 'ikai ha'ane 'amanaki ki ha fakahaofi, na'á ne fakafefeka leva hono lotó ke malu'i ia mei he me'a fakalilifu 'okú ne fouá. Na'e 'ikai ha maama 'i hono

māmaní, peá ne tali lelei e fakapo'ulí. 'I he hokohoko mo fakalilifu 'ene fetaulaki mo e koví, na'á ne tali e fo'i mo'oni ko ia 'e lava ke ne mate 'i ha fa'ahinga taimi pē.

'I he ta'u 18 'a Seiní na'á ne 'ilo'i ai e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e hū ki hono lotó ha fiefia mo ha 'amanaki lelei 'i he ongoongolelei ne toe fakafoki maí, peá ne loto ke papitaiso. Ko e fuofua taimi ia ke hū ai ha maama ki he'ene mo'uí, pea na'á ne fakatokanga 'i ha hala 'oku fakafie-fia. Na'á ne mavahe mei he fakapo'uli 'o hono 'ātakai pea loto ke ako 'i ha feitu'u mama'o mei he ni'ihí ne nau ngaohikovia iá. Na'á ne ongo'i ha tau'atāina mei ha 'ātakai fakapo'uli mo kovi—tau'atāina ke fiefia he melino fakafo mo e mana fai fakahaofi 'a e Fakamo'uí.

Neongo ia, hili ha ngaahi ta'u mei he mate e tokotaha na'á ne ngaohikovia iá, ne toe faingata'a'ia 'a Seini mei he ngaahi me'a ne hoko he'ene kei si'i. Ne hanga 'e he lahi 'ene lotomamahí mo e 'itá 'o kamata ke ne faka'auha e maama faka'ofa'ofa kuó ne ma'u he ongoongolelei. Na'á ne 'ilo'i kapau te ne fakangofua e fakapo'ulí ke nofotaha ai 'ene fakakaukaú, 'e ikuna leva e tokotaha fakamamahí.

Na'á ne fekumi ki ha fale'i mo ha tokoni fakafaito'o pea toki kamata ke ne 'ilo'i, ko e hū'anga lelei taha ki he fakamo'uí ko 'ene tali mo mahino ki ai 'oku 'i ai e fakapo'uli—kae 'oua na'a tukutaha ai 'ene tokangá. Koe'uhí kuó ne 'ilo'i he taimí ni 'oku 'i ai mo ha maama—ko e me'a ia ke tuku ai 'ene tokangá.

Koe'uhí ko e faingata'a na'á ne a'usia he kuohilí, ne faingofua pē ke ne loto sāuni, 'ita, mo angakovi. Ka na'e 'ikai ke ne fai pehē. Na'á ne teke'i e 'ahi'ahi ke hoko atu e fakapo'ulí 'o fai ha 'ulungaanga koví, pea 'ikai ke ne fie lea he lolotonga 'ene loto'itá, loto-laveá mo e ta'efalalá. Ka na'á ne pikitai 'i he 'amanaki lelei 'e lava ke fakamo'ui ia 'i he tokoni 'a e 'Otuá. Na'á ne fili ke hoko ko ha ma'u'anga maama pea tukutaha 'ene mo'uí 'i hono tokoni'i e ni'ihí kehé. Na'e hanga 'e he fili ko 'ení 'o 'ai ke



Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

KO E KAU PALESITENISĪ 'ULUAKĪ



Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki



Thomas S. Monson
Palesitani



Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Uā

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UĀ



Boyd K. Packer



L. Tom Perry



Russell M. Nelson



Dallin H. Oaks



M. Russell Ballard



Richard G. Scott



Robert D. Hales



Jeffrey R. Holland



David A. Bednar



Quentin L. Cook



D. Todd Christofferson



Neil L. Andersen

KO E KAU PALESITENISĪ 'O E KAU FITUNGOFULŪ



Ronald A. Rasband



L. Whitney Clayton



Donald L. Hallstrom



Tod R. Callister



Richard J. Maynes



Craig C. Christensen



Ulisses Soares

KO E KŌLOMU 'ULUAKI 'O E KAU FITUNGOFULŪ

(fakahohohoko fakamotu'alea)



Marcos A. Adlakonis



Jose L. Alonso



Carlos H. Amador



Ion S. Ardem



Mervyn B. Arnold



David S. Baxter



Shyneve M. Bowen



Craig A. Cardon



Yoon Hwan Choi



Don R. Clarke



Carl B. Cook



Lawrence E. Condrége



Claudio R. M. Costa



Legrand R. Curtis Jr.



Benjamin De Hoyos



John B. Dickson



Edward Dubé



Kevin R. Duncan



Larry J. Echo Hawk



Stanley G. Ellis



David F. Evans



Enrique R. Fababella



Eduardo Gavaret



Robert C. Gay



Carlos A. Goady



Christofel Golden Jr.



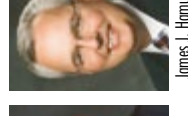
Gerri W. Gong



Walter F. González



C. Scott Grow



James J. Hamula



Daniel L. Johnson



Paul V. Johnson



Patrick Kearon



Paul E. Koelliker



Erich W. Kopschke



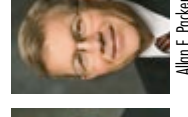
Marcus B. Nash



S. Gifford Nielsen



Brent H. Nielson



Allan F. Parker



Kevin W. Pearson



Anthony D. Perkins



Paul B. Pieper



Rafael E. Pino



Bruce D. Porter



Dale G. Reiland



Michael T. Ringwood



Lynn G. Robbins



Joseph W. Sitari



Steven E. Snow



Michael John U. 'ah



Juan A. Ureña



Armijo Valenzuela



Francisco J. Vinas



William R. Walker



W. Christopher Watfield



F. Michael Watson



Scott D. Whiting



Kazuhiko Yamashita



Jorge E. Zaballo



Wilford W. Andersen



Koichi Aoyagi



Randall K. Bennett



Bruce A. Carlson



J. Devin Cornish



Timothy J. Dyches



Bradley D. Foster



Randy D. Funk



O. Vincent Haleck



Kevin S. Hamilton



Larry R. Lawrence



Per G. Malm



James B. Martino



Jaro Mazzagari



Adrián Ochoa



Kent F. Richards



Gregory A. Schwitzer



Terence M. Vinson



Kent D. Watson



Larry Y. Wilson

KAU PĪSOPĒLIKI PULÉ



Gerald Cassé
Tokani Ulaaki



Gary E. Stegerson
Pisope Pule



Dean M. Doyles
Tokani Ua

Claudio D. Živic



W. Craig Zwick



Ko e fakataha mai e Kāingalotu 'i he funga 'o e māmani ki he Konifelenisi Lahi Fakata'u hono 183. Mei he tafaki fakato'ohema 'i 'olung'oku 'asi atu ai e 'ū tā 'o ha kāingalotu 'o e Siasi mo ha kau faifekau 'i Kuaiakuila, 'Ekuatoa, Peletōlia, 'Afilika Saute; Santiako, Silei; Koupeniheikeni, Tenima'ake; Niu 'Ioke Siti, Niu 'Ioke, USA; Palāsilia, Palāsila; mo 'Etinipua, Sikotilani.

ne malava 'o fakangaloki e kuohilí kae kamata'i ha kaha'u nāunau'ia.

Na'á ne hoko ko ha faiako pea 'i he 'ahó ni, hili 'eni ha ngaahi ta'u lahi mei ai, kuo tākiekina he'ene 'ofá e mo'ui 'a ha fānau 'e laungeau, 'o tokoni'i kinautolu ke nau 'ilo 'oku 'i ai honau mahuinga, pea 'oku nau mahuinga. Kuó ne taukapo'i ta'e tūkua e kau vaivaí, ni'ihi ne ngaohikoviá, mo e ni'ihi kuo lotofoi. Na'á ne langa hake, fakamālohia, mo ue'i hake 'a e taha kotoa pē.

Na'e ilo 'e Seini 'oku hoko e fakamo'uí 'i he taimi 'oku tau mavahe ai mei he fakapo'ulí pea 'a'eva 'i he 'amanaki lelei 'o ha maama lahi ange. Ko e taimi na'á ne faka'aonga' ai e tuí, 'amanaki lelei mo e anga'ofá 'i he'ene mo'uí, ne 'ikai ngata pē he'ene liliu 'ene mo'uí ka na'e toe tāpuekina ai mo e mo'ui 'a ha ni'ihi tokolahi 'o ta'engata.

'Oku Pikitai 'a e Māmá ki he Māmá

'Oku 'i ai hamou ni'ihi te mou ongo'i 'oku uesia lahi kimoutolu 'e he fakapo'ulí. Mahalo te ke ongo'i mafasia he tailiilí, manavaheé, pe vei-veiuá. Te u toe talaatu kiate kimoutolu hono kotoa ha fo'i mo'oni fakaofu mo pau: 'oku mo'oni e maama 'a e 'Otuá. 'Oku lava ke ma'u ia 'e he taha kotoa pē! 'Okú ne foaki e mo'uí ki he me'a kotoa pē.¹ 'Okú ne ma'u e mālohi ke fakanonga e mamahi mei he kafo loloto tahá. Te ne lava ke fakamo'ui e ongo'i li'ekina mo e mahamahaki 'o hotau lotó. Te ne lava ke 'omi ha 'amanaki lelei ange 'i he taimi 'o e loto-fo'i. Te ne lava ke 'omi ha maama 'i he taimi fakaloloma tahá. Te ne lava ke huluhulu hotau halá 'o tatakí kitautolu he pō fakapo'uli tahá ke tau a'u ki he tala'ofa 'o ha 'aho fo'ou.

Ko e "Laumālie 'eni 'o Sisū Kalaisí," 'a ia 'okú ne "foaki 'a e maama ki he tangata kotoa pē 'oku ha'u ki he māmaní."²

Neongo ia, 'oku tātātaha ke ma'u e maama fakalaumālié 'e kinautolu 'oku nofo pē he fakapo'ulí 'o tali ke toki fakamo'ui atu 'e ha taha e māmá. 'Oku fie ma'u ke tau ngāue 'i he tuí ke fekumi mo 'ilo'i e Maama 'o Kalaisí. 'Oku 'ikai lava ke 'ilo e maama fakalaumālié 'e he mata fakakakanó. Na'e



akonaki tonu pē 'a Sisū Kalaisi, "Ko au ko e maama 'oku ulu 'i he fakapo'ulí, pea 'oku 'ikai ma'u ia 'e he po'ulí."³ He "'oku 'ikai ma'u 'e he tangata fakakakanó 'a e ngaahi me'a 'o e Laumālie 'o e 'Otuá: he ko e vale ia kiate ia: pea 'oku 'ikai te ne fa'a 'ilo ia, he 'oku 'ilo fakalaumālie pē ia."⁴

Ko e hā e founa 'oku tau kumi mo fakatokanga'i ai e 'amanaki lelei ki he maama 'a e 'Otuá?

'Uluakí, kamata mei ho tu'unga lolotongá.

'Ikai 'oku fakaofu ke 'ilo 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau haohaoa kae toki a'usia e ngaahi tāpuaki mo e me'afuaki 'a 'etau Tamai Hēvaní? He 'ikai ke tau tali pē ke tau toki haohaoa pea toki ma'u e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá. Ko hono mo'oni, 'oku kamata pē hono tāpuaki'i kitautolu 'e he 'Otuá he taimi 'oku tau kamata fekumi ai ki he māmá.

Ko e feitu'u lelei taha ke kamata a'i ko ho tu'unga lolotongá. 'Oku 'ikai mahu'inga ia pe ko e hā e tu'unga 'okú ke fakakaukau 'okú ke 'i a'i pe ko ho'o fu'u kehekehe mo e ni'ihi kehé. Ko e momeniti pē ho'o kumi ki ho'o

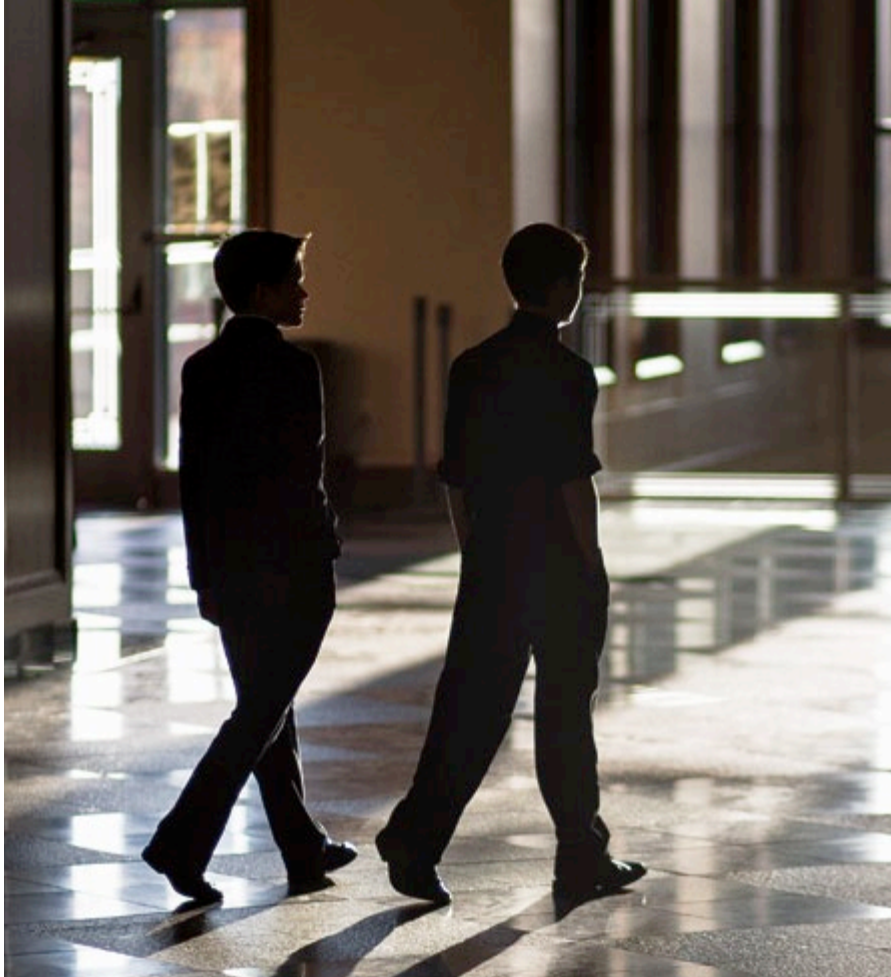
Tamai Hēvaní, 'e kamata leva ke mo'ui mai e 'amanaki ki He'ene māmá, mo longomo'ui 'o anga faka'e'i'eiki ange ho lotó.⁵ Mahalo he 'ikai ke puli faka'angataha pē e fakapo'ulí, ka kuo pau pē ke hoko mai e māmá, 'o hangē tofu pē ko e pau ke puli atu e po'ulí 'i he mafoa mai 'a e atá.

Uá, tafoki ho lotó ki he 'Eiki.

Fakahaa'i ho laumālié 'i he lotu pea fakamatala'i ki ho'o Tamai Hēvaní e ongo 'o ho lotó. Fakahaa'i ho'o tōnounou. Fakahaa'i ho lotó mo e faka'amu lahi tahá mo ho'o hounga'ia. Tuku ke Ne 'afio'i e ngaahi faingata'a 'okú ke fehanga'angai mo iá. Kole kiate Ia 'i he huafa 'o Kalaisí ke ke ma'u ha mālohi mo ha tokoni. Kole ke ke fanongo lelei, ke ke lava 'o ongo'i Hono le'ó. Kole ke lava 'o 'ā ho matá, ke ke lava 'o sio ki He'ene māmá.

Tolú, 'a'eva 'i he māmá.

'Oku 'afio'i 'e ho'o Tamai Hēvaní te ke fai ha ngaahi fehalaaki. 'Okú ne 'afio'i te ke humu—pea 'e tu'o lahi. Te Ne loto-mamahi ai, ka 'okú Ne 'ofa 'iate koe. 'Oku 'ikai ke Ne finangalo ke faka'auha ho'o 'amanaki lelei mo



e faka'amu ke tupulakí. 'Oku 'ikai pehē, ka 'okú Ne faka'amu ke ke tu'u hake pea hoko ko e tokotaha 'okú ke faka'amu ke ke a'usíá.

Ke fakahoko 'ení, na'á Ne fekau'i mai Hono 'Aló ki he māmaní ke fakahaa'i mai e halá mo 'omi e founge te tau fakalaka atu ai mei he ngaahi fakatükia'anga 'oku 'i hotau halá. Kuó Ne foaki mai kiate kিতautolu e ongo-ongoleléi, 'a ia 'okú ne ako'i e hala 'o e ākongá. 'Oku ako'i ai e ngaahi me'a kuo pau ke tau 'ilo, fakahoko, mo a'usia ke 'a'eva ai 'i He'ene māmá, 'o molomolomuiva'e 'i Hono 'Alo 'Ofa'angá, 'a ia ko hotau Fakamo'uí.

'Oku Ikuna'i 'e he Māmá 'a e Fakapo'ulí

'Io, te tau fai ha ngaahi fehalaaki.

'Io, te tau vaivai.

Ka 'i he'etau feinga ke fakatupulaki 'etau 'ofa ki he 'Otuá mo feinga ke 'ofa 'i hotau kaungā'apí, 'e 'ātakai'i mo hiki hake kিতautolu 'e he maama 'o e ongoongoleléi. 'E mahino pē 'e mavahe atu 'a e fakapo'ulí, koe'uhí he 'ikai ke ne lava'i e ulo mai 'o e māmá. 'I he'etau 'unu'unu ke ofi ki he 'Otuá,

te ne 'unu'unu mai kiate kিতautolu.⁶ Pea 'i he 'aho kotoa pē, 'e tupulaki 'iate kিতautolu e 'amanaki lelei ki he maama 'a e 'Otuá 'o, "ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohaoá."⁷

Kiate kিতautolu kotoa 'oku mou ongo'i 'oku mou 'a'eva he fakapo'ulí, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou falala ki he tala'ofa pau ne folofola-'aki 'e he Fakamo'uí ki he fa'ahinga 'o e tangatá: "Ko au ko e maama 'o māmani: ko ia 'oku muimui 'iate aú, 'e 'ikai 'alu ia he po'ulí, ka 'e 'iate ia 'a e maama 'o e mo'uí."⁸

Ko ha Maama 'i 'Afilika

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, ne u a'usia mo Helieta ha me'a fakafiefia ne ma mamata ai ki hano fakahoko ha tala'ofa. Na'á ma 'i 'Afilika Hihifo, ko ha kongá faka'ofa'ofa 'o e māmaní, 'oku tupu ai e Siasí pea angalelei mo e Kāingalotú. Neongo ia, 'oku lahi e ngaahi faingata'á 'i 'Afilika Hihifo. Ne u faka'ofa'ia he masiva ne u sio aí. 'Oku lahi e ta'e ma'u ngāué he ngaahi koló, pea faingata'a ke malu mo ma'u 'e he ngaahi familí e ngaahi fie ma'u

faka'ahó. Ne ongo kiate au he'eku 'ilo'i 'oku tokolahi hotau kāingalotu he Siasí 'oku 'i he tu'unga faka'ofa ko 'ení. Ka ne u toe 'ilo 'oku fetokoni'aki e kāingalotú ke fakama'ama'a 'enau ngaahi kavenga mafasiá.

Ne ma a'u atu ki ha taha 'o hotau falelotu 'oku ofi ki ha fu'u kolo lahi. Ne 'ikai ke u sio ki ha kakai 'oku mafasia mo tofanga he fakapo'ulí, ka ne ma sio ki ha kakai fiefia 'oku hā meiate kিতautolu e māmá! Ne mafola mai e fiefia 'oku nau ongo'i 'i he ongoongoleléi 'o hiki'i hake homa laumālié. Ne ma ongo'i loto fakatōkilalo he'enau 'ofá. Na'e mo'oni 'enau malimalí 'o fakatupu ai ha'ama malimali.

'Oku ou manatu'i ha'aku fakakaukau he taimi ko iá pe 'oku toe 'i ai nai ha kakai fiefia he māmaní 'o hangē ko e kakai ko 'ení. Neongo hono 'āki-lotoa e Kāingalotu leléi ni 'e he ngaahi faingata'á mo e palopalemá, ka na'a nau fonu 'i he māmá!

Ne kamata e fakatahá pea kamata 'eku leá. Ka na'e taimi si'i pē kuo mate mai e 'uhilá pea fakapo'uli lōlō e falé.

Ne 'ikai lava ke u toe sio ki ha taha he ha'ofangá, ka na'e lava ke u ongo'i e malimali fiefia mo faka'ofa'ofa 'a hotau Kāingalotú. Ne u fu'u fiefia 'aupito he feohi mo e kakai faka'ofa'ofá ni!

Ne hokohoko atu pē e fakapo'ulí, pea ne u tangutu pē he tafa'aki hoku uaiifí 'o tali ke ulo mai e māmá. 'I he'e-mau tatalí, ne hoko ha me'a fakaafo.

Ne kamata ke hiva'i 'e ha ni'ihhi ha taha 'o e ngaahi himi ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleléi. Ne kau mai mo ha ni'ihhi kehe. Ne toe tokolahi ange mo ha ni'ihhi ne kau mai. Ne fakafonu e falelotú 'e ha hiva faka'ofa'ofa mo'oni.

Ne 'ikai faka'aonga'i 'e he kāingalotu ia ko 'eni 'o e Siasí ha tohi himi; he na'a nau ma'uloto pē e lea 'o e himi kotoa ne nau hiva'i. Ne nau hiva hokohoko pē ha ngaahi himi 'aki ha ivi mo ha laumālie ne ongo ki hoku lotó.

Ne toe ulo mai e 'uhilá 'o maamangia e lokí. Ne u fesiofaki mo Helieta, ne ma fakatou tangi.

'I he uhuhonga 'o e fakapo'ulí, ne fakafonu e falelotú mo homau lotó 'aki e māmá 'e he Kāingalotu faka'ofa'ofa mo fakaafofó ni.

Ko ha 'usia fakangalongata' a ia kiate kimau—he 'ikai ke toe ngalo ia 'iate au mo Helietta.

Ha'u ki he Māmā

'E lahi e ngaahi taimi 'i he 'etau mo'ui 'e hangē 'oku uesia pe 'ātakai 'i ai kitautolu 'e he fakapo'ulí. 'Oku 'i ai e taimi 'e ni'ihí 'e ngali fakailifia, fakatupu lotofó'i, mo fakamanavahē e fakapo'uli 'okú ne 'ātakai 'i kitautolú.

'Oku ou ongo'i mo'oni e ngaahi mamahi 'oku foua 'e hamou ni'ihí, 'a e mamahi fakatupu li'ekina mo e taili-ili fakatupu ongosia 'oku mou a'usiá.

Neongo ia, 'oku ou fakamo'oni atu ko 'etau 'amanaki leleí 'oku 'ia Sisū Kalaisi! Ko Ia 'a e mo'oní, hao-haoá, mo e hū'anga pau ki he maama fakalangí.

'Oku ou fakamo'oni atu he 'ikai hanga 'e he fakapo'ulí 'o lava 'i 'a Kalaisi. He 'ikai hanga 'e he fakapo'ulí 'o lava 'i e maama 'o Kalaisí.

'Oku ou fakamo'oni atu he 'ikai lava ke 'asi e fakapo'ulí 'i he maama ngingila 'o e 'Alo e 'Otua mo'ui!

'Oku ou fakaafe'i koe ke ke fakaava ho lotó kiate Ia. Fekumi kiate Ia 'i he ako mo e lotu. Ha'u ki Hono Siasí, 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni-oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ako meiate Ia mo 'Ene ongoongoleleí, kau mālohi mai pea fetokoni'aki mo fiefia he ngāue ki hotau 'Otua.

Kāinga, ka hili e pō fakapo'uli tahá, 'e tatakí koe 'e he Fakamo'ui 'o e māmaní ki ha 'aho faka'ofa'ofa mo fakafiefia te ke a'usia 'iate koe pē.

'I ho'o laka atu mo e 'amanaki leleí ki he maama 'a e 'Otua, te ke 'ilo 'i ai e manava'ofá, 'ofá, mo e angalelei 'a ha Tamai Hēvani 'ofa, 'oku "'ikai ha fakapo'uli [e taha]."'⁹ Ko 'eku fakamo'oni 'eni, 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:11–13.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:45–46.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:21.
4. 1 Kolinitó 2:14.
5. Vakai, 'Alamā 34:31.
6. Vakai, Sēmisi 4:8; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
8. Sione 8:12.
9. 1 Sione 1:5.



Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko ha Mana

Kapau 'oku 'ikai ko ha faifekau taimi kakato koe 'oku 'i ai hao pine faifekau 'e fakapipiki 'i ho koté, ko e taimi 'eni ke tohi 'i ia 'i ho lotó—pea tohi 'i 'o hangē ko e lau 'a Paulá, "'oku 'ikai tohi 'aki 'a e vaitohi, ka ko e Laumālie 'o e 'Otua mo'ui.'"

Na'e lahi e ngaahi mana ne hoko he mo'ui fakamate-lie 'a Sisū Kalaisi: ko ha fa'ē taupo'u, ko ha fetu'u fo'ou, hā mai 'a e kau 'āngeló ki he kau tauhi-sipí, ko e lava ke 'ā e kuí, 'eve'eva e pipikí, kau 'āngelo 'i Ketisemani mo e fonualotó, pea mo e mana ma'ongo'onga tahá—ko 'Ene Toetu'u nāunau íá.

'E lava ke mou fakakaukauloto ki he kau 'Aposetolo 'e toko hongofulu mā taha he mo'unga ofi ki Kālelí, he taimi ne hā'ele mai ai 'a e 'Eiki kuo toetu'ú kiate kinautolu 'o folofola ange: "Ko ia ke 'alu 'a kimoutolu, 'o [ako'i] 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o e Tamaí, mo e 'Aló, mo e Laumālie Mā'oni'oni'?"¹ "Mou 'alu ki māmani kotoa pē, 'o malanga 'aki 'a e ongoongoleleí ki he kakai fulipē."²

"A e pule'anga kotoa pē?" "Māmaní hono kotoa?" "Kakai fulipē?" 'E lava nai? Neongo na'e fakafiemālie 'i kinautolu 'e Sisū, ka 'oku pau pē ne nau fifili pe 'e hoko ha ngaahi mana ke tokoni' mo'oni 'enau fakamafola e ongoongoleleí.³

Na'e 'ikuna 'i 'e he tuí 'a e loto veiveiuá, pea kalanga le'olahi 'a Pita 'o pehē:

"[A] kimoutolu kotoa pē 'oku 'aunofo 'i Selusalemá, . . . fakafanongo ki he'eku leá: . . .

". . . Ko Sisū 'o Nasaletí, . . . [a ia ne] mou puke 'aki ia 'a e nima angahalá, 'o tutuki ia ki he 'akaú 'o tama-te'í: . . .

"Ko e Sisúu ni. . . [a ia] kuo fokotu'u 'e he 'Otua, [pea] ko e kau fakamo'oni ki ai 'a kimoutolu kotoa pē."⁴

Na'e lahi 'aupito ha ngaahi fakahā fakalaumālie he 'aho ko íá, 'o papitaiso ai ha kakai 'e toko 3,000. Pea hangē pē ko e tala'ofa 'a Sisúu, na'e hoko e ngaahi faka'ilongá mo e maná koe'uhí ko e tui 'a e kakai tuí.

'I hono toe fakafoki mai e Siasi 'o Sisū Kalaisí ki he māmaní he ta'u 'e 183 kuohilí, 'oku kei ongo mai e fekau na'e fai 'e he 'Eiki ki He'ene ki 'i kau ākongá toko sí 'i he ngaahi senituli kimu'á: "Pea 'e fai 'a e lea 'o e fakatokangá ki he kakai kotoa pē."⁵ "He ko e mo'oni, 'oku totonu ke ongo atu . . . ki māmani kotoa pē, pea ki he ngaahi potu mama 'o taha 'o māmaní."⁶

"Kakai kotoa pē?" "Ki māmani kotoa pē?" "Ki he ngaahi potu mama 'o taha 'o māmaní?" Ka na'e lava?

Na'e fakafiemālie 'i 'e he Fakamo'ui Hono Kāingalotu 'i he 'Aho Kimui

Ní,⁷ ka 'e lava nai ke nau fakatokanga'i e tu'unga mo e iku'anga 'o e ngāue fakaofó ni? 'Oku pau pē ne nau fifili pe 'e hoko ha ngaahi mana ke tokoni 'i he'enuau fakamafola 'o e ongoongolelei.

Ne toe ikuna 'i 'e he tuí 'a e lotu veiveiua, pea papitaiso ha kakai 'e lauafe. 'I 'Ingilaní, ne 'ilo ai 'e 'Eletā Uilifooti Utalafi ha kolo kuo nau talitali ki he'ene tū'uta atu. Na'e nofo'ia kinautolu 'e he Laumālie 'o e 'Eikí, pea 'i he 'uluaki māhina pē 'o 'ene 'i he faama 'a Penipou' na'á ne papitaiso ai ha kau malanga 'e toko 45 mo ha kau mēmipa 'e laungeau.⁸

'Oku kei hoko pē mo e me'a tatau 'i hotau kuongá. 'I he taimi na'á ma ngāue fakafaifekau ai mo 'Eletā Tēvita A. Petinā he ta'u 'e 40 kuo hili (te u lava ke fakapapau 'i atu 'oku 'ikai ko kimaua 'a e ongo faifekau motu'a taha 'oku tangutu he ngaahi sea kulo-kulá), na'e 'i ai ha kau faifekau 'e toko 16,000 he taimi ko iá. Hangē ko e fakamatala 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'aneafi, 'oku 'i ai ha'atau kau faifekau 'e toko 65,000 he taimi ni—'o tokolahi ange ia 'i ha toe taimi kimu'a. Na'e siteiki pē 'e 562 he taimi ko iá. 'Oku siteiki 'e 3,000 tupu he 'ahó ni. 'I he taimi ko eé, ne 'i ai hata uooti mo e kolo 'i ha fonua pē 'e 59. 'I he 'aho ní, 'oku 'i ai ha'atau ngaahi fakataha'anga lotu he fonua 'e 189 'o e ngaahi pule'anga mo e fonua 'e 224 'o e māmaní. 'Oku tau tokosi'i pē 'o hangē ko e kikite 'a Nifai.⁹ Ka 'i he taimi tatau, 'okú ta mātā tonu e kikite fakaepalōfita 'a Tanielá: 'a e "maka [na'e tā] . . . 'ikai kau ai ha nimá . . . [okú ne lolotonga fakafonu] 'a [e] māmaní kotoa pē."¹⁰

Ko ha kuonga 'eni 'o e ngaahi mana fakaofó. 'I hono fakahā 'e Palesiteni Monisoni he māhina 'e ono kuohilí e liliu ki he ta'u 'o e kau talavou mo e kau finemui 'oku fie ngāue fakafaifekau, na'e lahi 'aupito e ivi tākiekina fakalaumālie ne ma'u mei aí. Ne ikuna 'i 'e he tuí e lotu veiveiua, pea laka atu kimu'a 'a e kau talavou mo e kau finemui. 'I he 'aho Tu'apulelulu hili e konifelenisí, ne u kau 'i hono fokotu'u atu ki he Kau Palesitenisí 'Uluakí e ngaahi uiui' 'o e kau faifekau, ne u 'ohovale he sio

hifo ki he tohi kole 'a e kau talavou ta'u 18 mo e kau finemui ta'u 19 kuo liliu 'enuau palaní, ō ki he'enuau toketaá, 'initaviu he'enuau pīsope mo e palesiteni fakasiteikí, pea fakahū mai 'enuau foomu kole ngāue fakafaifekau—ne fai kotoa pē ia he 'aho 'e nima. Kuo toe kau mai 'eni ha toko lauafe. Ko ha mana ia.

'Oku tau hounga'ia 'i he tui 'a 'etau kau faifekau fininé, 'a e fakautuutu 'o e tokolahi e kau faifekau mei he funga 'o e māmaní pea mo e tokolahi e mātu'a mali 'oku nau mateuteu ke ngāue. Kuo 'osi fakahā mo ha misiona fo'ou 'e nimangofulu mā valu, pea 'e tānaki atu ki he'etau senitā ako'anga fakafaifekau 'i Polovo 'oku fu'u fonú, ha senitā ako'anga fakafaifekau fo'ou 'i Mekisikou Siti.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "'Oku tau tokanga fakamātoato ki he fekau ko ia 'a e Fakamo'uí . . . 'Ko ia ke 'alu 'a kimoutolu 'o fakalotu' 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o e Tamai mo e 'Alo mo e Laumālie Mā'oni'oni."¹¹ "E . . . hokohoko . . . atu pē 'ene laka kimu'a 'a e ngāue ni 'o ne liliu mo faitāpuekina e mo'uí. . . . 'Oku 'ikai ha ngāue mo ha mālohi 'i he māmaní kotoa te ne lava 'o ta'ofi e ngāue 'a e 'Otuá."¹²

'Oku tau fakamo'oni' e ngaahi mana 'a e 'Eikí 'i he mafola atu 'Ene ongoongolelei ki he māmaní.

'E kāinga, 'i hono ue'i 'e he 'Eikí ha kau faifekau tokolahi ange ke nau ngāue, 'okú Ne toe faka'aaki e 'atamaí mo fakaava e lotu 'o ha kakai lelei mo faitotonu tokolahi ange ke nau tali 'Ene kau faifekau. 'Oku mou 'osi maheni mo kinautolu pe te ke toki maheni mo kinautolu. 'Oku nau 'i homou fāmilí pea nofo 'i homou feitu'ú. 'Oku nau fakalaka hake 'iate koe he halá, tangutu 'i ho tafa'akí he 'apiakó, 'oku mou fetu'utaki he 'initaneti. 'Okú ke kau he konga mahu'inga 'o e mana ko 'eni 'oku hokó.

Kapau 'oku 'ikai ko ha faifekau taimi kakato koe 'oku 'i ai hao pine faifekau 'e fakapipiki ki ho koté, ko e taimi 'eni ke tohi'ia 'i ho lotó—pea tohi' 'o hangē ko e lau 'a Paulá, "'oku 'ikai tohi 'aki 'a e vaitohi, ka ko

e Laumālie 'o e 'Otuá mo'uí."¹³ Ki he kau faifekau 'osi, kumi ho pine motu'a he ngāue fakafaifekau. 'Oua 'e tui ia, kae tuku 'i ha feitu'u te ke lava 'o sio ki ai. 'Oku fie ma'u lahi ange koe 'e he 'Eikí he taimi ni 'i ha toe taimi kimu'a ke ke hoko ko ha me'angāue 'i Hono to'ukupú. 'Oku 'i ai hotau tufakanga ke tokoni ki he mana ko 'eni.

Kuo 'osi fakakaukau 'i 'e he mēmipa angatonu kotoa pē 'o e Siasí e founa ke ne vahevahe ai e ongoongolelei. 'Oku vahevahe fakanatula pē 'e ha ni'ihí e ongoongolelei, pea 'e lava ke tau ako ha me'a lahi meiate kinautolu.¹⁴ 'Oku faingata'a'ia ha ni'ihí 'o kinautolu mo fifili pe 'e anga fēfē ha'atau toe lelei ange, mo faka'amu ko e ongo'i halai 'oku tau fa'a ma'ú 'e lava ke mole atu.

'Oku hanga he'etau faka'amu ke vahevahe e ongoongolelei 'o 'ai ke tau tū'ulutui kotoa 'o lotu, pea kuo pau pē ke fai ia koe'uhí he 'oku tau fie ma'u e tokoni 'a e 'Eikí.

Na'e kole mai 'e Palesiteni Monisoni ke tau lotua 'a e "ngaahi feitu'u 'oku kei fakangatangata pea 'ikai ngofua ke tau malanga' i tau'atāina ai 'a e ongoongolelei."¹⁵ 'I he'etau lotu fakamātoato fakataha ki he'etau Tamai Hēvaní, 'e hokohoko atu hono fakaava mai 'e he 'Eikí ha ngaahi faingamālie mahu'inga ma'atautolu.

'Oku tau lotua foki mo ha ngaahi faingamālie ke tau vahevahe ai 'e kinautolu 'a e ongoongolelei. Na'e pehē 'e he 'Aposetolo ko Pitá: "Mou nofo teu pē ke talia . . . 'a e tangata kotoa pē 'e 'ekea . . . hono 'uhinga [o e] 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolu."¹⁶

'I he puputu'u¹⁷ mo e longoa'a¹⁸ 'a e māmaní he 'aho ní, 'oku 'ikai ha ofo he tokosi'i ange e kakai 'i hotau kuongá 'oku ō ki he'enuau lotú. Ne-ongo 'oku faka'amu e tokolahi ke ofi ange ki he 'Otuá mo ma'u ha mahino lelei ange ki he taumu'a 'o e mo'uí, ka 'oku 'i ai ha'anau ngaahi fehu' 'i 'oku te'eki ke tali. 'Oku tokolahi ha kakai 'oku nau talitali lelei e mo'oni, ka 'oku hangē ko e fakamatala 'a e palōfita ko 'Āmosí, "te nau [lele] fano pē ke [kumi] 'a e folofola 'a [e 'Eikí], ka 'e [ikai] te nau 'ilo ia."¹⁹ Te ke lava 'o tokoni ke tali 'enuau fehu'í. Te ke lava 'o "fakalahi



Na'e fili e ngaahi mātu'a ko 'eni mei Mōsemipiki ke nau mali he Falaité pea papitaiso ai pē mo 'enau fānau lalahi 'i he 'aho Tokonaki, ko 'enau muimui ki he Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi.

atu" ki he'enau tui kia Kalaisi 'i ho'o talanoa faka'ahó.²⁰

Na'e folofola e Fakamo'ui: "Hiki hake ho'omou māma ke ulu atu ki he māmaní. Vakai ko au 'a e maama ke mou hiki haké."²¹

'Oku ou palōmesi atu 'i ho'o lotua ke 'ilo'i pe ko hai te ke talanoa ki aí, 'e hū mai ki ho 'atamaí ha ngaahi hingoa mo ha fofonga. 'E 'oatu e ngaahi lea ke ke lea 'aki he taimi pē ko ia te ke fie ma'u aí.²² Te ke ma'u ha ngaahi faingamālie. 'E ikuna'i 'e he tuí 'a e lotu veiveiuá pea 'e tāpuekina 'aki koe 'e he 'Eiki ha ngaahi mana.

Na'e ako'i kitautolu 'e he Fakamo'ui ke tau vahevahe e ongoongoleléi. 'Oku ou sai'ia he talanoa 'o 'Aniteluú, na'á ne fehu'i, "[Eiki], 'okú ke nofó 'i fē?"²³ Na'e mei talaange pē 'e Sisū e feitu'u na'á Ne nofo aí. Ka na'á Ne pehē ange kia 'Anitelū, "Ha'u 'o mamata."²⁴ 'Oku ou fakakaukau ki ha mei pehē ange 'e he Fakamo'ui, "Oua te ke ha'u pē 'o mamata he feitu'u 'oku ou nofo aí ka ko e anga 'eku mo'ui. Ha'u 'o mamata pe ko hai Au. Ha'u 'o ongo'i e Laumālié." 'Oku 'ikai ke tau 'ilo'i e me'a kotoa ne hoko he 'aho ko iá, ka 'oku tau 'ilo'i

ko e taimi ko ia ne 'ilo ai 'e 'Anitelū hono tokoua ko Saimoné na'á ne pehē ange, "Kuo mau 'ilo 'a e Kalaisi."²⁵

Kiate kinautolu 'oku nau tokanga mai ki he'etau talanoá, te tau lava 'o muimui he sīpinga 'a e Fakamo'ui 'o fakaafe'i ke nau "ha'u 'o mamata." 'E 'i ai e ni'ihī te nau tali 'etau fakaafé pea 'ikai tali 'e ha ni'ihī. 'Oku tau 'ilo'i kotoa ha taha na'e toutou fakaafe'i kimu'a peá ne toki tali e fakaafe ke "ha'u 'o mamata." Tau toe fakakaukau ki ha ni'ihī ne tau kau fakataha ka kuo tātaaitaha 'etau sio ki aí, 'o toe fakaafe'i ke nau foki mai 'o mamata.

'Oku tau faka'apa'apa'i e fili mo e taimi 'o e tokotaha takitaha. Na'e folofola e 'Eiki, "Tuku ke fili 'e he tangata takitaha ma'ana."²⁶ Ka 'i ai ha taha 'oku 'ikai ke tokanga mai, 'oku 'ikai fie ma'u ia ke holo ai 'etau anga fakakaume'a mo e 'ofa ki he tokotaha ko iá. 'E tatau ai pē pe 'oku tali pe 'ikai tali 'e he ni'ihī kehé ho'o fakaafe ke "ha'u 'o mamata," te ke ongo'i pē 'oku hoífua mai e 'Eiki, pea 'oku hanga 'e he hoífua mai ko iá 'o 'oatu ha tui lahi ange ke toutou vahevahe atu ho'o tui.

Kiate kimoutolu 'oku ngāue 'aki

e 'Initaneti mo e telefoni to'oto'ó, 'oku 'i ai ha ngaahi founa fo'ou ki hono fakaafe'i e ni'ihī kehé ke nau "ha'u 'o mamata." 'Oku totonu ke hoko hono vahevahe atu 'etau tui he 'initaneti ko ha kongá 'o 'etau mo'ui faka'ahó. 'Oku hanga 'e he LDS.org, Mormon.org, Facebook mo e Twitter kotoa, 'o 'omi ha ngaahi faingamālie.

Ke vahevahe e ongoongoleléi, ne kamata'i 'e ha to'u tupu 'i Positoni ha ngaahi tohinoa faka'initaneti.²⁷ Ko kinautolu ne kau mai ki he Siasí, ne kamata pē 'enau akó he 'Initaneti, hoko ai mo ha talanoa mo e kau faifekau. Ne tokoni e ngaahi a'usia ko 'eni ke ma'u 'e he to'u tupu ha tui lahi ange ke talanoa fakatāutaha 'o kau ki he ongoongoleléi. Ne pehē 'e hanau toko taha: "'Oku 'ikai ko ha ngāue fakafaifekau 'eni ia. Ko ha fiefia'anga 'eni ia 'o e ngāue fakafaifekau."²⁸

'Oku tau kau kotoa ki he ngāue ni. 'Oku tau palani mo lotua pea fetokoni'aki mo e kāingalotú mo e kau faifekau fakauōti. Kātaki ka ke fakakaukau'i mo lotua ma'u pē e kau faifekau taimi kakató. Falala kiate kinautolu mo ho familí mo e

kaungāme'á. 'Oku falala e 'Eikí kiate kinautolu pea kuó Ne uui'i kinautolu ke nau ako'i mo faitāpuekina 'a kinautolu 'oku fekumi kiate Iá.

Na'e vahevahe 'e Palesiteni Paulo Keletili 'o e Misiona Maputo Mou-semipikí 'a e me'a ko 'eni: "Oku angamaheni 'aki pē 'i Mousemipiiki [ki ha] tangata mo ha fefine ke na nonofo pē [te'eki ke mali koe'uhí] he 'oku fie ma'u 'e he anga fakafonua ia 'o 'Afiliká ha koloa lahi kae toki fai ha mali, ko ha koloa 'oku 'ikai fa'a lava ke totongi 'e ha tokolahi."²⁹

Na'e fakakaukau mo lotua 'e he kāingalotú mo e kau faifekau e founga ke fai ai ha tokoní.

Ko e tali ki he'enu lotú ko 'enu fakamamafa'i e fono 'o e angama'á mo e mahu'inga 'o e malí pea mo e famili ta'engatá. 'I he'enu tokoní'i e ongo-me'á ke na fakatomala mo mali fakalaó, na'a nau toe ako'i ange foki mo e fiefia 'oku toki ma'u pē he muimui kia Sisū Kalaisí.

Ko e tā 'eni 'o ha mātu'a mali mei ha ongo kolo kehekehe 'i Mousemipiiki. Na'a nau mali he Falaité pea papitaiso kinautolu mo 'enu fānau lalahí he 'aho Tokonakí.³⁰ Na'e fakafe'i mai e kaungāme'á mo e familí ke nau "ha'u 'o mamata" pea na'e lau-ngeau e kakai ne "ha'u 'o mamatá."

Ne pehē 'e ha fefine 'e taha he 'osi 'a e papitaisó, "Ne fie ma'u ke mau fili pe ko e muimui ki he ngaahi tuku-fakaholo 'emau ngaahi kuí pe ko e muimui kia Sisū Kalaisi. Ne mau fili ke muimui 'ia Kalaisi."³¹

Mahalo he 'ikai te ke nofo 'i Mousemipiiki, ka te ke lava pē 'o vahevahe atu e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai 'o Sisū Kalaisí, 'i ho'o founga pē 'a'au mo homou anga fakafonua.

Lotu ki ho'o Tamai Hēvaní. Ko 'Ene ngāue topotapú 'eni. Te Ne tataki koe he me'a ke faí. Te Ne fakaava e matapaá, to'o atu e fakatūkia'angá pea tokoni atu ke ke ikuna 'i e ngaahi faingata'á. Na'e folofola 'a e 'Eikí, "Pea 'e fai 'a e lea 'o e fakatokangá ki he kakai kotoa pē, 'i he ngutu 'o 'eku kuu ākongá. . . . pea 'e 'ikai ha taha te ne ta'ofi 'a kinautolu."³²

'Oku 'ou fakamo'oni "ko e le'o 'o e 'Eikí [e 'oatu] ia ki he ngaahi



ngata'anga 'o e māmaní, koe'uhí ko kinautolu 'e fanongó ke nau lava 'o fanongo."³³ Ko ha mana. Ko ha mana ia. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Mātiu 28:19.
- Ma'ake 16:15.
- Vakai, Mātiu 28:20; Ma'ake 16:17–18.
- Ngāue 2:14, 22–23, 32.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 1:4.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 58:64.
- Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 1:5.
- Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Uilifooti Utalafi* (2004), 100–01.
- Vakai, 1 Nifai 14:12.
- Taniela 2:34–35.
- Thomas S. Monson, "Talitali Fiefia Kimoutolu ki he Konifelenisí," *Liahona*, Mē 2009, 5.
- Thomas S. Monson, "I He'etau Toe Fakataha Mai," *Liahona*, Mē 2012, 4.
- 2 Kolinitō 3:3.
- Vakai, Clayton M. Christensen, *The Power of Everyday Missionaries: The What and How of Sharing the Gospel* (2013).
- Thomas S. Monson, "Talitali Fiefia Kimoutolu ki he Konifelenisí," *Liahona*, Nōvema 2009, 6.
- 1 Pita 3:15.
- 'Oku nau mamata ki hono toe fakauhi-nga'i pe tukunoa 'i e ngaahi mo'oni kuo

fuoloa hono pukepuke mai; vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:16; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:8.

- Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:26; 88:91.
- 'Āmosi 8:12.
- Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "Oku 'i ai ha fa'ahinga mo'oni he Pelesipiteliané? 'Io. 'Oku 'i ai ha fa'ahinga mo'oni he Papitaisó, Metotisi mo e ngaahi., tui fakalotu kehé? 'Io. . . . 'Oku totonu ke tau tātāki e lelei mo e tefito'i mo'oni kotoa pē he māmaní 'oku mo'oni 'o fakamahu'inga'i kinautolu" (*History of the Church*, 5:517). "Oku 'ikai ke tau kole ki ha fa'ahinga kakai ke nau lí'aki ha fa'ahinga lelei kuo nau ma'u . . . ko 'etau kolé pē ke nau omi 'o ma'u lahi ange. 'E fēfē kapau 'e pukenimā 'e māmani kotoa e Ongogolelei ko 'eni? Te nau toki sio tonu ai, mo lilingi mai 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá ki he kakai, pea ko e faka'ānau kotoa ia hoku lotó" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* [2007], 177). Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli: "Tuku ke u talaatu 'oku mau hounga'ia he mo'oni 'oku ma'u 'i he ngaahi siasi kotoa pē pea mo e ngāue lelei 'oku nau fakahokó. 'Oku mau pehē ki he kakai, mou omi mo e ngaahi lelei kotoa 'oku mau ma'u, pea vakai pe te mau lava 'o toe fakalahi ki ai. Ko e uho ia 'o e ngāue ni. Ko e 'elito ia 'o 'etau ngāue fakafaifekau" ("Words of the Living Prophet," *Liahona*, Apr. 1999, 19). "Kuo pau ke tau hoko ko ha kakai anga fakakaume'a. Kuo pau ke tau fakatokanga 'a e lelei 'oku ma'u 'e he kakai kotoa pē. 'Oku 'ikai ke tau fakaanga 'i e ngaahi tui fakalotu kehé. 'Oku tau malanga mo akonaki 'i ha founga lelei mo faka'apa'apa. 'Oku mau pehē atu kiate kinautolu mei he ngaahi tui fakalotu kehé, 'mou ha'u mo e ngaahi lelei kotoa 'oku mau ma'u pea tau vakai pe 'e lava ke mau toe fakalahi atu ki ai.' Ko e uho mo'oni ia 'o 'etau polokalama ngāue fakafaifekau pea 'oku ola lelei" ('i he Messages of Inspiration meia President Hinckley," *Church News*, Nov. 7, 1998; vakai, ldschurchnewsroom.com).
- 3 Nifai 18:24.
- Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:85; 100:6.
- Sione 1:38.
- Sione 1:39.
- Sione 1:41.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 37:4.
- Vakai, ki ha ngaahi sippinga, www.youngandmormon.com.
- Talanoa telefoni mo Jackson Haight 'i he 'aho 22 'o Mā'asi 2013.
- 'Ī-meili fakatāutaha meia Palesiteni Paulo V. Kretly, 6 'o Mā'asi, 2013.
- Ko e 'ū taá 'a Palesiteni Paulo V. Kretly. Ko e fuofua kulupú mei Maputo; ne nau mali 'i he 'aho 30 'o Nōvema 2012 pea papitaiso 'i he 'aho 1 'o Tisema 2012. Ko e kulupu hono uá mei Peila; ne nau mali 'i he 'aho 1 'o Mā'asi 2013, pea papitaiso 'i he 'aho 2 'o Mā'asi 2013.
- 'Ī-meili fakatāutaha meia Palesiteni Paulo V. Kretly, 6 'o Mā'asi, 2013.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:4–5.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 1:11.



Fai 'e Rosemary M. Wixom
Palesiteni Lahi 'o e Palaimelí

Ko 'Etau Ngaahi Leá

'Oku lava 'e he'etau founga lea mo e ngaahi lea 'oku tau ngāue 'aki ki he'etau fānaú 'o pou pou 'i mo langaki 'enau mo 'uí pea fakamālohia ai 'enau tuí.

Na'e toki 'iló ni 'e ha tamai kei talavou 'a e mālōlō 'ene faiako makehe he kalasi uá. 'I he'ene manatu ki aí na'á ne tohi 'o pehē: "I he kotoa 'o e ngaahi ongo mo e ngaahi a'usia 'oku ou manatu ki aí, ko e ongo 'oku ou fakakaukau lahi taha ki aí ko e 'fakafiemālié.' Mahala na'á ne mei ako'i au ki he sipelá, kalamá mo e fiká, ka ko e me'a mahu'inga angé na'á ne ako'i au ke u sai'ia he'eku kei hoko ko e ki'i tamasi'í. 'I hono lokiakó, na'e fa'a SAI PĒ hono sipela hala'i ha fo'i lea; Na'á ne pehē, 'Te ta ngāue ki ai.' Na'e SAI PĒ ke hua'i pe 'ai ke 'uli ha me'a; te ne tali mai, 'Te ta fakalelei'i ia pea 'ai ke ma'a.' Na'e SAI PĒ ke feinga, SAI PĒ ke faofao, SAI PĒ ke faka'ānaua, pea SAI PĒ ke fiefia 'i he ngaahi me'a noa'ia 'oku fakafiefia pē ki he fānaú."

Ko e taha 'o e ngaahi ivi takiekina lahi taha 'e lava ke ma'u 'e ha taha 'i he māmani ko 'ení ko hono takiekina ha fānau. 'Oku takiekina e tui mo e mahu'inga'ia e fānaú 'iate kinautolu peé 'i he'enau kei ikí. 'Oku ma'u 'e he taha kotoa pē 'oku fanongo mai ki hoku le'ó 'a e mālohi ke fakatupulaki 'a e loto falala 'a ha tamasi'í 'iate ia pea ke fakatupulaki 'a e tui 'a ha fānau ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi, 'i he lea 'oku nau lea 'akí.

'Oku tau lau 'i he Hilamani vahe 5, "Pea ko 'eni, 'e hoku ongo foha, manatu, manatu 'oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu'ungá."¹

Ko e ngaahi *lea* 'eni na'e ako'i e Hilamani ki hono ongo fohá. Pea hoko atu 'etau lau 'o pehē: "Pea na'á na manatu 'i 'a 'ene *ngaahi leá*; pea . . . na'á na 'alu atu . . . ke na akonaki 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he kakai kotoa pē."²

Neongo na'e fakatanga'i e ongo foha 'o Hilamaní pea tuku pōpula, na'e 'ikai pē ke teitei ngalo 'iate

kinaua 'a e ngaahi lea ko ia kuó na fanongo aí. Na'e malu'i mo takatakai 'iate kinaua ha pou afi. Pea na'e ongo mai ha le'o, 'oku ou lea kiate kinautolu na'a nau puke pōpula kinauá:

"Mou fakatomala, pea 'oua 'e toe feinga ke faka'auha 'eku ongo tamai-o'eikí. . . .

". . . 'Oku 'ikai ko ha le'o ia 'o e mana, pea na'e 'ikai foki ko ha le'o ia 'o e fu'u longoa'a lahi, kae vakai, ko ha kihí'i le'o si'i 'oku fu'u vaivai 'aupito, 'o hangē ha fanafaná, pea na'e mahuhuhuhu ia 'o ongo ki he laumālié tonu."³

'Oku lava ke tau ako mei he le'o ko ia mei he langí. Na'e 'ikai ke le'olahi, tafulu, pe tukuhifo; ka ko ha ki'i le'osi'i 'o e angavaivai haohaoa, 'okú ne 'omi ha fakahinohino pau lolotonga iá 'okú ne 'omi ha 'amanaki leleí.

'Oku lava 'e he'etau founga leá mo e ngaahi lea 'oku tau ngāue 'akí 'o pou pou 'i mo langaki 'enau mo 'uí pea fakamālohia 'enau tuí ke nofo ma'u 'i he hala ke foki ai ki he Tamai Hēvaní. 'Oku nau omi ki he māmani ko 'ení, kuo nau mateuteu ke fakafanongo.

Na'e hoko 'i ha falekoloa tupenu ha sipinga 'o e fakafanongo 'a ha ki'i tamasi'í. Na'e fonu e falekoloá he kau fakataú pea na'e mahino ki he tokotaha kotoa na'e hoha'a ha fa'ē he pulia 'ene tama tangata kei si'í. Na'á ne uluaki ui hono hingoá. Na'á ne ui "Kona," 'i he'ene laka takai fakavave he falekoloá. Hili ha taimi, na'e leolahi mo hoha'a ange hono le'ó. Ne faifai pea tala ki he kau le'ó, pea kau atu 'a e taha kotoa 'i he falekoloá 'i hono





kumi e ki'i tamasi'i. Ne 'osi ha ngaahi miniti mo e 'ikai pē ha ola lelei. 'Alu pē e taimi mo e mahino e kamata ke ilifia ange 'a e fa'ē 'a Koná pea vave ange 'ene toutou kaila'i hono hingoá.

Hili ha lotu fakalongolongo ha taha 'o e kau fakataú, na'á ne ma'u ha fakakaukau, pau pē na'e 'i he loto falekoloá 'a Kona kae mahalo 'oku ilifia he'ene fanongo ki he kaila'i hono hingoá 'e he'ene fa'eé. Na'á ne fakahaa'i 'eni ki ha fefine 'e taha na'e kau he kumí, pea vave 'ena fakahoko ha palaní. Na'á na lue fakataha 'i he vaha'a 'o e ngaahi tēpile tupenú mo toutou lea le'o si'i 'aki e ngaahi leá ni, "E Kona, kapau 'okú ke fanongo ki hoku le'ó, lea mai, 'Ko au 'eni.'" 'I he'ena lue māmalie ki mui he falekoloá mo toutou lea 'aki e kupu'i lea ko iá, na'e tonu 'ena ma'ú, ne na fanongo ki ha le'o tailiili, le'o si'i 'oku pehē mai, "Ko au 'eni." Na'e toitoi 'a Kona 'i he vaha'a 'o ha ngaahi takainga tupenu 'i ha lalo tēpile. Na'e hanga 'e ha le'o angavaivai haohaoa 'o poupu'i 'a Kona ke ne tali mai.

Lotua ke 'Ilo 'a e Ngaahi Fie Ma'ú 'a e Fānaú

Ke ongo 'etau leá ki he loto 'o e fānaú, kuo pau ke tau 'ilo 'ene ngaahi fie ma'ú. Kapau te tau lotua ke 'ilo e ngaahi fie ma'ú ko iá, 'e ala ma'ú 'e he ngaahi lea kotoa pē 'oku tau faí 'a e mālohi ke 'a'u ki honau lotó.

'Oku fakalahi hotau iví he taimi 'oku tau fekumi ai ki he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Na'e lolofola 'a e 'Eikí 'o pehē:

"Lea 'aki 'a e ngaahi fakakaukau te u fakahū ki homo lotó, . . .

"He 'e foaki kiate kimoua 'i he houa ko iá, 'io, 'i he momeniti ko iá, 'a e me'a ke mo lea 'akí."⁴

Ta'ofi pea Fakafanongo 'i he 'Ofa

Me'apango, 'oku hanga 'e he ngaahi me'a fakahoha'a 'o e māmani ko 'ení 'o ta'ofi e fānau tokolahi mei he'enu fakafanongo ki he ngaahi lea fakalotolahi te ne takiekina 'enu fakakaukau kiate kinautolú.

Na'e fakamatala 'a Toketā Nila Hāfoni, ko ha toketā 'okú ne tokanga'i 'a e Tafa'aki Mo'ui Lelei Ange 'a e Senitā UCLA ma'á e Fānau, Fāmili mo e Tukui Koló, ki hono "li'aki 'o e fatongia fakaemātu'á." Na'e kau ai ha sīpinga 'o ha ki'i pēpē māhina 'e 18 mo 'ene ongomātu'á.

"Ne 'asi fiefia, longomo'ui mo tokanga e ki'i tamasi'i ki he'ene kai pisa mo 'ene ongomātu'á. . . . Hili e kai efiāfi, na'e 'alu 'a e Fine'eikí 'o fai ha fekau, kae 'oange ki he Tangata-'eikí ke ne tokanga'i."

"Na'e . . . kamata ke lau 'e he Tangata-'eikí 'a e ngaahi pōpoaki he'ene telefoní lolotonga iá na'e feinga e valevalé ke ma'ú 'ene tokangá 'aki hono tolo e kongokonga pisá. Na'e

toe hanga mai leva e tangata-'eikí 'o na va'inga. Ne vave leva 'ene fetongí ke ne sio vitiō mo e pepeé he'ene telefoní 'o a'u ki he foki mai 'a e uaifi.

". . . Na'e fakatokanga'i 'e [Toketā] Hāfoni ne kamata ke ta'e fiemālie pe lotomamahi 'a e valevalé, he si'isi'i 'a e fehokotaki 'a e mātu'á mo e tamasi'i."⁵

Mahalo ko e tali ki he'etau lotu ke 'ilo ha founga ke feau 'aki e ngaahi fie ma'ú 'etau fānaú, ko hano fakasi'isi'i ange 'etau tokanga mo faka'aonga'i e ngaahi me'a faka'ilekitulōniká. 'Oku lahi e ngaahi taimi faingamālie mahu'inga ke fengāue'aki mo talanoa ai mo 'etau fānaú ka 'oku mōlia ia he taimi 'oku tau femo'uekina ai he ngaahi me'a 'okú ne tohoaki'i 'etau tokangá. Ko e hā 'oku 'ikai ke ke fili ai ha taimi 'i he 'aho takitaha ke ke mavahe mei he tekinolosiá ka ke fetu'utaki mo e tokotaha takitaha. Hanga 'o tamate'i e me'a faka'ilekitulōnika kotoa pē. 'I ho'o fai 'ení, 'e hangē 'oku lōngonoá homou 'apí he kamatá; hangē 'oku 'ikai te ke 'ilo e me'a ke faí pe lea 'akí. Ka 'i ho'o tuku kakato ho'o tokangá ki ho'o fānaú, 'e kamata leva ha fetalanoa'aki pea te ke fiefia he fanongo kiate kinautolu takitahá.

Tohi ke Fakaloto 'i 'Etau Fānaú

Te tau lava foki 'o takiekina 'etau fānaú 'i he ngaahi lea 'oku tau tohi kiate kinautolú. 'Oku tohi 'e Nifai 'o pehē, "He 'oku mau ngāue faivelenga ke tohi, ke fakaloto'i 'a 'emau fānaú . . . ke nau tui kia Kalaisi, mo fakalelei ki he 'Otuá."⁶

Na'e vahevahe 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'a e a'usia 'a Sei Hesi, ko ha pailate na'e fana'i hifo 'i Vietinemi Tokelau 'i he 1960 tupú: "Na'e fe'unga mo ha ta'u 'e ua 'a e 'ikai 'ilo 'e hono fāmili pe 'oku mate pe mo'ui. Faifai pea fakangofua ia 'e he ni'ihine nau puke pōpula iá ke ne faitohi ki hono 'apí ka na'e fakangatangata pē ke 'oua na'a toe laka hake he fo'i lea 'e 25." 'Oku fehu'i mai 'e Palesiteni Monisoni: "Ko e hā nai te ta lea 'aki ki hotau fāmili kapau ne ta 'i he tu'unga tatau pē—'o laka hake he ta'u 'e uá 'a e 'ikai ke tau fe'ilongakí pe 'ilo te tau toe fesiofaki koā? 'I he'ene loto ko ia ke 'oange ki hono fāmili ha me'a te

nau 'ilo ai ko e 'oatu meiate ia pea mo fai ange ha fale'i mahu'ingá, na'e tohi leva 'e Misa Hesi 'o pehē: "Oku mahu'inga e ngaahi me'á ni: mali temipalé, ngāue fakafafekau, ako 'univēsítí. Vilitaki, fokotu'u ha taumu'a, tohi e hisitōliá, faitā tu'o ua he ta'u."7

Ko e hā ha ngaahi lea te ke tohi ki ho'o fānaú kapau na'e faka'atā atu ke ke tohi ha fo'i lea 'e 25 pe si'i ange?

Ko e tamaí kei talavou ne u lea ki ai kimu'a angé, 'a ia na'á ne tohi kau ki he'ene ngaahi manatu ki he'ene faiako kalasi uá, 'okú ne lolotonga ohi hake ha 'ofefine faka'ofa'ofa. 'Okú ne ongo'i 'a e falala fakalangi kuo 'oange kiate iá. Ko e hā nai e kaha'u hono 'ofefiné 'i ha'ane fu'u lahi? Ko e hā 'e lea 'aki 'e he tamaí 'e tōkakano ki he loto 'o e 'ofefiné? Ko e hā ha ngaahi lea te nau pou pou'i ia, langaki 'ene mo'uí, mo tokoni'i ia ke ne nofo ma'u he halá? 'E hoko nai ha liliu kapau te ne fanafana ange, "Ko e fānau koe 'a e 'Otuá"? Te ne manatu'i nai 'i ha 'aho 'a e ngaahi lea na'e fa'a lea 'aki 'e he'ene tamaí, "Oku ou sai'ia he me'a kotoa pē 'okú ke fai"?

'Ikai nai ko e me'a ia na'e folofola 'aki 'e he'etau Tamai Hēvaní ki Hono 'Aló pea mo kitautolu kotoa 'i He'ene pehē, "Ko hoku 'Alo 'Ofa'angá 'eni," peá Ne toe tānaki mai, "a ia 'oku ou fiamālie lahi a"?"8

Fakatauange ke hanga 'e he ngaahi lea 'oku tau lea 'aki mo tohi ki he'etau fānaú 'o fakafōtungā mai e 'ofa 'a 'etau Tamai Hēvaní ki Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí, pea mo kitautolú. Pea fakatauange te tau ki'i tu'u hifo 'o fakafanongo, he 'oku malava lelei 'e ha ki'i tamasi'i ke lea mai 'aki ha ngaahi me'a ma'ongō'onga mo fakaofa lahi. 'Oku ou fai 'eni 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Hilamani 5:12.
2. Hilamani 5:14; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í.
3. Hilamani 5:29-30.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 100:5-6.
5. Lois M. Collins, "Baby's Development Potentially Harmed by Parents Texting," *Deseret News*, June 4, 2012, deseretnews.com/article/865556895/Babys-development-potentially-harmed-by-parents-texting.html.
6. 2 Nifai 25:23.
7. Thomas S. Monson, "Ma'u 'o ha Fiefia 'i he Fonongá," *Liahona*, Nōv. 2008, 86.
8. Mātiu 3:17.



Fai 'e 'Eietā L. Whitney Clayton

'O e Kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú

Nofomalí: Sio pea Ako

'Oku ma'u e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eiki 'e kinautolu kotoa 'oku muimui 'i he sippinga mo'ui 'okú ne langa e vā fiefia mo mā'oni'oni 'o e nofomalí.

I he efiafi 'e taha he ngaahi ta'u kuo hili, ne u 'a'ahi ai mo hoku uai'í ki he 'api homa foha ke ma'u me'a tokoni efiafi. Ko ha me'a angamaheni ki ha fāmili 'oku 'i ai ha fānau iiki: na'e longoa'a pea toe fakafiefia foki. Hili ha ki'i taimi mei he ma'u me'atokoni efiafi ne u kei tangutu pē mo homa mokopuna fefine ko 'Aná 'i he tēpilé. 'I he'ene 'ilo'i 'okú ne ma'u kakato 'eku tokangá, na'á ne tu'u hake 'i he funga seá pea sio fakamama'u mai kiate au. 'I he'ene fakapapau'i 'oku ou sio ange kiate iá, na'á ne pehē hangatonu mai, ke u "sio pea ako." Na'á ne tau'olunga mo hiva ha fo'i hiva ma'aku.

Ko e fakahinohino ko ia 'a 'Ana ke "sio pea akó" ko ha poto ia mei ha fofonga 'o ha fānau. Te tau *lava* 'o ako ha me'a lahi 'i he'etau sió pea fakakaukau ki he me'a ne tau mātā mo ongo'í. 'I he fakakaukau tatau, tuku ke u vahevahe atu ha ngaahi tefito'i mo'oni kuó u mātā 'i he'eku sio mo ako mei he ngaahi nofomali lelei mo faivelengá. 'Oku tanumaki 'e he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni ha nofomali 'oku mālohi mo fakafiefia 'a ia 'oku fenāpasi mo ha ngaahi tefito'i mo'oni fakalangi. 'Oku ou fakaafe'i koe ke ke sio pea ako fakataha mo au.

'Uluakí, kuó u mātā 'i he ngaahi nofomali fakafiefia tahá hono fakatou

lau 'e he husepānití mo e uai'í fakatou'osi ko 'ena feohí ko ha mata'itofe 'oku mahulu atu hono mahu'ingá, ko ha mata'ikoloa 'oku ta'engata hono mahu'ingá. 'Okú na fakatou tukuange 'ena tamaí mo e fa'éé pea ngāue fakataha ke langa ha nofomali 'e tupulaki ki 'itāniti. 'Okú na ma'u e mahino 'okú na foua ha hala kuo kotofa fakalangi. 'Okú na 'ilo'i 'oku 'ikai ha toe fa'ahinga feohi ia te ne lava 'o 'omai ha fiefia lahi ange, fakatupu ha lelei pe lelei fakatāutaha 'oku lahi ange aí. Sio pea ako: 'oku tala 'e he ongo me'a mali lelei tahá 'oku 'ikai hano tatau e mahu'inga 'o 'ena nofomalí.

Hokó, ko e tuí. 'Oku fakava'e hono langa 'o e nofomali lavame'á 'i he tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí pea tala'ngofua ki He'ene ngaahi akonakí.¹ Kuó u vakai ki hono hanga 'e he ongo me'a mali 'okú na fakamahu'inga 'i 'ena nofomalí 'o ngāue 'aki 'a e sippinga 'o e tuí: 'okú na 'alu ki he sākalamēnití mo e ngaahi fakataha kehé he uike kotoa, fai 'a e efiafi fakafāmili, lotu mo ako 'a e folofolá fakataha mo fakafo'ituitui pea totongi kakato e vahehongofulú. Ko 'ena taumu'á lōua ke talangofua mo fai lelei. 'Oku 'ikai ke na fakakaukau ki he ngaahi fekaú ko ha me'a ke filifili mei ai pea ke na fili pē me'a 'oku tuha mo 'ena fie ma'ú.



ma'u e totonu ke lea pe fakahaa'i hono lotó.⁵ 'Okú na 'uluaki tokanga taha ki he 'apí pea ki hona fatongia 'okú na fevahevahe'akí.⁶ 'Oku fakatefito 'ena nofomalí 'i he ngāue fakatahá, kae 'ikai ko hono alea'í. 'Oku hoko e taimi ma'u me'atokoni efiāfi mo e taimi fakafāmilí ko e me'a 'oku fakatefito ai hona 'ahó mo e taumu'a 'o 'ena ngāue lelei tahá. 'Okú na tamate'i e ngaahi me'angāue fakā'ilekitulōniká pea tukuange e ngaahi me'a fakafiefia fakatāutahá kae lava 'o tokoni 'i he ngaahi fatongia faka'apí. Pea a'u ki he taimi 'oku malava ai ke laukonga mo 'enau fānaú he pō kotoa pea fakatou kau 'i hono fakamohe-mohe e fānau valevalé. 'Okú na mohe he taimi tatau. Kapau 'e lava, fakatatau ki hona ngafá mo e tūkungá, 'okú na ngāue fakataha 'i hono fai 'a e ngāue mahu'inga tahá—'a e ngāue 'oku tau fai 'i hotau 'apí.

Ko e potu 'oku 'i ai e fefaka'apa-'apa'akí, 'oku 'i ai foki mo e femahino-'akí, 'a ia ko ha tefito 'i 'elemēniti 'o e nofomali fiefiá. 'Oku 'ikai ha fakapulipuli he ngaahi me'a mahu'inga 'o e nofomalí tu'unga 'i he feveitokai'akí mo e femahino'akí. 'Oku fai fakataha' 'i he husepānití mo e uaiifí e fili kotoa kau ki he me'a fakapa'angá peá na fakatou 'ilo ki he fakamatala kotoa.

Ko e mo'ui mateakí ko ha konga ia 'o e faka'apa'apá. 'Oku ako 'i 'e he kau palōfitá ko e nofomali leleí 'oku "fetauhi'aki mateaki" ai e ongo me'a mali.⁷ 'Okú na tauhi ke mā'oni'oni ma'u pē 'ena faka'aonga' i e mitia fakasōsialé. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'ana me'a fakapulipuli 'i he 'Initanetí. 'Okú na vahevahe tau'atāina 'ena lea fufū (passwords) 'i he netiueka fakasōsialé. 'Oku 'ikai ke na sio ki ha peesi 'a ha taha 'i he 'initanetí 'i ha founga 'e malava ke to'o ai e falala toputapu hono malí. 'Oku 'ikai pē ke na fai pe lea 'aki ha me'a 'e hā ngali ta'e taau 'o tatau pē 'i he anga mo e tō'ongá. Sio pea ako: 'oku fefaka'apa'apa'aki, femahino'aki mo mo'ui mateaki e nofomali leleí.

Nimá ko e 'ofá. Ko e nofomali fiefia taha kuó u mātaá 'oku hāsino ai e tala-ngofua ki he taha 'o e ngaahi fekau fakafiefia tahá—ke tau "nofo fakataha

Ko e tuí 'a e fakava'e 'o e angamā-'oni'oni kotoa 'okú ne fakamālohia e nofomalí. 'I hono fakamālohia e tuí 'oku fakamālohia ai e nofomalí. 'Oku tupulaki e tuí 'i he'etau tauhi e ngaahi fekaú, pea pehē pē ki he uoungatahá, mo e fiefia 'i he nofomalí. Ko ia, 'oku mahu'inga 'a hono tauhi e ngaahi fuakavá ke kamata ha nofomali 'oku mālohi mo ta'engatá. Sio pea ako: ko e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí 'a e fakava'e 'o e nofomali 'oku fiefia ta'engatá.

Tolú, ko e fakatomalá. Kuó u ako 'oku fakafalala 'a e nofomali fiefiá ki he me'afuaki 'o e fakatomalá. Ko ha 'elemēniti mahu'inga ia 'i he feohi 'i he nofomali leleí. 'Oku a'usia 'e he ongo me'a mali ko ia 'okú na vaka-vakai' i totonu pē kinaua, mo fai 'a e me'a 'oku fie ma'u ke fakatomala pea fakalakalaká, ha nonga 'i he'ena nofomalí. 'Oku tokoni 'a e fakatomalá ke fakafoki mo paotoloaki 'a e uouangatahá mo e melinó.

Ko e lotu fakatōkilaló 'a e uho 'o e fakatomalá. Ko e lotu fakatōkilaló 'oku 'ikai sio ki he me'a 'a'atá, 'o 'ikai siokita. 'Oku 'ikai ke ne tu'ukāivi 'i he founga pē 'a'aná pe siolalo ki he ni'ihī kehē. Ka 'oku tali mokomoko²

'a e lotu fakatōkilaló pea fakafanongo anga'ofa ke ma'u ha mahino, pea 'ikai fakamālohi. 'Oku fakatokanga' 'i he lotu fakatōkilaló 'oku 'ikai lava 'e ha taha 'o liliu ha taha kehe, tukukehe pē 'i he tui, ngāue pea mo e tokoni 'a e 'Otuá, te tau lava ai 'o foua ha fu'u liliu lahi 'i hotau lotó.³ 'I he'etau a'usia e fu'u liliu lahi 'o e lotó 'oku tau angavaivai ai ki he ni'ihī kehē tautautefito ki hotau malí.⁴ Ko e lotu fakatōkilaló, 'a e fakatou fekumi ko ia e husepānití mo e uaiifí ke tāpuekina, tokoni' i pea fetokoni'aki mo fakamu'omu'a e taha kehē 'i he fili kotoa pē. Sio pea ako: 'oku langaki 'e he fakatomalá mo e lotu fakatōkilaló 'a e nofomali fiefiá.

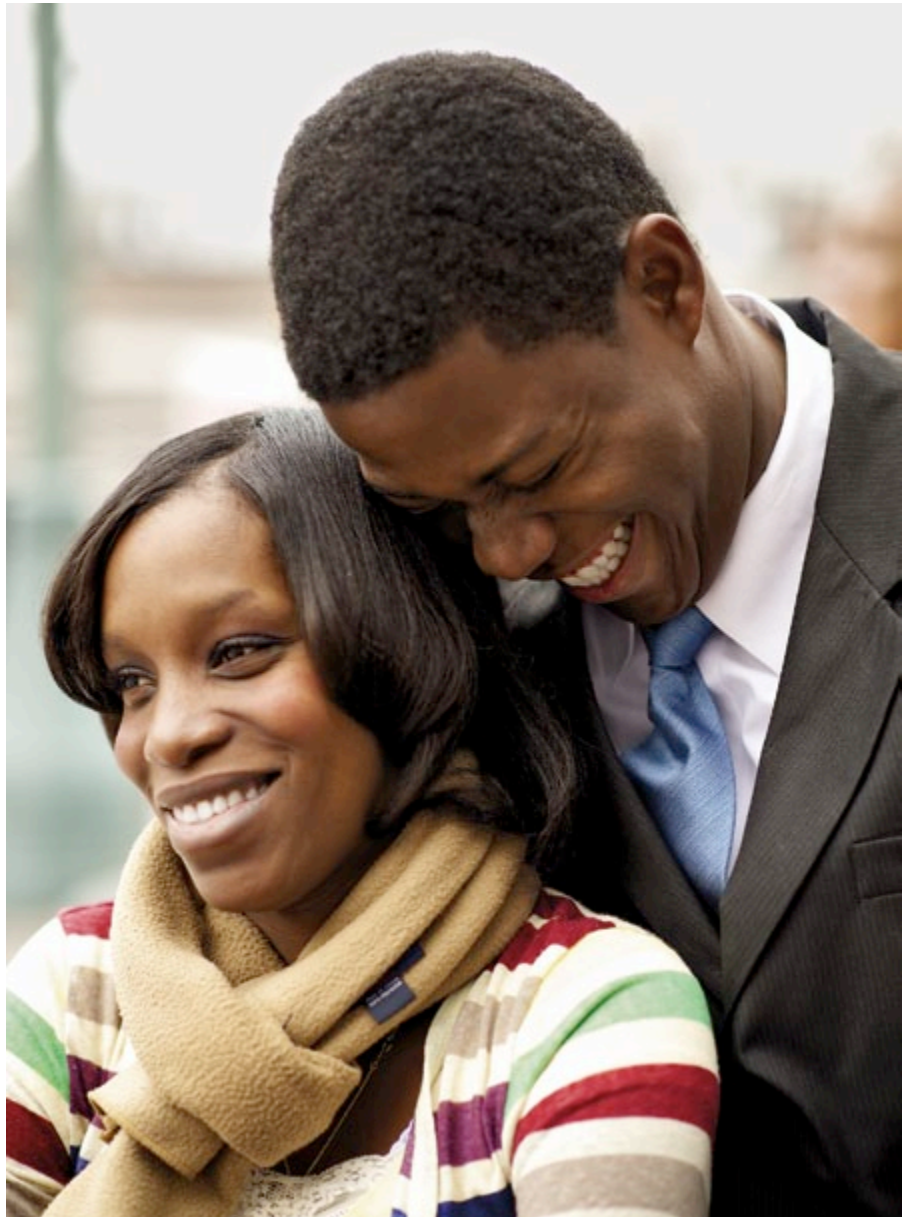
Faá, ko e faka'apa'apá. Kuó u 'ilo 'i he ngaahi nofomali faka'ofa'ofa mo fakafiefiá 'okú na feohi ai ko ha hoa tu'unga tatau. Ko e taimi pe feitu'u pē 'oku hā ai ha ngaahi tō'onga 'oku pule' i ai 'e he husepānití e uaiifí pea 'ai ke ne ongo' i ko ia 'oku fika ua 'i he nofomalí, 'oku 'ikai fenāpasi ia mo e fono fakalangí pea 'oku totonu ke fetongi 'aki ia e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e sīpinga 'ulungaanga 'oku totonú.

Ko e nofomali ma'ongo'ongá 'oku fai fakataha ai 'e he ongo me'a malí 'ena filí, 'o kau kakato atu ki ai pea

'i he 'ofa."⁸ Na'e fekau'i 'e he 'Eikí e ngaahi husepānití 'o pehē, "Ke ke 'ofa 'i ho uaifí 'aki ho lotó kotoa, pea píkitaí kiate ia kae 'ikai ki ha toe taha kehe."⁹ 'Oku ako'i 'e ha tohi tu'utu'uni 'a e Siasí 'o pehē: "Oku 'uhinga 'a e fo'i lea *píkitaí* ke lí'oa mo anganofu kakato ki ha taha. 'oku fepíkitaí'aki 'a e ongome'a malí pea ki he 'Otuá 'aki ha'ana fetauhi'aki mo fe'ofa'aki pea mo tauhi 'a e ngaahi fuakavá 'i he feanganofu'aki kakato 'iate kinaua pea ki he 'Otuá. . . . 'oku lí'aki 'e he [husepānití mo e uaifí fakatou'osi 'ena] tu'unga mo'ui 'i [he'ena] kei tāutahá ka nau fakamu'omu'a 'enua nofomalí 'i [he'ena] mo'uí. . . . 'Oku 'ikai ke [na] toe 'ai ha taha pe ha me'a 'oku nau manako ai ke toe fakamu'omu'a ange . . . ka ko hono tauhi 'o e ngaahi fuakava ne nau fakahoko mo e 'Otuá pea mo kinauá."¹⁰ Sio pea ako: ko e ngaahi hoamali 'oku lavame'á, 'oku nau fe'ofa'aki 'i he mateaki kakato.

'Oku 'i ai ha ní'ihí 'oku 'ikai fu'ú fiefia 'enua nofomalí 'o hangē ko 'enua faka'amú, kae pehē ki ha ní'ihí kuo 'ikai pē mali, vete mali, mātu'a tāutaha pe 'i ai ha ngaahi 'uhinga 'oku 'ikai ke nau mali ai. 'E lava ke fonu e ngaahi tūkunga ko 'eni 'i he faingata'a mo e lotolavea, ka 'oku 'ikai fie ma'u ia ke ta'engata. Kiate kimoutolu ko ia 'oku 'i he ngaahi tūkunga pehe'e ka 'oku "fai 'i he loto-fiefia 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'okú [ke] ma'u 'a e mālohi ke fai"¹¹ ke ke vilitaki atu, pea fakatauange ke tāpuekina koe mei langi. Fekumi ki he lelei taha 'i hono fa'u ha mali ta'engata, kau ai e feinga pe teuteu ke hoko ko ha hoa mo'ui tāú. Tauhi 'a e ngaahi fekau, pea falala ki he 'Eikí mo 'Ene 'ofa haohaoa kiate koé. 'E 'i ai e 'aho te ke ma'u ai 'a e ngaahi tala'ofa kotoa fekau'aki mo e nofomalí.¹²

Ko e taha 'o e ngaahi veesi faka-'ofu'ofa taha 'i he Tohi 'a Molomoná 'oku pehē, "Pea na'a nau femalí'aki, mo foaki ke mali, pea na'e tāpuaki'i 'a kinautolu 'o fakatautu mo hono lahi 'o e ngaahi tala'ofa lahi 'a ia kuo fai 'e he 'Eikí kiate kinautolú."¹³ 'E lava ke ma'u e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí 'e kinautolu kotoa 'oku muimui 'i he sipinga mo'ui 'okú ne langa e vā fiefia



mo mā'oni'oni 'o e nofomalí. 'Oku hoko mai 'a e ngaahi tāpuaki ko iá ko ha ola fakafiefia mo mahino 'o hono mo'ui faivelenga 'aki e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

'Oku ou hounga'ia 'i hoku uaifi faka'ofu'ofa ko Keití 'a ia ko hoku 'ofa'angá.

Ko e nofomalí ko ha me'a'ofa mei he 'Otuá ma'atautolu; ko e lelei 'o 'etau nofomalí ko 'etau me'a'ofa ia kiate Iá. 'Oku ou fakamo'oni ki he palani faka'ofu 'o 'etau Tamai Hēvaní 'ofá, 'a ia 'okú ne 'omai ha faingamālie ke tau ma'u ai ha nofomalí 'oku ta'engata mo faka'ofu'ofá. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Vakai, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanangonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
2. Vakai, *Lea Fakatātā* 15:1.
3. Vakai, 'Alamā 5:11–12, 26–31.
4. Vakai, *Molonai* 7:43–48; 8:25–26.
5. Vakai, *Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava* 107:27–31.
6. Vakai, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanangonongo ki Māmani," 129.
7. Vakai, Thomas S. Monson, "Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí," *Liahona*, Mē 2011, 68; Gordon B. Hinckley, "Life's Obligations," *Liahona*, May 1999, 4.
8. *Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava* 42:45.
9. *Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava* 42:22.
10. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule 'i 'o e Siasí* (2010), 1.3.1.
11. *Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava* 123:17.
12. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 1.3.3.
13. 4 Nifai 1:11.



Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Tau'atāinā 'a e Talangofua ki he Fonó

'Oku ma'u 'e he hou'eiki tangata mo fafiné 'enau tau'atāina ke fili ko ha me'a'ofa mei he 'Otuá, ka ko 'enau tau'atāinā mo e fiefia ta'engatá 'e ma'u ia mei he talangofua ki He'ene fonó.

Ne u ma'u ha me'a'ofa makehe he Kilisimasi kuo 'osí 'a ia na'á ne 'omi ha ngaahi manatu melie lahi. Ne 'omai ia 'e he 'ofefine hoku tokouá. Ne kau ia mo e ngaahi me'a kehe ne tuku 'i he 'api motu'a hoku fāmilí 'i he'eku hiki mei ai he 'osi 'eku malí. Ko e me'a'ofá 'a e ki'i tohi lanu melomelo ko 'eni 'oku ou pukepuké. Ko ha tohi ia na'e 'oange ki he kau tangata ngāue fakakautau 'a e Siasí na'e hū ki he kau tau' lolotonga e Tau Lahi Hono II 'a Māmaní. Ne u fakakaukau ki he tohi ko ha me'a'ofa meia Palesiteni Hiiipa J. Kalānite mo hono ongo tokoní, J. Lūpeni Kalake ko e Si'í mo Tēvita O. Makei.

I ha tohi 'i mu'a 'i he ki'i tohi, na'e tohi ai 'e he kau palōfita 'e toko tolú ni 'a e 'Otuá 'o pehē: "Oku 'ikai ke faka-atā 'e he ngaahi me'a 'oku hoko 'i he ngāue fakakautau kemau fa'a fetu'utaki fakatāutaha mo kimoutolú, 'o tatau pē pe ko e fetu'utaki fakahangatonu pe ko ha fakafofonga fakatāutaha. Ko 'emau founa lelei taha hono hokó ke 'oatu kiate kimoutolu ha ngaahi kongá 'o e fakahā fakaonopōnī mo e ngaahi fakamatala 'o e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e Ongongolelé 'a ia 'e a'u atu kiate

kimoutolu, 'i ha fetu'u pē te mou 'i ai, fakafō'ou ho'omou 'amanakí mo e tuí, 'o hangē ha fakafiemālié, ha vaikau-'akí, mo ha nonga 'o e laumālié."¹

I he kuongá ni 'oku tau fihia 'i ha tau 'e taha 'a e māmaní. 'Oku 'ikai ko ha tau 'aki ha ngaahi me'atau. Ko e tau ia 'aki 'a e fakakaukau, lea, mo e ngāue. Ko ha tau ia mo e angahalá, pea 'oku fie ma'u ia ke tu'o lahi ange 'i ha toe taimi hono fakamanatu ke tauhi e ngaahi fekau. 'Oku hoko 'a e me'a fakamāmaní ko e me'a angama-hení ia, pea ko e lahi taha 'o e me'a 'oku tui ki a'í mo e ngaahi founa ngāué 'oku fepaki hangatonu ia mo e ngaahi me'a na'e fokotu'u tonu 'e he 'Eikí ma'á e lelei 'o 'Ene fānaú.

I he ki'i tohi lanu melomeló, ko e 'osí pē 'a e tohi mei he Kau Palesitenisi 'Uluakí, 'oku 'i ai e "Ki'i Fakamatala Teuteu" ki he kau Ngāue Fakakautau, "Oku Tau Tau'atāina 'i He'etau Talangofua ki he Fonó." 'Oku hanga 'e he fakamatalá 'o fakafehoanaki 'a e lao fakakautau, 'a ia "oku ma'á e lelei kotoa 'a kinautolu 'i he ngāue fakakautau," pea mo e fonó fakalangí.

'Oku pehē 'e he fakamatalá, "I he māmaní foki, 'a ia 'oku fai tu'utu'uni

ai 'a e 'Otuá, 'oku 'i ai 'a e fonó—fono fakamāmani mo e fonó ta'engata—pea mo ha ngaahi tāpuaki pau pea mo ha ngaahi tautea ta'e feliliuaki."

'Oku fakatefito 'a e ngaahi lea faka-'osi 'o e fakamatalá 'i he talangofua ki he fonó 'a e 'Otuá: "Kapau 'okú ke faka'amu ke ke foki kiate kinautolu 'okú ke 'ofa a'í 'o 'ikai ke ke mā . . . kapau 'okú ke fie hoko ko ha tangata mo'ui mahutafea—peá ke tauhi e fonó 'a e 'Otuá. 'I ho'o fai iá te ke lava 'o fakatupulaki e ngaahi tau'atāina mahu'inga 'aupito ko ia 'okú ke feinga ke malu'í, ha toe tau'atāina 'e taha 'a ia 'oku fakafalala ki ai e ni'ihí kehé, tau'atāina mei he angahalá; he ko e mo'oni "oku tau tau'atāina 'i he'etau talangofua ki he fonó."²

Ko e hā 'oku 'uhingamālie ai kiate au he taimí ni 'a e kupu'i lea "oku tau tau'atāina 'i he'etau talangofua ki he fonó"? Ko e hā 'oku 'uhingamālie ai kiate kinautolu kotoa he taimi nī?

Mahalo kuo tau fakahaa 'i 'oku tau 'ilo hotau hisitōlia 'i he maama fakalaumālié. 'Oku tau fakatokanga 'i na'e 'omai kiate kinautolu 'e he 'Otua ko e Tamai Ta'engatá 'ene palaní 'i he kamata'anga 'o taimí, ne fie ma'u 'e Sētane ke liliu 'a e palaní. Na'á ne pehē te ne huhu'i e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. He 'ikai ha fo'i laumālie 'e mole, pea na'e ma'u 'e Sētane ha loto falala te ne lava 'o fakahoko 'ene fokotu'ú. Ka na'e 'i ai ha me'a ne 'ikai ke tali—ko hono faka'auha e tau'atāina ke fili 'a e tangatá, 'a ia ko ha me'a'ofa na'e foaki pea 'oku foaki 'e he 'Otuá (vakai, Mōsese 4:1–3). Na'e lea 'a Palesiteni Hāloti B. Lī fekau'aki mo e me'a'ofá ni 'o pehē, "Oku hoko hake ki he mo'uí, 'a e me'a'ofa ma'ongo'onga taha ko ia 'a e 'Otuá ki he fa'ahinga 'o e tangatá ko e tau'atāina ke fili."³ Ko ia ai, na'e 'ikai ko ha me'a si'isi'i kia Sētane ke ne ta'e tokanga ki he tau'atāina ke fili 'a e tangatá. Ko hono mo'oní, na'e hoko ia ko e me'a tefito na'e fai ai 'a e Tau 'i he Langí. Ko e ikuna 'i he Tau 'i he Langí ko e ikuna ia ma'á e tau'atāina 'a e tangatá ke fili.

Neongo ia na'e 'ikai ke fiamālie ai 'a Sētane. Ko 'ene palani 'e tahá—ko e palani kuó ne fakahoko talu mei he kuonga 'o 'Ātama mo 'Ivī—ke 'ahí'ahí'i

'a e tangatá mo e fefiné, 'o fakatefito ke fakamo'oni i 'oku 'ikai ke tau taau mo e me'a'ofa 'o e tau'atāina ke filí kuo foaki mai 'e he 'Otuá. 'Oku lahi e ngaahi 'uhinga 'a Sētane ki hono fai e me'a 'okú ne faí, mahalo ko e mālohi tahá 'a e taumu'a 'o e sāuní, ka 'okú ne loto foki ke 'ai ke mamahi 'a e tangatá mo e fefiné, 'o hangē ko 'ene mamahí. 'Oku totonu ke 'oua na'a tau teitei ta'e-toka i 'a e founga 'oku tau faka'ai'ai ai 'a Sētane ke ikuná. Ko hono fatongia 'i he palani ta'engata 'a e 'Otuá ko hono fakatupu 'a e "fehanga'angai 'i he me'a kotoa pē" (2 Nifai 2:11) pea sivi'i 'etau tau'atāina ke filí. Ko e fili takitaha 'oku tau faí ko hono sivi'i ia 'etau tau'atāina ke filí—tatau ai pē pe 'oku tau fili ke talangofua pe talangata'a ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ko hono mo'oni, ko ha fili ia 'i he vaha'a 'o e "tau'atāina mo e mo'ui ta'engata" pea mo e "pōpula mo e maté."

'Oku ako'i mahino 'a e tokāte-line mahu'ingá ni 'i he 2 Nifai, 'i he vahe uá: "Ko ia, 'oku tau'atāina 'a e tangatá 'o fakatatau ki he kakanó; pea kuo foaki 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate kinautolu 'a ia 'oku 'aonga ki he tangatá. Pea 'oku nau tau'atāina ke fili 'a e tau'atāina mo e mo'ui ta'engata, tu'unga 'i he Fakalaloa lahi 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pe fili 'a e pōpula mo e maté, 'i he'enua pōpula mo mo'ulaloa ki he mālohi 'o e tēvoló; he 'okú ne feinga ke mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o hangē pē ko iá" (2 Nifai 2:27).

'Oku hoko ma'u pē ha tau 'i he māmaní 'i ha ngaahi founga lahi. 'Oku ou tui ko e taimi na'e 'omi ai 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí 'eku ki'i tohi lanu melomeló, na'a nau tokanga lahi ki ha tau lahi ange 'aupito 'i he Tau Lahi Hono II 'a Māmaní. 'Oku ou tui foki na'a nau faka'amu 'e hoko 'a e ki'i tohi ko ha pā 'o e tuí ke fehanga'angai mo Sētane mo 'ene kau tau 'i he feinga tau ko 'ení—'a e tau mo e angahalá—pea hoko ko ha fakamanatu kiate au ke u mo'ui 'aki 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

Ko e founga 'e tahá ke fakafuofua 'i mo fakafehoanaki kitautolu ki he ngaahi to'u tangata 'o e kuohilí ke fai ia 'aki e taha 'o e ngaahi tu'unga mo'ui



motu'á—'a e Fekau 'e Hongofulú. Ko e lahi taha 'o e māmani sivilaisé, tautefito ki he māmani 'o e tui faka-Kalasitiane mo Siutá, ne hoko e Fekau 'e Hongofulú ko e ngaahi fakangatangata ia na'e tali mo tu'uloa taha 'i he vaha'a 'o e lelei mo e koví.

'I he'eku faka'uto'utá, 'oku to'o mafa he 'ahó ni 'i ha toe taimi kimu'a ange, 'a e fekau 'e fā 'o e Fekau 'e Hongofulú. 'I he 'ulungaanga fakafonuá, 'oku tau fakalili'a mo fakahala-ia 'i 'a e fakapoó, kaiha'á, mo e loí, pea 'oku tau kei tui ki he fatongia 'o e fānaú ki he'enua mātu'á.

Ka 'i ha sosaieti lahi ange, 'oku tau angamaheni 'aki hono lí'aki 'o e ngaahi fekau kehe 'e onó:

- Kapau ko hono faka'ilongá e me'a 'oku fakamu'omu'a 'e he māmaní, ta ko ha faka'ilonga pau ia 'oku 'i ai hotau "ngaahi 'otua kehe" 'oku tau fakamu'omu'a ange 'i he 'Otuá mo'oni.
- 'Oku tau 'otua 'aki ha kakai ongo-ongoa, ākenga 'o e mo'uí, koloa'ia, pea taimi 'e ni'ihiki ko e 'imisi 'o ha 'otua pe me'a kehe.
- 'Oku tau faka'aonga 'i e huafa 'o e 'Otuá 'i he founga lea ta'efe'unga kotoa pē, kau ai 'etau lea he taimi 'oku tau ofo aí pea mo 'etau takua-noá pe kapekapé.
- 'Oku tau faka'aonga 'i 'a e 'aho Sāpaté ki he'etau ngaahi va'inga lalahi tahá, ngaahi fakafiefia fakamātoato

tahá, ngaahi fakatau lahi tahá, pea mo e ngaahi me'a kehe kotoa pē tukukehe 'a e lotú.

- 'Oku tau fakahoko 'a e ngaahi vā fetu'utaki fakasekisuale 'i tu'a 'i he malí ko ha va'inga pē mo ha fakafiefia.
- Pea 'oku hoko 'a e mānumanú ko ha tō'onga mo'ui angamaheni. (Vakai, 'Ekesōtosi 20:3–17.)

Kuo hokohoko fakatokanga mai 'a e kau palōfita mei he kuonga fakakosipeli kotoa pē kau ki he ongo fekau mamafa angé—'a ē 'oku fekau'aki mo e fakapoó mo e tonó. 'Oku ou 'ilo ha makatu'unga angamaheni ki he ongo fekau mahu'inga ko 'ení—'a e tui ko e mo'uí 'iate ia pē ko e totonu ia 'a e 'Otuá pea ko hotau sino fakamatelié, 'a e temipale 'o e mo'ui matelié, 'oku totonu ke fa'u ia 'i loto 'i he ngaahi fakangatanga kuo fokotu'u 'e he 'Otuá. Ko hono fakafetongi ko ia 'e he tangatá e fono 'a e 'Otuá 'aki 'ene lao pē 'a'aná 'i ha tafa'aki pē 'o e mo'uí, ko e tumutumu mo e loloto taha ia 'o e faiangahalá.

Ko e ngaahi uesia 'oku hoko 'i hono tukuhifo e toputapu 'o e nofomalí, ko ha nunu'a ia 'oku tō ki he fāmili—'oku fakalilifu e vave 'o e hōloa e mālohi 'o e fāmili. 'Oku fakatupu 'e he hōloa ko 'ení ha maumau 'oku mafola he sosaieti. 'Oku ou 'ilo hono tupu'angá mo hono olá. 'I he'etau tukuange 'etau tukupā mo e anganofu



ki hotau malí, 'oku tau li'aki ai e me'a 'okú ne pukepuke 'a e sosaietí.

Ko ha founga 'aonga ke tau fakakaukau ai ki he ngaahi fekaú, ko 'etau lau ko ha fale'i 'ofa ia mei ha Tamai Hēvani poto mo tokaima'angá. Ko 'Ene taumu'á 'etau fiefia ta'engatá, pea ko 'Ene ngaahi fekaú 'a e ngaahi fakahinohino kuó Ne 'omi ke tau foki ange ai kiate Iá, he ko e founga pē ia te tau fiefia ta'engata aí. Ko e hā ha founga 'oku mahu'inga ai 'a e 'apí mo e fāmilí ki he'etau fiefia ta'engatá? 'I he peesi 141 'o 'eku ki'i tohi lanu melomeló, 'oku fakamatala ai, "Oku mahulu hake mo'oni pē 'a hēvani ia 'i hono fakahoa pē hotau 'apí ki 'itānití."⁴

Na'e toki fakamamafa 'i mālohi mo mahino ange e tokāteline 'o e fāmilí mo e 'apí 'i he "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani." 'Okú ne fakahā mai e natula ta'engata 'o e fāmilí mo fakamatala 'i mai 'ene fehokotaki mo e moihū he tempalé. 'Oku fakahā foki 'e he fanongonongó 'a e fono ko ia 'oku makatu'unga ai e fiefia ta'engata 'a e fāmilí, 'oku "toki ngāue 'aki pē 'a e ngaahi mālohi toputapu 'o e fakatupú 'e ha tangata mo ha fefine, kuó na 'osi mali fakalao ko ha husepāniti mo ha uaifi."⁵

'Oku fakahā 'e he 'Otuá ki He'ene kau palōfitá 'oku 'i ai ha ngaahi mo'oni fakaeangama'a tukupau. 'E kei angahala ma'u ai pē 'a e angahalá. 'E mole ma'u ai pē meiate kitautolu 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá 'i he'etau talangata'a ki He'ene ngaahi fekaú. 'Oku feliliuaki lahi ma'u ai pē 'a e māmani, ka ko e 'Otuá, 'oku 'ikai ke feliliuaki 'Ene ngaahi fekaú, mo e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí. 'Oku tu'ulua ia mo ta'e feliliuaki. 'Oku ma'u 'e he hou'eiki tangata mo fafiné 'enau tau'atāina ke filí ko ha me'a'ofa mei he 'Otuá, ka ko 'enau tau'atāina mo e fiefia ta'engatá 'e ma'u ia mei he talangofua ki He'ene fonó. Hangē ko e akonaki 'a Alamā ki hono foha talangata'a ko Kolianitoní, "Kuo te'eki ai hoko 'a e faiangahalá ko e fiefia" ('Alamā 41:10).

'I he kuonga ko 'eni 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e kakato 'o e ongoongolelei, kuo toe fakahā mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu 'a e ngaahi tāpuaki na'e tala'ofa mai 'i he talangofua ki He'ene ngaahi fekaú.

'I he Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kava vahe 130, 'oku pehē ai:

"Oku 'i ai ha fono na'e tu'utu'uni pau 'i he langí kimu'a 'i he te'eki ai ke

'ai 'a e ngaahi tu'unga 'o e māmani, 'a ia 'oku makatu'unga ki ai 'a e ngaahi tāpuaki kotoa pē —

"Pea 'o ka tau ka ma'u ha tāpuaki mei he 'Otuá, 'oku tupunga ia 'i he talangofua ki he fono 'a ia 'oku makatu'unga ia ki aí" (T&F 130:20–21).

Ko hono mo'oni 'oku 'ikai ha fa'ahinga tokāteline ia 'e mālohi ange hono fakamatala 'i he folofolá ka ko e ngaahi fekau ta'e feliliuaki 'a e 'Eikí pea mo 'enau fehokotaki mo 'etau fiefia mo e lelei fakafo'ituituí, 'i he'etau hoko ko ha ngaahi fāmilí mo ha sosaietí. 'Oku 'i ai ha ngaahi mo'oni fakaeangama'a pau. 'E mole ma'u ai pē meiate kitautolu 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí 'i he'etau talangata'a ki He'ene ngaahi fekaú. 'Oku 'ikai ke feliliuaki e ngaahi me'á ni.

'I ha māmani 'oku hōloa ai e kāpasa fakaeangama'a 'o e sosaietí, 'oku 'ikai 'aupito ke teitei tuka ai 'a e ongoongolelei ia 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí pe ko hono ngaahi siteikí, uōtí, fāmilí, pe kāingalotú fakafo'ituitui. Kuo pau ke 'oua na'a tau to'o pe filifili pē ngaahi fekau 'oku tau pehē 'oku mahu'inga ke tauhi ka tau tauhi e ngaahi fekau kotoa pē 'a e 'Otuá. Kuo pau ke tau tu'u ma'u mo ta'eue'ia, ma'u ha loto falala haohaoa ki he tu'unga ta'efeliliuaki mo haohaoa 'a e 'Eikí pea falala haohaoa ki He'ene ngaahi tala'ofa.

Fakatauange ke tau hoko ko ha maama 'i he funga mo'ungá, ko ha fa'ifa'itaki'anga 'i hono tauhi e ngaahi fekau kuo te'eki ke liliú pea he 'ikai pē liliú. Hangē pē ko hono pou pou 'i 'e he ki'i tohi lanu melomelo ko 'ení e kakai Siasi ngāue fakakautau ke nau tauhi ma'u honau angama'á 'i he taimi 'o e taú, 'oku ou fakatauange pē ke tau hoko ko ha fuka ki he māmani kotoa kae tautautefito ki he fānau 'a e 'Otuá 'oku fekumi ki he ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Kau Palesitenisí 'Uluakí, 'i he *Principles of the Gospel* (1943), i.
2. *Principles of the Gospel*, v, vii, viii.
3. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Hāloti B. Li* (2000), 4.
4. Stephen L Richards, in *Principles of the Gospel*, 141.
5. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.



Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

'Oku 'Omi 'e he Talangofuá 'a e Ngaahi Tāpuakí

'Oku 'ilo e mo'óní mo e tali ki he'etau ngaahi fehu'i mahu'inga tahá 'i he taimi 'oku tau talangofua ai ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou hounga'ia lahi ke 'i heni mo kimoutolu he pongipongi ni. 'Oku ou kolea ho'omou tuí mo ho'omou lotú 'i he'eku faka'aonga'i e faingamālie ke lea kiate kimoutolú.

Kuo fekumi 'a hou'eiki tangata mo fafine 'i he hisitōliá ki he 'ilo mo e mahino fekau'aki mo e mo'uí fakamatelié pea mo honau tu'unga mo 'enau taumu'a 'i aí, pea pehē ki he hala ki he nongá mo e fiefiá. Ko ha fekumi ia 'oku tau takitaha fakahoko.

'Oku 'atā 'a e 'ilo mo e mahino ko 'ení ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. 'Oku ma'u kinautolu 'i ha ngaahi mo'oni ta'engata. 'Oku tau lau he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava, vahe 1, veesi 39, "He vakai, pea tā ko e 'Eikí ko e 'Otuá ia, pea 'oku fakamo'oni 'e he laumālié, pea 'oku mo'oni 'a e fakamo'oni, pea 'oku tu'u 'a e mo'oni 'o ta'engata pea ta'engata."

Na'e tohi 'e he punaké 'o pehē:

*Neongo kuo mahu'i 'a e ngaahi langí pea pā mo e ngaahi matavai 'o māmaní,
'E fuesia 'e he mo'óní, 'e he 'uhinga 'o e mo'uí, 'a hono kanongatāmakí,
'Oku ta'engata, ta'eliua, pea laui kuonga.¹*

Mahalo 'e fehu'i 'e ha ni'ihi, "E ma'u 'i fē fa'ahinga mo'oni ko iá, pea te mau fakatokanga'i fēfē ia?" Na'e folofola 'a e 'Eikí 'i ha fakahā na'e fai ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i Ketilani 'i 'Ōhaiō, 'i Mē 1833 'o pehē:

"Ko e mo'óní 'a e 'ilo 'o e ngaahi me'á 'o hangē ko honau anga 'oku 'i aí, pea na'a nau 'i aí, pea te nau hoko ki aí. . . .

"'Oku mei he 'Otuá 'a e Laumālie 'o e mo'óní. . . .

"Pea 'oku 'ikai ma'u 'e ha tangata 'a hono kakatō tuku kehe kapau te ne tauhi 'ene ngaahi fekau.

"Ko ia ia 'oku ne tauhi [e] ngaahi fekau [a e 'Otuá] 'okú ne ma'u 'a e mo'óní mo e māmá, kae 'oua ke

fakanāunau'ia 'i ia 'i he mo'óní peá ne 'ilo 'a e ngaahi me'a kotoa pē."²

Ko ha tala'ofa nāunau'ia mo'oni. "Ko ia 'okú ne tauhi [e] ngaahi fekau [a e 'Otuá] 'okú ne ma'u 'a e mo'óní mo e māmá, kae 'oua ke fakanāunau'ia 'i ia 'i he mo'óní peá ne 'ilo 'a e ngaahi me'a kotoa pē."

'Oku 'ikai ha toe fie ma'u ia kiate koe pe ko au, 'i he kuonga maama ko 'eni kuo fakafoki mai ai e kakato 'o e ongoongolelé, ke tau kei folaua ta'e-mape 'a e ngaahi potutahí pe fononga'ia e ngaahi hala ta'e-faka'ilonga'í 'i he kumia 'o e mo'óní. Kuo 'osi tofa 'e ha Tamai Hēvani 'ofa hotau halá mo 'omi ha fakahinohino ta'e-liua—'a e *talangofuá*. 'Oku tau 'ilo e mo'óní mo e tali ki he'etau ngaahi fehu'i mahu'inga tahá 'i he taimi 'oku tau talangofua ai ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

'Oku tau ako ke talangofua he'etau mo'uí kotoa. 'Oku kamata pē mei he'etau kei ikí, hono fokotu'u 'e kinautolu 'oku nau tokanga'i kitautolú ha fakahinohino mo ha ngaahi tu'utu'uni ke fakapapau'i 'oku tau malu. 'E faingofua ange 'a e mo'uí kiate kitautolu kotoa kapau te tau talangofua kakato ki he ngaahi tu'utu'uni peheé. Neongo ia, ko e tokolahi 'o kitautolu, 'oku tau 'ilo 'i he me'a 'oku tau a'usiá 'a e fakapotopoto 'o e talangofuá.

'I he'eku kei tupu haké, na'e nofo homau fāmilí he fa'ahita'u māfana kotoa pē he kamata'anga 'o Siulaí ki he kamata'anga 'o Sepitemá, 'i homau fale-sino'i 'akau he Pa'ake Vivieni he Tele'a Polovó 'i 'Iutā.

Ko e taha hoku ngaahi kaungāme'a mamae he lolotonga 'o e ngaahi 'aho fiefia he tele'a ko iá ko Teni Lāseni, 'a ia na'e 'i ai mo ha fale-sino'i 'akau honau fāmilí he Pa'ake Vivieni. Na'á ku 'eva holo mo ia 'i he 'aho kotoa pē 'i he palatasi ko 'eni 'o e tamaiki tangatá, 'o taumāta'u he tafenga vai mo e anovai, tānaki makamaka mo ha ngaahi koloa kehe, fononga lalo, kaka mo'unga, pea mo fiefia 'i he miniti 'o e houa takitaha e 'ahó.

Na'á ma fakakaukau mo Teni 'i ha pongipongi 'e taha 'okú ma fie tafuafi 'i he efiaki ko iá fakataha mo homa kaungāme'a kotoa 'i he tele'á. Na'e fie ma'u ke ma faka'ata'atā ha feitu'u

'i ha loto'ata'atā ofi mai 'e lava ke mau fakataha kotoa ki ai. Kuo mōmoa mo pakaka 'a e mohuku ia 'o Suné na'á ne 'u'ufi 'a e feitu'ú, 'o 'ikai fe'unga ai 'a e feitu'ú ki he'ema taumu'á. Na'á ma kamata ke fusi 'a e mohuku loloá, mo palani ke faka'ata'atā ha konga lahi, 'oku fuopotopoto. Na'á ma fusi mo hamu 'aki homa iví kotoa, ka ko e me'a pē ne ma lavá ko ha falukunga vao iiki pē ne fiu ta'aki. Na'á ma 'ilo 'e 'aho kakato 'a e ngāuē ni, ka kuo hōloa homa iví mo 'ema loto vēkevēkē.

Ka ne ha'u ki hoku 'atamai ta'u valú ha me'a ne u pehē ko e founa tonu tahá ia. Na'á ku talange leva kia Teni, "Ko e me'a pē 'oku fie ma'ú, ke ta tutu'i 'a e vao ko 'ení. Ta *tutu'i* pē ha fo'i siakale 'i he vaó!" Na'á ne loto lelei ki ai, pea u lele leva ki homau falé ke 'omi ha ngaahi fo'i masi.

Telia na'a fakakaukau hamou ni'ihina'e fakangofua ke mau faka'aonga'i ha masi 'i he ta'u valu te'eki fakapopotó, 'oku ou fie fakamahino atu na'e ta'ofi au mo Teni ke 'oua na'a faka'aonga'i ia ta'e 'i ai ha taha lahi. Na'e 'osi toutou fakatokanga mai kiate kimaua e ngaahi fakatu'utāmaki 'o e velá. Ka na'á ku 'ilo e feitu'u na'e tuku ai 'e hoku fāmílí 'a e masí, pea na'á ma fie ma'u ke faka'ata'atā 'a loto 'ata'ataá. Na'e 'ikai ha toe ki'i fakakaukau, na'á ku lele ki homau falé 'o to'o mai ha ngaahi fo'i masi, fakapapau'i 'oku 'ikai sio mai ha taha. Na'á ku fufuu'i fakavavevave ia 'i ha taha 'o hoku ngaahi kató.

Peá u tuku'osi mai kia Teni, mo fiefia he kuo 'i hoku kató 'a e me'a ke ne fakalelei'i 'ema palopalemá. 'Oku ou manatu'i ha'aku fakakaukau 'e vela pē 'a e afi 'o ngata 'i he feitu'u ne ma fie ma'ú pea 'e hoko ha mana 'o mate ai pē ia.

Na'á ku kohi'i ha fo'i masi 'i ha fo'i maka pea tutu'i 'o uló 'a e mohuku mōmoa 'o Suné. Na'e puho 'o hangē na'e unu 'i ha penisiní. 'I he kamata'angá, na'á ku fiefia mo Teni 'i he'ema sio ki he pulia 'a e vaó, ka na'e 'ikai hano taimi kuo mahino he 'ikai toe mate 'a e afi ia 'iate ia pē. Na'á ma puputu'u 'i he'ema fakatokanga'i he 'ikai ha me'a te ma toe lava 'o fai ke tāmate'i aí. Na'e kamata ke totolo atu e uló 'i he mohukú ki he tafamo'ungá,

ke uesia 'a e 'ulu painí mo e me'a kotoa pē na'e 'i hono halá.

Ne fāifai, kuo 'ikai ha toe fili ka ko 'ema lele pē 'o ui tokoni. Ne 'ikai hano taimi kuo 'i ai 'a e tangata mo e fefine kotoa pē na'e 'atā 'i he Pa'ake Vivieni 'o nau felēleaki mo ha ngaahi tangai kuo viviku, 'o tā 'a e afi mo feinga ke tāmate'i kinautolu. Hili ha ngaahi houa lahi, kuo tāmate'i 'a e ki'i afi fakamuimuitahá. Kuo fakahaofi 'a e 'ulu paini motu'á, pea pehē ki he ngaahi 'api na'e mei a'u ki ai 'a e afi.

Na'á ku ako mo Teni ha ngaahi lēsoni faingata'a ka na'e mahu'inga 'i he 'aho ko iá—ko e konga lahi ko e mahu'inga 'o e talangofuá.

'Oku 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni mo ha ngaahi lao ke ke tokoni 'i hono fakapapau'i 'oku tau malu fakae'tu'asino. Ko e me'a tatau pē, kuo 'osi 'omi 'e he 'Eikí ha ngaahi fakahinohino mo ha ngaahi fekau ke tokoni 'o fakapapau'i 'oku tau malu fakalaumālie koe'uhí ke tau lava 'o fakahaohao lelei atu 'i he mo'ui fakamatelie mohu fakatu'utāmaki ni 'o foki ai ki he'etau Tamai Hēvaní.

Na'e fakahā mahino ia 'e Samuela 'i he ngaahi senituli kuo hilí ki ha to'u tangata na'e ako'i lahi 'i he feilaulau 'aki e monumanú: "Oku lelei lahi 'a e talangofuá 'i he feilaulau, [pe] ko e fakafanongó 'i he ngako 'o e fanga sipi tangatá."³

'I he kuonga fakakosipelí ni, ne fakahā ai 'e he 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'okú Ne fie ma'u "a e loto mo e 'atamai fie faí; pea 'e kai 'a e ngaahi me'a lelei 'o e fonua ko Saioné 'e he kau loto fie faí mo e kau talangofuá 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení."⁴

Na'e 'ilo 'e he kau palōfita kotoa pē, 'i ono'ahó mo onopōnī, 'oku mahu'inga 'a e talangofuá ki hotau fakamo'uí. Na'e fakahā 'e Nifai, "Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí."⁵ Neongo na'e vaivai e toengá 'i he'enu tuí mo 'enu talangofuá, ka ne 'ikai teitei tōnounou tu'otaha 'a Nifai ke fai e me'a na'e fie ma'u 'e he 'Eikí mei aí. Kuo tāpuekina 'i hono olá ha ngaahi lauito'utangata.

Ko ha fakamatala ongo 'e taha 'o e talangofuá 'a e talanoa 'o 'Ēpalahame

mo 'Aisaké. Mahalo na'e faingata'a fau kia 'Ēpalahame, 'i he'ene talangofua ki he fekau 'a e 'Otuá, ke 'ave hono 'ofa'anga ko 'Aisaké ki he fonua ko Mōlaiá ke 'oatu ia ko ha feilaulau. 'E lava 'apē ke tau fakakaukaua e mafatukituki e loto 'o 'Ēpalahamé he'ene fononga ki he feitu'u ne talá? 'Oku pau na'e kapu hono sinó 'e he loto mamahí mo fakamamahí'i hono 'atamai 'i he'ene ha'i 'a 'Aisake, fakatokoto he funga 'esi feilaulau, pea to'o 'a e helé ke fakapoongi iá. Na'e talangofua ki he fekau 'a e 'Eikí 'i he tui ta'e-ue'ia mo e loto falala ki he 'Eikí. Ko e tu'utu'uní na'e nāunau'ia, pea 'oku pau na'e fakafiefia lahi 'ene hoko maí: "Oua na'a ala ho nimá ki he tamá, pe fai ha me'a kiate ia: he 'oku ou 'ilo 'eni, 'okú ke manavahé ki he 'Otuá, koe'uhí na'e 'ikai te ke ta'ofi ho fohá, ko ho foha pē tahá meiate au."⁶

Na'e 'ahi'ahi'i mo sivi'i 'a 'Ēpalahame, pea 'i he'ene angatonu mo talangofuá, na'e fai ange ai 'e he 'Eikí kiate ia 'a e tala'ofa nāunau'ia ni: "E monū'ia 'i ho hakó 'a e pule'anga kotoa pē 'o māmani; ko e me'a 'i ho'o tuitala ki hoku le'ó."⁷

Neongo 'oku 'ikai fie ma'u kitautolu ke tau fakamo'oni'i 'etau talangofuá 'i ha fa'ahinga founa 'ilonga mo fakaloto-mamahi pehē, ka 'oku toe fie ma'u pē ke tau talangofua.

Na'e fakahā 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita 'i 'Okatopa 1873, "Ko e talangofuá ko e 'uluaki fono ia 'o e langí."⁸

Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli, "Ko e fiefia, nonga, fakalakalaka, tu'umālie 'a e Kāingalotú pea mo e fakamo'ui ta'engata mo hakeaki'i 'o e kaka'i ni 'oku tupu ia 'i he 'a'eva talangofua ki he ngaahi fale'i 'a e . . . 'Otuá."⁹

Ko e talangofuá ko e tefito'i 'ulunganga ia 'o e kau palōfita; kuó ne 'omi ha ivi mo ha 'ilo kiate kinautolu 'i he ngaahi kuongá kotoa. 'Oku mahu'inga ke tau fakatokanga'i foki, 'oku 'i ai 'etau totonu ki he ma'u'anga ivi mo e 'ilo ko 'ení. 'Oku lava ke tau takitaha ma'u ia 'i he 'ahó ni 'i he'etau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

Kuó u 'ilo ha ni'ihina'ituitui tokolahi 'i he ngaahi ta'u kuo maliu atú ne nau mātu'aki angatonu mo



talangofua. Kuo nau tāpuekina mo ue'i fakalaumālie au. Kau vahevahe mu'a mo kimoutolu ha fakamatala 'o ha toko ua fakafo'ituitui pehē.

Ko Uolotā Kolosé ko ha mēmipa mālohi 'o e Siasí, na'e nofo mo hono fāmilí 'i he feitu'u ne 'iloa ko Siamane Hahaké 'i he 'osi e Tau Lahi 'a Māmani Hono II. Neongo 'a e ngaahi faingata'a na'e fehangahangai mo ia 'i he 'ikai ha tau'atāina 'a e feitu'u ko ia 'o e māmaní he taimi ko iá, ka ko Misa Kolosé ko ha tangata na'e 'ofa mo tauhi ki he 'Eikí. Na'á ne fakahoko faivelenga mo kakato 'a e ngāue kotoa pē na'e 'oange ki ai.

Ko e tangata 'e tahá ko Sōane Tenitofa, ko ha tangata Hungali, na'e ului ki he Siasí 'i Siamane pea papitaiso 'i he 1911 'i hono ta'u 17. Na'e 'ikai fu'u fuoloa mei ai kuo foki ki Hungali. 'I he 'osi 'a e Tau Hono Lahi 'a Māmani Hono II, kuo hoko ko ha taha pōpula 'i hono fonua tupu'á, 'i he kolo ko Tipilisení. Na'e toe to'o foki mo e tau'atāina mei he kakai 'o Hungalí.

Na'e vahe kia Misa Uolotā Kolose 'a ia ne 'ikai maheni mo Misa Tenitofá, ke hoko ko e faiako faka'api kia Misa Tenitofa pea ke ne 'a'ahi ma'u pē ki ai. Ne telefoni leva 'a Misa Kolose ki hono hoa faiako faka'apí 'o talaange, "Kuo

vahe mai ke ta 'a'ahi kia Misa Sōane Tenitofa. Te ke 'atā ke ta ō he uiké ni 'o 'a'ahi ki ai mo 'oange e pōpoaki 'o e ongoongoleleí?" Peá ne toe tānaki atu, "Oku nofo 'a Misa Tenitofa 'i Hungali."

Ne 'ohovale hono hoá 'o pehē ange, "Te ta mavahe 'a fē?"

Ne tali mai 'e Misa Kolose, "A pongipongi."

Ne 'eke ange 'e hono hoá, "Te ta foki mai 'afē?"

Ne tali ange leva 'a Misa Kolose, "Ō, mahalo 'i ha uike 'e taha—kapau te ta toe a'u mai."

Ne mavahe leva e ongo hoa faiako faka'apí ke 'a'ahi kia Misa Tenitofa, 'o



fononga lēlue mo hekae pasi mei he feitu'u fakatokelau hahake 'o Siamané ki Tipiliseni 'i Hungali—ko ha fononga lōloa. Ne te'eki 'i ai ha faiako faka'api 'a Misa Tenitofa talu mei he kimu'a he taú. Ka, 'i he'ene vakai atu ko 'eni ki he ongo tamaio'eiki 'a e 'Eikí, na'á ne fōngia 'i he fakafeta 'i 'i he'ena ō maí. 'I he kamata'angá, na'e 'ikai fie lulululu mo kinaua. Ka na'e 'alu ia ki hono loki mohé 'o to'o mai mei ha ki'i kapineti ha puha na'e 'i ai 'ene vahehongofulú, kuo lauta'u 'ene tauhí. Na'á ne 'oange leva 'a e vahehongofulú ki he'ene ongo faiako faka'apí mo pehē ange, "Kuó u totongi kakato 'eku vahehongofulú ki he 'Eikí. 'Oku ou ongo'i taau he *taimí ni* ke lulululu mo e ongo tamaio'eiki 'a e 'Eikí!" Na'e fakamatala mai kiate au 'e Misa Kolose na'e 'ikai ha lea ke fakamatala 'i'aki e ongo kiate ia 'ene fakakaukau ki ha taha faivelenga, kuo ta'u lahi 'a e 'ikai fetu'utaki mo e Siasí, kae kei talangofua mo to'o ma'u ai pē 'a e peseti 'e 10 mei he'ene ki'i pa'anga hū maí ke totongi 'aki 'ene vahehongofulú. Na'á ne to'o ia neongo na'e 'ikai ke ne 'ilo pe ko e fē ha taimi te ne toe ma'u ai ha faingamālie ke totongi ia.

Ne si'i mālōlō 'a Misa Kolose 'i he ta'u 'e hiva kuo hilí 'i hono ta'u 94. Na'e ngāue faivelenga mo talangofua 'i he'ene mo'uí kotoa peá ne hoko ko ha takia ma kiate au kinautolu kotoa ne nau 'ilo iá. Ko e taimi na'e kole ai ke ne fai e ngaahi ngāue, na'e 'ikai ke ne teitei fehu'ia, 'ikai teitei lāunga, pea 'ikai teitei kumi 'uhinga.

Kāinga, ko e sivi lahi taha 'o e mo'ui ní ko e talangofuá. Na'e folofola 'a e 'Eikí, "Pea te tau sivi 'i 'a kinautolu 'i he me'á ni, ke vakai pe te nau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e fekau 'e he 'Eiki ko honau 'Otuá kiate kinautolú."¹⁰

Na'e fakahā 'e he Fakamo'uí: "He ko kinautolu kotoa pē 'oku fie ma'u ha tāpuaki mei hoku nimá, te nau tauhi 'a e fono 'a ia na'e fokotu'u ki he tāpuaki ko iá, pea mo hono ngaahi tu'unga 'o iá, 'o hangē ko ia na'e fokotu'u 'i he te'eki ai ke 'ai 'a e tu'unga 'o e māmāni."¹¹

'Oku 'ikai ha fa'ifa'itaki'anga ma'ongo'onga ange 'i he fa'ifa'itaki'anga hotau Fakamo'uí. Na'e pehē 'e Paula kau kiate Ia:

"Neongo ko e 'Aló Ia, ka na'e akonekina ia ke talangofua 'e he ngaahi me'a na'á Ne kātaki'í;

"Pea kuo fakahaohao ia, peá ne hoko ko e tupu'anga 'o e mo'ui ta'engatá kiate kinautolu kotoa pē 'oku talangofua kiate iá."¹²

Na'e fakahaa 'i 'e he Fakamo'uí 'a e 'ofa mo'oni ki he 'Otuá 'aki 'Ene mo'ui haohao, fakahoko e misiona toputapu na'e 'A'aná. Na'e 'ikai fie-mā'olunga. 'ikai 'ulupupula 'o hikisia. Na'e mateaki. Na'e loto fakatōkilalo ma'u ai pē. Loto fakamātoato ma'u ai pē. Mo talangofua ma'u ai pē.

Neongo na'e 'ahi'ahi'i Ia 'e he pule 'o e kākāá, 'a ia ko e tēvoló, neongo na'e fakavaivai'i 'e he 'aukai 'i he 'aho mo e pō 'e 40 pea fiekaia, ka ko e taimi na'e fai ai 'e he tokotaha koví

'a e ngaahi fokotu'u matamatalelei mo fakatauele tahá, na'e tā 'e Sisū ma'atautolu ha sīpinga fakalangi 'o e talangofuá 'aki 'ene fakafisi ke toe afe mei he me'a na'á ne 'ilo na'e totonú.¹³

Ko e taimi na'e fehangahangai ai mo e mamahi 'i Ketisemaní, 'a ia na'á ne kātekina ai 'a e mamahí pea "ko 'Ene tauta'á ko e ta'ata'a na'e tō 'i he tulutā lalahi ki he kelekelé,"¹⁴ na'á Ne fakafōtunga 'a e 'Alo talangofuá 'aki 'ene pehē, "E Tamai, kapau ko ho finangaló, 'ave 'a e ipú ni 'iate au: kae 'oua na'a fai hoku lotó, ka ko e finangalo 'o'ou."¹⁵

Hangē ko hono fakahinohino 'e he Fakamo'uí 'a 'Ene Kau 'Uluaki 'Aposetoló, 'oku pehē 'Ene fakahinohino 'i koe mo aú: "Muimui koe 'iate au."¹⁶ 'Oku tau loto fiemālie nai ke talangofua?

Ko e 'ilo 'oku tau kumiá, ko e ngaahi tali 'oku tau faka'amuá, pea mo e ivi 'oku tau fie ma'u he 'ahó ni ke feau 'aki e ngaahi faingata'a 'o e māmāni fihitu'u mo fa'aliliuá, 'e 'atautolu ia 'i he taimi te tau loto fiemālie ai ke talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí. Te u toe lau mei he ngaahi folofola 'a e 'Eikí: "Ko ia ia 'okú ne tauhi e ngaahi fekau ['a e 'Otuá] 'okú ne ma'u 'a e mo'oni mo e māmá, kae 'oua ke fakanāunau 'ia 'i ia 'i he mo'oni peá ne 'ilo 'i 'a e me'a kotoa pē."¹⁷

'Oku ou lotua 'i he loto fakatōkilalo ke tāpuekina kitautolu 'aki 'a e ngaahi pale lelei kuo tala'ofa ki he talangofuá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, ko hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. "Ko e Faitotonu 'o Faka-'Otuá?" *Ngaahi Himi*, fika 169.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:24, 26–28.
3. 1 Samuela 15:22.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:34.
5. 1 Nifai 3:7.
6. Sēnesi 22:12.
7. Sēnesi 22:18.
8. Joseph F. Smith, "Discourse," *Deseret News*, Nov. 12, 1873, 644.
9. Gordon B. Hinckley, "If Ye Be Willing and Obedient," *Ensign*, Dec. 1971, 125.
10. 'Ēpalahame 3:25.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:5.
12. Hepelú 5:8–9.
13. Vakai, Mātiu 4:1–11.
14. Luke 22:44.
15. Luke 22:42.
16. Sione 21:22.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:28.



Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

“Eiki, 'Oku ou Tui”

Fakahaa 'i totonu ho'o ngaahi fehu 'i mo e hoha'á kae tomu 'a tafunaki e kahi 'i tui 'okú ke ma'ú, he 'oku malava 'a e me'a kotoa pē 'e kinautolu 'oku tui.

Na'e hā'ele mai 'a Sisū 'i ha me'a 'e taha ki ha kulupu na'a nau fakakikihi lahi mo 'Ene kau ākongá. 'I hono 'eke 'e he Fakamo'uí e tupu'anga 'o 'enau fakakikihi, na'e tu'u mai e tamaí 'a ha ki'i tamasi'í na'e puke 'o ne talaange na'e kole ki he kau ākongá 'a Sisū ke tāpuaki 'i hono fohá, ka na'e 'ikai ke nau lava 'o fai ia. 'I he kei fengai'itaki e nifo 'o e ki'i tamasi'í, koa mo hono ngutu, 'o tō ki he kekelé 'i mu'a 'iate kinautolu, na'e kole ai 'a e tamaí kia Sisū 'i ha le'o na'e 'ikai ha toe fakatu'amelie:

Na'á ne pehē, “Kapau te ke fa'a fai ha me'a, ke ke 'alo'ofa kiate kinautolu, 'o tokoni 'i 'a kinautolu.

“Pea pehē ange 'e Sisū kiate ia, Kapau 'okú ke fa'a tui, 'oku fa'a fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate ia 'oku tui.

“Pea tangi lo'imata leva 'a e tamaí 'a e tamasi'í, 'o ne pehē, 'Eiki, 'oku ou tui; ke ke tokoni 'i au telia 'eku ta'e-tui.”¹

Ko e kamata'anga 'o e loto fakapapau 'a e tangatá ni, 'o fakatatau mo 'ene fakamatalá, na'e fakangatangata. Ka na'á ne ma'u ha holi mo'oni, mo vivili koe'uhí ko hono fohá. 'Oku talamai kiate kitautolu 'oku fe'unga pē ia ke kamata 'aki. 'Oku pehē 'e 'Alamā, “Kapau. . . 'oku 'ikai te mou lava 'o

fai ha me'a lahi ange 'i he holi pē ke tui, tuku 'a e holi ni ke ngāue 'iate kimoutolu, kae 'oua ke mou tui.”² 'I he 'ikai ha toe amanakí, 'oku fakahaa 'i 'e he tamaí ni 'a e tui 'okú ne ma'ú pea kole ai ki he Fakamo'uí 'o e māmaní, “Kapau te ke fa'a fai ha me'a, ke ke 'alo'ofa kiate kinautolu, 'o tokoni 'i 'a kinautolu.”³ 'Oku 'ikai ke u fa'a lava 'o lau 'eni ta'e-tangi. 'Oku 'i ai ha 'uhinga pau ki hono faka'aonga 'i 'o e tu'unga tokolahi 'o e taki-nauna kinautolú. Ko hono mo'oni 'oku pehē 'e he tangatá: “Oku kole homau fāmilí kotoa. 'Oku 'ikai toe ngata 'emau faingata 'a 'iá. Kuo mau ongosia. Kuo tō homa fohá ki he

vaí. 'Okú ne tō ki he afi. 'Okú ne 'i ha tu'unga fakatu'utamaki ma'u pē, pea 'oku mau tailiili ma'u pē. 'Oku 'ikai te mau toe 'ilo pe ko e hā e me'a 'e faí. Te ke lava nai 'o tokoni 'i kinautolu? Te mau fakahounga 'i ha me'a pē—ha kongá pē 'o ha tāpuaki, ha kahi 'i amanaki, ke ki 'i fakama'ama'a pē kavenga 'oku fuesia 'e he fa'ē 'a e tamasi'í ni he 'aho kotoa 'ene mo'uí.

Na'e lea 'a e tamaí, “Kapau te ke fa'a fai ha me'a,” pea folofola kiate ia 'a e 'Eiki, “Kapau 'okú ke fa'a tui”⁴

'Oku pehē 'e he folofolá ne fai “levá,”—'ikai māmālie pe fakaveiveiua pe ta'e-falala ka na'e kalanga “leva”—e tamaí 'i he'ene mamahi fakaemātu'á, “Eiki, 'oku ou tui; ke ke tokoni 'i au telia 'eku ta'etuí.” Ko e tali ki he tui fo'ou mo fakakonga ko 'ení, ko hono fakamo'ui 'e Sisū e tamasi'í, 'o fokotu'ua ia mei he mei maté 'o hangē ko hono fakamatala 'i 'e Ma'ake e me'a ko 'eni ne hokó.⁵

'I he puipuitu'a 'o e fakamatala fakafolofola ongo ko 'ení, 'oku ou fie lea hangatonu ai ki he kakai kei talavou 'o e Siasí—'oku kei ta'u si'i pe toki mēmipa fo'ou pe kei fo'ou 'i he tui. Ko e hā pē ha tūkungá, ka 'oku totonu ke tau meimei kau kotoa ai.

Ko e fakakaukau 'uluaki fekau'aki mo e fakamatala ko 'ení, ko e taimi na'e fehanganagai ai mo e pole 'o e tui, na'e 'uluaki fakamamafa 'i 'e he tamaí hono mālohí hili ia peá ne toki tali e fakangatangata pē me'a 'okú ne lavá. 'Oku pau pea 'ikai momou 'ene 'uluaki leá: “Eiki, 'oku ou tui.” Te u pehē ki he taha kotoa 'oku fie ma'u ha tui lahi angé, manatu 'i e tangata ko





‘ení! ‘I he momeniti ‘o e ilifía, veiveiua pe taimi faingata’á, tu’u ma’u he tui kuó ke ‘osi ma’ú, tatau ai pē kapau ko e tui ko iá ‘oku si’isi’i. ‘I he tupulaki ko ia kuo pau ke tau foua kotoa ‘i he mo’ui fakamatelié, kuo pau ke tau foua ha me’a ‘oku tatau fakalaumālie mo e faingata’a’ia ‘a e ki’i tamasi’i ko ‘ení pe ko e holiholi-vale ‘a e mātu’a ko ‘ení. ‘I he hoko mai ‘a e ngaahi taimi peheé pea hoko mo e palopalemá, pea ‘ikai ma’u vave hano fakalelei’i, *pikitai ki he me’a kuó ke ‘osi iló pea tu’u ma’u kae ‘oua kuo ma’u ha ‘ilo lahi ange*. Na’e folofola ‘a Sīsū fekau’aki mo e mana ko ‘ení, “Kapau ‘e [‘i] ai ho’omou tuí ‘o hangē ko e fo’i tenga’i mūsítá, te mou pehē ki he mo’ungá ni, Hiki ‘i heni ki he potú na; pea ‘e hiki ia; pea ‘e ‘ikai ha me’a ‘e taha ‘e ta’e fa’a fai ‘e kimoutolu.”⁶ ‘Oku ‘ikai mahu’inga ‘a e lahi ‘o ho’o tuí pe tu’unga ‘o ho’o ‘iló—ka ko e angatonu ko ē ‘okú ke fakahaa’i ki he tui ‘okú ke ma’ú mo e mo’oni kuó ke ‘osi ‘iló.

Ko e fakakaukau hono uá ko hano fulihi pē ‘o e ‘uluakí. Ko e taimi ‘oku hoko ai e palopalemá pea mo e ngaahi fehu’í, ‘oua e kamata ho’o feinga ki he tuí ‘aki ha’o fakalau ‘a e lahi ‘o e me’a ‘oku ‘ikai ke ke ma’ú, ‘o hangē leva ia ‘okú ke kamata ‘aki ho’o “ta’e-tuí.” ‘Oku hangē ia ha feinga ke pitoi ha pīpī ‘i hono ngutu! Tuku mu’a ke u fakamahino atu ‘eni: ‘Oku ‘ikai ko ‘eku kole atú ke mou fakangalingali ‘i ha tui ‘oku ‘ikai ke mou ma’u. Ko ‘eku kole atú ke mou tu’u ma’u he tui ‘oku mou ‘osi ma’ú. ‘Oku tau ‘ai

he taimi ‘e ni’ihi ke hangē tokua ko hono fakahaa’i mo’oni ‘o e veiveiua ko hano fakahaa’i mā’olunga ange ia ‘o e to’a faka’ulungāngá kae ‘ikai ko hano fakahaa’i totonu ‘o e tuí. ‘Oku ‘ikai! Ko ia, tau manatu’i kotoa mu’a ‘a e pōpoaki mahino he fakamatala fakafolofola ko ‘ení: Lea totonu ‘aki ho’o ngaahi fehu’í; ‘oku lahi fau ia ‘i he mo’uí ‘i ha ngaahi kaveinga kehekehe. Ka, kapau ‘okú ke loto mo ho fāmílí ke fakamo’ui kimoutolu, ‘oua na’a tuku e veiveiua ko iá ke ne ta’ofi hono fakahoko ‘e he tuí ‘a e maná.

‘Ikai ngata aí, ‘oku lahi ange ho’o tuí ‘i he me’a ‘okú ke fakakaukau ki aí koe’uhí ko e me’a ‘oku ui ‘e he Tohi ‘a Molomoná “ko e lahi ‘o e ngaahi fakamo’oni.”⁷ Na’e folofola ‘a Sīsū, “Te mou ‘ilo ‘a kinautolu ‘i honau ngaahi fuá,”⁸ pea ko e ola hono mo’ui ‘aki e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongo-ongolelei’i ‘oku hāsino ia ‘i he mo’ui ‘a e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i he potu kotoa pē. Hangē ko e lea ‘a Pita mo Sione ki he kakai he kuonga mu’á, ‘oku ou pehē he ‘ahó ni, “Oku ‘ikai te ma fa’a ta’ofi ‘ema lea ‘aki pē ‘a e ngaahi me’a kuó ma mamata mo fanongo ki aí,” pea ko e me’a kuo tau mamata mo fanongo ki aí “ko ha mana ‘ilonga kuo fakahoko” ‘i he mo’ui ‘a e kau mēmipa ‘e lauimiliona ‘o e Siasi ko ‘ení. He ‘ikai lava ‘o faka’ikai’i ia.”⁹

Kāinga, ko ha ngāue fakalangi ‘eni ‘oku lolotonga faí pea ‘oku hāsino ‘a e ngaahi tāpuakí ‘i he tapa kotoa, pea kātaki ‘oua te ke hoha’a kapau

‘e hoko ha ngaahi palopalema mei he taimi ki he taimi, ‘e fie ma’u ke vakai’i, mahino, pea fakalelei’i. ‘Oku nau hoko pea kuo pau pē ia. *The Siasi ni, ‘e mahu’inga ange ma’u pē e me’a ‘oku tau ‘iló he me’a ‘oku ‘ikai ke tau ‘iló. Manatu’i, ‘oku ‘a’eva ‘a e taha kotoa he māmaní ‘i he tui.*

Ko ia, mou anga’ofa fekau’aki mo e vaivai ‘o e tangatá—‘a homou ngaahi vaivai pea pehē foki mo kinautolu ‘oku ngāue fakataha mo koe ‘i ha Siasi ‘oku fakahoko ‘e ha kau ngāue tokoni ko ha kau tangata mo ha kau fafine fakamatelie. Na’e ngāue ‘a e ‘Otuá mo ha kakai ta’ehaohaoa, talu mei he kamata’anga ‘o taimí, tuku kehe pē Hono ‘Alo haohaoa ‘e Taha na’e Faka-tupú. ‘Oku pau ko ha me’a mātu’aki fakakina kiate Ia, ka ‘oku ngāue ki ai. ‘Oku tonu ke pehē mo kinautolu. Ko e taimi te ke fakatokanga’i ai ha tōnounou, manatu’i ‘oku ‘ikai ko e fakalangi ‘o e ngāue ‘oku fakangatangata. Hangē ko e fokotu’u ‘e ha taha fatutohi ‘iloa: ko e taimi ‘e hake ai ki tu’a e fonu mahutafeá, ‘oku ‘ikai ko e fo’ui ia ‘o e loló ‘ene mahua ki tu’á ka ko e ipú he ‘oku fakangatangata pē lahi ‘o e me’a ‘okú ne lava ‘o tākakí.¹⁰ Ko kitaua e ngaahi ipu fakangatangata ko iá, ko ia, ‘ai ke mou fa’a kātaki mo anga’ofa mo fa’a fakamolemole.

Fakakaukau faka’osi: ka hoko ‘a e veiveiua pe faingata’á, ‘oua na’a manavasi’i ke kole tokoni. Kapau ‘oku tau fie ma’u ia ‘i he loto fakatōkilalo mo mo’oni ‘o hangē ko e tamai ko ‘ení, te tau lava ‘o ma’u ia. ‘Oku fakamatala’i ‘e he folofolá ‘a e holi fakamātoato ko ‘ení ko e “loto mo’oni,” ‘aki ‘a e “loto fakamātoato mo’oni, ‘o ‘ikai fai ‘i he mālualoí pe ha fakakākā ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá.”¹¹ ‘Oku ou fakamo’oni ko e tali ki he fa’ahinga kole *peheé*, ‘e ‘omi ma’u pē ‘e he ‘Otuá ha tokoni mei he ongo tafa’aki ‘o e veilí ke fakamālohia ‘etau tuí.

Na’á ku pehē ko ‘eku lea ki he to’u kei talavou. ‘Oku kei pehē pē. Ne lea momou mai ha ki’i tamasi’i ta’u 14 kiate au, “Eletā Hōlani, he ‘ikai ke u lava au ‘o pehē ‘oku mo’oni e Siasi, ka ‘oku ou tui pē ki ai.” Na’á ku fa’ofua ‘o kuku e ki’i tamasi’i kae ‘oua kuo mei tu’u ‘ene mānavá. Na’á ku talaange ki

ai e mālohi kotoa hoku lotó ko e *tui* ko ha fo'i lea mahu'inga, pea ko ha ngāue ia 'oku mahu'inga ange, pea 'oku 'ikai fie ma'u ke teitei kole fakamolemole ia he'ene "tui 'ata'atā peé." Na'á ku talaange ki ai na'e folofola tonu 'a Kalaisí, "Oua te ke manavahē, ka ke tui pē,"¹² ko ha kupu'i lea ia na'á ne 'ave 'a e talavou ko Kōtoni B. Hingikelí ki he mala'e 'o e ngāue fakafaifekaú.¹³ Na'á ku talaange ki he ki'i tamasi'i ko 'ení ko e tuí ko e 'uluaki sitepu ma'u pē ia ki he 'ilo'i fakapapaú pea mo e ngaahi tefito 'o 'etau tuí, he 'okú ne toe fakaongo mai 'a e kupu'i lea, "Oku mau tuí."¹⁴ Pea na'á ku talaange 'eku laukau 'aki ia 'i he'ene feinga fakamātoatō.

'I he faingamālie kuó u ma'u he meimei ta'u ko 'ení 'e 60 talu mei he'eku hoko ko ha talavou ta'u 14 ne fo'ofou'ene tuí, 'oku ou fakahā ai ha ngaahi me'a kuó u 'ilo he taimí ni.

'Oku ou 'ilo ko e 'Otuá ko 'etau Tamai Hēvani 'ofa mo fa'a fakamolemole Ia 'i he taimi kotoa pē mo e fononga'anga kotoa pē pea mo e tūkunga kotoa pē. 'Oku ou 'ilo ko Sisuú ko Hono 'Alo haohaoa pē Ia 'e tahá, na'á Ne foaki anga'ofa 'Ene mo'uí he ko e finangalo ia 'o e Tamai mo e 'Aló fakatou'osi ke huhu'i 'a kitautolu kotoa 'oku 'ikai haohaoá. 'Oku ou 'ilo na'á Ne toe tu'u mei he maté 'o toe mo'uí, te tau toe tu'u foki mo kitautolu tu'unga He'ene fakahoko iá. 'Oku ou 'ilo ko Siosefa Sāmitá, 'a ia na'á ne fakahaa'i 'a e 'ikai ke ne haohaoá,¹⁵ ko e me'angāue ia ne fili 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá ke fakafoki mai ai 'a e ongoongolelei ta'engatá ki māmani. Pea 'oku ou 'ilo 'i he'ene fai iá—tautaufefito ki hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná—kuó ne ako'i lahi ange ai au ki he 'ofa 'a e 'Otuá, ki he fakalangi 'o Kalaisí, mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'o laka ia 'i ha

toe palōfita kuó u laukonga 'o kau ki ai, 'ilo'i, pe fanongo ki ai 'i he mo'ui fekumí ni. 'Oku ou 'ilo ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, 'a ia 'oku fakaofi atu ke kakato e ta'u 'e 50 'o e lí'oa mo e fiefia 'i hono fakanofa ia ko ha 'Apo-setoló, ko e tokotaha totonu ia 'oku 'i ai e mafai fakapalōfita he 'ahó ni. Kuo tau toe mamata he konifelenisí ni ki he 'iate ia e mafai ko iá. 'Oku ou 'ilo'i ko e kau tangata kehe 'e toko 14 ne mou poupou'i ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahaá, 'oku nau poupou'i ia 'aki honau nimá, lotó, mo e ngaahi kī fakae'apose-tolo 'oku nau ma'ú.

'Oku ou fakapapaú i atu e ngaahi me'a ni kiate kimoutolu 'o hangē ko ia ne lau 'e Pita ko e "lea mo'oni lahi 'o e kikité."¹⁶ Kiate au, ko e me'a na'e hoko ko ha kihi'i tenga'i 'akau 'o e tuí, kuo tupu ia ko ha fu'u 'akau 'o e mo'uí, ko ia, kapau 'e sivi'i ho'o tuí 'i he taimí ni pe 'i ha toe kuonga, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou falala ki he me'a na'e hoko ki he'eku tuí. 'Oku ou 'ilo ko e ngāue ni ko e mo'oni tofu pē ia 'a e 'Otuá pea 'e fakatu'utāmaki kiate kitautolu kapau te tau tuku 'a e veiveiuá pe fanga tēvoló ke nau afe'i kitautolu mei hono halá. Ma'u e 'amanaki leleí. Hoko atu e fonongá. Fakahaa'i totonu ho'o ngaahi fehu'í mo e hoha'á, kae tomu'a tafunaki ma'u pē e kihi'i tui 'okú ke ma'ú, he 'oku malava 'a e me'a kotoa pē 'e kinautolu 'oku tuí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ma'ake 9:22–24; toe vakai, veesi 14–21.
2. 'Alamā 32:27; ko e tñaki atu hono fakamamafa'i.
3. Ma'ake 9:22; ko e tñaki atu hono fakamamafa'i.
4. Ma'ake 9:22, 23; ko e tñaki atu hono fakamamafa'i.
5. Vakai, Ma'ake 9:24–27.
6. Mätü 17:20.
7. Hilamani 5:50.
8. Mätü 7:16.
9. Vakai, Ngāue 4:16, 20.
10. To'o mei he Alfred Edersheim, *The Life and Times of Jesus the Messiah*, 2 vols. (1883), 2:108.
11. 2 Nifai 31:13.
12. Ma'ake 5:36.
13. Vakai, Gordon B. Hinckley, 'i he Conference Report, Oct. 1969, 114.
14. Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:1–13.
15. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 602–03.
16. 2 Pita 1:19.





Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Kau Muimui 'o Kalaisí

Ko e muimui kia Kalaisí, 'oku 'ikai ko ha me'a ia 'oku 'ai'ainoa'ia pe tātātaha pē, ka ko ha tukupā hokohoko mo ha tō'onga mo'ui 'oku fai ma'u pē pea 'i he feitu'u kotoa pē.

Na'e hiva'i 'e he Kuaea Tāpane-kalé he pongipongí ni ha taha 'o 'etau himi manakoa tahá, 'oku kamata 'aki e ngaahi leá ni:

*[Na'e folofola e Fakamo'uí,
"Ha'u 'o muimui 'iate au."
Tau molomolomuiva'e 'iate ia,
Ko e me'a pē ia te tau taha aí
Ko e 'ofa 'a e 'Alo pē taha 'o e
'Otuá na'e fakatupú.]¹*

Na'e fakatupu e ngaahi leá ni 'e ha fakaafe 'a e Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá (vakai, Mātiu 4:19), pea na'e fa'u ia 'e Sione Nīkolosoni ko ha tangata papi ului Sikotilani. Hangē pē ko e tokolahi 'o hotau kau taki he kamata'anga e hisitōlia 'o e Siasí, na'e 'ikai fu'u lelei 'ene akó ka na'á ne 'ofa mo'oni 'i hotau Fakamo'uí mo e palani 'o e fakamo'uí.²

Kuo tokoni kotoa e ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisí ni ke tau molomolomuiva'e ai 'i hotau Fakamo'uí, he 'oku hanga 'e He'ene sīpingá mo e akonakí 'o tofa mai e hala ki he tokotaha muimui kotoa pē 'o Sīsū Kalaisí.

'Oku tatau pē e kāingalotu 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni- 'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo e kau Kalisitiane kehe kotoa, 'i he ako ki he mo'ui 'a hotau Fakamo'uí 'oku

fakamatala'i 'e he ngaahi tohi 'a Mātiu, Ma'ake, Luke mo Sione 'i he Fuakava Fo'ou. Te u fakamanatu ha ngaahi sīpinga mo e akonaki 'oku 'i he ngaahi tohi ko 'eni 'e fā 'o e Tohi Tapu Mā'oni'oni mo fakaafe'i ke tau takitaha fakakaukau ki he founa 'oku hanga ai 'e Hono Siasi kuo toe fakafoki maí 'o fakafe'unga'i kitautolu ke tau hoko ko ha kau muimui 'o Kalaisí.

Na'e ako'i 'e Sīsū 'oku fie ma'u e papitaisó kae toki hū ki he pule'anga 'o e 'Otuá (vakai, Sione 3:5). Ne kamata 'Ene ngāue 'aki hono papitaiso Iá (vakai, Ma'ake 1:9), pea na'á Ne hanga mo Hono kau muimui 'o papitaiso mo ha ni'ihī kehe (vakai, Sione 3:22–26). 'Oku tau fai pē 'a e me'a tatau.

Na'e kamata 'e Sīsū 'Ene malangá 'aki hano fakaafe'i 'Ene kau fanongó ke



nau fakatomala (vakai, Mātiu 4:17). Ko e pōpoaki pē ia 'oku kei fakahoko atu He'ene kau tamaio'eikí ki he māmaní.

Na'e 'omi 'e Sīsū ha ngaahi fekau lolotonga 'Ene ngāue he māmaní. Na'á Ne ako'i, "Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi fekaú" (Sione 14:15; toe vakai ki he veesi 21, 23). Na'á Ne fakapapau'i ki Hono kau muimui 'e fie ma'u 'i hono tauhi 'Ene ngaahi fekaú ke nau tuku e me'a na'á Ne ui "ko ia 'oku lelei lahi ki he kakaí" (Luke 16:15) mo e "talatupu'a 'a e tangatá" (Ma'ake 7:8; toe vakai ki he veesi 13). Na'á Ne toe fakatokanga mai: "Ka ne 'o māmani 'a kimoutolu, 'e 'ofa 'a māmani 'i he me'a 'a'aná: ka koe'uhí 'oku 'ikai 'o māmani 'a kimoutolu, ka kuó u fili 'a kimoutolu mei māmani, ko ia 'oku fehi'a ai 'a māmani kiate kimoutolu" (Sione 15:19). Pea hangē ko hono fakamatala'i kimui 'e he 'Aposetolo ko Pitá, ko e kau muimui 'o Sīsú ["ko ha kakai makehe"] (1 Pita 2:9).

'Oku mahino ki he Kāingalotú 'oku 'ikai totonu ke "'o māmani" 'a kitautolu, pe pikitai ki he "talatupu'a 'a e tangatá," kae hangē pē ko e kau muimui kehe 'o Kalaisí, 'oku tau 'ilo he taimi 'e ni'ihī 'oku faingatá'a ke fakamavahe'i kitautolu mei he māmaní mo hono ngaahi talatupu'á. 'Oku 'i ai ha kakai 'e ni'ihī 'oku nau mo'ui 'o fakatatau mo e founa 'a e māmaní, koe'uhí he 'oku nau hangē ko e folofola 'a Sīsū ki ha ni'ihī na'á Ne ako'i, 'oku "lahi 'enau manako ki he fakamālō 'a e tangatá [o laka ange ia] 'i he fakamālō 'a e 'Otuá" (Sione 12:43). 'Oku fu'u lahi mo pelepelengesi ke hiki atu heni e ngaahi me'a te ne maumau'i e muimui kia Kalaisí. 'Oku kau kotoa ai e ngaahi me'a 'oku fai 'e he māmaní hangē ko e lea'aki e me'a 'oku ongo tonu fakapolitikalé, tōtu'a e valá mo e teuteú pea a'u ki hono liliu e ngaahi tefito'i me'a mahu'inga hangē ko e natula ta'engata mo e fatongia 'o e fāmilí.

Na'e 'ikai fakataumu'a e ngaahi akonaki ia 'a Sīsú ke pehē ko ha fakakaukau pē. Na'e fakataumu'a ma'u pē ia ke faka'aonga'i. Na'e ako'i 'e Sīsū, "Ko ia 'okú ne fanongo ki he'eku talá ni, pea fai ki aí, te u fakatatau ia ki [ha] tangata pote" (Mātiu 7:24; toe vakai Luke 11:28) pea "'Oku monū ia

‘a e tamaio‘eiki ko iá, ‘o ka ha‘u ‘a
‘ene ‘eikí ‘o ‘ilo ia ‘okú ne fai pehē”
(Mātiu 24:46). ‘Oku tau hiva‘i ha himi
manakoa ‘e taha:

*[Te u ako ke ‘ofa he Fakamo‘uí,
‘A‘eva he hala kuó ke fakahā maí, . . .
Te u ako ke ‘ofa he Fakamo‘uí—
‘Eiki, te u muimui ‘iate koe].³*

Pea hangē ko e akonaki ‘a Sisuú, ko
kinautolu ‘oku ‘ofa ‘iate Iá te nau tauhi
‘Ene ngaahi fekaú. Te nau talangofua
‘o hangē ko hono ako‘i ‘e Palesiteni
Monisoni he pongipongi ní. Ko e mui-
mui kia Kalaisí, ‘oku ‘ikai ko ha me‘a ia
‘oku ‘ai‘ainoa‘ia pe tātātaha pē, ka ko
ha tukupā hokohoko mo ha tō‘onga
mo‘ui ‘oku fai ma‘u pē pea ‘i he feitu‘u
kotoa pē. Na‘e ako‘i ‘e he Fakamo‘uí
e tefito‘i mo‘oni ko ‘ení mo e founa
ke tau fakamanatua mo fakamālohia ai
kitautolu ‘i he‘etau muimui ki áí, ‘aki
‘Ene fakahoko e ouau ‘o e sākalamē-
nití (pe uouangataha ‘o hangē ko hono
ui ‘e ha ní‘ihi kehé). ‘Oku tau ‘ilo mei
he fakahā fakaeonopōnī na‘á Ne fe-
kau‘i Hono kau muimui ke nau to‘o e
ongō fakataipé ko ha fakamanatu kiate
Ia (vakai, Liliu Siosefa Sāmita, Mātiu
26:22 [‘i he Mātiu 26:26, footnote c],
24 [‘i he Bible appendix]; Liliu Siosefa
Sāmita, Mā‘ake 14:21–24 [‘i he Bible
appendix]). ‘Oku muimui e kāinga-
lotu ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau
Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní
ki he fekau ko iá he uike takitaha ‘aki
‘etau ō ki he lotú ‘o ma‘u ai e maá mo
e vaí pea fuakava te tau manatu‘i ma‘u
pē Ia mo tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.

Na‘e ako‘i ‘e Sīsū ‘oku “[totonu] ke
lotu ma‘u ai pē ‘a e kakaí” (Luke 18:1).
Na‘á Ne toe tā foki mo e sīpinga ko iá,
‘o hangē ko e taimi na‘á Ne “lotu ai pē
ia ki he ‘Otuá ‘i he poó ‘o ‘ahó” (Luke
6:12) kimu‘a peá Ne toki uiui‘i ‘Ene
kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā
Uá. ‘Oku tau hangē pē ko e kau Kalisi-
tiane kehé ‘o tau lotu ‘i he‘etau ngaahi
fakataha‘anga lotú kotoa. ‘Oku tau toe
lotua foki ha tataki, pea tau ako‘i ‘oku
totonu ke tau lotu fakatāutaha ma‘u pē
mo tū‘ulutui faka‘aho ‘o lotu fakafāmi-
li. ‘Oku tau lotu ki he‘etau Tamai Hēvaní
‘o hangē ko Sisuú, pea ‘oku tau fai ia ‘i
he huafa ‘o Sīsū Kalaisi.



Na‘e ui ‘e he Fakamo‘uí e kau
‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá
ke tokoni ki Hono Siasi pea foaki kiate
kinautolu ‘a e kī mo e mafai ke hoko
atu ‘Ene ngāué hili ‘Ene pekiá (vakai,
Mātiu 16:18–19; Ma‘ake 3:14–15; 6:7;
Luke 6:13). ‘Oku muimui e Siasi ‘o
Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he
Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, ‘a e Siasi ‘o
Sīsū Kalaisi ne toe fakafoki maí, ki he
sīpinga ko ‘eni ‘i hono fokotu‘utu‘u
mo hono foaki ‘o e kīí mo e mafai ki
he kau ‘Aposetoló.

Ne ‘i ai ha ní‘ihi ne ui ‘e Sīsū ke
nau muimui kiate Ia ka na‘e ‘ikai
ke nau tali he taimi pē ko iá, pea
nau fakatoloi koe‘uhí ko ha ngaahi
fatongia fakafāmi. Na‘e folofola ‘a
Sīsū, “Oku ‘ikai ha taha kuo ‘ai hono
nimá ki he huo tohó, kae sio kimui,
‘e ‘aonga ki he pule‘anga ‘o e ‘Otuá”
(Luke 9:62). ‘Oku tokolahi ha Kāinga-
lotu ‘oku nau fakamu‘omu‘a e me‘a ne
ako‘i ‘e Sisuú. ‘Oku kau heni e sīpinga
faka‘ofa‘ofa ‘o ha kau faifekau matu‘o-
tu‘a ‘e lauafe mo ha ní‘ihi kehe kuo
tuku ‘enau fānaú mo e makapuná kae
fakahoko e ngaahi fatongia ‘o e ngāue
fakafaifekau kuo ui kinautolu ki áí.

Na‘e ako‘i ‘e Sīsū ne fakatupu ‘e he
‘Otuá e tangatá mo e fefiné, pea ‘oku
totonu ke lí‘aki ‘e ha tangata ‘ene ongo
mātu‘á kae pikitai ki hono uatíí (vakai,
Ma‘ake 10:6–8). ‘Oku ‘ilonga ‘aupito
‘etau fai pau ki he akonaki ko ‘ení.

‘I he talanoa fakatātā angamaheni
‘o e sipi na‘e molé, na‘e ako‘i ai ‘e Sīsū

‘oku totonu ke tau fai e me‘a kotoa
te tau malavá ke kumi ha sipi kuo hē
mei he tākangá (vakai, Mātiu 18:11–14;
Luke 15:3–7). ‘Oku tau ‘ilo‘i hono faka-
mamafa‘i lahi ‘e Palesiteni Tōmasi S.
Monisoni e me‘a ní ‘i he‘ene sīpinga
mo e akonaki fakalongata‘a kau
ki hono fakahaofi hotau kāingá.⁴

‘I he‘etau feinga ke fakahaofi
mo tokoní, ‘oku tau muimui ai ki he
sīpinga faka‘ofa‘ofa mo e akonaki
lelei ‘a hotau Fakamo‘uí kau ki he
‘ofá. Na‘á Ne akonaki, “Ke ke ‘ofa ki
ho kaungá‘apí ‘o hangē pē ko koé”
(Mātiu 22:39). Na‘á Ne fekau foki
ke tau ‘ofa ‘i hotau filí (vakai, Luke
6:27–28). ‘I He‘ene ngaahi akonaki
faka‘ofa‘ofa ‘i he faka‘osi‘osi ‘o ‘Ene
ngāue he māmani, na‘á Ne folofola ai:

“Oku ou tuku ‘a e fekau fo‘ou
kiate kimoutolu, koe‘uhí ke mou
fe‘ofa‘aki kiate kimoutolu; pea hangē
ko ‘eku ‘ofa kiate kimoutolú, ke mou
fe‘ofa‘aki foki kiate kimoutolu.

“‘I he me‘a ní ‘e ‘ilo ai ‘e he kakaí
ko ‘eku kau ākongá ‘a kimoutolu, ‘o
kapau te mou fe‘ofa‘aki kiate kimou-
tolu” (Sione 13:34–35).

Na‘e ako‘i ‘e Sīsū ‘oku totonu ke
tau fakamolemole‘i kinautolu ‘oku fai
hala mai kiate kitautolú, ko e kongá ia
‘o e fe‘ofa‘akí (vakai, Mātiu 18:21–35;
Ma‘ake 11:25–26; Luke 6:37). Neongo
‘oku tokolahi ha kakai ‘oku nau fe-
fa‘uhi mo e fekau faingata‘a ko ‘ení, ka
‘oku tau ‘ilo‘i kotoa ha ngaahi sīpinga
‘a ha Kāingalotu kuo nau fakaha‘i



Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé, mo e feinga e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke muimui ki he akonaki ko iá. Neongo 'etau masivá mo ha siasi fo'ou ne toki kamakamata hake pea lauafe pē hono kāingalotú, ne fakafolau atu 'e hotau kau takí ha kau faifekau he 'ōsení ki he hahaké mo e hihifó. 'Oku kei hokohoko atu 'etau ako'i e pōpoaki faka-Kalisitiané 'i he 'ahó ni pea kuo laka hake he kau faifekau taimi kakato 'e 60,000 he 'ahó ni 'i he'etau polokalama ngāue fakafai-fekau makehé, tānaki atu ki ai mo ha kau faifekau 'e lauafe 'oku 'ikai ke nau ngāue taimi kakato. 'Oku laka hake he ngaahi fonua mo e vahefonua 'e 150 'i māmani 'oku 'i ai 'etau kau faifekau.

'I he faka'osi 'o 'Ene Malanga ma'ongo'onga he Mo'ungá, ne akonaki ai 'a Sisū, "Ko ia ke haohaoa 'a kimoutolu, he 'oku haohaoa 'a ho'omou Tamai 'oku ['i] he langí" (Mātiu 5:48). Ko e taumu'a 'o e akonakí ni mo e muimui 'i hotau Fakamo'uí ke tau ha'u ai ki he Tamai, 'a ia na'e lea ki ai hotau Fakamo'uí "ki he'eku Tamai, mo ho'omou Tamai; pea . . . ki hoku 'Otuá, pea mo homou 'Otuá" (Sione 20:17).

'Oku tau 'ilo mei he fakahā 'o onopōnī, 'a ia 'oku makehe ai e ongoongolelei ne toe fakafoki maí, ko e fekau ko ia ke fekumi ki he haohaoa ko ha kongia ia 'o e palani 'o e fakamo'uí 'a e 'Otuá ko e Tamai ki He'ene fānaú. 'I he palani ko iá, ko e kau 'ea hoko kotoa kitautolu 'o 'etau mātua fakalangí. Na'e akonaki 'e he 'Aposetolo ko Paulá, "Ko e fānau 'a e 'Otuá 'a kitautolu, pea kapau ko e fānau, pea tā ko e kau ['eahoko]; ko e kau ['eahoko] ki he 'Otuá, ko e kau ['eahoko] fakataha mo Kalaisi" (Loma 8:16–17). 'Oku 'uhinga 'eni hangē ko hono fakahaa 'i mai kiate kitautolu 'e he Fuakava Fo'ou "ko e fānau hoko [kitautolu] . . . ki he mo'ui ta'engatá" (Taitusi 3:7) pea kapau te tau ha'u ki he Tamai, te tau "ma'u e ngaahi me'a kotoa pē" (Fakahā 21:7)—me'a kotoa 'okú Ne ma'ú—ko ha fo'i fakakaukau 'oku faingata'a ke mahino ki he 'atamai fakamatelié. Ka 'oku lava 'o mahino kiate kitautolu 'e toki lava pē ke ma'u e iku'anga taupotu ko iá, kapau te tau

loto 'ofa e fakamolemolé, neongo e kovi fulikivanu tahá. Hangē ko 'ení, ne falala 'a Kulisi Viliami ki he'ene tui kia Sisū Kalaisi 'o ne fakamolemolé 'i ai ha faka'uli konā na'á ne fakatupunga e mālōlō hono uai'fi mo e toko ua 'o 'ena fānaú. Hili pē ha 'aho 'e ua mei he fakatu'utāmaki ni pea 'i he lolotonga 'o 'ene kei loto-mamahi lahi, ne pehē 'e he tangata loto fakamolemolé ni, pea ko e taha foki ia 'o 'etau kau pīsopé, "I he'eku hoko ko ha ākongā 'o Kalaisi, ko e me'a pē ia ke fai."⁵

'Oku tokolahi ha kau Kalisitiané 'oku nau foaki ki he masivá mo e faingata'a iá, 'o hangē ko e akonaki 'a Sisū (vakai, Mātiu 25:31–46; Ma'ake 14:7). 'Oku makehe e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo hono kāingalotú, 'i hono fakahoko e akonaki ko 'eni 'a e Fakamo'uí. 'Iki ngata aí, 'oku fai 'e hotau kāingalotú ha foaki lahi ki he ngaahi kautaha foaki 'ofá pea fai ha ngāue tokoni fakatāutaha mo ha ngaahi me'a ofa kehe ma'á e masivá mo e faingata'a iá. 'Oku 'aukai hotau kāingalotú 'i ha houakai 'e ua he māhina kotoa pē pea 'ave e lahi 'o e pa'anga ne mei fakamoleki he houakai ko iá ko ha foaki 'aukai, 'a ia 'oku faka'aonga 'i ia he'etau kau pīsopé mo e palesiteni fakakoló ke tokoni 'i aki hotau kāingalotú 'oku faingata'a iá. Ko ha ngāue 'o e ofa 'a 'etau 'aukai ko ia he houakai 'e ua ke tokoni ki he kau fiekaia, kapau 'oku haohaoa hono taumu'á, he te ne fakamālohia fakalau-mālie ai kitautolu.

'Oku 'ikai foki ke fu'u 'ilo lahia e ngāue tokoni ofa fakaetangata fakamāmani lahi 'a e Siasi. 'Oku faka'aonga 'i

'e he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní e pa'anga ne foaki 'e he kāingalotú anga'ofá, 'o 'ave ai e me'akai, vala, mo e ngaahi me'a 'aonga kehe ke tokoni ki he kakai lalahi mo e fānau faingata'a ia he māmani. 'I he ngaahi ta'u kuohilí, ne a'u ki he pa'anga 'e teau miliona e ngaahi foaki ofa fakaetangata ko 'ení, pea 'oku 'ikai toe lau siasi, matakali pe fonua 'oku 'ave ki ai e tokoní.

Hili e mofuike mo e peau kula 'i Siapani he 2011 ne tau fai ha tokoni lahi 'o foaki ha pa'anga 'e 13 miliona mo ha ngaahi nāunau tokoni lahi. Makehe mei aí, ne laka hake he kau ngāue ofa 'a e Siasi 'e toko 31,000 ne nau fai ha ngāue tokoni 'i ha houa 'e 600,000. Na'e kau 'i he'etau tokoni ofa fakaetangata ha ngaahi foaki lalahi 'o e ngaahi ma'u'anga tokoni kehekehe, kau ai ha ngāue tokoni houa 'e 300,000 'i hono fakama'a 'o e ngaahi 'apí 'e ha kāingalotú Siasí 'e toko 28,000 ki ha ni'ihi he Afā Senitií 'i he fakahahake 'o e 'Iunaiteti Siteiti. Mei he ngaahi sīpinga lahi he ta'u kuo 'osí, ne tau foaki ai ha pauni vala mo e sū 'e 300,000 (kilo 'e 136,000) ki he kau kumi hūfanga 'o Setí 'i he pule'anga 'Afiliká. 'I he ta'u 'e uofulu mā nima kuohilí kuo tau tokoni 'i ai ha meimei kakai 'e 30 miliona he fonua 'e 179.⁶ Ko hono mo'oni, 'oku 'ilo 'e he kakai ko ia 'oku ui ko e "kau Māmongá" e founa 'o e foaki ki he masivá mo e faingata'a iá.

'I He'ene akonaki fakamuimui taha he tohitapú, na'e fakahinohino 'i ai 'e hotau Fakamo'uí Hono kau muimui ke nau 'ave 'Ene ngaahi akonakí ki he pule'anga mo e kakai kotoa pē. Talu mei he kamata'anga 'o hono

muimui ki hotau Fakamo‘ui ko Sīsū Kalaisí, ‘a ia na‘á Ne ako‘i “‘oku ‘ikai ha‘u ha tangata ‘e taha ki he Tamaí, kae ‘iate au” (Sione 14:6). ‘Oku tau feinga ke muimui kiate Ia pea hoko lahi ange ‘o hangē ko Iá, ‘i he mo‘uí ni mo e mo‘ui ka ha‘ú. ‘Oku tatau ia mo e veesi faka‘osi ‘o ‘etau himi ‘oku tau hiva‘i, “Muimui ‘Iate Au:”

*[‘Oku fe‘unga pē ke ‘ilo
Kuo pau ke tau muimui kiate ia,
Lolotonga e fononga faingata‘a ia
he mo‘ui fakamatelié?
‘Ikai, ‘oku a‘u atu ia ki ha feitu‘u
toputapu ange. . . .*

*Ko ha ngaahi taloni, fonua, pule-
‘anga, mo ha mālohi,
Te tau ma‘u ha nāunau mo ha
fiefa lahi,
‘I hono kotoa ‘o ‘itānití,
Talangofua ki he‘ene folofolá,
‘[Ha‘u] ‘o Muimui ‘Iate Au.]”*

‘Oku ou fakamo‘oni kau ki hotau Fakamo‘ui ko Sīsū Kalaisí, ko ‘Ene ngaahi akonakí mo e sīpingá ‘oku tau feinga ke muimui ki aí. ‘Okú Ne fakaafe‘i kotoa kitautolu ‘oku mafasiá ke ha‘u kiate Ia, ‘o ako meiate Ia, pea muimui kiate Ia, ‘o ma‘u ai ha mā-lōlō ki hotau laumālié (vakai, Mātiu 4:19; 11:28). ‘Oku ou fakamo‘oni ki he mo‘oni ‘o ‘Ene pōpoakí pea mo e misiona fakalangi mo e mafai ‘i Hono Siasi ne toe fakafoki maí, ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. “Muimui ‘Iate Au,” *Ngaahi Himi*, fika 57.
2. Vakai, Karen Lynn Davidson, *Our Latter-day Hymns: The Stories and the Messages* (1988), 142–43, 419.
3. “‘Eiki, te U Muimui Atu,” *Ngaahi Himi*, fika 127.
4. Vakai, hangē ko ‘ení, Heidi S. Swinton, *To the Rescue: The Biography of Thomas S. Monson* (2010), 149–61; Thomas S. Monson, “To the Rescue,” *Liahona*, July 2001, 57–60.
5. Chris Williams, ‘i he Jessica Henrie, “Father Relies on Faith to Forgive Intoxicated Teen Driver,” *Deseret News*, Aug. 1, 2012; also see Chris Williams, *Let It Go: A True Story of Tragedy and Forgiveness* (2012).
6. Vakai, “Emergency Response: Church Assists Worldwide,” *Church News*, Mar. 9, 2013, 9; Welfare Services Emergency Response, “2012 Year in Review,” 8.
7. *Ngaahi Himi*, fika 57.



Fai ‘e ‘Eletā Christoffel Golden Jr.
‘O e Kau Fitungofulú

Ko e Tamaí mo e ‘Aló

Ko e uho ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí mo hono mālohi faifakamo‘uí, ko e ma‘u ko ia ha mahino totonu ki he Tamaí mo e ‘Aló.

S i‘oku kāinga ‘ofeina, ‘oku ou hounga‘ia ke lea atu kiate kimoutolu he ho‘atá ni ‘i he konifelenisi lahi fakalaumālié ni!

Pea ke u lea atu ‘i ha taumu‘a ‘oku ou pehē ‘oku toputapu taha, ‘oku ou tomu‘a fie fakahā ‘eku hounga‘ia ki he kau Kalisitiane tokolahi talu mei he kuohilí, kau ai ‘eku ngaahi kui ‘i he siasi faka-Palotisani ‘i Falaniseé mo e Katolika ‘i ‘Ailaní. Tupu mei he‘enau tui mo lotu ki he ‘Otuá, ne feilaulau ‘i ‘e hanau tokolahi honau tu‘ungá,

koloá pehē ki he‘enau mo‘uí ke mate-aki‘i honau ‘Otuá mo ‘enau tui.¹

‘I he‘etau hoko ko e Kāingalotu mo ha kau Kalisitiane, ‘oku tau ma‘u ha tui mālohi mo loloto ki he ‘Otuá ko e Tamaí Ta‘engatá mo Hono ‘Aló ko Sīsū Kalaisí. ‘Oku kei hoko ma‘u pē ‘a e lí‘oa ki he ‘Otuá ko ha me‘a toputapu mo fakatāutaha ‘i he vaha‘a ‘o kitautolu mo hotau Tupu‘angá.

Ko ‘etau fekumi ki he mo‘ui ta‘engatá ko ‘etau fekumi ia ke mahino kiate kitautolu ‘a e ‘Otuá pea foki



‘o nofo mo Ia. Ne lotu ‘a e Fakamo‘uí ki He‘ene Tamaí, “Pea ko ‘eni ‘a e mo‘ui ta‘engatá, ko ‘enau ‘ilo koe ko e ‘Otua mo‘oni pē taha, mo Sīsū Kalaisi, ‘a ia na‘á ke fekau.”²

Pea neongo hono fakahaa‘i tonu ‘eni ‘e he Fakamo‘uí, ka ko e vakai angamaheni ko ia ki he natula ‘o e Tamaí mo e ‘Aló ‘i ha laui senitulí kae pehē ki ha kongā lahi ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatá, ‘oku ‘ikai pē ke fenāpasi ia mo e ngaahi akonaki ‘a e folofola mā‘oni‘oní.

‘Oku mau fokotu‘u atu ‘i he loto faka‘apa‘apa ko e uho ‘o e ongoongo-lelei ‘o Sīsū Kalaisi mo hono mālohi faifakamo‘uí, ko e ma‘u ko ia ‘o ha mahino totonu ki he Tamaí mo e ‘Aló.³

Ko e mahu‘inga ‘o e tefito‘i mo‘oni mātu‘aki mahu‘inga ko ‘eni ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi na‘e fakapapau‘i mai ia ‘e he ‘Uluaki Mata-me‘a-hā-mai ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmítá ‘i he 1820. Ne tohi ‘e he Palōfítá ‘o pehē: “Na‘á ku sio ki he Tangata ‘e toko ua, ‘a ia ko hona ngingilá mo e nāunau ‘oku ‘ikai fa‘a lava ke mafakamatala‘i, ‘oku na tu‘u mai ‘i ‘olunga ‘iate au ‘i he ‘ataá. Na‘e folofola mai ‘a e toko taha kiate au, ‘o ne ui au ‘aki hoku hingoá, ‘o ne tuhu ki he tokotahá ‘o pehē—*Ko hoku ‘Alo ‘Ofa‘angá ‘eni. Fanongo kiate Ia!*”⁴

‘Oku fakahaa‘i mai ‘e he ‘a‘usia ‘a e tamasi‘i ko Siosefa pea mo ha ngaahi vīsone mo e fakahā kimui ai ‘oku ‘i ai mo‘oni ‘a e ‘Otua; ko e Tamaí mo Hono ‘Alo ko Sīsū Kalaisi ‘oku na sino māvahevahe mo kehekehe; ‘oku ngaohi ‘a e tangatá ‘i he ‘īmisi ‘o e ‘Otuá; ko ‘etau Tamai Hēvaní ‘a e Tamai mo‘oni ‘a Sīsū Kalaisi; ‘oku hokohoko atu hono fakahaa‘i ‘e he ‘Otuá Ia ki he tangatá; ‘oku ofi mo tokanga mai ‘a e ‘Otuá kiate kitautolu; pea ‘oku Ne tali ‘etau lotú.

Neongo ‘oku tātātaha ke ‘asi ‘i he folofola mā‘oni‘oní e hā ‘a e Tamaí mo e ‘Aló, ka ‘oku fenāpasi lelei pē e mo‘oni ia ‘o e ‘Uluaki Mata-me‘a-hā-mai pea mo e ngaahi me‘a kehe ne lekooti ‘i he tohi folofola mā‘oni‘oní.

Hangē ko ‘ení ‘i he Fuakava Fo‘ou, ‘oku tau lau ai ki he fakamo‘oni faka‘osi ‘a Sitiveni ‘i hono fakapōngí. Na‘á ne pehē, “Vakai, ‘oku ou mamata ki he langí kuo matangaki, mo e Foha ‘o e

tangatá ‘oku tu‘u ‘i he nima to‘omata‘u ‘o e ‘Otuá.”⁵

Lolotonga e mata-me‘a-hā-mai ‘a e ‘Aposetolo ko Sioné ‘i he Motu ko Pātimosí, na‘á ne mamata ki he “Eiki ko e ‘Otua Mafmafí”⁶ pehē ki he Lami ‘a e ‘Otuá, ‘a ia kuó Ne “huhu‘i ‘a e kakaí . . . ‘aki [Hono] ta‘ata‘á.”⁷

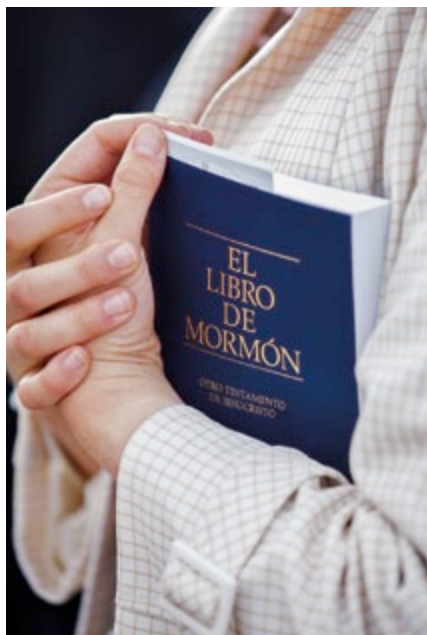
‘I he Tohi ‘a Molomoná, ‘oku fakamo‘oni‘i faka‘ei‘eiki ai e tokāteline ‘o e Tamaí mo e ‘Aló kae pehē ki he Tohi Tapú. ‘Oku lekooti ‘i he Tohi ‘a Molomoná e ‘a‘ahi ‘a e Fakamo‘uí ki he kau Nifái ‘a ia ne lea ai e Tamaí ‘o fakafe‘iloaki ‘a e Kalaisi kuo toetu‘ú ‘i he ha‘oha‘onga ‘o ha kau Nifái ‘e toko 2,500: “Vakai ki hoku ‘Alo ‘Ofa‘angá, ‘a ia ‘oku ou fiemālie lahi aí, ‘a ia kuó u fakaongoongolelei‘i ai ‘a hoku hingoá—fanongo kiate ia.”⁸

‘I he Kosipeli ‘e faá, ne fakahaa‘i tu‘o 160 ai ‘e Kalaisi ‘Ene Tamai ‘i Hēvaní, pea ‘i he lolotonga ‘o ‘ene ‘a‘ahi ‘aho tolu ki he kau Nifái, na‘á Ne folofola tu‘o 122 ai ‘o kau ki He‘ene Tamaí, ‘o hangē ko ia ‘oku hiki ‘i he Tohi ‘a Molomoná,

Hangē ko ‘ení, ‘i he tohi ‘a Mātiú ne folofola ‘a Sīsū, “E ‘ikai hū ki he pule‘anga ‘o e langí ‘a kinautolu kotoa pē ‘oku pehē mai kiate au, ‘Eiki, ‘Eiki, ka ko ia ‘oku ne fai ‘a e finangalo ‘o ‘eku Tamai ‘oku ‘i he langí.”⁹

Na‘á Ne fakamo‘oni ‘i he tohi ‘a Sioné, “Oku ‘ikai fa‘a fai ‘e he ‘Aló ha me‘a ‘e ia pē, ka ko ia ‘oku ne mamata ‘oku fai ‘e he Tamai.”¹⁰

Pea na‘á Ne pehē he tohi ‘a Luké, “E Tamai, ‘oku ou tuku hoku laumālié ki ho nimá.”¹¹



Ko e taimi kotoa pē ‘oku folofola ai hotau ‘Eiki ‘o kau ki He‘ene Tamai Hēvaní, ‘okú Ne fai ia ‘i he loto-‘apasia mo e angamalū mo‘oni.

‘I he ‘eku lea‘aki ‘ení, ‘oku ou faka‘amu pē he ‘ikai ha ma‘uhala. Ko Sīsū Kalaisi ‘a e Sihova Ma‘ongo‘ongá, ‘Otua ‘o ‘Isilelí, Misaia ne tala‘ofa maí, pea tu‘unga ‘i He‘ene Fakalelei Ta‘e-fakangatangatá, ko Ia hotau Fakamo‘uí mo e Huhu‘i ‘o e māmaní. Na‘e lea e ‘Aposetolo ko Paulá ‘o kau kiate Ia ‘o ne pehē, “Pea ‘e toki hoko ‘a e iku-‘angá, ‘a ia te ne ‘atu ai ‘a e pule‘angá ki he ‘Otuá, ‘io, ko e Tamaí, hili ‘ene ikuna [‘e Kalaisi] ‘a e pule kotoa pē mo e fekau kotoa pē mo e mālohi.”¹²

‘I he pō kimu‘a he Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí, na‘á Ne fai ai ‘Ene Lotu Hufekiná ki He‘ene Tamaí. Na‘á Ne lotu ‘o pehē:

“Pea ‘oku ‘ikai ko ‘eku lotuá [‘Ene Kau ‘Aposetoló pē], ka ko kinautolu foki ‘e tui kiate au ‘i he‘enau leá;

“Koe‘uhí ke taha pē ‘a kinautolu kotoa pē; ‘o hangē ‘okú ke ‘iate aú, ‘e Tamai, mo au ‘iate koé, koe‘uhí ke nau taha pē foki *‘iate kitaua*: koe‘uhí ke tui ‘a mamani na‘á ke fekau au.

“Pea ko e nāunau na‘á ke tuku kiate aú, kuó u tuku kiate kinautolu; koe‘uhí ke taha pē ‘a kinautolu, ‘o hangē foki ‘okú ta taha peé.”¹³

‘Oku sino māvahevahe ‘a e Tamaí mo e ‘Aló, ka ‘okú Na taha mo‘oni ‘i he mālohi mo e taumu‘a. ‘Oku ‘ikai fakataumu‘a ‘Ena tahá kiate Kinaua pē; ka ‘okú Na finangalo ke taha pehē ‘a kinautolu kotoa pē ‘e muimui faivelenga mo talangofua ki He‘ena ngaahi fekau.

‘E lava fēfē ‘a e kau fekumi fakamātoato ki he ‘Otuá ke feohi mo e Tamaí mo e ‘Aló? Kuo tala‘ofa mai ‘a e Fakamo‘uí, “Ka ko e Fakafiemālié ko e Laumālie Mā‘oni‘oní, . . . te ne ako‘i ‘a kimoutolu ‘i he me‘a kotoa pē.”¹⁴

‘I he Tohi ‘a Molomoná ne pehē ‘e Nifai ‘i he‘ene lea kau ki he tokāteline ‘o Kalaisi, ‘oku hanga ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘o “fakamo‘oni‘i ‘a e Tamaí mo e ‘Aló.”¹⁵

Ko e mo‘oni ‘e lava ke ongo‘i e mālohi pe ivi takiekina ‘o e Lau-mālie Mā‘oni‘oní ‘e ha fa‘ahinga taha pē, neongo pe ko e hā ‘ene tui



fakalotú, 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Eikí. Ka 'oku toki ma'u kakato ia pe ko e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, hili hano ma'u 'e ha taha 'i he "loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala,"¹⁶ 'a e ouau 'o e papitaisó mo e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni¹⁷ 'i he hilifaki 'o e nimá. 'E malava ke toki fakahoko pē e ngaahi ouau ko 'ení mo ha ngaahi ouau kehe, 'o fakatatau mo e tataki pea mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. Hangē ko ia kuo ako'i kiате kitautolú:

"Pea ko e lakanga fakataula'eiki lahi ange ko 'ení 'oku pule'i 'e ia 'a e ongoongolelei pea 'okú ne ma'u 'a e kī 'o e ngaahi me'a liliu 'o e pule'angá, 'io 'a e kī 'o e 'ilo'i 'o e 'Otuá.

"Ko ia, 'oku fakahā 'i hono ngaahi ouau 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá."¹⁸

'I he mahino ko 'ení, ko e tokāteline 'o e Tamaí mo e 'Aló 'a e tokāteline 'o e fāmili ta'engatá. Ne mo'ui kimu'a e fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá ko ha fānau fakalaumālie mo ha mātu'a fakalangi,¹⁹ fakataha mo Kalaisi

'a ia ko e 'Uluaki 'Alo 'o e Tamaí 'i he fāmili fakalangi ko 'ení.²⁰

'Oku pehē pē foki kiате kitautolu kotoa. Ko ha fānau kitautolu 'a e Tamaí Hēvaní.

Ne pehē 'a Palesiteni 'Eselá Tafu Penisoni 'i ha'ane fakakaukau fakapalōfita, "'Oku 'ikai ha me'a te ne fakahohovale'i lahi ange kitautolu 'i he'etau fou atu 'i he veilí ki he tafa'aki 'e tahá ka ko hono fakatokanga'i e lelei 'o 'etau 'ilo'i 'etau Tamaí [i Hēvaní] pea mo 'etau maheni mo Hono fofongá."²¹

Kuó u 'ilo 'oku faingata'a ke fakahoko atu he lea 'oku maheni ki ai e tangatá, 'a e ngaahi me'a ko e Laumālie Mā'oni'oni pē mo e mālohi 'o e 'Otuá 'okú ne faka'ilo maí. Ko e laumālie 'eni 'oku fakahoko atu ai 'eku fakamo'oni ki hono mo'oni, takaofi pea mo e angalelei 'a 'etau Tamaí Ta'engatá mo Hono 'Alo mā'oni'oni ko Sisū Kalaisí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Kenneth Scott Latourette, *A History of Christianity, Volume 1: Beginnings*

to 1500, rev. ed. (1975) and *A History of Christianity, Volume 2: Reformation to the Present*, rev. ed. (1975); see also Diarmaid MacCulloch, *The Reformation* (2003).

2. Sione 17:3.

3. Vakai, *Lectures on Faith* (1985), 38–44.

4. Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:17.

5. Ngāue 7:56.

6. Fakahā 4:8.

7. Fakahā 5:9.

8. 3 Nifai 11:7.

9. Mātiu 7:21; tānaki atu hono fakamamafa'í.

10. Sione 5:19; tānaki atu hono fakamamafa'í.

11. Luke 23:46; tānaki atu hono fakamamafa'í.

12. 1 Kolinitō 15:24. Ke ma'u ha mahino lahi

ange ki he Fakamo'uí mo 'Ene ngāue,

vakai ki he "Ko e Kalaisí Mo'uí: Ko e

Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló,"

Liahona, 'Epeleli 2000, 2–3.

13. Sione 17:20–22; tānaki atu hono

fakamamafa'í.

14. Sione 14:26.

15. 2 Nifai 31:18.

16. 3 Nifai 9:20; Molonai 6:2.

17. Vakai, Sione 3:5; 3 Nifai 11:31–38.

18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 84:19–20.

19. Vakai, "Ko e Fāmili: Ko ha Fanangongongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.

20. Vakai, Kolose 1:15; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 93:21.

21. Ezra Taft Benson, "Jesus Christ—Gifts and Expectations," 'i he *Speeches of the Year, 1974* (1975), 313; vakai foki, "Jesus Christ—Gifts and Expectations," *Tambuli*, May 1977, 24.



Fai 'e 'Eletā Enrique R. Falabella
'O e Kau Fitungofulū

Ko 'Api: Ko e Ako'anga 'o e Mo'uí

'Oku ako 'a e ngaahi lēsoní 'i ha 'api—'a e feitu'u 'e lava ke hoko ko ha kongá 'o hēvani 'i he māmaní.

Oku tulitonuhia ha mātu'a 'e ni'ihi 'i ha ngaahi fehalaaki kuo nau fakahoko 'i 'api, 'o pehē ko e 'uhinga ne hoko ai 'ení he 'oku 'ikai ha ako'anga ki he tauhi fānaú.

Ko hono mo'oní, 'oku 'i ai e ako'anga pehē pea ko e lelei tahá ia. Ko e ako'anga 'oku ui ko 'api.

'I he'eku manatu ki he kuohilí, 'oku ou manatu melie ai ki ha ngaahi momeniti mahu'inga ne u a'usia mo hoku uaiifí. 'I he'eku vahevahe 'a e ngaahi manatu ko 'ení mo kimoutolú, te ke lava 'o manatu ki ho'o ngaahi a'usíá tonu—fakafiefia mo fakama-mahi fakatou'osi; 'oku tau ako meiate kinautolu kotoa.

1. Ko e Temipalé Ko e Feitu'ú la

'I he'eku foki mei he'eku ngāue fakafaifekaú, ne u fe'iloaki mo ha fine-mui faka'ofa'ofa, 'ulu 'uli'uli loloa 'o a'u hifo ki hono kongalotó. Na'e faka'ofa'ofa hono fofongá pea fakatupu fie malimali 'ene malimali maí. Na'á ne ma'u 'eku tokangá he fuofua taimi ne u sio ai kiate iá.

Ne fokotu'u 'e hoku uaiifí 'a e tau-mu'a ke mali 'i he temipalé, neongo ko e taimi ko iá ko e temipale ofi taha

na'e fie ma'u ke fononga ki aí na'e kilomita 'e 6,400 tupu.

Na'e fakatou fakafiefia mo fakama-mahi 'a 'ema mali fakapule'angá, he ne ma mali pē ki he mo'uí ni. Na'e lea 'aki 'e he 'ofisá 'a e ngaahi leá ni "Pea 'oku ou fakahā atu ko e husepāniti mo e uaiifí kimoua," ka na'á ne toe pehē leva, "kae 'oua kuo fakamāvae kimoua 'e he mate."

Ko ia ne ma feilaulau ke fakahaofi ha pa'anga fe'unga ke totongi ha'ama tikite 'alu pē ki he Temipale 'Alesona Mesá.

'I he'ema tū'ulutui 'i he 'ōlita he temipalé, na'e lea 'aki 'e ha tamaio'eiki ma'u mafai 'a e ngaahi lea ne u holi ke u fanongoá, 'a ia na'á ne fakahaa 'i mai ko e husepāniti mo e uaiifí kimaua ki taimi mo e kotoa 'o e ta'engatá.

Na'e 'ave kimaua 'e ha kaungāme'a ki he Lautohi Faka-Sāpaté. Lolotonga e houalotú, na'á ne tu'u ki 'olunga peá ne fakafé'iloaki kimaua ki he kalasí. 'I he 'osi 'a e houalotú, na'e fakafé'iloaki mai ha tangata peá ma lulululu, 'o ne tuku ha la'i tola 'e 20 'i hoku nimá. Hili iá, ne u toe lulululu mo ha tangata 'e taha, pea ne u 'ohovale, na'á ne toe tuku ha la'i pa'anga 'i hoku nimá. Ne u fakasio fakavavevave hoku uaiifí, na'á ne 'i he

tafa'aki ia 'e taha 'o e lokí, peá u ui atu, "Lulululu mo e taha kotoa pē!"

Tuai-e-kemo kuó ma tēnaki ha pa'anga fe'unga ke ma lava 'o foki ki Kuatemala.

"'I he nāunau fakasilesitalé, 'oku 'i ai 'a e ngaahi langi pe ngaahi tu'unga 'e tolu;

"Pea ko e me'a 'e ma'u ai 'a e tu'unga mā'olunga tahá, kuo pau ke kau ha tangata 'i he angá ni 'o e la-kanga fakataula'eikí."¹

2. Ke Fepaki, Te ke Fie Ma'u Ha Toko Ua

Ko e taha e ngaahi moto hoku uaiifí ko e "Ke lava 'o fai ha fepaki, 'e fie ma'u ha toko ua, pea he 'ikai ke u teitei hoko ko ha taha 'o kinaua."

Kuo fakamatala 'i mahino 'e he 'Eikí 'a e ngaahi 'ulungaanga 'oku totonu ke ne tataki 'etau ngaahi fetu'utaki mo e kakai kehé. Ko e feifeinga 'i 'i he fa'a kātaki fuoloa, 'i he angavaivai mo e angamalū pea mo e 'ofa ta'e mālualoi.²

Ko e ngaohikovia fakatu'asino 'i he fāmílí ko ha founga ia 'oku si'i ange 'ene hokó 'i ha ngaahi sosaieti 'e ni'ihi, pea 'oku tau fiefia ai. Neongo ia, 'oku tau kei fu'u taumama'o mei hono si'aki e ngaohikovia fakaelotó. 'Oku nofo e maumau 'oku fakatupu 'e he fa'ahinga ngaohikoviá ni 'i he'etau manatú he taimi lōloa, 'okú ne fakalavea'í hotau 'ulungāngá, 'okú ne faka'ai'ai e tāufehi'á 'i hotau lotó, 'okú ne holoki 'etau loto falalá, peá ne fakafonu ki-tautolu 'aki 'a e manavaheé.

'Oku 'ikai ke fe'unga hono fakahoko pē 'o e mali fakasilesitalé. Kuo pau foki ke tau mo'ui 'aki 'a e mo'ui fakasilesitalé.

3. Ko Ha Tamasi'i 'Oku Hiva Ko Ha Tamasi'i Fiefia la

Ko e moto 'eni 'e taha 'oku fa'a lea 'aki 'e hoku uaiifí.

Na'e mahino ki he Fakamo'ui 'a e mahu'inga 'o e hiva topotapú. Hili 'Ene fakahoko e Kātoanga 'o e Laka Atú mo 'Ene kau ākongá, na'e pehē 'e he folofolá, "Pea kuo hili 'enua fasi hiva, na'a nau 'alu atu ki he mo'unga 'o e 'Ōlivé."³

Pea 'i He'ene folofola 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefá, na'á Ne pehē, "He 'oku fiefia 'a hoku laumālié 'i he



hiva 'o e lotó; 'io, ko e hiva 'a e kau mā'oni'oni ko e lotu ia kiate au, pea 'e tali ia 'aki 'a e tāpuaki ki honau 'ulú."⁴

Me'a fakafiefia mo'oni ke fanongo ki ha valevale kuo ako'i 'e he'ene mātu'á ke hiva ko e, "Fānau au 'a e 'Otuá."⁵

4. 'Oku ou Fie Ma'u Ke Ke Fā'ofua Kiate Au

'Oku hangē 'a e lea "Oku ou 'ofa 'iate koé," "Mālō 'aupitó," mo e "Faka-molemole 'i aú" ko ha lolo faito'o ki he laumālié. 'Oku nau liliu 'a e lo'imatá ke fiefia. 'Oku nau 'omi 'a e fakafiemā-lié ki he laumālie 'oku mamahí, pea 'oku nau fakapapau'i 'a e ngaahi ongo 'ofa 'i hotau lotó. Pea hangē pē ko e mae 'a e 'akaú 'i he 'ikai ke fu'ifu'í, 'oku holo pea mate 'etau 'ofá 'i he 'ikai ke tau toe faka'aonga 'i e ngaahi lea mo e tō'onga mo'ui 'o e 'ofá.

'Oku ou manatu 'i e ngaahi 'aho ne mau angamaheni 'aki ke li ha ngaahi tohi kaungāme'a he feitu'u li 'anga tohí pe tōnaki ha sēniti ke mau tā mei ha telefoni totongi ki homau ngaahi 'ofa'angá pe ko e founga 'o 'emau tā mo tohi ha ngaahi maau 'i ha ngaahi la'ipepa ne te'eki ke tohitohí.

'Oku ongo 'olokuonga 'eni ia he 'ahó ni!

'Oku faka'atā kitautilu 'e he teki-nolosía he kuongá ni ke tau fai ha

ngaahi me'a mana. Me'a faingofua ko hono 'ave ha pōpoaki (text) 'ofa mo e hounga'ial! 'Oku fai ma'u pē ia 'e he to'u tupú. 'Oku ou fifili pe 'oku kei hokohoko atu 'eni mo e ngaahi ngāue faka'ofa'ofa kehé 'i he taimi kuo 'osi fokotu'u ai hotau 'apí. Ko e taha 'o e ngaahi pōpoaki (text) ne u toki ma'u mei hoku uaiifí na'e peheni: "Ka fā'ofua 'oku hangē ko hēvaní, pea ka fekitá 'oku hangē ko e la'aá, pea ka malu efiafi 'oku hangē ko e māhiná. 'Ofa ke ke ma'u ha 'aho fiefia, 'Ofa atu."

'Oku 'ikai kei mapukepuke 'eku ongo'i hangē 'oku ou 'i hēvaní he taimi 'oku ou ma'u ai ha pōpoaki peheni.

Ko 'etau Tamai Hēvaní ko ha sīpinga haohaoa ia 'o hono fakahaa 'i e 'ofá. 'I He'ene foaki Hono 'Aló, na'á Ne ngāue 'aki e leá ni "Vakai ki hoku 'Alo 'ofa'angá, 'a ia 'oku ou fiamālie lahi ai."⁶

5. 'Oku ou manako he Tohi 'a Molomoná mo 'ofa 'i Hoku Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi

'Oku ou ongo 'i māfana he'eku sio ki hoku uaiifí 'okú ne lau faka'aho 'a e Tohi 'a Molomoná. 'I he'ene fai iá, 'oku lava ke u ongo 'i 'ene fakamo'oni 'i he'eku sio ki he fiefia 'oku hā mei hono fofongá 'i he'ene lau 'a e ngaahi potufolofola 'oku nau fakamo'oni ki he misiona 'o e Fakamo'uí.

Me'a fakapotopoto ko e folofola 'a hotau Fakamo'uí: "Oku mou kumi lahi 'i he ngaahi Tohi Tapú koe'uhí 'oku mou 'amanaki ke ma'u ai 'a e mo'ui ta'engatá: pea ko ia ia 'oku fakamo'oni kiate aú."⁷

Ne ue'i au 'e he me'á ni, peá u tala-ange ki hoku mokopuna ko Lesielí, ne toki akó ni ke laukonga, "Ko e hā ha'o fakakaukau ki hono fokotu'u ha tau-mu'a ke lau 'a e Tohi 'a Molomoná?"

Ko 'ene talí 'eni "Kulenipā, 'oku fu'u faingata'a. Ko e tohi lahi."

Peá u kole ange ke ne lau mai ha peesi 'e taha. Ne u to'o hake ha uasi ke taimi 'i 'ene laú. Ne u pehē ange, "Na'e miniti pē 'e tolu, pea ko e liliu faka-Sipeini 'o e Tohi 'a Molomoná 'oku peesi 'e 642, ko ia 'okú ke fie ma'u ha miniti 'e 1,926."

Ne hoko ia 'o mei lahi ange ai 'ene manavaheé, ko ia ne u vahevahe e fika ko iá 'aki e miniti 'e 60 mo tala-ange ki ai te ne fie ma'u pē 'a e houa 'e 32 ke ne lau ai—si'i ange he 'aho 'e taha mo e kongá!

Peá ne pehē mai, "Fu'u faingofua ia, Kulenipā."

'I he faka'osí, na'e tuku 'e Lesieli mo hono tuonga'ane ko 'Esitepaní, mo homa makapuna kehé, ha taimi lahi ange koe'uhí 'oku fie ma'u ke lau e tohí ni 'i he laumālie 'o e lotu mo e fakalaulauloto.

'I he'etau ako ke fiefia 'i he ngaahi folofolá fakataha mo e taimí, te tau kalanga 'o hangē ai ko e Tangata Sāmé: "Oku hu'a melie lahi ho'o ngaahi folofolá ki hoku [manakó]! 'io, 'oku melie lahi 'i he honí ki hoku ngutu!"⁸

6. 'Oku 'ikai Fe'unga Hono 'Ilo Pē 'o e Folofolá; Kuo Pau ke Tau Mo'ui 'Aki Ia

'Oku ou manatu 'i 'eku toki 'osi ngāue fakafaifekau, pea 'i he'eku fekumi fakamātoato he folofolá, ne u fakakaukau ne u 'ilo kotoa ia. Ne u ako folofola fakataha mo hoku hoá lolotonga 'ema faikaume'á. Ne u ngāue 'aki 'eku ngaahi noutí mo e ngaahi ma'u'anga fakamatalá ke vahevahe ki ai 'eku 'ilo ki he ongoongolelé. Hili 'ema malí, ne u fakatokanga 'i mo'oni ne u ako ha me'a lahi meiate ia. Mahalo ne u feinga ke ako'i kiate

ia 'a e ongoongolelei, ka na'á ne ako 'i au ki he founga ke mo'ui 'aki ia.

'I he faka'osi 'e he Fakamo'uí 'a e Malanga he Mo'ungá, na'á Ne fai 'a e akonaki fakapotopoto ko 'ení: "Ko ia 'okú ne fanongo ki he'eku talá ni pea fai ki aí, te u fakatatau ia ki he tangata poto, na'e langa hono falé 'i he funga maka."⁹

Ko kinautolu 'oku nau mo'ui 'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni fakasilesitiale 'oku hā he folofolá 'oku nau 'oange 'a e fakafiemalié kiate kinautolu 'oku mamahí. 'Oku nau 'omi 'a e fiefiá kiate kinautolu 'oku loto faingata'a'ia, fakahinohinó kiate kinautolu 'oku heé, melinó kiate kinautolu 'oku loto 'itá, pea mo ha fakahinohino pau kiate kinautolu 'oku fekumi ki he mo'oni.

Fakamā'opo'opó:

1. Ko e temipalé 'a e feitu'ú.
2. 'E fie ma'u ki he fepakí ha toko ua, ka he 'ikai pē ke u teitei kau ai.
3. Ko e tamasi'i 'oku hivá, ko ha tamasi'i fiefia ia.
4. 'Oku ou fie ma'u ke ke fā'ofua kiate au.
5. 'Oku ou 'ofa he Tohi 'a Molo-moná mo hoku Fakamo'uí, ko Sīsū Kalaisi.
6. 'Oku 'ikai fe'unga 'a hono 'ilo pē 'o e folofolá; kuo pau ke tau mo'ui 'aki ia.

'Oku ako 'a e ngaahi lēsoni ko 'ení mo ha ngaahi lēsoni kehe pē 'i ha 'api—'a e feitu'u 'e lava ke hangē ko ha kongá 'o hēvani 'i he māmani.¹⁰ 'Oku ou fakamo'oni 'oku 'omi 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi mo e palani 'a 'etau Tamai Hēvani ha fakahinohino pau 'i he mo'ui ni pea mo e tala'ofa 'o e mo'ui ta'engatá, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 131:1–2.
2. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 121:41.
3. Ma'ake 14:26.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 25:12.
5. "Fānau Au 'a e 'Otua," *Ngaahi Himi*, fika 301.
6. Mātiu 3:17; toe vakai, Ma'ake 1:11; 3 Nifai 11:7.
7. Sione 5:39.
8. Saame 119:103.
9. Mātiu 7:24.
10. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Tēvita O. Makei* (2003), 43, 150.



Fai 'e 'Eletā Erich W. Kopischke
'O e Kau Fitungofulú

Ko Hono Tali Kita 'e he 'Eikí

'Oku fakaiku 'a e fekumi pea mo tali 'oku hōifua mai e 'Eikí, ki he 'ilo kuó Ne fili mo tāpuekina kitautolu.

I he'eku kei si'í, 'oku ou manatu 'i hono fa'a 'ave au 'e he tangata-'eikí he taimi 'e ni'ihí ke ma fai ha ngaahi ngāue. Na'e 'i ai ha'amau ki'ngoue na'e lau kilomita pē mei he feitu'u ne mau nofo aí, pea na'e lahi ma'u pē me'a ke fai ke teuteu 'a e ngoué 'i he fa'ahita'u kotoa pē. Na'á ma ngāue ki he palepalé pe fokotu'u pe fakalelei 'i 'a e 'aá. Ko 'eku manatú, na'e fai ma'u pē 'a e ngāué ni 'i he moko'i'í, sinou lahí, pe 'uha lōvaí. Ka na'á ku sai'ia ai. Na'e ako 'i au he'eku tangata'eikí 'i he ngāué 'i he fa'a kā-taki pea ke tali lelei ia.

Na'á ne fakaafē 'i au 'i ha 'aho 'e taha ke u fakama'u ha fo'i sikalu peá ne fakatokanga mai, "Manatu 'i, kapau te ke fakama'u ia 'o fu'u ma'u, 'e motu ia." Ne u vēkeveke ke fakahaa 'i ki ai te u lava 'o fai ia. Na'á ku fakama'u ia 'aki hoku ivi kotoa, pea ko hono mo'oni, na'á ku motuhi e fo'i sikalú. Na'á ne fai ha ki'i lea fakaoli, peá ma toe kamata. Na'a mo e taimi 'o 'eku "fehalāki," na'á ku ongo 'i ma'u pē 'ene 'ofa mo 'ene loto-falala kiate aú. Na'á ne si'í mālōlō 'i he ta'u 'e 10 kuo hilí, ka 'oku ou kei lava pē 'o ongoná hono le'ó, ongo 'i 'ene 'ofá, fiefia 'i he'ene fakalotolahi, mo ongo 'i 'ene tali aú.

Ko ha tefito'i fie ma'u fakaetangata 'a e ongo 'i ke tali kita 'e ha taha 'oku tau 'ofa aí. 'Oku fakalotolahi 'i kitautolu 'i hono tali kitautolu 'e he kakai lelei. 'Okú ne fakatupulaki 'etau ongo 'i hotau mahu'ingá mo 'etau lotolahi. Ko kinautolu 'oku 'ikai ke nau lava 'o ongo 'i 'oku tali kinautolu 'e ha kakai lelei, 'oku nau kumi ia 'i ha feitu'u kehe. Te nau lava 'o kumia ia 'i ha kakai 'oku 'ikai ke nau tokanga ki he'enu lelei. Te nau lava 'o pīkitai ki ha ni'ihí 'oku 'ikai ko ha kaungā-me'a mo'oni mo fai ha ngaahi ta'epau 'i he'enu feinga ke ma'u e tokanga 'oku nau fekumi ki aí. Te nau ala feinga ke tali kinautolu 'aki ha'anau tui ha fa'ahinga ākenga vala ke fakatupu ha ongo 'i 'oku nau kau pe ma'u ha tu'unga. Ko ha ni'ihí, ko e feinga ki ha fatongia pe tu'unga 'iloá 'e lava ke toe hoko ko ha founga ke tali ai kinautolu. Mahalo te nau fakamatala 'i honau mahu'ingá 'aki ha fatongia 'oku nau fua pe tu'unga 'oku nau ma'u.

Na'a mo e loto 'i Siasí 'oku 'ikai ke tau fa'a hao mei he fa'ahinga faka-kaukau ko 'ení. 'Oku hanga 'e he'etau feinga ke tali kitautolu 'e he kakai halá pe fai ia 'i he halá, 'o tuku kitautolu 'i ha tu'unga 'oku fakatu'utamaki - 'oku

ngalingali te ne takihala 'i kitautolu pea a'u pē ke tau 'auha ai. He 'ikai ke tau ongo 'i ai 'oku fakamahu 'inga 'i kitautolu pe tau ma'u ha lotolahi, ka te tau iku ai ki he ongo 'i li'ekina mo ta'efe'ungā.

Na'e fale 'i 'e 'Alamā hono foha ko Hilamaní, "Tokanga ke ke sio ki he 'Otuá pea mo'ui."¹ Ko e ma'u'anga ivi fisifisimu'a tahá mo hono tali lelei kitá ko 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. 'Okú Na 'afio 'i kitautolu. 'Okú Na 'ofa 'iate kitautolu. 'Okú 'ikai ke na tali kitautolú koe'uhí ko hotau fatongiá pe tu'ungā. 'Okú 'ikai ke na tokanga ki hotau tu'ungā. 'Okú na 'afio ki hotau lotó. 'Okú na tali kitautolu 'i hotau tu'unga totonú pea mo e tu'unga 'oku tau feinga ke a'usiá. 'E hanga 'e he'etau fekumi kiate Kinauá mo 'Ena tali lelei kitautolú, 'o langaki mo pou pou 'i ma'u pē kitautolu.

Te u vahevahe atu ha ki 'i sippinga mahinongofua, kapau 'e faka'aonga 'i, 'e lava ke a'usia ai 'e he taha kotoa hono tali lelei kitautolú. Na'e foaki 'a e sippinga ko 'ení 'e he 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kinautolu kotoa pē 'iate kinautolu 'a ia 'oku nau 'ilo 'oku angatonu mo mafesifesi 'a honau lotó, pea fakatomala 'a honau laumālié, pea nau loto fiemālie ke tauhi 'a 'enua ngaahi fuakavá 'i he feilaulau—'io, 'a e feilaulau kotoa pē 'a ia ko au, ko e 'Eikí, te u fekaú—'oku ou tali 'a kinautolu."²

'Okú sitepu faingofua pē 'e tolu 'a e fougā ni:

1. 'Ilo 'i 'oku angatonu hotau lotó mo mafesifesi,
2. 'Ilo 'i 'oku fakatomala hotau laumālié, mo e
3. Loto fiemālie ke tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'i he feilaulau, 'o hangē ko e fekau 'a e 'Eikí.

'Uluakí, 'oku fie ma'u ke tau 'ilo 'oku angatonu mo mafesifesi hotau lotó. 'Okú tau 'ilo 'i fēfē ia? 'Okú tau kamata 'aki ha'atau vakavakai 'i fakamātoato 'etau mo'uí. Ko e lotó ko e uho ia 'o e ngaahi ongo 'oku tau ma'ú. Pea 'i he'etau vakai 'i hotau lotó, 'oku tau fakafuofua 'i ai kitautolu. 'Okú



tau 'ilo 'i lelei e me'a 'oku 'ikai ke 'ilo 'e ha taha 'oku tau feohi 'o kau kiate kitautolú. 'Okú tau 'ilo 'etau 'uhingá mo 'etau ngaahi faka'amú. Ko e taimi 'oku tau vakavakai 'i fakamātoato mo mo'oni ai 'etau mo'uí, 'oku 'ikai ke tau kumi 'uhinga pe lohiaki 'i pē kitautolu.

'Okú 'i ai foki mo ha fougā ke tau 'ilo ai pe 'oku mafesifesi hotau lotó. Ko e loto mafesí 'oku molū, tau'atāina, mo ongongofua. Ko e taimi 'oku ou fanongo ai ki he folofola 'a e Fakamo'uí, "Vakai, 'oku ou tu'u 'i he mata-paá, mo tukitukí,"³ 'oku ou ongona 'Ene tukituki 'i he matapā 'o hoku lotó. Kapau te u fakaava 'a e matapā ko 'ení kiate Ia, 'oku ou ongongofua ange ai ki he ngaahi fakaafe 'a e Laumālié, pea 'oku ou talingofua ange ai e finangalo 'o e 'Otuá.

'E ako 'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'i he taimi 'oku tau fakakaukau 'i fakamātoato mo fa'a lotu ai e lahi 'o e angatonu mo e mafesifesi hotau lotó. Te tau ma'u ha fakamahino pe fakatonutonu lelei 'oku fakaafe 'i ai kitautolu ke tau ngāue.

Uá, kuo pau ke tau 'ilo 'oku mafesifesi hotau lotó. 'Okú fakamatala 'i

e fo'i lea *fakatomalá* (contrite) 'i he tikisinala 'Okisifōtí ko ha "ongo pe fakahaa 'i 'o e mamahi 'i hano fakatokanga 'i kuo fai hala ha taha."⁴ Kapau 'oku tau laumālie fakatomala, 'oku tau fakahaa 'i 'etau ngaahi angahalá mo e tōnōnou. 'Okú ako'ingofua kitautolu "[i he] ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki he mā'oni'oní."⁵ 'Okú tau ongo 'i ha mamahi faka-'Otuá mo fie fakatomala. 'Okú fiefanongo e laumālie mafesifesi "ki he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oní."⁶

'Okú fakahaa 'i 'a e laumālie mafesifesi 'e he'etau loto'aki mo fakapapau ke ngāue. 'Okú tau loto lelei ke fakavaivai 'i kitautolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, loto lelei ke fakatomala, ako, mo liliu. 'Okú tau loto lelei pe lotu, "Oua na'a fai hoku lotó, ka ko e fingangalo 'o'ou."⁷

Ko e sitepu hono tolu ke tali ai kitautolu 'e he 'Eikí ko ha fili 'i he 'ilo pau ke tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'i he feilaulau, "'io, 'a e feilaulau kotoa pē, 'a ia ko au ko e 'Eikí, te u fekaú."⁸ 'Okú lahi 'etau fa'a fakakaukau 'oku 'uhinga e fo'i lea *feilaulau* ki ha me'a 'oku lahi pe faingata 'a ke tau fakahoko. Mahalo na'a mo'oni 'eni 'i ha



ngaahi me'a 'e ni'ihī, ka ko e taimi lahi 'oku 'uhinga ia ke mo'ui faka'aho ko ha ākongā mo'oni 'a Kalaisi.

Ko ha founga 'e taha ke tauhi ai 'etau ngaahi fuakavá ko e ma'u 'i he tu'unga taau 'a e sākalamēnití 'i he uike kotoa pē. 'Oku tau teuteu 'i kitautolu 'i he 'ilo'i pau, ki he ouau toputapú. 'Oku tau fakafo'ou mo fakapapau 'i 'etau ngaahi palōmesi toputapu ki he 'Eikí. 'Oku tau ongo'i 'i he foungá ni 'okú Ne tali kitautolu pea tau ma'u 'Ene fakapapau 'oku tali 'etau ngaahi ngāue mo fakamolemole 'i 'etau ngaahi angahalá tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. 'Oku tala'ofa mai 'a e 'Eikí lolotonga e ouau ko 'enī, kapau te tau loto fiemālie ke to'o kiate kitautolu e huafa Hono 'Aló pea manatu ma'u ai pē kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, te tau ma'u ma'u ai pē Hono Laumālie. Ko e ma'u ko ia e Laumālie Mā'oni'oní ko hotau takaua ma'u peé, ko e faka'ilonga taupotu taha ia hono tali kitautolu 'e he 'Otuá.

Ko e ngaahi founga kehe ke tauhi ai 'etau ngaahi fuakavá 'aki e feilaulá 'oku faingofua tatau pē ia mo hono tali ha fatongia 'i he Siasí pea ngāue faivelenga he fatongia ko iá pe muimui he fakaafe hotau palōfita

ko Tōmasi S. Monisoní, ke ala atu 'o tokoni kiate kinautolu 'oku tu'u he tafa'akí pea fie ma'u ke fakahaofi fakalaumālie. 'Oku tau tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'i he feilaulau, 'aki 'etau tokoni fakalongolongo pē 'i hotau kaungā'apí pe koló pe kumi e ngaahi hingoa 'o 'etau ngaahi kuí pea fakahoko e ngāue fakatemipalé ma'a-nautolu. 'Oku tau tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'i he feilaulau, 'i he 'etau feinga ke angamā'oni'oni, ke tau'atā-ina, mo fakafanongo ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie 'i he 'etau mo'ui faka'ahó. Ko e taimi 'e ni'ihī 'oku 'uhinga pē e tauhi ia 'etau ngaahi fuakavá ke tau tu'u ma'u mo faivelenga 'i he taimi 'oku tō takutaku mai ai e ngaahi matangi mālohi 'o e mo'uí kiate kitautolú.

Hili hono fakamatala 'i 'e he 'Eikí e founga te Ne tali ai kitautolú, 'oku faka'aonga 'i 'e he 'Eikí ha fakatātā faka'ofa'ofa ke fakaha'i 'ene 'aonga kiate kiate kitautolu fakafo'ituitui mo e ngaahi fāmilí ke tau feinga ke Ne tali kitautolú. Na'á Ne folofola, "He ko au, ko e 'Eikí, te u pule ke nau fakatupu mai ha fua 'o hangē ko ha 'akau fua lahi, 'a ia kuo tō 'i ha kelekele lelei, 'i ha ve'e vaitafe ma'a, 'a ia 'oku fua 'aki 'a e fua lahi 'oku mahu'inga lahi."⁹

Ko e taimi 'oku tau fe'unga fakafo'ituitui ai mo e Laumālie 'o e 'Eikí mo ongo'i 'Ene tali kitautolú, 'e tāpuaki 'i leva kitautolu 'o mahulu hake 'i he 'etau mahinó mo 'omi ha ngaahi fua lahi 'o e mā'oni'oní. Te tau kau 'iate kinautolu na'á Ne folofola ki ai, "Mālō, ko e tamaio'eiki lelei mo angatonu: kuó ke faitotonu 'i he me'a si'i, te u fakanofu koe ke ke pule ki he me'a lahi: hū koe ki he fiefa'anga 'o ho'o 'eiki."¹⁰

'Oku fakaiku 'a e fekumi pea mo hono tali 'e he 'Eikí, ki he 'ilo'i kuó Ne fili mo tāpuekina kitautolu. Te tau ma'u ha loto falala lahi ange te Ne tataki mo fakahinohino kitautolu ki he lelei. 'E hāsino 'Ene 'alo'ofa ongo-ngo'ua 'i hotau lotó, 'i he 'etau mo'uí, pea 'i hotau fāmilí.

'Oku ou fakaafe 'i kimoutolu 'aki hoku lotó kotoa ke mou feinga ke tali kimoutolu 'e he 'Eikí mo ma'u 'Ene ngaahi tāpuaki kuo 'osi tala'ofa māi. 'I he 'etau muimui he sīpinga faingofua kuo fokotu 'u 'e he 'Eikí, te tau 'ilo kuo tali kitautolu 'e he 'Eikí, neongo pe ko e hā hotau fatongia, tu'ungá, pe ngaahi fakangatanga fakamatelié. 'E fakalotolahi 'i kitautolu 'e He'ene tali 'ofá, fakalahi 'etau tuí, mo tokoni 'i ke tau mafeia e me'a kotoa 'oku tau fehangahangai mo ia he mo'uí. Neongo 'a e ngaahi faingata'á, ka te tau ikuna, tupulaki,¹¹ mo ongo'i nonga.¹² Te tau kau 'i he ni'ihī na'e folofola ki ai 'a e 'Eikí:

"Oua 'e manavahē, 'e fānau iiki, he 'oku 'a'aku 'a kimoutolu, pea kuó u ikuna 'i 'a e māmaní, pea 'oku mou kau kiate kinautolu kuo foaki 'e he'eku Tamá kiate aú;

"Pea 'e 'ikai mole ha taha 'o kinautolu kuo foaki kiate au 'e he'eku Tamá."¹³

'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Alamā 37:47.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:8.
3. Fakahā 3:20.
4. *Oxford Dictionaries Online*, "contrite," oxforddictionaries.com.
5. 'Alamā 21:23.
6. Mōsaia 3:19.
7. Luke 22:42.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:8.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:9.
10. Mātiu 25:21.
11. Vakai, Mōsaia 2:22.
12. Vakai, Mōsaia 2:41.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:41–42.



Fai 'e 'Eletū Bruce D. Porter
'O e Kau Fitungofulū

Pongipongi Faka'ofo'ofa

'Oku 'ikai fie ma'u ke mou manavahē ki he kaha'ú, pe vaivai 'etau 'amanakí mo e fiefiá, koe'uhí he 'oku 'iate kitautolu 'a e 'Otuá.

I ha efiafi Tu'apulelulu 'i Selusalema, na'e fakataha ai 'a Sisū mo 'Ene kau ākongá 'i ha loki 'i 'olunga ke nau fakahoko e Lakaatú. Na'e 'ikai ke 'ilo 'e he kau tangata na'e kau mo Iá 'e 'i ai e 'aho 'e ui ai 'a e houa ma'u me'atokoni ko 'ení ko e 'Ohomohe Faka'osí. Kapau pē ā ne nau 'ilo 'eni mo hono 'uhingá, te nau tangi.

Ka na'e mahino lelei ki honau 'Eikí 'e taimi nounou pē kuo kamata 'a e fakamamahi 'o Ketisemani mo Kolokotá. Ne tu'unuku mai e taimi faingata'a taha 'i he hisitōlia 'o e māmaní; neongo ia, na'e folofola 'a Sisū kiate kinautolu, "Te mou ma'u 'a e mahá 'i māmani: [ka mou fiefiá,] kuó u iku 'i 'a māmani" (Sione 16:33).

'Oku tau mo'ui he 'ahó ni 'i ha kuonga mouveuveu mo ta'e pau, ko ha taimi na'e tomua fakahā 'e he 'Eikí kia 'Īnoke 'e faka'ilonga 'i ia 'aki 'a e "ngaahi 'aho 'o e faiangahalá mo e tauteá" (Mōsese 7:60). 'E 'i ai 'a e ngaahi taimi fakamamahi mo faingata'a he kaha'ú, ka 'oku tau ma'u foki ha 'uhinga ke fiefia mo nēkeneka ai, he 'oku tau mo'ui 'i he kuonga fakakosipeli faka'osí, 'i hono toe fakafoki mai 'e he 'Otuá Hono Siasí mo Hono pule'angá ki māmani ko e teuteu ki he toe há'ele mai Hono 'Aló.

Na'e lea 'a Palesitani Poiti K. Peeka ki hono makapuná 'i he fakautuutu 'o e koví 'i he māmani 'oku tau mo'ui aí. Na'á ne pehē: "Te nau mamata ki ha ngaahi me'a lahi 'e hoko 'i he'enua mo'ui. 'E 'i ai honau ni'ihí 'e sivi'i 'enua lototo'á mo 'ahi'ahi'i 'enua tuí. Ka 'o kapau te nau kumi 'i he fa'a lotu ke ma'u ha tokoni mo ha fakahinohino, kuo pau ke foaki kiate kinautolu ha mālohi ki he ngaahi me'a 'oku halá."

Na'á ne toe tñaki kimui ange: "Oku faka'au ke kovi ange 'a e ngaahi tu'unga 'ulungaanga fakaeangama'a ko ia 'oku fakafalala ki ai 'a e mo'ui fakasivilaisé. Neongo ia, 'oku 'ikai ke u manavahē au ia ki he kaha'ú" ("Oua 'e Manavahē," *Liahona*, Mē 2004, 77, 78).

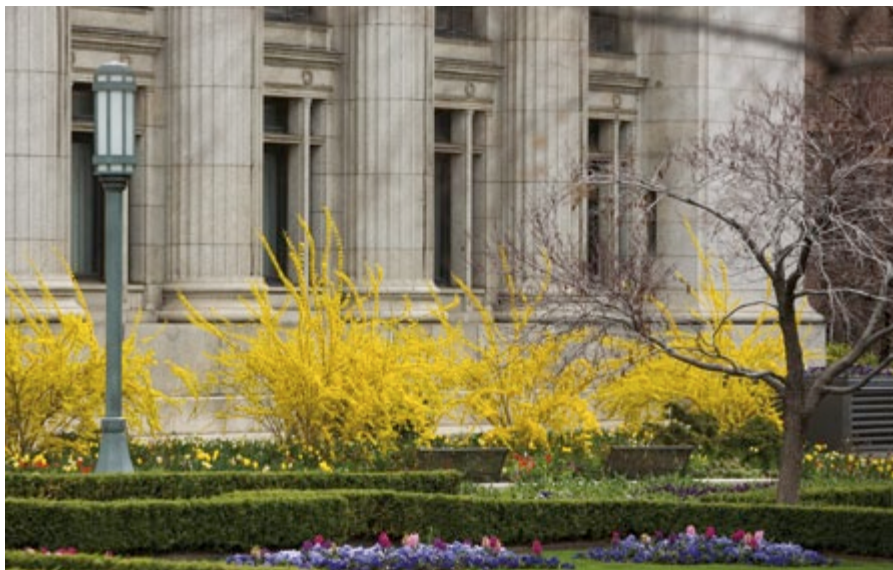
Kāinga, 'oku 'ikai fie ma'u ke mou

manavahē ki he kaha'ú, pe vaivai 'etau 'amanakí mo e fiefiá, koe'uhí he 'oku 'iate kitautolu 'a e 'Otuá. 'I he ngaahi fuofua lea akonaki 'a Sisū 'i Kāleli ki He'ene kau ākongá ne toki ui fo'ou, na'e 'i ai e fo'i lea fakatokanga 'e tolu: "Oua 'e manavahē" (Luke 5:10). Na'e tu'o lahi 'Ene fai e akonaki ko iá lolotonga 'Ene ngāue fakafaifekaú. Kuo folofola mai 'a e Fakamo'uí ki Hono Kāingalotu 'i hotau kuongá, "Ko ia, ke mou fiefia, pea 'oua 'e manavahē, he ko au ko e 'Eikí 'oku ou 'iate kimoutolu, pea te u tu'u 'i homou tafa'akí (T&F 68:6).

'E tu'u 'a e 'Eikí 'i he tafa'aki Hono Siasí mo e kakaí mo tauhi kinautolu ke nau malu kae 'oua ke Ne há'ele mai. 'E 'i ai e melinó 'i Saione mo hono ngaahi siteikí, he kuó Ne 'osi fanongonongo: "Pea ke hoko 'a e tñaki fakataha ki he fonua ko Saioné, pea ki hono ngaahi siteikí, ko ha malu'anga, pea ko ha unga'anga mei he afaá, pea mei he houháu 'o ka lilingi kakato atu ia ki he māmaní hono kotoa" (T&F 115:6).

'Oku tu'u 'a e Siasí ko ha 'ā malu ki hono kāingalotú. Neongo 'e faingata'a 'i ha ngaahi taimi 'a e ngaahi tūkunga 'i he māmaní, 'e ma'u 'e he Kāingalotu faivelenga 'o e Siasí ha hūfanga'anga 'i he ngaahi siteiki 'o Saioné. Kuo tu'u-tu'uni 'e he 'Eikí ko e maka kuo tā mei he mo'ungá ta'e kau ai ha nimá 'e teka atu ia kae 'oua kuó ne fakafonu 'a e māmaní kotoa (vakai, Taniela 2:31-45; T&F 65:2). He 'ikai lava 'e ha mālohi fakaaetangata 'o ta'ofi 'eni, he na'e fakahoko e ngāue ni 'e he 'Otuá, pea ko Sisū Kalaisi 'a e fungani makatulikí.

Na'e mamata 'a Nifai 'i ha me'a-hā-mai, 'e hoko 'i he ngaahi 'aho



faka'osí 'a e tō 'a e mālohi 'o e Lami 'o e 'Otuá ki he "kau Mā'oni'oni 'o e Siasí pea ki he kakai 'o e fuakava 'a e 'Eikí," pea 'e "fakamahafu 'a kinautolu 'aki 'a e mā'oni'oni pea mo e mālohi 'o e 'Otuá 'i he fu'u nāunau lahi" (1 Nifai 14:14).

'E lava ke fakamahafu kitautolu takitaha, mo hotau fāmilí 'aki e mālohi 'o e 'Otuá ko ha malu 'i kapau te tau tu'u ma'u 'i he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea tuku e Laumālié ke ne tataki kitautolu. Mahalo 'e hoko mai 'a e 'ahi'ahí, pea mahalo he 'ikai mahino 'a e me'a kotoa pē 'oku hoko pe 'ākilotoa kitautolú. Ka 'i he'etau loto fakatōkilalo, mo falala fakalongolongo ki he 'Eikí, te Ne 'omi ha fakahinohino mo tataki kitautolu 'i he faingata'a kotoa pē 'o e mo'uí. Kapau 'oku tau holi ke fakahoifua kiate Ia, 'e tāpuekina kitautolu 'aki ha melino lahi 'i hotau lotó.

'I he ngaahi fuofua taimi 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé, na'e fehangaangai e kāingalotu 'o e Siasí mo ha ngaahi 'ahi'ahi faingata'a. Na'e lea 'a Palesiteni Pilikihami 'Tongi kau ki he taimi ko iá: "I he taimi 'oku 'atakai' ai au 'e he kau fakatangá mo hanganaki mai 'a e maté mei he tapa kotoa peé, 'oku 'ikai ke u toe tokanga au ki ha me'a ka ko 'eku ongo 'i 'a e hulutu'a 'eku fiefiá mo hoku laumālié foki, 'o hangē ko e taimi ní. 'E hā ngali fakata'eoli mo ta'e pau 'a e 'amanakí, ka kuo te'eki ai ke u mamata 'i he ongoongolelé ni, ki ha taimi na'e 'ikai ke u 'ilo'i, ko hono olá, 'e lelei ia ki he tupu'anga 'o e mo'oni'" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Pilikihami 'Tongi* [1997], 410).

Ko hoku hoa faifekau ko Paulá, ko ha tokotaha na'e mo'ui fiefia ma'u pē. Na'á ne puke lahi 'i he'ene hoko ko ha tamai kei talavou. Ka neongo e faingata'á na'e kei hokohoko atu pē 'ene tokoni ki he ni'ihahi kehé 'i he loto fiefia mo tukuhua. Na'á ne hū ange ki hoku 'ōfisí 'o heka ange he'ene saliate teketeké mo pehē ange, "Kamata e mo'uí 'i he sea teketeke fakamisiní!" Ne u manatua ma'u pē ia he ngaahi ta'u kimu'a peá ne mālōló 'ene pukepuke hake 'a e fo'i ama 'Olimipikí mo



heka pē 'i hono saliate teketeké kae pasi fiefia ha laungeaú. Hangē ko e fo'i ama ko ia 'oku 'ikai pē mate hono uló, na'e 'ikai ha taimi 'e vaivai ai e tui 'a Paulá.

'I he'eku kei ako 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Tongí, ne u nofo 'i ha fale fakataha mo ha kau talavou tokolahi. Ko hoku kaungāloki ko Pulusí, mahalo ko e tokotaha loto tau'atāina taha ia kuó u 'ilo. Ne te'eki pē ke mau fanongo kuó ne lea 'aki ha me'a 'oku kovi kau ki ha taha pe ha fa'ahinga tūkunga, pea ne u ongo 'i ta'etūkua kuo fakalotolahia aú. Na'e ma'u 'ene fiefiá mei he'ene falala ki he Fakamo'uí mo e ongoongolelé.

'I ha 'aho momoko mo sinou 'e taha, ne lue hake hoku kaungāme'a ko Tomu he 'univēsiti. Ko e hoko pē ia 'a e 7.00 pongipongí, pea na'e kei lōngonoa mo fakapo'uli 'a e 'apiakó. Ne lahi e tō 'a e sinoú, fakataha mo ha havili mālohi. Na'e fakakaukau 'a Tomu, "Me'a fakamamahi mo'oni ko e 'eá." Na'e toe mama'o atu 'ene lue 'i he fakapo'ulí mo e sinoú, peá ne fanongo ki ha taha 'oku hiva.

Hangē pē ko 'ene 'amanakí, ko hono kaungāme'a loto tau'atāina ia ko Pulusí 'oku 'asi mai he afā sinoú. Na'á ne hiki hono ongo nimá ki he langí, peá ne hiva 'i e hiva mei he faiva hiva ko e Broadway *Oklahoma*: "Oi, he

toki pongipongi faka'ofa'ofa ē! 'Oi, he toki 'aho faka'ofa'ofa ē! Kuó u ma'u ha ongo faka'ofa'ofa, 'e lelei e me'a hono kotoa he 'ahó ni" (Richard Rodgers mo Oscar Hammerstein II, "Oh, What a Beautiful Morning" [1934]).

Talu mei he a'usia ko iá, mo e hoko e le'o fiefia 'i he fakapo'ulí he afā sinoú ko ha fakataipe kiate au 'o e 'uhinga 'o e tuí mo e 'amanakí. Na'a mo 'etau 'i ha māmani fakapo'ulí, 'oku totonu ke tau hiva 'i he fiefia, 'a kitautolu Kāingalotu 'o e Siasí, he'etau 'ilo 'oku 'i he Siasí mo e kakai 'o e 'Otuá 'a e mālohi 'o e langí. Te tau fiefia 'i he 'ilo ko ia 'oku toka mei mu'a ha pongipongi faka'ofa'ofa—ko e kamata'anga ia 'o e nofotu'í, 'e hā'ele mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá mei he Hahaké pea te Ne toe pule aoniu 'i he māmaní.

'Oku ou toe fakakaukau ki ha ongo pongipongi faka'ofa'ofa kehe 'i he hisitōlia 'o e māmaní. 'I he fa'ahita'u failau 'o e 1820, 'i ha pongipongi faka'ofa'ofa, mo tafitonga 'i Palemaila, Niu 'Ioke, na'e 'alu ai e talavou ko Siosefa Sāmitá ki ha vao'akau 'o tū'ulutui 'o lotu. Ko e tali ki he lotu ko iá, ko e hā mai 'a e Tamai mo e 'Aló, 'i he kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá pea mo Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisí ki he māmaní.

Ne mafoa mai e ata 'o ha pongipongi fo'ou makehe he meimei ta'u 'e 2,000 kuo hilí he tu'a kolo 'o Selusalemá. Na'e maama makehe e ulo 'a e la'aá he pongipongi Toetu'u ko iá. Ne omi ha kau fafine tokosi' i ke 'ahi ki ha fa'itoka, mo e 'amanaki ke nau tākai 'a e sino 'o honau 'Eiki kuo tutukí. Ne fakafetaulaki mai ha ongo 'āngelo 'o pehē ange: "Ko e hā 'oku mou kumi ai 'a e mo'uí 'i he potu 'o e maté? 'Oku 'ikai 'i heni ia, ka kuo tu'u hake" (Luke 24:5–6).

'Oku ou fakamo'oni ki hono iku-na 'i e Sisū Kalaisi 'a e angahalá mo e maté. 'Oku ou fakamo'oni ki he palani 'alo'ofa 'etau Tamai Ta'engatá mo 'Ene 'ofa ta'engatá. 'I he'etau tu'u hake 'i he pongipongi takitaha, fakatauange ke tau hanga ki he langí 'i he loto tui mo pehē, "Oi, he toki pongipongi faka'ofa'ofa ē," Ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■



Fai 'e 'Elett D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Huhu'í

Kapau 'oku tau muimui 'ia Kalaisi, te tau feinga ke kau pea mo paotoloaki 'Ene ngāue 'o e huhu'í.

I he kuonga 'o e nofo'i fakakoloniá, na'e lahi e fie ma'u kau ngāue 'i 'Amelika. 'I he lolotonga 'o e senituli 18 mo e kongā kimu'a 'o e senituli 19, na'e uki ha kau ngāue 'e lava 'o hikifonua mei Pilitānia Lahi, Siamane, pea mo ha ngaahi fonua 'Iulope kehe, ka ko e tokolahi 'o kinautolu ne fie oó, na'e 'ikai ke nau ma'u ha totongi ki he folaú. Na'e 'ikai ko ha me'a fo'ou ki he kakai ko 'ení ke nau folau fakamo'ua pe aleapau ke nau ngāue ta'e-totongi 'i ha vaha'ataimi pau, 'i he hili 'enau tū'utá, ko e totongi 'enau folaú. Na'e omi ha ni'ihī 'i he palōmesi 'e totongi kinautolu 'e ha kau mēmipa 'o e fāmīlī kuo nau 'osi 'i 'Amelika, 'i ha'anau tū'uta, ka kapau he 'ikai hoko ia, na'e ha'isia leva 'a e kau omi fo'ou ko 'ení ke totongi 'enau fakamolé 'aki ha'anau ngāue ta'e-totongi. Ko e fo'i lea na'e ui 'aki e kau hikifo'ou aleapau ni ko e "kau totongi huhu'í." Na'e pau ke nau totongi huhu'í e mahu'inga 'o enau folaú—pe ko hono 'ai 'e tahá ne fakatau 'enau tau'atāina—'aki 'enau ngāue.¹

Ko e taha 'o e huafa mahu'inga taha 'okú ne fakamatala 'i 'a Sīsū Kalaisí ko e Huhu'í. Pea hangē ko hono fakamahino 'i he'eku ki'i fakamatala nounou ki he kau hikifonua "totongi huhu'í," 'oku 'uhinga e fo'i lea *huhu'í*, ke totongi ha ha'isia pe mo'ua. 'E toe

lava foki ke 'uhinga 'a e *huhu'í* ke fakahaofi pe fakatau'atāina 'i 'i hano totongi ha mo'ua. Kapau 'oku fai 'e ha taha ha fehalaaki peá ne fakatonutonu pē ia 'iate ia pe fai ha totongi fakalelei, 'oku tau pehē leva kuó ne huhu'í pē 'e ia ia. 'Oku fakafōtunga mai 'e he ngaahi 'uhingá ni takitaha ha ngaahi kongā kehekehe 'o e Huhu'í ma'ongō'onga ne fai 'e Kalaisi 'i He'ene Fakalelei, 'a ia 'oku kau ai, 'o fakatatau mo e fakalea 'a e tikisinalé, "ke fakatau'atāina 'i mei he angahalá mo hono

ngaahi tauteá, hangē ko hano fai ha feilaulau 'e he taha angahalá."²

'Oku kongā ua e Huhu'í 'a e Fakamo'uí. 'Uluakí, ko 'ene fakalelei ma'á e maumaufono 'a 'Ātamá mo hono nunu'a ko e Hinga 'a e tangatá, 'aki hono ikuna'i e me'a 'e lava ke ui ko e ngaahi nunu'a fakahangatonu 'o e Hingá—'a ia ko e mate fakaesinó mo e mate fakalaumālié. 'Oku mahino lelei pē mate fakaesinó; ka ko e mate fakalaumālié ko e mavahe ia 'a e tangatá mei he 'Otuá. 'I hono fakalea 'e Paulá, "He 'oku hangē 'oku mate kotoa pē 'ia 'Ātamá, 'e pehē foki, 'e mo'ui kotoa pē 'ia Kalaisi" (1 Kolinitō 15:22). Ko e huhu'í ko 'eni mei he mate fakaesinó mo e mate fakalaumālié, 'oku fakatou fakaemāmanilahi ia pea 'ikai hano makatu'unga.³

Ko e tafa'aki hono ua 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí ko e huhu'í mei he me'a 'e lava ke tau ui ko e ngaahi nunu'a 'oku 'ikai kaunga fakahangatonu ki he Hingá—'a 'etau angahala 'atautolú kae 'ikai ko e maumaufono 'a 'Ātamá. Tu'unga 'i he Hingá 'oku fā'ele'i ai kitautolu ki he maama fakamatelié, 'a ia 'oku 'u'ufi 'e he fai-angahalá—'a e talangata'a ki he fono fakalangi kuo fokotu'ú. 'Oku folofola e 'Eikí, fekau'aki mo kitautolu kotoa:

"I he'enua kamata ke tupu haké, 'oku tupu hake 'a e angahalá 'i honau lotó, pea nau 'ilo'i ai 'a e me'a mahí,



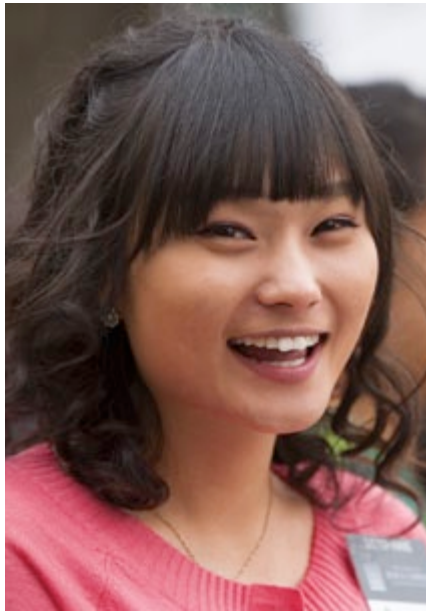
koe'uhí ke nau 'ilo'i hono fakamahu-
'inga 'i 'a e lelei.

"Pea kuo tuku kiate kinautolu ke
nau 'ilo'i 'a e lelei mei he koví; ko ia,
'oku nau hoko ai ko e ni'ihí ke fili
ma'anautolu pē" (Mōsese 6:55–56).

Koe'uhí 'oku tau ha'isia pea 'oku
tau fai e ngaahi filí, 'oku fakatu'unga
leva e hoko 'a e huhu'i mei he'etau
ngaahi angahalá—'o makatu'unga
'i he vete mo e si'aki 'o e angaahalá
pea liliu ki ha mo'ui faka-'Otuá, pe
ko hono 'ai 'e tahá, makatu'unga 'i he
fakatomalá (vakai, T&F 58:43). 'Oku
tu'utu'uni 'e he 'Eikí, "Ko ia, ako'i ia
ki ho'o fānaú, kuo pau ke fakatomala
'a e kakai kotoa pē, 'i he feitu'u
kotoa pē, pe 'e 'ikai te nau teitei lava
'o ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá,
he 'oku 'ikai ke lava 'o nofo 'i ai ha
me'a 'oku ta'e-ma'a, pe nofo 'i hono
'aó" (Mōsese 6:57).

'Oku hanga 'e he mamahi 'a e
Fakamo'ui 'i Ketisemaní pea mo 'Ene
faingata'a'ia 'i he funga kolosí 'o
huhu'i kitautolu mei he'etau angahalá
'aki hono fakalato e ngaahi fie ma'u
'a e fakamaau totonú kiate kitautolú.
'Okú Ne 'alo'ofa mo fakamolemole'i
kinautolu 'oku fakatomalá. 'Oku toe
fakalato foki 'e he Fakalelei 'a e mo'ua
'o e fakamāú kiate kitautolu 'aki hono
fakamo'ui mo totongi huhu'i kitautolu
'i ha mamahi ne tau fuesia ka 'oku
tau tonuhia ai. "Vakai, 'okú ne kātaki'i
'a e ngaahi mamahi 'a e kakai kotoa
pē, 'io, 'a e ngaahi mamahi 'a e kakai
mo'ui kotoa pē, 'a e kakai tangata
mo e kakai fefine fakatou'osi, pea
mo e fānau 'a ia 'oku kau 'i he fāmili
'o 'Ātamá" (2 Nifai 9:21; vakai foki,
'Alamā 7:11–12).⁴

Kapau 'oku tau muimui 'ia Kalaisi,
te tau feinga ke kau pea mo pao-
toloaki 'Ene ngāue 'o e huhu'í. Ko
e ngāue ma'ongo'onga taha te tau
lava 'o fai ma'a ha ni'ihí 'i he mo'ui
ko 'ení, 'o kamata meiate kinautolu
'i hotau fāmili tonú, ko hano 'omi
kinautolu kia Kalaisi 'i he tui mo e
fakatomala ke nau lava 'o a'usia 'a
'Ene Huhu'í—ha nonga mo e fiefiá
he taimí ni, mo e mo'ui ta'e-fa'amaté
mo e mo'ui ta'engatá 'i he maama ka
ha'ú. Ko e ngāue 'a 'etau kau faifekau
ko hano fakahaa'i lelei ia 'o e 'ofa



huhu'i 'a e 'Eikí. 'I he'enau hoko ko
'Ene kau talafekau kuo fakamafai'í,
'oku nau 'oatu ai 'a e ngaahi tāpuaki
ta'e-fakatataua 'o e tui kia Sisū Kalaisi,
fakatomalá, papitaisó, mo e me'afuaki
'o e Laumālie Mā'oni'oní, 'o tofa ai 'a
e hala ki he fanau'i fo'ou fakalaumālie
pea mo e huhu'í.

Te tau lava foki 'o tokoni foki 'i
hono huhu'i 'e he 'Eikí 'a kinautolu
he tafa'aki 'e taha 'o e fa'itoká. "Ko e
kaumātu'a angatonu ko ia 'o e kounga
ko 'ení, 'i he'enau mavahe atu mei he
mo'ui fakamatelié, 'oku hoko atu ai pē
'a 'enau ngāue 'i hono malanga 'aki 'o
e ongoongolelei 'o e fakatomalá mo e
huhu'í, tu'unga 'i he feilaulau 'a e 'Alo
pē Taha na'e Fakatupu 'o e 'Otuá, 'i
he lotolotonga 'o kinautolu 'oku nau 'i
he fakapo'ulí pea nau kei ha'isia 'i he
angahalá 'i he fu'u maama lahi fau 'o e
ngaahi laumālie 'o e kau pekiá" (T&F
138:57). Ko hono 'aonga 'o e ngaahi
ouau fakafofonga 'oku tau fakahoko
'i he ngaahi tempale 'o e 'Otuá, ko
e malava ke fakatau'atāina 'i ai mo
kinautolu ne mate 'i he pōpula 'o e
angahalá.⁵

Neongo 'oku fekau'aki ha kongā
lahi 'o e huhu'í mo e fakatomalá
mo e fakamolemole, ka 'oku 'i ai
mo ha tafa'aki fakatu'asino mātu'aki
mahu'inga foki. 'Oku tala 'o pehē
na'e hā'ele holo 'a Sisū 'o fai lelei
(vakai, Ngāue 10:38), 'a ia ne kau ai
hono fakamo'ui 'o e mahakí mo e

faingata'a'ia, 'oatu ha me'akai ki ha ka-
kai tokolahi ne fiekaia, mo faiako 'i ha
founga lelei ange fau. "Na'e 'ikai ha'u
'a e [Foha 'o e Tangatá] ke tauhi ia, ka
ke tauhi pea ke foaki 'ene mo'ui ko
e huhu'i 'o e tokolahi" (Mātu 20:28).
Fakatauange te tau lava mo kitau-
tolu, 'i he ivi takiekina 'o e Laumālie
Mā'oni'oní, 'o fe'aluaki fano 'o fai lelei
'i he sippinga huhu'i 'a e 'Eikí.

'Oku 'uhinga 'a e fa'ahinga ngāue
huhu'i ko 'ení ke tokoni'i 'a e kakaí
mo 'enau ngaahi palopalemá. 'Oku
'uhinga ia ke fakakaungāme'a ki he
paeá mo e vaivaí, tokoni'i 'a e ma-
mahí, fakatonotonu 'a e fehalākí, tau-
kave'i 'a e mo'oní, fakamālohia e to'u
tangata kei tupu haké, mo a'usia 'a e
malu mo e fiefia 'i 'apí. Ko e kongā
lahi 'etau ngāue huhu'i 'i māmaní,
ko hono tokoni'i 'o e ni'ihí kehé ke
nau tupulaki mo ikuna'i 'enau ngaahi
'amanaki mo e faka'ānau totonú.

Ko ha sippinga 'e taha mei
he talanoa 'a Vikitā Hiuko ko e
Les Misérables, neongo ko e fa'u, ka
'oku ongo ma'u pē mo ne fakaivia au.
Ofi ki he kamata'anga 'o e talanoá,
na'e hanga 'e Písope Pienivenu 'i ha
pō 'e taha, 'o foaki ha me'akai mo ha
feitu'u ke mohe ai 'a e 'auhē ko Sione
Valasoní, 'a ia ne toki tukuange mai
pē mei pilisoni hili ha'ane ngāue 'i ha
ta'u 'e 19, ko ha'ane kaiha'asi ha fo'i
mā ke fafanga'i aki si'i fānau fiekaia
hono tuofefiné. 'I he'ene loto-tāngia
mo 'itá, na'á ne fetongi e anga'ofa 'a
Písope Pienivenú 'aki ha'ane kaiha'asi
'ene koloa silivá. 'I hono puke kimui
'i he hu'uhu'u e kau polisí, ne loi 'a
Valasoni ia ko e silivá ko ha me'a'ofa
ange ki ai. Ka 'i hono toho atu ia 'e
he kau polisí ki he fale 'o e pīpōpē,
ne 'ohovale lahi 'a Valasoni 'i hono
fakamo'oni'i 'e Písope Pienivenu 'ene
fakamatalá mo 'ai ke ongo mo'oni
angé, na'á ne pehē, "Ko ia! Na'á ku
foaki atu foki mo e ngaahi tu'u'anga
te'elangó, 'oku siliva tatau pē mo e
toengá, ne mei ma'u ai ha pa'anga
'e uangeau. Ko e hā na'e 'ikai ke ke
'ave fakataha ai mo ho'o 'ū peleti?"

Ne 'unu'unu atu e pīpōpē, 'o
pehē ange, 'i ha ki'i le'o si'i:

"Oua na'a ngalo, 'oua na'a ngalo
na'á ke palōmesi mai kiate au ke

faka'aonga'i 'a e siliva ko 'ení ke ke hoko ai ko ha tangata faitotonu.'

Na'e tu'u mo'utafu'ua 'a Sione Valasoni, he na'e 'ikai ke ne manatu 'i 'e ia e palōmesi ko 'ení. Ka ne hoko fakamātoato atu pē e pīsopē:

“E hoku tokoua ko Sione Valasoni: 'oku 'ikai ke ke kei kau mo e koví, ka ki he leleí. Ko ho laumālié 'oku ou fakatau ma'aú. 'Oku ou to'o mai ia mei he ngaahi fakakaukau 'o e fakapo'ulí pea mo e laumālie 'o e mala'ía, 'o foaki ia ki he 'Otuá!”

Na'e hoko mo'oni 'a Sione Valasoni ko ha tangata fo'ou, ko ha tangata faitotonu pea tokoni lahi ki ha kakai tokolahi. Na'á ne tauhi 'a e ongo tu'u-anga te'elango silivá 'i he'ene mo'uí kotoa, ke fakamanatu kiate ia kuo huhu'i ia ma'á e 'Otuá.⁶

'Oku hoko mai ha huhu'i fakatu'a-sino 'e ni'ihí 'i ha fengāue'aki fakatahá. Ko e taha ia e ngaahi 'uhinga ne fokotu'u ai 'e he Fakamo'uí ha siasí. 'I hono fokotu'utu'u kitautolu ki he ngaahi kōlomú mo e ngaahi houalotú 'i he ngaahi siteikí, uotí, mo e ngaahi koló, he 'ikai ngata pē 'i he'etau lava 'o feako'i'aki mo fepoupouaki 'i he ongoongolelé, ka te tau toe lava foki 'o kole 'a e kakaí mo 'enau ngaahi ma'u'anga tokoní ke feau e ngaahi fie ma'u 'o e mo'uí. He 'ikai ke lava 'a e kakai 'oku ngāue tokotahá pe ngaahi kulupu fakataumu'á 'o ma'u ma'u ai pē ha founa ke feau ha ngaahi palopalema lahi ange, 'o fakatatau mo e fie ma'ú. 'I he'etau hoko ko e kau muimui 'o Sisū Kalaisí, 'oku tau hoko ko ha kaungākolo 'o e Kau Mā'oni'oni kuo 'osi fokotu'utu'u ke tokoni 'i hono huhu'i e ngaahi fie ma'u hotau kaungā Kāingalotú pea mo ha ni'ihí tokolahi 'i he funga 'o e māmaní te tau lava 'o a'u ki aí.

Hangē ko ia ne lea ki ai 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesí, koe'uhí ko 'etau tokoni 'ofa fakatāngatá, kae tautau-tefito ki he ta'u kuo 'osí, ne ma'u 'e ha kakai 'e toko 890,000 'i ha fonua 'e 36 ha vai ma'a, toko 70,000 'i ha fonua 'e 57 ha ngaahi sea saliate teketeke, lava ha kakai 'e toko 75,000 'i ha fonua 'e 25 'o sio lelei ange, pea ma'u 'e ha kakai 'i ha fonua 'e 52 'a e tokoni ne fie ma'u hili ha ngaahi fakatamaki



fakaenatula. Ne ngāue fakataha 'a e Siasí mo ha ni'ihí kehe ke fakahoko e ngaahi huhu malu'i ki ha fānau 'e 8 miliona tupu mo tokoni'i ha kakai Silia 'i he ngaahi hūfanga'anga 'i Toake, Lapanoni, pea mo Soataní 'aki e ngaahi fie ma'u 'o e mo'uí. 'I he taimi tatau pē, ne ma'u 'e he kāingalotu masiva 'o e Siasí ha ngaahi koloa uelofea fe'unga mo ha pa'anga 'e lauimiliona tupu mei he foaki 'aukaí mo e ngaahi tokoni fakauelofea kehe 'i he 2012. Fakamālō atu 'i ho'omou 'ofa 'aufuatoó.

'I he ngaahi me'á ni kotoa, 'oku te'eki lau ai 'a e ngaahi anga'ofa mo e poupu fakafo'ituitui—'i he ngaahi me'á'ofa me'akai, vala, pa'anga, tauhi, pea mo e ngaahi tu'unga kehe 'e lauiafe 'o e fakafiemālie mo e 'ofa mamahi—te tau lava 'o kau ai 'i he ngāue anga faka-Kalaisi 'o e huhu'í. Na'á ku sionu 'i he'eku kei sí'í ki he ngaahi ngāue 'a 'eku fa'eé ke tokoni'i sí'a fefine na'e tukuhāusia. Ko e taimi na'e kei iiki ai 'ene fānau 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hili, ne fakahoko ai ha tafa lahi ki he'eku fa'eé 'o sí'i mei mole ai 'ene mo'uí pea iku tokoto ai 'i ha meimeí ta'u kakato. Lolotonga 'ení, ne tokoni 'a e fāmílí mo e kau mēmipa 'o e uotí ki he Fine'eikí mo homau fāmílí. Ke ma'u ha tokoni

mavahe, ne fokotu'u 'e he palesiteni 'o e Fine'ofá ko Sisitā 'Ēpalahame, ke totongi he'eku ongomātu'á ha fefine 'i he uotí na'e fu'u fie ma'u ngāue. 'I he'eku fai 'a e talanoá ni, te u ngāue 'aki 'a e hingoa kehe ko e Sela mo e 'Ana ki he fefiné ni mo 'ene tama fefiné. Ko e fakamatala 'eni 'eku fine'eikí:

“Oku ou lava 'o manatu'i lelei ia 'o hangē pē ko e 'aneafí. Na'á ku tokoto he mohengá, pea taki mai 'e Sisitā 'Ēpalahame 'a Sela ki he matapā 'o e loki mohé. Ne tō hifo hoku lotó. Ne 'asi mai ha taha manumanutamaki kuo faifaiangé peá u fetaulaki mo ia—fu'u tutue; lou'ulu moveuveu mo ta'e-maau; tapukupuku; pea punou pē. Na'á ne tui ha kofu mohe motu'a mo ngatōtō na'e mei liunga fā hono lahí ai. Na'e 'ikai teitei hanga hake pea ngongohe le'osi'i pē 'o 'ikai ke u lava 'o fanongo ki ai. Ne toitoi 'i hono tu'á ha ki'i ta'ahine, mahalo na'e ta'u tolu. Ko e hā te u fai mo e fefiné ni? Hili 'ena mavahe mei lokí, na'á ku tangi lahi 'aupito. Na'á ku fie ma'u tokoni kae 'ikai ko ha toe palopalema. Na'e taimi nounou pē nofo 'a Sisitā 'Ēpalahame mo iá kuó na fakamā-'opo'opo kotoa 'a e falé mo teuteu ha me'atokoni ifo. Ne kole mai 'a Sisitā 'Ēpalahame ke u ki'i 'ahí'ahí'i 'i ha



ngaahi 'aho si'i, [o pehē] ko e ki'i ta'a-hinē ni na'e mo'ui faingata'a'ia mo'oni mo fie ma'u tokoni.

"I he ha'u 'a Sela 'i he pongipongi hono hokó, ne faifai peá u 'ai ke ha'u ki he ve'e mohengá ke u lava 'o fanongo lelei ki ai. Na'á ne 'eke mai pe ko e hā 'oku ou fie ma'u ke ne faí. Na'á ku pehē ange leva, 'Ko e me'a mahu'inga tahá ko 'eku tamaiki tangatá; feohi mo kinautolu; laukonga kiate kinautolu—'oku nau mahu'inga ange kinautolu ia 'i he falé.' Ko ha taha feime'atokoni lelei peá ne tauhi e falé 'o ma'a, lava mo e foó, pea angalelei ki he'eku fānau tangatá.

"I he ngaahi uike ne hokó, na'á ku 'ilo e talanoa 'o Selá. [Koe'uhí na'e 'ikai sai 'ene fanongó, na'e 'ikai ola lelei 'ene akó pea a'u ai pē 'o 'ikai toe ako. Na'e mali kei si'i ki ha tangata fa'a konā. Na'e fā'ele'i 'a 'Ana pea hoko ia ko e fiefia'anga e mo'ui 'a Selá. Ne foki konā mai hono husepāniti 'i ha pō 'e taha he fa'ahita'u momokó, 'o fakamālohi'i 'a Sela mo 'Ana ki he kaá 'i hona vala mohé, pea fakahifo kinaua 'i he ve'e hala lahí. Na'e 'ikai ke na toe sio ki ai. Na'e lue lalo ta'e-sū mo mokosia pē 'a Sela mo 'Ana 'i ha maile lahi ki he 'api 'o 'ene fa'ee.] Na'e loto 'ene fa'ee ke na nofo ka kuo pau ke na fai e ngaahi ngāue faka'api kotoa pē mo e feime'atokoni, toka-nga'i hono ki'i tokoua mo e tuonga-ane na'á na 'i he ako mā'olungá.

"Na'a mau 'ave 'a Sela ki ha toketā telinga, pea ma'u ha me'a ke tokoni ki

he fanongó. . . . Ne mau 'ai ia ke kau he ako 'a e kakai lalahí, pea ma'u ai 'ene tipiloma mei he ako mā'olungá. Na'e ako po'uli pea 'osi ai kimui ange mei he kolisí pea faiako 'i he polokalama ako makehé. Na'á ne fakatau ha ki'i 'api. Ne mali 'a 'Ana 'i he temipalé pea 'i ai 'ene fānau 'e toko ua. Ne iku tafa e telinga 'o Selá pea lava ai 'o fanongo lelei. Ne 'osi mei ai ha ngaahi ta'u peá ne mālōlō mei he ngāue pea ngāue fakafaifekau. . . . Na'e fa'a fakamālo mai 'a Sela kiate kinautolu peá ne pehē na'á ne ako ha me'a lahi meiate au, tautautefito ki he taimi na'á ku talaange ai 'oku mahu'inga ange kiate au 'eku fānau tangatá 'i he falé. Na'á ne pehē na'e ako'i ia 'e he me'á ni ke fai pehē kia 'Ana. . . . Ko ha fefine mātu'aki makehe 'a Sela."

'I he'etau hoko ko e kau ākongā 'a Sisū Kalaisí, 'oku totonu ke tau fai e me'a kotoa pē 'oku tau lavá ke huhu'i 'a e ni'ihī kehē mei he faingata'a'ia mo e mafasiá. Neongo ia, ko 'etau ngāue huhu'i ma'ongo'onga tahá ke taki kinautolu kia Kalaisi. Ka 'ikai 'Ene Huhu'i mei he maté pea mo e angahalá, ko e me'a pē te tau ma'ú ko ha ongoongolelei 'o e fakamaau totonu fakasōsiale. Te ne lava pē ke fai ha tokoni mo ha fakalelei 'i he lolotongá, ka 'oku 'ikai hano mālohi ke 'ohifo mei he langí 'a e fakamaau haohaoa mo e 'alo'ofa ta'e-fakangatangatá. Ko e tumutumu 'o e huhu'í ko Sisū Kalaisi tokotaha pē. 'Oku ou fakamo'oni'i 'i he loto fakatōkilalo mo e fakafeta'i ko Ia 'a e Huhu'í, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, 10th ed. (1993), "redemptioner."
2. *Webster's New World College Dictionary*, 3rd ed. (1988), "redeem."
3. "Kuo fai 'a e fakalelei 'e he 'Alo 'o e 'Otuá 'a e fakalelei ki he 'uluaki angahalá, 'a ia 'e 'ikai lava ke 'eke'i ai 'a e ngaahi angahala 'a e mātu'á ki he 'ulu 'o e fānau, he kuo 'ikai ha'anau angahala talu mei he 'ai 'a e tu'unga 'o e māmani" (Mōse 6:54). Tu'unga 'i he Huhu'í 'a Kalaisí, 'oku ikuna'i ai 'e he taha kotoa 'a e fa'itoká mo toetu'u ki he mo'ui ta'e-fa'amaté. Ika'i ngata ai, 'oku ikuna'i 'e he taha kotoa 'a e mate fakalaumālié 'i hono fakafoki mai kotoa ki he 'ao 'o e 'Otuá ke fakamāu'í. Na'e folofola 'a Sisū, "Pea hangē ko hono hiki hake au 'e he tangatá [ki he kolosí] ke pehē hono hiki hake 'a e tangatá 'e he Tamai,

- ke nau tu'u 'i hoku 'aó, ke fakamāu 'i 'i he'enua ngaahi ngāue" (3 Nifai 27:14). Ko kinautolu kuo 'osi fakama'a mei he angahalá te nau nofo mo e 'Otuá 'i he pule'anga fakalangí, ka ko kinautolu kuo te'eki ke nau fakatomala mo ta'e-ma'á, he 'ikai ke nau lava 'o nofo o e 'Otuā mā'oni'oni, pea 'o ka hili 'a e Fakamāu, kuo pau ke nau mavahe 'o toe tofanga 'i he mate fakalaumālié. 'Oku fa'a ui 'eni he taimi 'e ni'ihī ko e mate'angauá pe mate fakalaumālie ko hono tu'o uá. (Vakai, Hilamani 14:15–18.)
4. 'Oku fekau'aki mo 'etau ngaahi angahalá 'a e lau ko ia 'a e folofolá fekau'aki mo ha ni'ihī he 'ikai ke nau ma'u 'a e monū'ia 'o e huhu'í: "E nofo ma'u 'a e kau angahalá 'o hangē kuo 'ikai fai ha huhu'í, kae ngata pē 'i hono vete ange 'o e ngaahi ha'i 'o e maté" (Alamá 11:41). "Ko ia ia 'oku 'ikai ke ne ngāue 'aki 'a e tuí ke fakatomalá te ne tu'utāmaki ia 'i hono kotoa 'o e fono 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e fakamaau totonú; ko ia, ko ia pē 'okú ne ma'u 'a e tui ki he fakatomalá 'oku 'aonga ki ai 'a e palani lahi mo ta'engata 'o e huhu'í" (Alamá 34:16). Kapau 'oku fakasitu'a'i 'e he taha e Fakalelei 'a e Fakamo'ui, kuo pau ke ne totongi hono mo'ua ke fakatonuhia'i ia. Na'e folofola 'a Sisū, "He vakai, Ko au, ko e 'Otuá, kuó u kātaki'i 'a e ngaahi me'á ni ma'á e kakai kotoa pē, koe'uhí ke 'oua na'a nau mamahi 'o kapau te nau fakatomala; ka 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala kuo pau ke nau mamahi 'o hangē pē ko Aú" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 19:16–17). 'Oku ui foki ko heli 'a e mamahi 'a ha taha 'e 'ikai ke huhu'í koe'uhí ko e angahalá. 'Oku 'uhinga ia ke mo'ulaloa ki he tēvoló, pea 'oku fakamatala 'i ia he lea fakatā fakafolofolá ko ha ha'i seini pe 'i he ano 'o e afi mo e makavela. Na'e kole 'a Lihai ki hono ngaahi fohá ke nau fili e Huhu'í 'a Kalaisí "kae 'ikai fili 'a e mate ta'engatá, 'a ia 'oku fakatata mo ho'omou ngaahi holi fakakakanó pea mo e kovi 'a ia 'oku 'i ai, 'a ia 'okú ne foaki ki he laumālie 'o e tēvoló 'a e mālohi ke fakapōpūla 'i a kimoutolu, ko'euhí ke taki hifo 'a kimoutolu ki heli, ko'euhí ke ne pē 'i 'a kimoutolu 'i hono pule'anga 'o'oná" (2 Nifai 2:29). 'I he'ene peheé, koe'uhí ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí, 'oku 'i ai ha ngata'anga 'o heli, pea ko kinautolu 'oku mo'ua ke fou ai 'oku "huhu'í mei he tēvoló [i he] toetu'u faka'osi" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 76:85). Ko ha kihī 'i tokosi'i pē 'o e "ngaahi foha 'o e mala'ia" ko "kinautolu pē [ia] e ma'u 'e he mate 'anga-uá ha mālohi [tu'uloa] ki ai; 'io, ko e mo'oni ko kinautolu pē 'e 'ikai ke huhu'í 'i he taimi totonu 'o e 'Eikí, hili 'a e ngaahi mamahi 'i hono houhaú" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 76:32, 37–38).
 5. Na'e laukau 'aki 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'ene pehē, "Tuku ke lea atu 'a e kau pekiá 'aki 'a e ngaahi hiva 'o e fakafeta'i ta'engata ki he Tu'i ko 'Imanuelá, 'a ia na'á ne tu'utu'uni 'i he te'eki ai ke 'i ai 'a e māmani, 'a e me'a te tau lava ai 'o huhu'í 'a kinautolu mei honau fale fakapōpūla; he kuo pau ke tau'atāina 'a e kau pōpūla" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 128:22).
 6. Vakai, Victor Hugo, *Les Misérables* (1992), 91–92.



Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Kae 'Oua ke Tau Toe Fakataha Mai

'E kāinga, 'oku ou lotua 'e tāpuekina mo tauhi kimoutolu 'e he 'Eikí. 'Ofa ke nofo'ia kimoutolu 'e he melino kuó Ne tala'ofa mai 'i he 'ahó ni pea ma'u ai pē.

Si'i kāinga, kuo tau fai ha konifelenisi nāunau'ia. Mahalo 'oku mou tui tatau pē mo au na'e fakalau-mālie e ngaahi pōpoakí. Kuo ongo ki hotau lotó pea kuo fakamālohia 'etau fakamo'oni ki hono faka'otua 'o e

ngāué ni, 'i he'etau ongo'i e Laumālie 'o e 'Eikí. 'Ofa ke tau manatua fuoloa e ngaahi me'a kuo tau fanongoa he ongo 'aho 'e ua ne toki 'osí. 'Oku ou tapou kiate kimoutolu ke mou ako lahi ange ki he ngaahi pōpoakí 'i hono

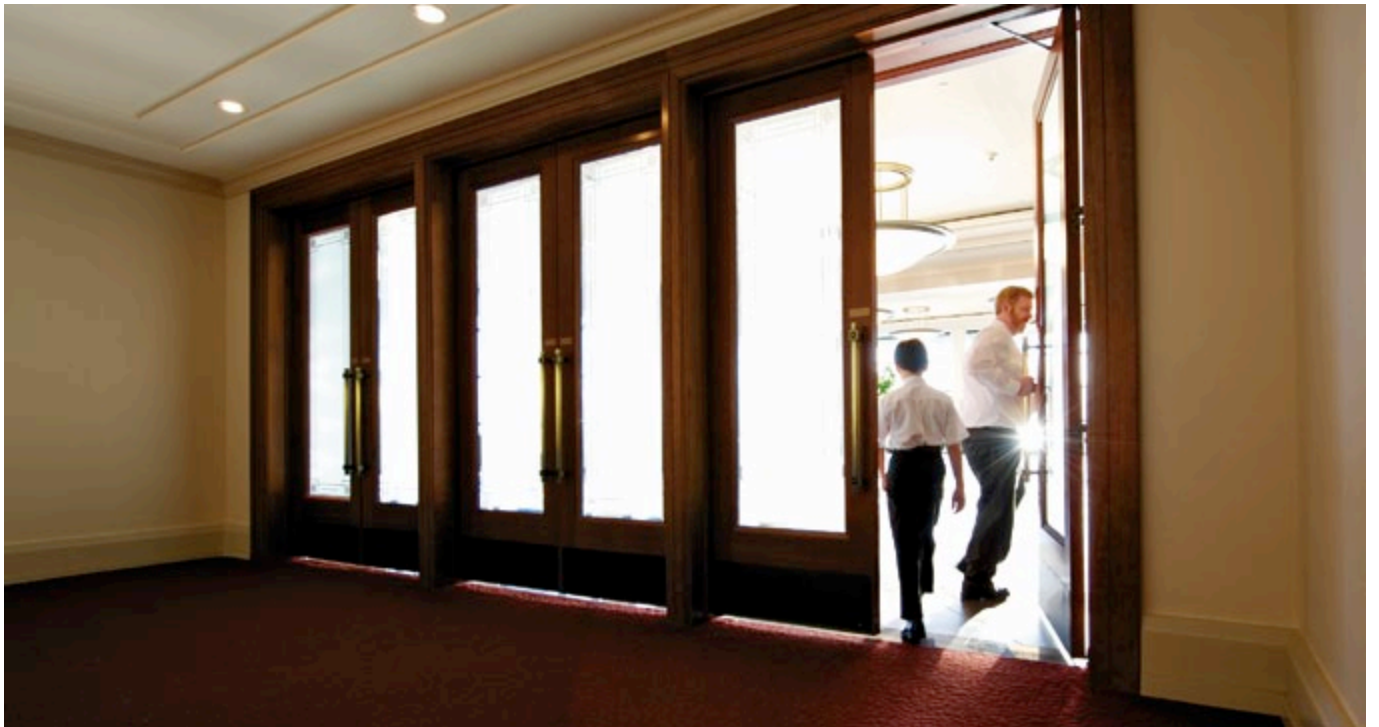
paaki atu he makasini ko e *Ensign* mo e *Liahoná*.

'Oku mau fakamālō ki he kau leá pea mo kinautolu ne fai e lotú. 'Ikai ngata ai, na'e fakafiefia mo fakalau-mālie foki 'a e hivá. 'Oku tau 'ofa 'i he'etau Kuaea Tāpanekalé pea 'oku tau fakamālō ki he ni'ihi kotoa pē ne nau fai e hivá.

'Oku tau kau fakataha 'i hono fakahaa'i 'etau hounga'ia ki he kau palesitenisí mo e poate lahi 'a e Kau Finemuí ne tukuange 'aneafi. Kuo makehe pea kakato 'enau mateakí.

Kuo tau poupou 'aki 'etau hiki-nima'i 'a kinautolu kuo ui ki ha ngaahi lakanga fo'ou 'i he konifelenisí ni. 'Oku mau faka'amu ke nau mea'i 'emau 'amanaki fiefia atu ke kau fakataha mo kinautolu 'i he ngāue 'a e 'Eikí.

'E kāinga, ko ha Siasi fakaemāmani lahi kitautolu. 'Oku 'i ai hotau kāingalotu 'i he tapa kotoa 'o e kolopé. 'Oku mau na'ina'i atu ke mou hoko ko ha kau tangata'ifonua lelei 'i he ngaahi pule'anga 'oku mou nofo a'i mo ha kaungā'api lelei 'i homou tukui koló, 'o tokoni kiate kinautolu 'i he ngaahi tui fakalotu kehé kae pehē kiate kinautolu 'oku tau kau fakatahá. 'Ofa ke tau fa'a kātaki, mo angalelei pea anga'ofa kiate kinautolu 'oku 'ikai ke tatau





‘etau tuí mo ‘etau tu’unga mo’uí. Na’e ‘omi ‘e he Fakamo’uí ha pōpoaki ‘o e ‘ofa mo e melino ki he kakai kotoa pē ‘o e māmaní. ‘Ofa ke tau muimui ma’u pē ki He’ene sīpingá.

‘Oku ou lotua ke tau ‘ilo’i e fie ma’u ‘a e ni’ihi kehé. ‘Oku ‘i ai ha ni’ihi kei talavou ‘oku nau mo’ua he faito’o konatapú, anga’ulí, ponokalafí mo e alā me’a peheé. ‘Oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku tuēnoa mo ta’elata, kau ai ha kau uitou pea ‘oku nau fie ma’u e takaua mo e feohi ‘a e ni’ihi kehé. ‘Ofa ke tau mateuteu ke tokoni’i kinautolu ‘i he loto ‘ofa.

‘Oku tau mo’ui ‘i ha taimi ‘o e hisitōliá ‘oku lahi fau ai e ngaahi faingata’á pea mo e ngaahi faingamālie ma’ongo’ongá mo e ‘uhinga ke tau fiefia aí. ‘Oku ‘i ai foki ha ngaahi taimi ‘oku tau a’usia ai ‘a e ‘amanaki ta’ehokó, loto mamahí mo e faingata’á ‘i he ‘etau mo’uí. Neongo ia, kapau te tau falala ki he ‘Eikí, te Ne tokoni’i kitautolu ‘i hotau faingata’á iá, neongo

pe ko e hā. Na’e ‘omi ‘e he Tangata Sāmé ‘a e fakapapaú ni: “Kapau ‘e ‘i ai ha tangi ‘i he poó, ‘e ‘i ai ‘a e fiefia ‘i he pongipongí.”¹

‘E kāinga, ‘oku ou faka’amu ke mou mea ‘i ‘eku hounga’ia mo’oni koe’uhí ko e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki mai he ngaahi ‘aho faka’osí ni ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Ko e hala ia ki he ‘etau fiefiá. ‘Ofa ke tau loto fakatōkilalo mo fa’a lotu pea tau tui ‘e tataki mo faitāpuekina kitautolu ‘e he ‘etau Tamai Hēvaní.

‘Oku ou fai atu ‘eku fakamo’oni fakatāutaha ‘oku mo’ui ‘a e ‘Otuá pea ‘okú Ne fanongoa e lotu ‘a kinautolu ‘oku loto fakatōkilaló. Ko Hono ‘Aló ‘a hotau Fakamo’uí mo e Huhu’í, kuó Ne folofola mai: “Vakai ‘oku ou tu’u ‘i he matapaá mo tukituki: kapau ‘e fanongo ‘e ha taha ki hoku le’ó, mo to’o ‘a e matapaá, te u hū atu kiate ia pea te ma keinanga fakataha mo au.”² ‘Ofa ke tau tui ki he ngaahi leá ni pea tau faka’aonga’i lelei e tala’ofá ni.

‘I he ‘etau faka’osi e konifelenisí, ‘oku ou kolea e ngaahi tāpuaki ‘o e langí ke ‘iate kimoutolu takitaha. ‘Ofa ke fonu homou ‘apí ‘i he melinó, ma’uma’ulutá, toka í pea mo e ‘ofá. ‘Ofa ke nofo’ia ia ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí. ‘Ofa ke mou tanumaki mo fakatupulaki ho’omou fakamo’oni ki he ongoongolelei ke nau malu’i kimoutolu mei he ngaahi ‘ahi’ahi ‘a Sētané.

‘E kāinga, ‘oku ou lotua ‘e tāpuekina mo tauhi kimoutolu ‘e he ‘Eikí kae ‘oua ke tau toe fakataha mai ‘i ha māhina ‘e ono mei heni. ‘Ofa ke nofo’ia kimoutolu ‘e he melino kuó Ne tala’ofa maí ‘i he ‘ahó ni pea ma’u ai pē. ‘Oku ou fakamālō atu ‘i ho’omou lotua aú pea mo e Kau Taki Mā’olungá kotoa. ‘Oku mau hounga’ia mo’oni ‘iate kimoutolu. ‘I he huafa ‘o hotau Fakamo’ui mo e Huhu’i ‘oku tau tauhi, ‘a ia ko e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Saame 30:5.
2. Fakahā 3:20.



Fai 'e Ann M. Dibb

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Finemuí

Ko Homou Feitu'u Toputapú

'E tatau ai pē pe 'oku fakasiokālafi [homou ngaahi feitu'u toputapú] pe ko ha ngaahi momeniti kinautolu 'i he mo'uí ka 'oku 'i ai honau ivi fakamālohia fakaofu.

Oku to'o e kaveinga 'o 'etau Mutuale ki he 2013 mei he vahe 87 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. Ko e fakahinohinó ni 'oku ma'u ia 'i ha vahe kehekehe 'e tolu; 'oku mahino 'oku mahu'inga e na'ina 'i ko 'ení. 'Oku fakamatala 'i ai e founa 'e lava ke tau ma'u ha malu'i, ivi mo ha nonga 'i he taimi 'o e ta'emanongá. Ko e fakahinohino fakalaumālié ke "tu'u 'i he ngaahi potu toputapú, pea 'oua 'e hiki mei ai."¹

'I he'eku fakakaukauloto ki he kaveinga ko 'ení, 'oku ou fifili ai pe "Ko e hā nai e 'ngaahi potu toputapu' na'e 'uhinga ki ai e Tamai Hēvaní?" Na'e na'ina 'i mai 'a Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni 'o pehē, "Oku kau e ngaahi potu toputapú hotau temi-palé, falelotú, ngaahi 'apí pea mo e ngaahi siteiki 'o Saioné, 'a ia 'ko ha malu'anga, mo ha unga'anga."² Makehe mei he ngahi me'á ni, 'oku ou tui 'e lava ke tau takitaha ma'u mo ha ngaahi potu toputapu lahi ange. Mahalo te tau tomu'a fakakaukau ki he fo'i lea ko e feitu'ú ko ha 'atakai fakatu'asino pe feitu'u fakasiokālafi.

Ka, 'e lava 'o lau ko ha feitu'u "ha tūkunga mahino, tu'unga, pe ko ha fakakaukau"³. 'Oku 'uhinga 'eni 'e lava ke fakakau 'i he ngaahi feitu'u

toputapú ha taimi makehe—'a e taimi 'oku fakamo'oni mai ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate kitautolú, taimi 'oku tau ongo'i ai 'a e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní, pe taimi 'oku tau ma'u ai ha tali ki he'etau lotú. Pea mahulu atu aí, 'oku ou tui ko e taimi pē 'okú ke loto to'a ai ke taukave'i e totonú, tautau-tefito 'i he ngaahi tūkunga 'oku 'ikai loto fiamālie ai ha taha ke fai iá, 'okú ke fokotu'u ha feitu'u toputapu.

'I he kotoa e mo'ui nounou mo fakaofu 'a Siosefa Sāmitá, ko e mo'oni na'á ne "[tu'u] 'i ha ngaahi potu toputapu" pea na'e 'ikai ke ne hiki mei ai. 'I he'ene kei ta'u hongofulu tupú, na'á ne hoha'a koe'uhí ko e ngaahi fepaki-paki fakalotu 'i hono koló pea na'á ne fie 'ilo pe ko e fē 'i he ngaahi siasí 'oku mo'oni. Ne hoko 'a e vao'akau ofi ki hono 'apí ko ha potu toputapu 'i he'ene tū'ulutui 'i he lotolotonga 'o e 'akaú 'o fakahoko 'ene fuofua lotu 'aki hono le'ó. Ne tali mai 'a 'ene lotú, pea 'oku ui ai 'e he Kāingalotú 'a e vao'akaú ni ko e Vao'akau Tapú.

'Oku tu'u e kau finemui he māmaní 'i he ngaahi potu toputapu 'o natulá, 'i he nofo kemi 'a e Kau Finemuí. Ne vahevahe mai 'e ha taki ha talanoa ki ha me'a ne hoko ki ha finemui. Ne māmalohi 'a e finemui ko 'ení, pea





na'e 'ikai tui te ne a'usia ha me'a fakalaumalie 'i he vao'akaú. Hili e 'uluaki 'ahó, na'á ne talaange ki he takí, "Oku ou fiefia ke 'i heni, ka 'e lava nai 'o tuku 'aupito e talanoa 'o kau ki he Laumalie? 'Oku ou 'i hení ke kemi, fiefia 'i natula, feohi mo hoku kaungā-me'á, pea fiefia!" Ka 'i he faka'osinga ha fakataha fakamo'oni, ne tangi e finemui tatau pea ne pehē, "Oku 'ikai ke u fie 'alu ki 'api. 'E founga fēfē nai ha'aku ma'u 'a e ongo 'oku ou lolotonga ma'ú, 'a e Laumalie ko 'eni, 'i he taimi kotoa pē?" Na'á ne 'ilo ha potu toputapu.

Ne hoko 'a e loki mohe 'o Siosefá ko ha toe potu toputapu ia 'i he'ene mo'uí. Mahalo 'e faingata'a ke tui ki ai, he na'á ne hangē ko homou tokolahi, 'o loki mo hono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné. Ne hoko ia ko ha potu toputapu 'i he taimi na'á ne lotu ai 'i he tui lahi, loto fakatōkilalo mo vivilí. Na'á ne fakamatala, "Hili 'eku 'alu ki hoku mohengá ke mohé, na'á ku kamata ke fai ha'aku lotu mo e kole tāuma'u ki he 'Otua Māfima'í ke fakamolemole 'i 'a 'eku ngaahi angahala kotoa pē mo e ngaahi fehalākí."⁴ Ne 'ikai faingofua e ngaahi ta'u 'e tolu ko ia hili e mata-me'a-hā-mai 'a Siosefa 'i he Vao'akau Tapú. Ne katekina 'e he talavou ta'u hongofulu mā fitu ko Siosefá 'a e manukí, taukaé, mo e fakamamahí. Ka 'i he pō ko iá, 'i he loki 'o Siosefá, ne hā ai 'a e 'āngelo ko Molonaí ko e tali ki he'ene tautapá. Ne ma'u 'e Siosefa ha 'ilo mo ha fakafiemalie.

Ne hoko hono loki mohé he pō ko iá ko ha potu toputapu.

Lolotonga ha'aku sio 'i ha vitió Pōpoaki faka-Māmonga ma'á e to'u tupú ne u mamata ki ha toe hoko ha loki mohe ko ha potu toputapu. 'Oku faka'asi mai 'i he vitió ha finemui ko 'Ingikuliti Telakato, ko ha finemui mei 'Ela Salavatoa 'okú ne vahevahe 'a e ngaahi ongo 'okú ne ma'u ki he temipalé. 'Okú ne pehē, "Oku lelei ke 'ilo 'oku 'i ai ha feitu'u 'e lava ke tau mavahe atu ai mei he ngaahi me'a 'o e māmaní pea ma'u e ngaahi ouau toputapú mo tokoni ai kiate kinautolu ne te'eki ke nau ma'u ia 'i he mo'uí ní." 'I he'ene leá, 'oku 'asi mai 'i he vitió 'a e lau folofola 'a 'Ingikuliti, pea 'ātakai 'i ia 'e he Ngaahi Pōpoaki Faka-Māmongá, ngaahi kupu 'i lea, tohi Fakalalaka Fakatāutahá, tā 'o hono fāmilí mo e temipalé, pea pehē ki he'ene fanga ki 'i me'ava'inga 'oku sai'ia taha aí.⁵ Mahalo na'e 'ikai ke ne fakatokanga 'i, ka na'á ne fokotu'u heni ha potu toputapu mo'ona 'o mavahe ai mei he ngaahi me'a 'o e māmaní. 'Oku ou fakakaukau pe kuo lau tu'o fiha nai 'e 'Ingikuliti 'a 'ene folofolá, ongo 'i 'a e Laumalie, mo ma'u ha tali ki he'ene lotu 'i he potu toputapu na'á ne tu'u aí.

Ne toe 'i ai ha potu toputapu ta'e amanekina 'i he mo'uí 'a Siosefa Sāmitá, 'a e Fale Fakapōpula Lipetí. Ne pehē 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlani, "Oku 'ikai ha taimi ne toe fakamamahi ange 'i he mo'uí 'a Siosefá, ka ko hono puke

pōpula fakamamahi, ta'e fakalao mo ta'e totonu ia heni." Na'e hoko atu 'a 'Eletā Hōlani 'o fakamatala kuo lau 'eni 'a e Fale Fakapōpula Lipetí ko ha "pilisone-toputapu" koe'uhí ko e ngaahi a'usia toputapu ne ma'u ai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá.⁵

Ko e ni'ihí 'o kimoutolu kau finemui 'oku mou foua ha ngaahi faingata'a fakamamahi, ko ha feitu'u 'okú ke fehengahangai ai mo e ongo 'i ngalivalé, 'ikai ongo 'i ha 'ofa mo ha manava'ofa, ko ha feitu'u 'oku manukia ai koe, fakamamahi 'i, pea hoko ai ha kafo. 'Oku ou 'oatu kiate kimoutolu kau finemui 'a e ngaahi lea ko 'eni 'a 'Eletā Hōlani: "E lava ke mou ma'u ha ngaahi a'usia toputapu, ma'u fakahā, pea mo ha fakahinohino mei he 'Eikí 'i he taimi fakamamahi taha 'i ho'o mo'uí—lolotonga hono katekina e ngaahi fakamamahi ta'e totonú, pea 'i ho'o fehengahangai mo e ngaahi faingata'a 'oku hangē he 'ikai te ke ikuna'í."⁷ 'I hono fakalea 'e tahá, te ke hangē ko e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'o fa'u, pea tu'u 'i ha ngaahi potu toputapu, 'o a'u pē ki he taimi faingata'a taha kuó te a'usíá.

Ne vahevahe mai 'e Kilisiteni, ko ha finemui kei talavou, ha a'usia fakamamahi. Ne hoko e ako'anga mā'olungá ko hono Falefakapōpula Lipetí. Me'a mālié, he na'e hoko e loki ifí ko ha feitu'u fakafiemalie. Na'á ne pehē: "Ko e taimi ne u hū ai ki he lokí ni, ne hangē 'oku ou hū ki ha feitu'u malú. Ne 'ikai ha ngaahi lea faka'aluma pe tukuhifo, pe kapekape. Ka na'a mau fanongo ki ha ngaahi lea fakalotolahi mo 'ofa. Ne mau feanga'ofa'aki. Ne hoko ko ha feitu'u fiefia. Ne fonu e loki ifí 'i he Laumalie 'i he'ema'au ako mo fakahoko e müsiká. Ne pehē 'a e lokí koe'uhí ko e ivi takiekina 'o e fai ifí. Ko ha tangata Kalisitiane lelei. 'Oku ou manatu ne hoko e ako mā'olungá ko ha feitu'u ne sivi 'i ai au. Ne faingata'a, ka ne u ako ke u lava 'o tali lelei ia. Te u hounga'ia ma'u pē 'i hoku hūfanga'angá, 'a e potu toputapu 'o e loki ifí."⁸

'I he pōnī, kuó ke fakakaukau nai ki he ngaahi potu toputapu 'okú ke tu'u aí? Ne u kole ki ha kau finemui 'e laungeau ke nau vahevahe mai 'a e ngaahi "potu toputapu" 'oku nau

tu'u aí. 'E tatau ai pē pe ko e potu toputapu fakasiokālaŋi ia pe ko ha momeniti pē 'i he'ēnau mo'uí, ka 'oku nau toputapu tatau pē pea 'i ai honau ivi fakamālohia fakaofa. Ko ha ngaahi tali ongo mo'oni 'eni 'e hiva:

- Uluakí: "Ne u 'i falemahaki, 'o fuofua hoku ki'i tehina fo'ou."
- Uá: "Ko e taimi kotoa pē 'oku ou lau ai hoku tāpuaki fakapēteliaké, 'oku ou ongo'i 'oku 'afio'i mo 'ofa'i au 'e he'eku Tamai Hēvani."
- Tolú: "I he 'aho ne hoko ai hoku ta'u 12, ne omi e kau finemui 'o e uōtí 'o teuteu'i hoku matapaá 'aki ha ngaahi fo'i haati ne ngaohi mei he pepá.⁹ Ne u ongo'i 'oku 'ofa'i, talitali lelei au peá u fiefia!"
- Faá: "Ne u lau folofola 'i ha 'aho 'e taha, peá ne "asi makehe hake' ha kupu'i lea. Ne ma'u e tali ki he'eku lotú."
- Nimá: "Ne u hū atu ki ha paati ne fai ai e ma'u kavamālohi pea fai ai mo ha ngaahi me'a ne ta'efe'unga. Ne talamai 'e he Laumālié ke u foki ki 'api. Ne u fai ia, pea ko e mo'oni ne hoko ai ha ngaahi 'nunu'a faka-sōsiale.' Ka ne 'omi 'e he momeniti ko iá, 'a e lotu lahi ne u fie ma'u ke u 'ilo te u lava ke u mo'uí 'aki e ongoongoleléi."
- Onó: "Lolotonga e sākalamēnití, ne u fakakaukau ki he Fakaleléi. Ne u fakatokanga'i ne fie ma'u ke u fakamolemole'i ha taha ne u 'ita ai. Ne hoko 'eku fili ke fakamolemolemole'í ko ha ngāue lelei te ne 'omi 'a e Fakaleléi ki he'eku mo'ui faka'ahó."
- Fitu: "Hili 'eku kau atu ki he Polokalama Kamata'anga Fo'ou mo 'eku fa'eé, na'e ne 'uma mai 'i hoku kou'ahé peá ne talamai 'okú ne 'ofa 'iate au. Ko e fuofua taimi 'eni 'oku ou manatu kuó ne fai ai ia."
- Valú: "I hono fakapapau'i mai 'e he'eku pīsopé, ne u 'ilo'i 'oku mo'oni 'a e tala'ofa 'i he folofola: 'Neongo 'a e tatau 'o ho'omou angahalá mo e kula 'aho'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hinaekiakí.¹⁰ Ne u ma'u ha 'amanaki pea 'ilo 'e lava ke u kamata fakatomala."

• Faka'osí: "Ne u ma'u ha lotu to'a 'i ha efiafi 'e taha ke vahevahe mo hoku kaungāme'a mamaé 'a e ongo ne u ma'u fekau'aki mo e ongo-ongoleléi mo e Tohi 'a Molomoná. Ne u ma'u ha faingamālie kimui ai ke 'alu ki hono papitaisó. Ko 'eni 'okú ma ma'u lotu fakataha."

Tuku ke u vahevahe atu mu'a ha taha 'o e ngaahi potu toputapu 'oku ou tu'u aí. Ne 'i ai e taimi ne u ongo'i lōmekina, ilifia pea tuēnoa mo'oni ai. Ne u lotu fakalongolongo 'o pehē, "Tamai Hēvani, 'oku 'ikai ke u 'ilo pe 'e fakahoko fēfē 'eni. Kātaki, fakamolemole 'o tokoni mai!" Ne fakafokifā ha ha'u ha taha 'o ala mai pea fai mai ha lea fakalotolahi mo'oni. Ne u ongo'i ha nonga he taimi ko iá. Ne u ongo'i 'oku 'ilo'i au. Ne liliu e me'a kotoa. Ne u fakakaukau ki he lea 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipoló, "Okú 'afio'i kitautolu 'e he 'Otuá, pea 'okú ne tokanga mai. Ka 'okú Ne fa'a feau 'etau ngaahi fie ma'u 'o fakafou mai 'i ha taha kehe."¹¹ Ne hoko e taimi mo e potu ko iá ko ha potu toputapu kiate au.

Sí'i kau finemui, 'oku lahi mo ha ngaahi potu toputapu kehe 'oku ou faka'amu ne tau lava 'o fevahevahe'aki. 'I ho'omou foki ki 'api he pōní, 'oku ou poupuu atu ke mou hiki 'i ho'omou tohinoá e ngaahi feitu'u 'oku mou fakatokanga'i mo manatu'í. 'Okú mahino kiate au ko e toko lauiafe 'o *kimoutolu* 'oku mou tu'u 'i ha ngaahi potu toputapu. 'Okú 'oatu 'e he ngaahi feitu'ú ni ha malu'i, mālohi,

mo ha nonga 'i he ngaahi taimi faingata'á. 'Okú tupulaki mo mālohi ange ho'omou fakamo'oni he 'oku mou taukave'i 'a e mo'oni mo e angatonú 'i ha ngaahi founga *nāunau'ia*.

Ko kimoutolu, to'u tupu faka'eieiki 'o e Siasí, 'a 'eku kau mo'unga'i tangata mo fefiné. 'Okú ou 'ofa atu. 'Okú ou ongo'i e 'ofa 'a e Tamai Hēvani kiate kimoutolú, pea 'oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni 'a e ongo-ongoleléi 'o Sisū Kalaisí. 'Okú Ne tali mai, mo mateuteu ke poupuu'i hake koe 'i ho'omou "tu'u . . ." 'i he ngaahi potu toputapú, pea 'oua 'e hiki mei aí." 'Okú ou 'ofa mo poupuu'i 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ko hotau palōfita mo'oni mo fakalotolahi. 'Okú ou fai 'eni 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 87:8; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:32; 101:22.
2. Ezra Taft Benson, "Prepare Yourself for the Great Day of the Lord," *New Era*, May 1982, 50; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:6.
3. Merriam-Webster Online, "place," merriam-webster.com/dictionary/place.
4. Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:29.
5. Vakai, "Practice, Celebration, Dedication: Temple Blessings in El Salvador," lds.org/youth/video.
6. Jeffrey R. Holland, "Lessons from Liberty Jail," *Ensign*, Sept. 2009, 26.
7. Jeffrey R. Holland, "Lessons from Liberty Jail," 28.
8. Talanoa fakatāutaha mo e tokotaha leá.
9. 'Okú fa'a ui 'eni 'i he 'Iunaiteti Siteití ko ha 'fakahaa'i 'o e 'ofá (heart attack)."
10. 'Isaia 1:18.
11. Spencer W. Kimball, "The Abundant Life," *Tambuli*, June 1979, 4.



Seni Salavatoa, 'Ela Salavatoa



Fai 'e Mary N. Cook

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemuí

Fakahaofoi ha Ta'ahine, Te ke Fakahaofi Ai ha To'u Tangata

*'E hanga 'e ho'omou mo'ui angama'á 'o faitāpuekina
ho'omou ngaahi kuí, fāmili he taimi ní pea mo e kaha'ú.*

Ko ha lāngilangi ke u lea atu ki he kau finemui lototo'a 'o e Siasí. 'Oku mau vakai atu ki ho'omou fakalakalaka hono tauhi e ngaahi fuakavá pea 'oku mau 'ilo'i 'e hanga 'e ho'omou mo'ui angama'á 'o faitāpuekina ho'omou ngaahi kuí, fāmili he taimi ní pea mo e kaha'ú, 'o hangē ko e lea 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli, "Oku mou fakahaofi ha to'u tangata 'i he taimi 'oku mou fakahaofi ai ha finemuí."¹

Na'e kamata homou hala he fuakavá he taimi ne mou papitaiso mo ma'u ai e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku hokohoko fakauike atu ia 'i he houalotu sākalamēnití, ko ha feittuu topupapu 'oku fakafou ai ho'omou fuakava ne fai he papitaisó. Ko e taimi 'eni ke mou teuteu ai ke fai e ngaahi fuakava 'o e tempialé. 'Oku "faka'atā foki 'e he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava topupapu 'i he ngaahi tempiale topupapú [ke tau] foki ki he 'ao 'o e 'Otuá pea [mo hotau] ngaahi fāmili ke fakataha 'i 'o ta'engata."²

Tu'u 'i he ngaahi potu topupapú ma'a homou ngaahi kuí. "Ko e taha

kotoa 'oku ha'u ki he māmaní ko e hako ia 'o ha mātu'a 'i ha ngaahi to'u tangata. 'Oku fakanatula pē 'etau fakamu ke fie fehokotaki mo 'etau ngaahi kuí."³ 'I ho'o kau atu ki he hisitōlia fakafāmili mo e ngāue fakatempialé, 'okú ke lalanga fakataha ai ho'o mo'uí mo e mo'ui ho'o ngaahi kuí 'i ho'o fakahoko ma'anautolu e ngaahi ouau fakamo'ui.

Tu'u he ngaahi potu topupapú ma'au pea mo ho fāmili tonú. 'E hoko ho'o sippinga mā'oni'oni ko ha tupu'anga 'o e fiefia lahi, neongo pe ko e hā ho tūkunga fakafāmili. 'E hanga 'e ho'o ngaahi fili mā'oni'oni 'o fakafefunga 'i koe ke ke fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakava topupapu te ne ha'i fakataha ho fāmili ki he ta'engatá.

Tu'u 'i he ngaahi potu topupapú ma'a ho fāmili he kaha'ú. Tukupā ke sila 'i koe ki ho husepānití 'e he lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'i he tempialé 'i ho'o kamata ha 'iuniti fakafāmili 'oku ta'engatá. 'E tāpuekina ho'o fānaú 'aki 'a e mo'oni 'i ho'o fakatōkakano ki he'enu mo'uí 'a ho'o sippinga mā'oni'oni mo e fakamo'oni

ta'eue'ia mo fakahaa 'i kiate kinautolu 'a e hala 'o e fuakavá.

Ne u mamata ki hono fakali'ali e ngaahi tefito 'i mo'oni ta'engata ko 'ení 'i ha Fe'auhi 'Aati Fakavaha'apule'anga ma'á e To'u tupú. Na'e fa'u 'e Meikeni Uona Teila ha ngāue fakaaati 'i he komipiutá, ko ha fakataipe fakaeonopooni ia 'o e talanoa fakatātá 'a Kalaisi ki he kau taupo'ou 'e toko hongofulú.⁴ Ne u fe'iloaki mo Meikeni pea na'á ne fakamatala 'i mai e fakataipe 'o e taupo'ou fika hongofulú, 'a ia na'á ne fakamatala 'i ko ha finemui 'o e angama'á mo e tuí na'e mateuteu ke ne fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava topupapu 'o e tempialé. Hangē ko e kau taupo'ou poto kotoa ko 'ení, na'e fakahoko 'ene teuteu fakafou'ituituí 'i he'ene tākaki atu ha lolo ki he'ene māmá, ko e tulutá ki he tulutá, 'o fakafou 'i he'ene mo'ui angamā'oni'oni ma'u peé. Ne u fakatokanga 'i e fi fakafou'ofa hono 'ulú. Na'e fakamatala 'i 'e Meikeni, ne fakafou'ofa 'i 'e he fi 'a hono lalanga e mo'ui angama'a 'a e finemuí ni 'o laui to'u tangatá. Na'e fakafou'ofa 'i 'e he fo'i fi 'e taha 'a hono lalanga 'o 'ene ofá mo 'ene toka 'i 'ene ngaahi kuí, fo'i fi fika uá 'a hono lalanga 'e he'ene takiekina angatonú hono fāmili lolotonga pea fo'i fi hono tolú leva ko hono lalanga 'o 'ene mo'ui mateuteu ke a'u ki he ngaahi to'u tangata ka hoko maí.

Ne u fe'iloaki mo ha finemui kehe kuo hanga 'e he'ene mateuteu fakalaumālie tōmu'á, 'o lalanga ha mo'ui angamā'oni'oni ki ha ngaahi to'u tangata lahi.

'I ha ho'atā fakafou'ofa 'i Sepitema, ne ma 'i he tempialé ai mo hoku husepānití 'o tatali ki ha faingamālie ke ma kau atu ki he ngaahi ouau fakatempialé. Na'e hū mai homa kaungāme'a ko Kulisí ki he lokí. Na'e fakafiefia ke ma fetaulaki mo e talavou ni ne toki foki mai mei he'ene ngāue fakafiefekau ki Lūsia.

'I he teu ke kamata e sēsini, na'e nofo 'i hoku tafa'aki ha finemui hoihoifua. Na'e fofonga fiefia, malimali pea malama hono fofonga. Ne u fie maheni mo ia, ko ia ne u fakafe'iloaki le'o si'i ange au. Na'á ne fanafana mai ko hono



Anovai Kuini, 'Alesona, USA

hingoá ko Keiti pea ne u fakatokanga'i hono fakaiakú ko ha fāmili ne nau nofo 'i Misikeni 'i ha feitu'u ne nofo ai hoku fāmili kimu'a. Ko Keiti ko 'ena tama fine kuo fu'u lahi, ne toki foki mai 'i ha uike 'e nima kimu'a mei he'ene ngāue fakafaifekau ki Siamané.

Lolotonga e sēsini ne toutou ha'u ki he'eku fakakaukau, "Fakafē'iloaki 'a Keiti kia Kulisi." Ne u tukunoa 'i pē ia mo fakakaukau, "I he taimi fē, 'i fē pea founga fēfē?" 'I he'ema teuteu ke mavahé, na'e ha'u 'a Kulisi 'o fakalea mai pea ne u puke leva e faingamālie ko iá. Ne u taki mai 'a Keiti 'o fanafana ange, "Ko kimouá ko ha ongo tamaiki kei talavou angama'a 'oku fie ma'u ke mo maheni." Na'á ku mavahe mei he tempalé kuó u ongo'i fiamālie, ne u ngāue 'i e ue'i ne u ma'u.

'I he'ema foki ki 'apí, ne ma talanoa mo hoku husepānití ki he'ema manatu ki he ngaahi faingata'a ne fehanga-hangai mo e fāmili 'o Keiti. Talu mei ai mo 'eku toe maheni lelei ange mo Keiti pea kuó ne tokoni ke mahino ki ate au e 'uhinga 'o 'ene fofonga fiefia he 'aho ko iá 'i he tempalé.

Ne feinga ma'u pē 'a Keiti ke ne nofo ma'u 'i he hala 'o e fuakavá 'aki 'ene fekumi ki he ngaahi potu toputapú. Na'á ne tupu hake 'i ha 'apí na'e hanga ai 'e he efiafi fakafāmili 'i 'apí, lotu fakatahá pea mo e ako folofolá 'o 'ai ke hoko hono 'apí ko ha potu toputapu. 'I he'ene kei si'i, na'á ne ako fekau'aki mo e tempalé pea na'e hoko e hiva "Oku ou Fie Sio he Tempalé" ko hano manako 'i he efiafi fakafāmili 'i 'apí.⁵ 'I he'ene kei si'i, na'á ne mamata ki hono tā 'e he'ene mātu'á ha sipinga 'o e fekumi ki he potu toputapú 'i he'ena ō ki he tempalé 'i he faka'osinga 'o e uiké kae 'ikai ke na ō 'o mata hele-uhila pe ma'u me'atokoni efiafi.

Na'á ne 'ofa lahi he'ene tamaí pea na'á ne faka'aonga 'i hono mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ke tokoni ki he'ene fakahoko 'ene fuofua fuakava 'o e papitaisó. Na'e hilifakinima ia peá ne ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Na'e pehē 'e Keiti, "Ne u loto vēkeveke ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní, pea ne u 'ilo'i 'e tokoni ia ke nofo ma'u ai 'i he hala 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá."

Na'e hokohoko atu e mo'ui 'a Keiti 'i ha founga monū'ia mo fiefia. 'I hono ta'u 14, na'e kamata ako ai he ako mā'olungá pea na'á ne sai'ia he seminelí, ko ha potu toputapu mo ia ke ne ako ai ki he ongoongoleleí. 'I ha 'aho 'e taha, ne kamata talanoa e faiakó 'o kau ki he ngaahi faingata'a mo ne fakapapau 'i ange kuo pau ke tau fehanga-hangai kotoa mo ia. Na'á ne pehē loto pē, "Oku 'ikai ke u fie tofanga 'i ha faingata'a; 'oku 'ikai ke u fie fanongo ki ai."

Hili pē ha ngaahi uike si'i mei ai, ne 'ā hake 'ene tamaí 'i ha Sāpate Toetu'u kuó ne puke lahi. Na'e pehē 'e Keiti: "Ko ha tangata mo'ui lelei 'eku tamaí; na'á ne kau he lele malafoní. Na'e 'ohovale lahi 'eku fa'eé he'ene puke lahi, ko ia na'á ne leleaki 'i ai 'eku tamaí ki falemahaki. Na'e pā-kālava 'eku tamaí 'i loto he houa 'e 36 pea 'ikai toe ngaue ai ha kongā lahi hono sinó. Na'e lava pē 'o pete hono matá, ka na'e 'ikai toe ngaue e toenga hono sinó. 'Oku ou manatu 'i 'eku sio ki he tangata'eikí mo pehē pē, "Oiauē, ko 'eni kuo hoko. Na'e mo'oni pē 'eku



faiako semineli. 'Oku ou fehanga-hangai mo ha faingata'a.'" Ne mālōlō e tama'i 'a Keiti 'i ha ngaahi uike si'i mei ai.

Ne hoko atu 'a Keiti 'o pehē: "Na'e faingata'a fau. 'Oku 'ikai ke ke loto ke mole 'a e mo'unga'i tangata 'i ho'o mo'u'i. Ne u 'ilo'i 'e lava ke hoko ia ko ha me'a ke u tupulaki pe holomui ai. Na'e 'ikai ke u loto ke ne maumau'i 'eku mo'u'i he na'á ku kei ta'u 14 pē. Ne u feinga ke u toe ofi ange ki he 'Eiki. Ne lahi 'eku lau folofolá. Na'e fakapapau'i mai 'e he 'Alamá vahe 40 'a hono mo'oni 'o e toetu'ú pea tu'unga 'i he Fakalelei 'a Kalaisi ha'aku malava 'o toe fakataha mo 'eku tama'i. Ne u fa'a lotu. Ne u hiki 'eku tohinoá ki he lahi taha ne u lavá. Ne u tauhi ke mālohi 'eku fakamo'oni 'aki 'eku hanga 'o tohi ia. Ne u 'alu ki he lotú mo e Kau Finemu'i he uike takitaha. Ne 'ākilotoa au 'e ha kaungāme'a lelei. Ne u feohi vāofi mo haku kāinga 'ofa kae tautautefito ki he 'eku fa'eé, ne hoko ko e mālohinga homau ki'i fāmili. Ne u feinga 'o ma'u ha ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki mei he 'eku kui tangatá mo ha kau taki kehe 'o e lakanga fakataula'eiki."

Na'e hanga 'e he ngaahi fili pau ko 'eni 'o tana'ki atu e loló ki he maama 'a Keiti, 'o tatau pē pea mo e taupo'ou potó. Na'e fakalotoa ia 'e he'ene fakamu'amu ke toe fe'iloaki mo 'ene tama'i. Na'e 'ilo'i 'e Keiti ne 'ilo 'e he'ene tama'i

'ene ngaahi fili pea na'e 'ikai loto ke fakamamahi'i 'ene tama'i. Na'á ne fie ma'u ha fetu'utaki ta'engata mo ia pea na'e mahino kiate ia kapau 'e nofo ma'u 'i he hala 'o e fuakavá, 'e toe ofi ange ai 'ene mo'u'i ki he'ene tama'i.

Neongo ia, na'e 'ikai ngata ai e faingata'á. 'I he ta'u 21 'a Keiti pea 'i hono fakahū 'o 'ene foomu kole ngāue fakafaifekau, na'e 'ilo ai 'oku puke 'ene fa'eé he kanisaá. Na'e pau ke fai 'e Keiti ha fili mahu'inga 'i he'ene mo'u'i. 'E nofo nai 'i 'api 'o tokoni ki he'ene fa'eé pe 'e 'alu 'o ngāue fakafaifekau? Na'e fai ha faingāue ki he'ene fa'eé pea tala'ofa ange ai 'e sai hono puké. 'I hono ma'u 'e Keiti e fakapapau ko 'eni mei he faingāue, na'á ne laka atu ai 'i he tui 'o fakahoko 'ene palani ke ngāue fakafaifekau.

Na'e pehē 'e Keiti: "Na'e hangē ia ha'aku hū atu ki he fakapo'ulí, ka 'i he'eku kei ngāue fakafaifekau, ne faifai pē pea a'utaki mai 'a e māmá peá u ma'u ha ongoongo fakafiefia kuo hoko 'o mo'oni e tāpuaki ne fai ki he'eku fa'eé. Ne u fiefia ko e 'ikai fakatoloi 'eku ngāue ma'á e 'Eiki. 'I he hoko mai e faingata'á, 'oku ou tui 'oku faingofua pē ke tau ongo'i ta'eoli'ia pea 'ikai fie laka atu ki mu'a ka 'o kapau te ke fakamu'omu'a e 'Eiki, 'e lava ke iku e ngaahi faingata'á ko ha ngaahi tāpuaki faka'ofa'ofa. Te ke lava 'o mātā Hono to'ukupú

mo fakamo'oni tonu ki ha ngaahi mana." Na'e a'usia tonu 'e Keiti 'a hono mo'oni e ngaahi lea 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "E ma'u hotau ngaahi faingamālie mahu'inga tahá 'i he ngaahi taimi faingata'a tahá."⁶

Na'e ma'u 'e Keiti e fa'ahinga tui ko 'eni he na'e mahino kiate ia 'a e palani 'o e fakamu'ui. Na'á ne 'ilo'i ne tau mo'ui kimu'a pea ko e māmani ko ha sivi'i'anga pea te tau toe tu'u foki. Na'á ne tui 'e faitāpuekina 'ene fa'eé ka koe'uhí ko e me'a na'á ne a'usia 'i he'ene tama'i, na'á ne 'ilo'i ai kapau 'e mālōlō 'ene fa'eé, 'e sai pē me'a kotoa. Na'á ne pehē: "Na'e 'ikai ko e mate pē 'eku tama'i ne u ake mo'ui mai mei ai, ka na'e hoko ia ko ha kongā lelei 'o hoku tupu'angá pea kapau na'e mā-lōlō 'eku fa'eé, na'e mei tatau pē. Na'e mei fakatōkakano ai ki he'eku mo'ui ha fakamo'oni lahi ange."⁷

Na'e fekumi 'a Keiti ki ha potu toputapu he pō ne u fetaulaki ai mo ia he temipalé. 'I he'ene fakamu'amu ko ia ke ne fie ma'u e ngaahi fetu'utaki ta'engata ne a'usia 'i he tokoni he temipalé, na'á ne muimui ai ki he sīpinga ne tā 'e he'ene mātu'á 'i he'ena toutou 'alu ma'u pē ki he temipalé.

Ne 'ikai ha me'a lahi 'e hoko he pō ne u fakafe'iloaki ai 'a Keiti kia Kulisi, ka 'i he fekumi 'a Keiti ki he potu toputapú he Sāpate hokó, na'á ne fetaulaki ai mo Kulisi 'i he ha'oha'onga 'o ha kakai kei talavou 'e lauafe, lolotonga ha fakataha lotu 'a e kau tāutahá 'i he 'apiakó. Ne na toe maheni ange ai. Hili ha ngaahi uike si'i mei ai, na'e fakaafe'i ia 'e Kulisi ke na sio fakataha he konifelenisi lahí. Ne hokohoko atu 'ena fekumi ki he ngaahi feitu'u 'okú ne fakaafe'i mai e Laumālié 'i he'ena kaume'á pea na'á na iku 'o sila 'i he temipalé, 'a e potu toputapu na'á na fuofua fetaulaki ai. 'Okú na lolotonga fakahoko he taimi ni 'a e fatongia toputapu ko e mātu'á, 'o fakafehokotaki atu 'ena fakamo'oni fekau'aki mo e palani 'o e fakamu'ui, ki he mo'ui 'a e fānu tangata 'e toko tolú, mo fakahaa'i ange kiate kinautolu e hala 'o e fuakavá.

"Oku mou fakahaofi ha to'u tangata 'i he taimi 'oku mou fakahaofi ai ha finemu'i." Na'e hanga 'e he fili 'a Keiti

he'ene ta'u 14 ke nofo ma'u 'i he halá, 'o toutou tãnaki atu e loló ki he'ene māmá pea kuo hanga pea 'e hanga 'e he tu'u 'i he ngaahi potu toputapú 'o fakahaofi ha laui to'u tangata. Kuo hanga 'e he'ene fekumi ki he'ene ngaahi kuí mo 'ene tokoni 'i he temi-palé 'o fakafehokotaki hono lotó kiate kinautolu. 'E hanga foki 'e he kau atu ki he hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé 'o lalanga fakataha homou lotó mo 'oange ki ho'omou ngaahi kuí 'a e faingamālie 'o e mo'ui ta'engatá.

'E hanga foki 'e hono mo'ui 'aki 'o e ongoongolelé 'i homou 'apí 'o tãnaki atu ha lolo ki ho'o māmá mo 'oatu ha mālohinga fakalaumālie ki homou 'apí he taimí ni mo ne faitāpuekina ho fā-mili he kaha'ú 'i ha founa ta'efa'alaua. Pea 'ikai ngata ai, hangē ko e lea 'a 'Eletā Lōpeti D. Heilí, "Kapau na'e 'ikai sai e tā sīpinga ne fai 'e he'etau mātu'á, ko hotau tufakanga ia ke fakangata e fo'i hoko ko iá . . . ka tau ako'i e ngaahi tukufakaholo totonú ki he to'u tangata ka hoko maí."⁸

Fili he taimí ni ke ke fai e me'a kotoa pē te ke lavá ke fakafonu 'aki ho'o māmá, ke fakafehokotaki ho'o fakamo'oni mālohí mo ho'o tā sīpingá ki he mo'ui 'a ha ngaahi to'u tangata lahi 'i he kuohilí, lolotonga mo e kaha'ú. 'Oku ou fakamo'oni he 'ikai ngata pē hono fakahaofi ha ngaahi to'u tangata 'e ho'o mo'ui angama'á, ka te ne fakahaofi foki ho'o mo'ui ta'engatá, he ko e founa pē ia ke toe foki ai ki he'etau Tamai 'i Hēvaní mo ma'u ha fiefia mo'oni 'i he taimí ni pea mo e ta'engatá kotoa. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, "Tu'u Mālohi mo Ta'eue'ia," *Fakataha Ako Fakatakimu'a Fakaemāmani Lahí*, Sānuai 10, 2004, 23; vakai foki, Gordon B. Hinckley, "Our Responsibility to Our Young Women," *Ensign*, Sept. 1988, 10.
2. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
3. Russell M. Nelson, "Ngaahi To'u Tangata Fehokotaki 'i he 'Ofá," *Liahona*, Mē 2010, 92.
4. Vakai, *Mātiu* 25:1–13.
5. Vakai, "Oku ou Fie Sio he Tempalé," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 99.
6. Thomas S. Monson, "Meeting Your Goliath," *New Era*, Jun. 2008, 7.
7. 'Initaviu fakatāutaha mo e tokotaha leá, 2013.
8. Robert D. Hales, "How Will Our Children Remember Us?" *Ensign*, Nov. 1993, 10.



Fai 'e Elaine S. Dalton

Palesitēni Lahí 'o e Kau Finemuí

'Oua Na'a Hiki mei Ai!

Tu'u ma'u. Pea ta'e ue'ia. "Mo'ui 'aki 'a e mo'oni mo e angatonú." Hoko ko ha fakamo'oni. Hoko ko ha fuka ki he māmani. Tu'u 'i he ngaahi potu toputapú.

I he pōnī, 'oku ou tu'u atu mei he tu'unga malangá ni 'i ha potu toputapu 'i he lolotonga 'o e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahaá, pea mo e ngaahi 'ofefine faka'eieiki 'o e 'Otuá. Ko ha taimi ma'ongo'onga 'eni ke 'i he māmani ai mo hoko ko ha finemui. Ko e ngaahi 'ofefine fili kimoutolu 'o 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku ou fakatauange 'oku mou 'ilo'i ko hai kimoutolu pea 'oku 'ofeina kimoutolu 'e he'etau tamai Hēvaní. 'Oku Ne 'ofa 'iate kimoutolu fakatāutaha, pea 'oku pehē pē mo au.

'I he tesi hoku 'ōfisí, 'oku tu'u ai ha tatau 'o ha tātongitongi polonise 'o ha finemui ko Kilisitina. 'Oku tu'u e 'imisū tā tongitongi 'o Kilisitina 'i ha uafu 'i Koupeniheikeni, Tenima'ake 'o hangē

'okú ne sio fakalaka atu he tahí ki Saioné. Na'e 'ikai faingofua 'ene fili ke kau ki he Siasí mo e mavahe mei hono 'apí, pea hangē ko ia 'oku mou vakai ki aí, na'e mālohi e puhi 'a e havilí. 'Okú ne tu'u ma'u, 'o ne fai ha me'a faingata'a ka 'okú ne 'ilo 'oku totonu. Na'e hanga 'e hono hakó 'o fokotu'u e tātongitongi ko 'ení he uafú ko e faka'apa'apa kia Kilisitina, he kuo laui to'u tangata e mahu'inga ta'engata 'o e fili na'á ne fai he 'aho ko iá.

Kiate aú, 'oku hanga 'e he tātongitongi ko 'eni 'o Kilisitina 'o fakafongā'i kimoutolu. Hangē ko Kilisitina, 'oku mou fehangahangai mo fai ha ngaahi fili mahu'inga lahi faka'aho, 'oku faingata'a hanau ni'ihī pea he 'ikai ngata pē he'ene tofa ai ho kaha'ú ka ko e kaha'ú foki 'o ha ngaahi to'u tangata. 'Oku mou fehangahangai foki mo e matangi mālohi 'o e fakafepakí, filí, mālohi fakato'ú pea mo e anga'ulí. Ka 'oku mou tu'u ta'eue'ia pea mo'ui-'aki 'a e ongoongolelé 'i he lolotonga 'o e ngaahi matangi mālohi ko 'eni 'oku tō takutaku 'i hotau sosaietí. Hangē ko Kilisitina, 'oku tatakí kimoutolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku mou fai 'a e ngaahi fili totonú. 'Oku mou mo'ui mateaki mo faka'eieiki.

'Oku 'ikai ke u mafakakaukua ha fale'i mei he Tamai Hēvaní 'ofá 'e toe



mahu'inga ange 'i He'ene akonaki fakatāutaha kiate kimoutolu ke mou "tu'u . . . i he ngaahi potu toputapú pea 'oua na'a hiki mei aí."¹ 'Okú Ne pehē mai: Tu'u ma'u. Pea ta'e fa'a ue'ia.² Mo'ui 'aki 'a e mo'oní mo e angatonú.³ Hoko ko ha fakamo'oni.⁴ Hoko ko ha fuka ki he māmaní. Tu'u 'i he ngaahi potu toputapú. 'Oku faingofua leva 'eku pōpoakí kiate kimoutolu takitaha: 'Oua 'e hiki mei ai.

'Uluakí, 'oua 'e hiki mei he fili ki he totonú. 'Oku 'ikai ha fili ia 'e si'isi' i he ngaahi 'aho kimui ní. 'Oku mahu'inga fau 'a e ngaahi fili 'okú ke fai he taimi ní. Ko e tau'atāina ke filí, ko e taha ia 'o e ngaahi me'a'ofa ma'ongo'onga taha 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú. 'Oku kau ia he palani 'o e fiefiá na'á ta

fili mo taukapo'i 'i he maama fakalau-mālié. Mo'ui 'i ha founda 'e lava ke fakafanongo mo ongo'i ai 'a e Lau-mālie Mā'oní'oni pea te Ne tokoni atu ke ke fai 'a e ngaahi fili 'oku totonú. Ko hono mo'oní, te Ne fakahā kiate kimoutolu "a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai."⁵

'I he ngaahi uike si'i kuo hilí, ko e fuofua taimi ia ke u toe foki ai ki he ako'anga mā'olunga ne u ako aí, hili 'eni ha ngaahi ta'u lahi. Ne u 'a'ahi ki ha konifelenisi fakasiteiki na'e fakahoko 'i he fale mamata'anga sipoti 'o e 'apiakó. 'I he'eku lue atu he holó, na'e toe foki mai ki he'eku manatú ha ngaahi me'a lahi. Ne u manatu'i lelei e ongo ne u ma'u 'i he'eku kei 'i he ako'anga mā'olungá 'i he'eku kei

finemuí—'a e 'ikai ke u ongo'i malú, ta'epau'ia, manavasi'í mo faka'amu lahi pē 'e tali lelei au. Ne u hū atu ki he fale mamata'anga sipotí. Ne toe lahi e ngaahi me'a ne u manatu ki aí. Ne u maheni mo e tapa kotoa pē 'o e fale mamata'anga sipoti ko iá. Ko e me'a pē taha na'e liliú—ko au.

'I he 'aho ko iá, ne u ma'u ha faingamālie ke tu'u he funga siteisi 'o hangē ko ia ne tā tu'o lahi 'eku fai he taimi akó he'eku hoko ko ha matāpulé. Ne u fakatokanga'i atu foki haku kaungāako 'i he ha'ofangá—mo ha ni'ihine mau fa'a teiti! Ne 'ikai ko ha fakataha 'eni 'a e akó, ka ne u ma'u ha faingamālie 'i he fale mamata'anga sipoti ne u ako aí—ke u "tu'u ko ha fakamo'oni"⁶ pea fakahoko 'eku fakamo'oni ki hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí.

Kau finemui, fakapapau'i ko ho vā mo e ni'ihine kehe he taimi ní, he 'ikai ke ke mā ai 'i ha ta'u 'e 40 mei heni. 'Oku 'ikai ha mālohi 'o e fakatamaikí, 'ikai ha ongo'i tali lelei pe ongoonga 'e mahu'inga ke ke fai ai ha fili hala. 'E tokoni ho ivi takiekiná ki he kau talavou ke nau mo'ui taau ai mo honau mālohi fakataula'eikí, ngaahi fuakava 'o e tempalé pea mo e ngāue fakafaipekaú. He ko hai 'okú ne 'ilo? Hili ha ta'u 'e fāngofulu mei heni, mahalo na'a ha'u hanau taha kiate koe 'i he fale mamata'anga sipoti na'á ke ako aí, 'o fakamālō atu 'i ho'o tokoni'i ia ke ne mo'ui taau ke fakahoko honau fatongia fakataula'eikí pea fai ha ngāue fakafaipekaú langilangi'ia. Pea ko hai te ne 'ilo? Mahalo na'á ke ma'u ha tohi mei he uai'fi 'o e taha 'o e kau talavou ko iá 'o fakamālō atu kiate koe 'i he takiekina lelei na'á ke fai ki hono husepānití mo hona fāmilí he kaha'ú, lolotonga ho'omo kei ako mā'olungá. 'Oku mahu'inga ho'o ngaahi filí. 'Oku 'ikai ngata pē hono tokoni'i pe uesia koe he taimi ni ho'o ngaahi filí, ka 'oku kau foki ai mo e ni'ihine kehé. 'Oku ta'engata honau mahu'ingá. 'Oua 'e hiki mei ai!

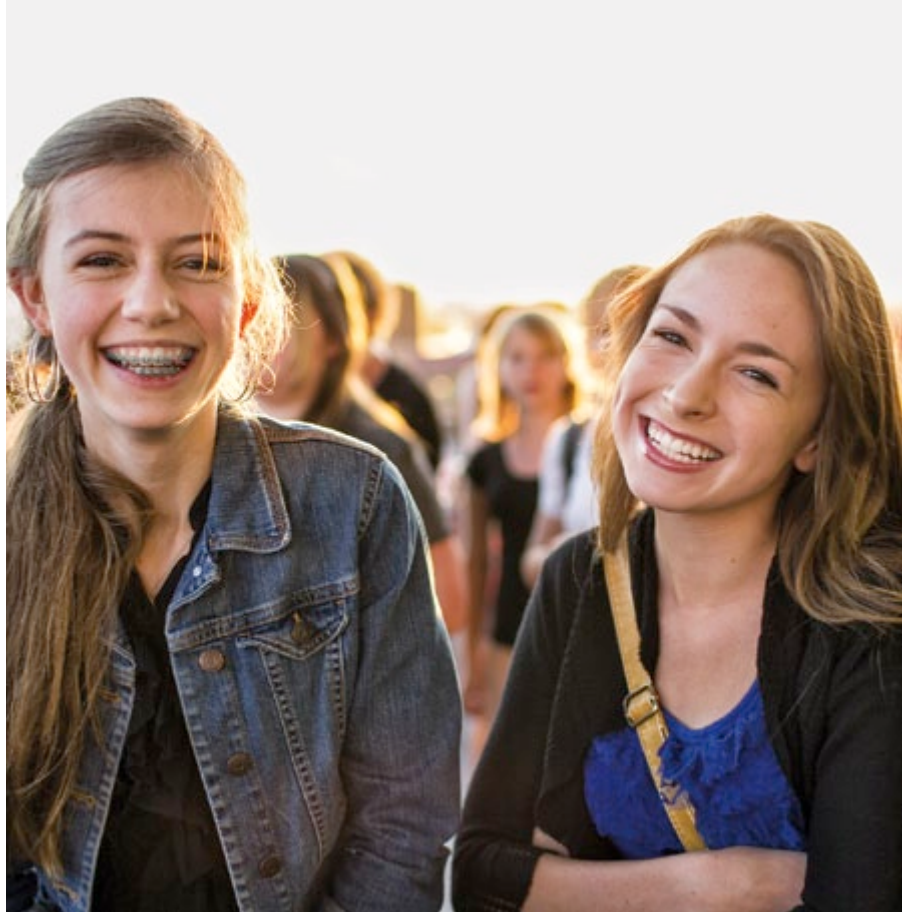
Ua, 'oua 'e hiki mei ho'o faka'amu mo tukupā ke mo'ui angama'a mo haohaoa fakasekisuale. Mahu'inga ia he mo'ui angama'á. Ko e ma'a fakatāutahá ko e taha ia 'o e ngaahi ma'u'anga mālohi fisifisimu'a tahá. 'I ho'o



ha'u ki he māmaní, na'e 'oatu kiate koe 'a e me'a'ofa mahu'inga ko e sinó. Ko ho sinó ko e me'angāue ia 'o ho 'atamaí pea ko ha me'a'ofa fakalangi ia ke faka'aonga'i 'aki ho'o tau'atāina ke filí. Ko ha me'afoaki ia na'e faka-fisinga'i meia Sētane, pea ko ia 'okú ne fakataumu'a ai 'ene ngaahi 'ohofi kotoa pē ki ho sinó. 'Okú ne loto ke 'itengia, tāpalasia mo ngaohikovia ho sinó. Ko e teunga ta'e tāú, ponokalaffi, anga'ulí, tā-tataú mo e hoka fakaava-ava 'o e sinó, faito'o konatapu mo e fa'ahinga kehekehe 'o e ma'unimaá, ko 'ene ngaahi feinga kotoa ia 'oku fai ke ne ma'u'aki e me'a'ofa pelepele-ngesi ko 'eni-ho sinó- mo fakafainga-ta'a'ia'i ho'o feinga ke faka'aonga'i ho'o tau'atāina ke filí. 'Oku fehu'i 'e Paula: "Ikai 'oku mou 'ilo ko e fale tapu 'o e 'Otuá 'a kimoutolu, pea 'oku nofo'ia 'a kimoutolu 'e he Laumālie 'o e 'Otuá?"⁷

Ko ho sinó ko ha tempale ia. Ko e hā hono 'uhingá? He 'oku 'ikai ngata pē he malava ke fale ai ho laumālie ta'engatá, kae pehē foki ki he laumālie ta'engata 'o kinautolu 'e omi ki he māmaní ke kau atu ki ho fānili ta'engatá. Na'e ako'i mai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o pehē, "Ko e mālohi ke fakatupu 'a e mo'ui fakamatelié ko ha mālohi ia ki he hakeaki'i."⁸ Ko ho fatongia ko ha fatongia hakeaki'i. Kuo 'oatu 'e he 'Otuá ha falala toputapu kiate koe! 'Okú ke teuteu ke hoko ko e fa'ē 'o e ngaahi to'u tangata he kahaú. Tauhi koe ke ke ma'a mo taau pea malu'i 'a ia 'oku "mahu'inga mo lelei taha 'i he me'a kotoa peé"—'a ia ko ho angama'á mo e angamā'oni'oni.⁹ 'I ho'o hoko ko e 'ofefine kuo fili 'o e Tamai Hēvaní, 'okú Ne na'ina'i fakatāutaha atu kiate koe ke ke "a'eva 'i he ngaahi hala 'o e angama'á 'i hoku 'aó."¹⁰

Ko e angama'á 'a e fo'i kī koula ki he tempalé. *Ko e tohí, 'oua 'e hiki mei he mo'ui taau ke fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú.* 'E hanga 'e he fuakava 'okú ke fai 'i he papitaisó 'o ha'i koe ki he hala 'o e angama'á mo e fiefiá 'i ho'o fakafo'ou ia he uike takitaha 'i ho'o ma'u 'a e sākalamēniti. 'I ho'o tauhi ho'o fuakava 'o e papi-taisó, 'e kehe ho fōtungá, ho'o teuteu, mo ho'o tō'ongá mei he māmaní.



'E makatu'unga mei hono tauhi 'o e fuakavá ni, ha malava ke tākiekina koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni. Tu'u 'i he ngaahi feitu'u toputapú, pea fakamama'o mei he 'ātakai, mūsika, mītia, pe feohi'anga te ne fakatupu e mole 'a e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni.¹¹ 'I ho'o tauhi ho'o ngaahi fuakavá, te ke kei taau mo mateuteu ai ke hū ki he tempale mā'oni'oni 'o e 'Eiki.

Faka'osí, 'oua 'e hiki mei ho'o tali e Fakalelei 'a e Fakamo'uí. Ko e fakataumu'a mai e Fakalelei ma'ataua. Ko ha mālohi fakaivia mo huhu'i ia. Kapau 'oku 'ikai ke ke ongo'i taau ke tu'u 'i he ngaahi potu toputapú, 'oua te ke toe mafasia hono fataki holo e kavengá ni. 'I he matelié ni, te tau fakahoko kotoa ha ngaahi fehalaaki. 'Ilo'i fakapapau mu'a 'oku 'ofeina lahi koe 'e he Fakamo'uí ko ia na'á Ne 'ai ke ke malava ai 'o liliu mo fakatomala 'o kapau te ke fai ha fehalaaki. 'Oku 'ikai loto 'a Sētane ke ke fakakaukau te ke lava 'o liliu.¹² Te ne feinga ke fakaloto'i koe kuo iku launoa e me'a kotoa pē. Ko ha fo'i loia. Te ke lava 'o foki. 'E lava ke ke fakatomala. 'E lava ke ke ma'a mo mā'oni'oni tu'unga 'i he Fakalelei ta'e fakangatangata 'a e Fakamo'uí.

Tuku mu'a ke u faka'osi 'aki e talanoa ma'ongo'onga taha 'o e fe'ofa'akí kuo tau fanongoá. Mahalo te ke fehu'i, "Ko e hā e kaunga 'a ha talanoa 'ofa ki he tu'u 'i he ngaahi potu toputapú?" 'Oku kaunga kotoa ki ai 'a e tu'u 'i he ngaahi potu toputapú. Ko e talanoa 'eni ki ha finemui ko Lepeka.¹³

'I he hoko atu e talanoá, na'e hanga 'e 'Ēpalahame 'o fakatukupaa'i 'ene tamaio'eikí ke ne kumi mai ha finemui mo'ui taau ke hoko ko ha uai fi 'o hono foha ko 'Aisaké. Kuo pau pē ke ne taau ke mali 'i he fuakavá—'o angama'a, ma'a pea mo'ui taau. Ko ia, na'á ne fekau 'a 'ene tamaio'eikí 'i ha fononga lōloa mo faingata'a ki ha feitu'u ko Hā-lani. 'Oku mahino e 'uhinga ne pau ke 'alu ai ki aí—'oku fie ma'u 'e he kau tangata mā'oni'oni ha kau fafine mā'oni'oni ke tu'u honau tafa'akí. 'I he fakaofi atu e tamaio'eikí ki he kolo ko Nēhoá, na'á ne afe atu 'i ha ve'e vaitupu ke fakainu 'ene fanga kāmeli mo ne lotua pē ke tataki ia ki he finemui totonú pea ke ne 'ilo'i e ta'ahiné kapau te ne loto fiamalie ke 'omi ha vai ma'ana mo 'ene fanga kāmeli 'e 10. Kuó u 'osi heka foki 'i



Palāsilia, Palāsila

ha kāmeli pea ko e me‘a ‘eni ‘oku ou ‘iló—‘oku *lahi ‘aupito* e vai ‘oku inu ‘e he kāmeli!

‘Oku tau lau ‘i he tohi ‘a Sēnesí na‘e ‘ikai ngata pē he ‘alu hifo ‘a Lepeka ki he vaiupú ke ‘utu vai, ka na‘á ne “fakato‘oto‘o”¹⁴ pe fakavavevave ke fakahoko ‘eni. Na‘e fakatui leva ‘e he tamaio‘eikí ha vesa mo e siueli ‘ia Lepeka mo kole ange pe ‘oku faingamālie e ‘api ‘ene tamaí ke ne nofo ai. ‘Oku ou tui pē na‘e tokoni e me‘a teuteú! ‘Oku pehē ‘e he folofolá, “Pea na‘e lele ‘a e ta‘ahiné ‘o fakahā ki he fale ‘o ‘ene fa‘e‘e ‘a e ngaahi me‘á ni.”¹⁵ ‘Oku pau pē ko ha ta‘ahine ve‘e vave ‘a Lepeka!

Na‘e fakahā ‘e he tamaio‘eikí ki he fāmili ‘o Lepeká ‘a e taumu‘a ‘o ‘ene fononga lōloá pea na‘e loto fiamālie ai ‘a Lepeka ke hoko ko e uaiifi ‘o ‘Aisake. Na‘e loto e tamaio‘eikí ke ne foki he ‘aho pē hono hokó mo Lepeka, ka na‘e kole ‘a e fāmili ke nau toe nofo pē ‘i ha ‘aho ‘e 10. Ne nau fehu‘i kia Lepeka pe ko e hā hono lotó, pea na‘e mahinongofua pē ‘ene talí, “Te u ‘alu.”¹⁶ ‘Oku faitatau nai e tali ko iá mo e tali ‘a ha lauiafe ‘o pehē, “Te u ‘alu ‘o fai [ia]”¹⁷ he

taimi ne fakahā ai ‘e he‘etau palōfitá, Palesiteni Tōmasi S. Monisoni e faingamālie ki he kau talavou mo e kau finemuí ke ngāue fakafaifekau kei si‘i angé?

Ko e taumu‘a mo e faka‘osinga ‘o e talanoa ‘ofá ni. Na‘e mateuteu mo taau ‘a Lepeka ke fakahoko mo tauhi ‘a e ngaahi fuakava toputapú pea hoko ko ha uaiifi ‘o ‘Aisake he fuakavá. Na‘e ‘ikai ke ne toe fakatatali kae ‘oua ke ne teuteu. Kimu‘a pea ne mavahe mei hono fāmili, na‘e foaki ange hano tāpuaki pea ‘oku ongo kiate au hono fakaleá he na‘e tala‘ofa kiate ia te ne hoko ko e “fa‘ē ‘o e ngaahi toko afe ta‘e fa‘alaua.”¹⁸ Ka ko e kongā lelei taha ‘o e talanoa ‘ofá ni ko e taimi ne fuofua fesiofaki ai ‘a Lepeka mo ‘Aisaké. ‘Oku ‘ikai ‘asi ia he Tohi Tapú, ka ‘oku ou tui ne na fe‘ofa‘aki pē he‘ena ‘uluaki fesiofakí! He “‘oku ‘ofa ‘a e angama‘á ki he angama‘á; [pea] ‘oku pikitai ‘a e māmá ki he māmá.”¹⁹ ‘I he ‘alu atu ‘a ‘Aisake ke fakafetaulaki ki he kau fonongá, na‘e “hifo [‘a Lepeka] mei [he‘ene] kāmeli.”²⁰ Pea ‘oku pehē leva, “Pea ‘ofa ia kiate ia.”²¹ Ko e kongā ia ‘oku ou to‘oa aí!

Na‘e ‘ikai faingofua kia Lepeka mo Kilisitina fakatou‘osi ke na tu‘u ‘i he ngaahi potu toputapú. Na‘e ‘ikai faingofua ke na tu‘u ma‘u pea ‘ikai hiki mei ai. Na‘e angi mālohi mai ‘a e matangí pea hou mo e tahí pea na‘e ‘ikai ke faingofua ke na mavahe mei hona ‘apí mo ‘ena tō‘onga mo‘ui kuó na anga ki aí. Ka na‘á na fai ‘a e ngaahi fili totonú. Na‘e tataki kinaua ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní. Na‘á na angama‘a pea ne na mateuteu ke fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú. Ko e tupu e Fakamo‘uí mei he hako ‘o Lepeká. Na‘á ne ‘ilo nai he taimi ko iá ‘e hoko ‘eni? ‘Ikai! ‘Oku mahu‘inga nai ho‘o ngaahi fili he taimi ní? ‘Io!

Kau finemui, ‘oku fakafalala mai ha ngaahi to‘u tangata ki he fili ‘oku mou faí, mo‘ui ma‘á, pea mo ho‘omou mo‘ui tāú. ‘Oua na‘a mou hiki mei ai. ‘Oku ‘i ai hamou iku‘anga ma‘ongo‘onga ‘oku toka mei mu‘a. Ko homou taimí ‘eni! ‘Oku ou tui ‘e lava ‘e ha finemui angama‘a ‘oku takiekina ‘e he Laumālié, ‘o liliu ‘a e māmaní!

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku mo‘ui ‘a e Fakamo‘uí! Te Ne kau fakataha mo kimoutolu. Te Ne fakaivia kimoutolu. Pea “‘e takatakai ‘a kimoutolu ‘e [He‘ene] kau ‘āngeló [‘i he taimi faingata‘á] ke poupu‘i hake ‘a kimoutolu.”²² ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 87:8.
2. Vakai, Mōsaia 5:15.
3. Moto ‘a e Kau Finemuí ‘i he *Fakalalakala Fakatātaha ‘a e Kau Finemuí* (ki‘i tohi, 2009), 2.
4. Vakai, Mōsaia 18:9.
5. 2 Nifai 32:5.
6. Vakai, Mōsaia 18:9.
7. 1 Kolinitó 3:16.
8. Dallin H. Oaks, “The Great Plan of Happiness,” *Ensign*, Nov. 1993, 74.
9. Molonai 9:9.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:2.
11. Vakai, 1 Kolinitó 6:9; 1 Tesalonika 5:22; 2 Timote 2:22; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:13.
12. Vakai, *Ki Hono Fakamālohia ‘o e To‘u Tupú* (ki‘i tohi, 2011), 28–29.
13. Vakai, Sēnesi 24.
14. Sēnesi 24:20.
15. Sēnesi 24:28.
16. Sēnesi 24:58.
17. Vakai, 1 Nifai 3:7.
18. Sēnesi 24:60.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:40.
20. Sēnesi 24:64.
21. Sēnesi 24:67.
22. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.



Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ko Ho'ó Fononga Fiefia ki 'Apí

I ho'ó faka'aonga 'i fiefia e mape ne foaki atu 'e ho'ó Tamai Hēvaní ki ho'ó fonongá, te ke a'u ai ki ho tu'unga fakalangí pea te ke a'usia ai 'a e ngaahi me'a fakalangí 'okú ke malavá.

Oku tau lāngilangi'ia he efiāfi ni ke 'i heni mo Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ko hotau palōfita 'ofeiná. 'Oku mau lotua ma'u pē koe.

Si'i tuofāfine, fakamālō atu 'i he hiva mo e ngaahi lea faka'ofa kuo faí. Ne fakalaumālie pea tuha kotoa ia mo e Toetu'ú, 'a e fa'ahita'u toputapu 'oku tau fakamanatua he uike ní.

Ko ha me'a fakafiefia ke fakataha mo kimoutolu fānau fefine mahu'inga mo kei talavou mo ho'omou fa'e'e pea mo ho'omou kau taki lelei. 'Oku mou ma'u ha laumālie faka'ofa'ofa mo ha fofonga malimali ke fakafiefia 'i e kakai kehé. 'Oku mahino e tokanga mai 'a e 'Eikí kiate kimoutolú pea 'afio anga'ofa mai mei he langí kiate kimoutolu.

Ne u tupu hake 'i Suikau, ne 'iloa ko Siamane Hahaké. 'I he'eku kei ta'u 11 ne ongo'i pōpula 'eku tangata'eikí 'i hono toutou siofi mo tala ko ha tokotaha fakamoveuveu fakapolitikalé, pea ongo'i 'e he'eku ongomātu'á ko e me'a pē 'e malu ai homau familí ko ha'amau hola ki Siamane Hihifo. Na'e mahino ko e palani lelei tahá ke mau mavahe taimi kehekehe pea 'alu he

hala kehekehe ki he Hihifó, kae tuku 'emau me'a kotoa pē.

Koe'uhí ko 'eku tangata'eikí ne 'i he tu'unga fakatu'utāmaki tahá, na'e mavahe ia 'i he vave tahá mei Pealini. Na'e 'alu hoku ongo ta'oketé ki he tokelaú, 'o toki 'alu hifo ai ki he hihifó. Ko hoku tuofefiné—ne 'i he to'u 'o e tokolahi 'o kimoutolu 'oku 'i heni—ne 'alu fakataha ia mo 'ene faiako he Kau Finemuí ko Helekā Fasimani, ne 'alu ha ni'ihí 'i ha lēlue ne fou atu 'i Siamane Hihifo. Na'a nau totongi'i ha taha tauhi matapā ke ne fakaava ha

taha 'o e ngaahi matapaá ma'anautolu, pea 'i he taimi ne fou atu ai e lēlue he kau'āfonua 'o Siamane Hihifó, ne nau puna leva mei he lēlue ki ha fonua te nau tau'atāina ai. Ne u tangane'ia he loto-to'a hoku tuofefiné.

Ko au ne si'isi'i taha he fānaú, pea na'e fakakaukau 'eku fine'eikí ke ma lue atu 'i he 'otu mo'unga 'oku tu'u he vaha'a 'o e ongo fonuá. 'Oku ou manatu'i na'á ne fa'o 'ema kai ho'ataá ke hangē pē ha'ama ō 'o 'eva lalo pe kaime'akai ki he 'otu mo'ungá.

Ne ma heka lēlue he mama'o taha ne ma lavá pea lue 'i ha ngaahi houa lahi, 'o 'alu pē taimí mo 'ema fakafofi atu ki he kau'āfonua 'o Siamane Hihifó. Na'e fu'u malu e kau'āfonuá ka na'e 'i ai 'ema mape 'o ma 'ilo ai e taimi mo e feitu'u lelei ke fai ai ha kolosí. Ne lava ke u tala 'oku hoha'a 'eku fine'eikí. Na'á ne siofi fakalelei e 'ū feitu'ú ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke muimui'i kimaua. Ne 'alu pē taimí mo e hangē 'oku holo 'ene lué. Ne u tokoni ke to'o 'ene tangai mamafa ne fa'o ai e me'akaí, ngaahi fakamatata fakapepa mahu'ingá, mo e tā fakafāmilí 'i he'ema kaka hake he fo'i tafungofunga fakamuimui. Na'á ne fakakaukau 'o pehē kuó ma fakalaka atu he kau'āfonuá. 'I he taimi na'á ne ongo'i ai 'okú ma ngali haó, na'á ma tangutu leva ki lalo 'o ma'u 'ema me'a-tokoni ho'ataá. Ko e fuofua taimi ia he 'aho ko iá ne u 'ilo'i fakapapau ai na'á ne ongo'i fiamālie.

Ko e toki taimi ia na'á ma fakatokanga'i hake e faka'ilonga he kau'āfonuá. Ne kei mama'o pē ia!



Sopalei, Palāsila



ha tukituki atu 'i hono matapaá, na'á ne loto ke 'ilo ki he ngaahi feitu'u ne te'eki ke a'u ki aí pea laka atu ki he māmaní fakataha mo ha tokotaha faimana mo ha kau lekapai ke fakahoko ha misiona faingata'a kae mahu'inga.²

Ko ha Talanoa Fakamāmani Lahi

'Ikai 'oku tau sai'ia he ngaahi talanoa ko 'eni 'o e fonongá he 'oku tau lava 'o ongo'i e me'a tatau mo ia ne a'usia 'e he kau fonongá? 'E lava ke tokoni'i kitautolu he'enu lavame'á mo e me'a ne 'ikai ke nau malavá ke tau 'ilo hotau hala 'i he mo'uí. 'Oku toe fakamatala foki e vitiō ne tau toki mamata aí ki ha fononga faka'ofa'ofa. Mahalo 'oku toe fakamanatu mai 'e he ngaahi talanoá ni ha fononga 'oku totonu ke tau maheni mo ia—ko ha talanoa ki ha fononga 'oku tau takitaha fakahoko ai ha konga mahu'inga.

Na'e kamata e talanoá ni 'i ha taimi fuoloa 'aupito, kimu'a 'aupito ia pea toki kamata e vilo takai 'a e māmaní 'i hono halangá, kimu'a pea a'u e māfana 'o e la'áa ki he 'atā 'oku momokó, kimu'a pea toki fakatokolahi 'e he fanga monumanu lalahi mo ikí 'a hotau palanité. 'I he kamata'anga 'o e talanoá ni, na'á ke nofo 'i ha feitu'u mama'o mo faka'ofa'ofa.

'Oku 'ikai lahi 'etau 'ilo ki he fakaiiki 'o e mo'ui ko ia 'i he maama fakalaumālié, ka 'oku tau 'ilo ha ni'ihī. Kuo fakahā mai 'e he'etau Tamai Hēvaní ko hai Ia, ko hai kitautolu, mo e me'a te tau lava 'o a'usíá.

'I he 'uluaki tu'unga ko iá, na'a mou 'ilo'i fakapapau 'oku mo'ui e 'Otuá koe'uhí he na'á ke mamata mo fanongo kiate Ia. Na'á ke 'ilo'i 'a Sísū Kalaisi, te Ne hoko ko e Lami 'a e 'Otuá. Na'á ke tui kiate Ia. Pea na'á ke 'ilo 'oku 'ikai ko ho iku'angá ke nofo malu 'i ho 'api he maama fakalaumālié. Neongo ho'o 'ofa he feitu'u ta'e ngata ko iá, na'á ke 'ilo 'okú ke holi pea fie ma'u ke ke fai ha fononga. Te ke mavahe mei he 'ao ho'o Tamaí, hū mai he veilí, 'e ngalo ai e me'a kotoá, ma'u ha sino fakamatelie, pea ako mo a'usia ha ngaahi me'a 'oku fai e 'amanaki te ne tokoni'i koe ke ke tupulaki 'o hangē ko e Tamai Hēvaní pea toe foki ki Hono 'aó.

Na'á ma kaime'akai he feitu'u hala 'o e kau'āfonuá. Na'á ma kei 'i Siamane Hahake pē kimaua!

'E vavé ni pē ha 'asi mai 'a e kau le'o he kau'āfonuá!

Na'e fakamaau fakato'oto'o he'eku fine'eikí 'ema kai ho'ataá, peá ma fakato'oto'o atu he vave tahá ki he tafa mo'ungá. Ne 'ikai ke ma toe mā-lōlō kae 'oua ke ma 'ilo'i fakapapau kuó ma a'u ki he tafa'aki 'e taha 'o e kau'āfonuá.

Neongo ne fononga e kau mēmipa homau familí he hala kehekehe pea fepaki mo ha ngaahi faingata'a kehekehe, ka ne mau hao kotoa pē. Ne faifai pea mau fakatahataha hake ko ha familí. Ko ha 'aho fakafiefia mo'oni ia!

Ngaahi Talanoa 'o e Fonongá

Ko e me'a ne u toki fakamatala atu ko ha a'usia ia mei ha fononga 'oku fu'u mahu'inga kiate au. 'Oku ou lava 'eni 'o vakai atu ki he'eku mo'uí 'o fakatokanga'i ai ha "ngaahi fononga" pehē ne u fakahoko. Na'e 'ikai ke nau fekau'aki kotoa mo ha kaka 'i ha 'otu mo'unga pe 'ā vahevahe fakapolitikalē; ka ko e lahi 'o kinautolú ko hono lava'i ha ngaahi faingata'a pe tupulaki fakalaumālie. Ka ko e ngaahi fononga kotoa kinautolu. 'Oku ou tui ko e mo'uí ko hano fakatahataha'i ia 'o ha "ngaahi talanoa 'o ha fononga" fakafo'ituitui.

'Oku ou tui 'okú mou 'ilo'i 'oku fonu e tukufakahoko fakafonua kotoa pē he ngaahi talanoa 'o ha fononga. Hangē ko 'ení, mahalo 'oku mou 'ilo e fononga 'a Tolofí mo 'ene kulí ko Toto 'i he *The Wizard of Oz*. Na'e ma'u 'e ha 'ahiohio 'a Tolofí mo Totó 'o 'ave ki he Fonua 'o 'Oasí. Na'e 'ilo ai 'e Tolofí ko e fo'i hala maka lanu engeenga makehé 'okú ne faka'ilonga'i e hala 'oku 'alu 'o a'u ki hono 'apí.

'Oku 'i ai mo e talanoa 'a Sālesi Tikení kia 'Epesina Sikalu, na'e 'ikai ke ne fononga mei ha feitu'u ki ha feitu'u ka ko e fononga mei ha kuonga ki ha kuonga. Ko ha fononga pē ia 'i hono lotó ne tokoni ke mahino ki ai e 'uhinga 'okú ne 'i he tu'unga 'okú ne lolotonga 'i aí mo sio ki he me'a 'e hoko kiate iá kapau 'e kei hokohoko atu 'i hono hala 'o e siokitá mo e ta'e hounga iá.¹

Ko e taha e talanoa fungani lelei taha 'o Siainá ko e *Journey to the West* (Fononga ki he Hihifó). Na'e fa'u ia he senituli 16, 'oku fakamatala'i lelei ai ha fononga fakapilikimi 'a ha mōnike 'o tokoni ki ai ha kaungāme'a lelei 'e toko fā, 'o ne fononga ke ma'u ha 'ilo fakalaumālie lahi ange.

'Oku 'i ai foki mo e talanoa 'o Pilipao Pākini, ko e ki'i lekapai anga fakatōkilalo na'e sai'ia ange ke nofo pē 'i 'api 'o ma'u 'ene supó. Kae hili



Koupeniheikeni, Tenima'ake

I he feitu'u toputapu ko iá, na'á ke feohi mo kinautolu na'á ke maheni mo 'ofa aí, pau pē na'á ke 'osi fakakaukau ki he fehu'i mahu'inga ko e "E lava nai ke u toe foki lelei ki hoku 'api fakalangí?"

Na'e lahi ha ngaahi me'a he 'ikai te ke lava 'o pule'i. 'E faingata'a 'a e mo'ui fakamatelié he taimi 'e ni'ihí, 'o fonu he ngaahi a'usia ta'e amanekina kehekehe: puké, loto-mamahí, fakatu'utāmakí, fepakipakí.

I he ngalo 'a e feitu'u na'á ke tomu'a 'i aí—pea 'ikai toe manatu'i na'á ke nofo mo ho'o Tamai Hēvaní—te ke kei lava nai 'o 'ilo'i Hono le'ó he lotolotonga 'o e ngaahi longoa'a mo e me'a fakahē 'o e mo'ui fakaemāmani?

Ne ngali fu'u lōloa mo ta'e pau e fonongá—pea mohu faingata'a.

He 'ikai ke faingofua, ka na'á ke 'ilo'i 'e fe'unga ia mo e ngāue kotoa te ke faí.

Ko ia ai, na'á ke 'i he kamata'anga ho'o fononga ki he ta'engatá, 'o teuteu atu 'i he fiefia mo ha 'amanaki 'oku 'ikai lava ke fakamatala'i—pea 'oku ou fakakaukauloto atu ki ha'o hoha'a mo manavasi'i.

I hono faka'osí, na'á ke 'ilo 'oku angatonu e 'Otuá—'e ikuna 'Ene lelei. Na'á ke kau he fakataha alēlea lahi 'i

he langí 'o 'ilo'i 'e hanga 'e he Fakamo'uí, mo e Huhu'í 'a Sísu Kalaisí 'o tofa ha hala ke fakama'a ai koe mei he angahalá mo fakahaofi mei he mate fakaesinó. Na'á ke tui te ke fiefia 'i he ngata'angá pea kau fakataha mo e kau hiva he langí 'o hiva 'i he fakafeta'i ki Hono huafa toputapú.

Ko ia ai, na'á ke fakatau ai ho'o mānavá . . .

Pea laka atu kimu'a . . .
'O ke a'u mai ki heni!

Kuo mou takitaha kamata ho'omou fononga ke foki ki ho 'api fakalangí!

Ko Ho'o Mapé

Koe'uhí 'oku mou 'i he māmani, 'e lelei ke mou 'eke pe 'oku fēfē ho'omou fonongá. 'Oku mou kei 'i he hala totonú? 'Okú ke hoko nai ko e tokotaha na'e fakataumu'a ke mou hoko ki ai mo a'usiá? 'Oku mou fai nai e fili 'e tokoni ke mou foki ai ki ho'omou Tamai Hēvaní?

Na'e 'ikai ke Ne tuku mai kimoutolu he fononga ko 'ení ke 'eva noa'ia pē. 'Okú Ne finangalo ke ke foki ki 'api kiate Ia. Kuó Ne 'oatu ma'au ha mātu'a 'ofa mo ha kau taki faivelenga he Siasí, fakataha mo ha mape 'oku fakamatala'i ai e 'ātakaí mo fakahaa'i atu e faingata'á; 'oku fakahā atu 'e he

mapé e feitu'u te ke lava 'o ma'u ai e melinó mo e fiefia mo tokoni ki hono palani ho hala ke foki ai ki 'apí.

Ko e fē nai e feitu'u te ke lava 'o ma'u ai e mape ko 'ení?

- I he ngaahi folofola toputapú.
- I he ngaahi lea 'a e kau palōfitá mo e kau 'aposetoló.
- Pea 'i he fakahā fakatāutaha mei he Laumālie Mā'oní'oní.

Ko e mape ko 'ení 'a e ongoongo-lelei 'o Sísu Kalaisí, 'a e ongoongo-lelei, mo e founga fiefia 'a ha ākongā 'a Kalaisí. 'Oku 'i he ngaahi fekaú ia mo e sipinga ne 'omi ma'atautolu 'e hotau Taukapó mo e Faiakó, he 'okú Ne 'ilo'i e halá koe'uhí he ko Ia 'a e halá.³

'Oku 'ikai foki hano 'aonga 'o e mapé kapau he 'ikai te ke ako ia—pe faka'aonga'i ia ke ne tataki ho'o mo'uí. 'Oku ou fakaafe'i koe ke fakamu'omu'a hono ako mo fakahoko e folofola 'a e 'Otuá. Fakaava ho lotó ki he Laumālie Mā'oní'oní koe'uhí ke Ne tataki koe 'i ho'o fononga he mo'uí.

'Oku fonu ho'o mapé he ngaahi pōpoaki fakalotolahi mo ha fakahinohino mei ho'o Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sísu Kalaisí. I he 'ahó ni 'oku ou loto ke vahevahe mo kimoutolu

ha pōpoaki 'e tolu 'e tokoni ke ke fakahoko ai ha fononga lelei ki ho 'api fakalangí.

Ko e 'uluaki pōpoaki: "Oua 'e manavahē, he ko au ko e 'Eiki 'oku ou 'iate kimoutolu."⁴

'Oku 'ikai te ke tuēnoa he fonongá ni. 'Oku 'afio'i koe ho'o Tamai Hēvaní. 'Okú Ne kei fanongo atu, 'o a'u ki he taimi he 'ikai fie fanongo atu ai ha taha kiate koé. 'I ho'o fiefia he angatonú, 'okú Ne fiefia mo koe. 'I ho'o fefa'uhi mo e faingata'á, 'okú Ne faingata'a'ia fakataha ai mo koe.

'Oku 'ikai makatu'unga e tokanga mai 'a e Tamai Hēvaní kiate koé 'i ho'o tu'umālié pe faka'ofó'ofá pe mo 'ui lelei pe potó. 'Oku 'ikai tatau 'Ene 'afio mai kiate koé mo e māmaní; 'okú Ne 'afio'i koe 'i ho tu'unga totonú. 'Okú Ne 'afio'i ho lotó.⁵ 'Okú Ne 'ofeina koe⁶ he ko 'Ene fānau koe.

Si'i tuofāfine, fekumi fakamātoato kiate Ia, pea te mou 'ilo'i Ia.⁷

'Oku ou fakapapau'i atu, 'oku 'ikai te ke tuēnoa.

Ki'i tuku ha taimi 'o vakai ki he kakai 'oku mou feohí. Mahalo ko e ni'ihí ko homou kau taki, kaungā-me'a, pe famili. Mahalo 'oku 'i ai ha ni'ihí ne te'eki ke mou fe'ilonkaki. Neongo ia, ko e ni'ihí kotoa 'oku mou feohi—'i he fakatahá ni pe 'i ha feitu'u kehe he 'ahó ni pe 'i ha toe taimi

kehe—ne nau faivelenga he maama fakalaumālié. Mahalo ko e tokotaha anga fakatōkilalo mo angamaheni 'oku tangutu ho tafa'akí na'e hoko ia ko e taha 'o e kau tu'ukimu'a na'á ke 'ofeina mo tangane'ia ai 'i he maama fakalaumālié. Mahalo na'á ke hoko ko ha tā sipinga lelei!

Ko e taha e me'a te ke lava 'o fakapapau'í: ko e taha kotoa 'okú ke sio ki aí—'o tatau ai pē pe ko e hā e matakali, tui fakalotu, tui fakapolitikale, fa'ahinga sino pe fōtungá—ko ha famili ia. Ko e finemui 'okú ke sio ki aí 'okú ne ma'u e Tamai Hēvani tatau mo koe, pea na'á ne mavahe mei Hono 'aó 'o hangē pē ko koé, 'o vēkeveke ke ha'u ki māmani 'o mo'ui koe'uhí ke ne lava 'i ha 'aho 'o toe foki kiate Ia.

Neongo ia, 'e lava ke ne ongo'i tuēnoa he taimi 'e ni'ihí 'o hangē pē ko koé. 'E malava ke ngalo ai e taumu'a 'ene fonongá. Kātaki 'o fakamanatu kiate ia 'i ho'o leá mo e tō'ongá 'oku 'ikai ke ne tuēnoa. 'Oku tau 'i hení ke fetokoni'aki.

'E lava ke faingata'a e mo'uí, pea fakafefeka e loto 'o ha ni'ihí 'o a'u ki ha tu'unga 'e faingata'a ke nau liliu. 'E 'i ai ha ni'ihí 'e fu'u loto-ita. 'E loto ita ha ni'ihí. 'E 'i ai ha ni'ihí te nau manuki'i mo taukae'i 'a kinautolu 'oku tui ki ha 'Otuá 'ofá. Kae fakakaukau ki he me'á ni: neongo 'oku 'ikai ke

nau manatu'i; na'e 'i ai ha taimi na'a nau faka'amu ai ke toe foki ki he'enua Tamai Hēvaní.

'Oku 'ikai ko homou fatongíá ke fakaului ha taha. Ko e ngāue ia 'a e Laumālie Mā'oní'oní. Ko homou fatongíá ke vahevahe ho'omou tuí pea 'oua 'e manavahē. Hoko ko ha kaungāme'a ki he taha kotoa, kae 'oua na'á ke teitei holoki ai ho'o tu'unga mo'uí. Tu'u ma'u 'i ho'o falalá mo e tuí. Tu'u 'alí'aliaki, he ko e 'ofefine koe 'o e 'Otuá, pea 'okú Ne kau mo koe!

Ko e pōpoaki hono uá: "Ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu, 'o hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolu."⁸

'Okú ke fa'a fifili nai pē ko e hā e lea fakafonua ne tau lea kotoa 'aki he taimi ne tau nofo ai he 'ao 'o e 'Otuá? 'Oku ou tui mālohi ko e lea faka-Siamané, neongo 'oku 'ikai ke 'ilo pau ia 'e ha taha. Ka 'oku ou 'ilo'i 'i he maama fakalaumālié ne tau 'uluaki ako ai mei he Tamai 'a hotau ngaahi laumālié ha lea fakaemāmani lahi—ko ha lea 'oku 'i ai ha mālohi ke ikuna'i e ngaahi faingata'a fakaeloto, fakaesino mo fakalaumālié.

Ko e lea fakafonua ko iá ko e 'ofa haohaoa 'a Sisū Kalaisí.

Ko e lea fakafonua mālohi lahi taha ia 'i he māmaní.

Ko e 'ofa 'a Kalaisí 'oku 'ikai ke fakangalingali. 'Oku 'ikai ko ha fa'ahinga 'ofa 'e toki ma'u pē 'i ha kaati. 'Oku 'ikai ko ha fa'ahinga 'ofa 'oku fakavikiviki'i pē he mūsiká mo e faiva manakoá.

'Oku 'omi 'e he 'ofa ko 'ení 'a e liliu mo'oni ki he 'ulungāngá. Te ne lava ke ikuna'i e tāufehi'á mo to'o atu e meheká. Te ne lava 'o faito'o e fakalilí'á pea to'o mo e ongo'i loto-tāngíá. Te ne lava 'o fakahoko ha ngaahi mana.

Ne ma'u 'etau "ngaahi 'uluaki lēsoní"⁹ 'i he lea fakafonua ko 'eni 'o e 'ofá ko ha ngaahi laumālie 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea 'oku tau ma'u e faingamālie 'i he māmaní ke fai ia mo taukei ai. 'E lava ke ke 'ilo pe 'okú ke ako e lea ko 'eni 'o e 'ofá 'aki hano vakavakai'i e me'a 'okú ne faka'ai'ai ho'o fakakaukau mo e tō'ongá.

'I he taimi 'oku tukutaha ai ho'o tefito'i fakakaukau he ngaahi me'a 'e



Senē, 'Aositelēlia



lelei pē kiate koé, ta 'oku siokita mo pukupuku ho'o fakakaukaú. 'Oku 'ikai ko e lea fakafonua ia te ke loto ke akó.

Ka 'i he taimi 'oku tukutaha ai ho'o tefito'i fakakaukaú mo e tō'ongá 'i he tokoni ki he 'Otuá mo e ni'ihī kehé—'i he taimi 'okú ke loto mo'oni ai ke tāpuekina mo hiki hake 'a kinautolu 'oku mou feohí—'e lava ke ngāue e mālohi 'o e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí 'i ho lotó mo e mo'uí. Ko e lea fakafonua ia 'okú ke loto ke akó.

'I ho'o taukei he lea ko 'enī pea faka'aonga'i ia 'i ho'o feohi mo e ni'ihī kehé, te nau fakatokanga'i ha me'a 'iate koe te ne lava ke fakamanatu kiate kinautolu ha ongo kuo fuoloa 'ene pulí ke nau fekumi ki he hala totonu ke foki ai ki honau 'api fakalangí. He ko hono mo'oni, ko e lea 'o e 'ofá 'a 'enau lea fakafonua totonú.

Ko e ivi tākiekina mālohi mo tu'u ma'u ko 'enī ko ha lea fakafonua ia 'oku a'u mo'oni ki he lotó. Ko ha lea ia 'o e femahino'aki, ko ha lea 'o e ngāue tokoni, ko ha lea 'oku langaki mo'ui, fakafiefia mo fakanonga.

Ako ke faka'aonga'i e lea fakamāmani lahi 'o e 'ofa 'a Kalaisí.

Pea ko e pōpoaki hono tolú: 'Ke mou fiefia.'¹⁰

'Oku 'i ai e taimi 'e ni'ihī 'oku 'ikai ke tau fa'a tatali 'i he feitu'u 'oku

tau lolotonga 'i ai he fonongá, 'ikai ko iá? Kapau 'okú ke ta'u 12, mahalo te ke faka'amu na'á ke ta'u 14. 'I ho'o ta'u 14, mahalo te ke faka'amu na'á ke ta'u 18. Pea 'i ho ta'u 18, 'oku fa'a 'i ai e taimi mahalo te ke faka'amu na'á ke ta'u 12 kae lava ke ke toe kamata fo'ou.

'E lahi e ngaahi me'a 'e fai ai ha lā-ungá—ngaahi me'a ne 'ikai te ke loto ki ai. 'E lava ke fakamoleki ho ngaahi 'ahó he ongo'i loto-mamahí, li'ekiná, ma'uhalá, pe ongo'i 'ikai fie ma'ú. Ka 'oku 'ikai ko e fononga ia na'á ke 'amanaki ki aí, pea 'oku 'ikai ko e fononga ia 'oku finangalo e Tamai Hēvaní ke ke fouá. Manatu'i, ko e 'ofefine mo'oni koe 'o e 'Otuá!

'I hono 'ilo'i 'enī, 'oku ou faka-afe'i koe ke ke 'a'eva fiefia mo falala mo'oni. 'Io, 'oku faingata'a, afeafe pea 'i ai mo e ngaahi fakatamaki he halá. Kae 'oua na'a tuku ai ho'o tokangá. Sio ki he fiefia ne 'osi teuteu mai 'e ho'o Tamai Hēvaní ma'au 'i he fo'i laka kotoa pē ho'o fonongá. Ko e fiefiá 'a hono iku'angá, pea ko ia pē foki 'a e halá. 'Okú Ne tala'ofa mai 'a e "Melino 'i māmani, pea mo e mo'ui ta'engatá 'i he maama ka hoko maí."¹¹ Ko e 'uhinga ia 'o 'Ene fekau "ke tau fiefiá."

'I ho'o faka'aonga'i fiefia e mape ne foaki atu 'e ho'o Tamai Hēvaní

ki ho'o fonongá, te ne taki koe ki he ngaahi feitu'u toputapú pea te ke a'u ai ki ho tu'unga fakalangí pea te ke a'usia ai 'a e ngaahi me'a fakalangi 'okú ke malavá.

Sí'i kau fafine 'ofeina, kau finemui 'o e Siasí, kaungāme'a kei talavou, 'i he'eku hoko ko ha 'Aposetolo 'a e 'Eikí 'oku ou tuku atu ha tāpuaki ke ke lava 'o 'ilo ho halá 'i he fononga ko 'eni ki 'apí peá ke hoko ko ha tataki fakalaumālie ki ho kaungá fonongá. 'Oku ou tala'ofa foki mo lotua 'i ho'o faka'apa'apa'i mo mo'ui totonu 'aki e ngaahi fuakavá, tefito'i mo'oni, pea mo e ngaahi me'a mahu'inga 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, 'i he faka'osinga ho'o fonongá 'e 'i ai e Tamai Hēvaní. Te Ne fā'ofua kiate koe, pea te ke 'ilo'i fakapapau ai kuó ke a'u lelei ki 'api. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Charles Dickens, *A Christmas Carol*.
2. Vakai, J. R. R. Tolkien, *The Hobbit*.
3. Vakai, Sione 14:6.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 68:6; toe vakai, 'Isaia 41:10; Sione 14:18.
5. Vakai, 1 Samuela 16:7.
6. Vakai, 1 Pita 5:6–7.
7. Vakai, Selemaia 29:13.
8. Sione 15:12; toe vakai, Sione 13:34; Molonai 7:45–48.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 138:56.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:18; toe vakai, Sione 16:33; 3 Nifai 1:13.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 59:23.

Ko Hono 'Ai e Konifelenisí ke Hoko ko e Konga 'Etau Mo'uí

Fakakaukau ke faka'aonga'i e ni'ihí 'o e ngaahi 'ekitiviti mo e ngaahi fehu'i ko 'ení ke kamata 'aki ha fealēlea 'aki fakafāmili pe fakalaulauloto fakatāutaha.

Ko e fika e peesi 'oku lisi fakataha atu mo e fakakaukau ko e 'uluaki peesi ia 'o e malangá.

Ma'á e Fānau

- Na'e me'a 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e talangofuá pea mo hono 'omi ma'u pē 'e he talangofuá



'a e olá (peesi 89). Fakakaukau ki ha taimi na'á ke talangofua ai ki he ngaahi tu'utu'uni fakafāmili. Fēfē ha taimi na'á ke talangofua ai ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Otuá? Ko e hā 'a e ongo na'á ke ma'u 'i ho'o talangofuá?

- Na'e fai 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ha talanoa ki ha ki'i ta'ahine na'á ne tō ha fu'u temata mei ha ki'i fo'i tenga'i temata (peesi 18). Lau pe toe fai fakafāmili 'a e talanoa ko 'ení mo talanoa ki he me'a 'okú ne ako'i 'o kau ki he founga te ke lava ai 'o tatau mo e Tamai Hēvaní. Te ke lava 'o fokotu'u ha taumu'a ke ke fai ha me'a ke ke ofi ange ai ki he Tamai Hēvaní.
- Na'e me'a 'a 'Eletā 'Eniliki R. Falapela 'o e Kau Fitungofulú fekau'aki mo e me'a 'okú ne 'ai ke mālohi 'a e ngaahi fāmili (peesi 102). Na'á ne ako'i ko ha ni'ihí 'o e ngaahi foi lea mahu'inga taha ke faka'aonga'i 'i homou fāmili ko e "Oku ou 'ofa 'iate koe," "Mālō 'aupito," mo e "Fakamolemole'i au." Na'e fokotu'u mai 'e Sisitā Losemalei M. Uikisomu, palesiteni lahi 'o e Palaimelí, 'o ne pehē, "Oku ou sai'ia he me'a kotoa pē 'okú ke fāi" (peesi 81). Faka-tokanga'i e me'a 'oku hoko he taimi 'okú ke faka'aonga'i ai 'a e ngaahi fo'i lea ko 'ení 'i homou fāmili. 'Okú

ne 'ai nai kinautolu ke nau fiefia? Ko e hā ho'o ongo'í?

Ma'á e To'u Tupú

- Na'e ako'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ha tefito'i mo'oni 'e fā 'o e teuteu ke fakahoko e ngāue fakafaipekau—'o 'ikai ko ha faifekau taimi kakato pē ka 'i ho'omou hoko foki ko ha mēmipa 'o e Siasí (peesi 66). Te ke lava 'o ako'ene malangá pea mo fakakaukau ki he fehu'i ko 'ení: Ko e hā nai te u lava 'o fai he taimi ni ke u hoko ai ko ha faifekau lelei ange?
- Na'e ako'i 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'oku sai pē ke 'i ai ha veiveiua mo ha ngaahi fehu'i, ka na'á ne toe ako'i foki: "Pikitai ki he me'a kuó ke 'osi 'iló pea tu'u ma'u kae 'oua kuo ma'u ha 'ilo lahi ange. . . . Mou tu'u ma'u he tui 'oku mou ma'ú" (peesi 93). Faka-kaukau ke hiki 'i ho'o tohinoá ho'o tu'i, fakamo'oní, mo ha ngaahi a'usia fakalaumālie ne ke ma'u. Hiki foki mo ha ngaahi fehu'i 'okú ke ma'u pea tauhi ia koe'uhí ko e taimi te ke lau ai 'a e folofolá mo e makasini ko 'ení, te ke lava 'o kumi ai e talí.
- Na'e lea ha kau malanga tokolahi fekau'aki mo e talangofuá mo hono ngaahi tāpuakí. Hangē ko 'ení, na'e ako'i 'e Palesiteni Monisoni, "Oku 'ilo e mo'oni mo e tali ki he'etau



ngaahi fehu'i mahu'inga tahá 'i he taimi 'oku tau talangofua ai ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá" (peesi 89). Fakakaukau ke ke fekumi 'i he makasini ko 'ení 'o faka'ilonga'i pe hiki 'a e ngaahi tāpuaki lahi 'o e talangofuá. 'E lava ke ue'i fakalaumálie koe 'e he 'ilo 'o e ngaahi tāpuaki ko 'ení ke ke hokohoko atu 'o mo'ui mā'oni'oni.

- Na'e ako'i 'e ha kau malanga 'e ni'ihite ke lava ke tokoni 'i ha fa'ahinga taimi pē, kae 'ikai ko e taimi ngāue 'ofá pē. Na'e ako'i 'e Misa Tēvita L. Pekí, ko e palesiteni lahi 'o e Kau Talavou, "Tokoni 'i he 'aho kotoa pē. 'Oku 'ākilotoa kimoutolu 'e he ngaahi faignamālié." Te ke lava 'o lau 'i he malanga 'a Misa Pekí ha ngaahi fa'ifa'itaki'anga 'o e tokoni 'a e to'u tupú ki ha ni'ihikehe (peesi 55).

Ma'á e Kakai Lalahi

- Na'e fakamo'oni ha kau malanga tokolahi 'o kau kia Sīsū Kalaisi. Ko e hā te ke lava 'o ako fekau'aki mo Hono 'ulungāngá, misioná, mo 'ene ngāue fakalotu fakalangí, mei he ngaahi malanga 'i he peesi 22, 70, 96, 99, mo e 109?
- Ko e tefito 'o e nāunau fakalēsoni ki he to'u tupú 'i Meé ko e kau palōfitá mo e fakahaá. Kapau 'okú ke ako'i 'a e to'u tupú 'i he lotú pe 'i ai ha'o fānau 'oku ta'u hongofulu tupu, te ke lava 'o alea'i mo kinautolu 'a e



nāunau fakalēsoni mo e fehu'i ko 'ení: Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke fakafanongo pea mo muimui ki he kau palōfita mo'ui? Fakakaukau ke ke ako 'a e makasini ko 'ení ke 'ilo'i 'a e ngaahi kikite mo e ngaahi fakatokanga, kapau 'e talangofua ki ai, te ne tokoni'i kitautolu ke tau tupulaki 'i he taimi faiangata'á.

- Na'e tokanga ha kau malanga 'e ni'ihikehe ki hono fakamālohia 'o e fāmilí.

Hangē ko 'ení, na'e ako'i 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Kapau 'e fakatefito ['i he Fakamo'ui] homou 'apí, 'e 'i ai leva e nongá mo e fiemālié" (peesi 29). Kumi ha ngaahi founa ke fakatefito homou 'apí 'i he Fakamo'ui 'i ho'omou ako 'a e malanga 'a 'Eletā Sikoti pea pehē ki he ngaahi malanga 'i he peesi 6, 81, 83, mo e 102. ■



KO HONO AKO'I 'O E FĀNAU MEI HE FOLOFOLÁ

Fakakaukau ke ke ako 'a e ngaahi potufolofola ko 'ení, 'a ia na'e faka'aonga'i pe tu'o lahi hono lea 'aki 'i he konifelenisi lahí:

1 Samuela 16:7*
Mātiu 7:24; 28:19
Sione 13:34–35; 14:6; 16:33
Mōsaia 3:19*; 18:8–9
Hilamani 5:12
3 Nifai 11:7

Molonai 9:9
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava
42:22; 59:23; 64:34; 84:88; 87:8;
115:6
Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:17*
* Ngaahi taukei fakafolofola 'a e Semineli

Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi

'E lava ke faka'aonga'i e lisi ko 'eni 'o e ngaahi a'usia kuo filifili mei he konifelenisi lahi, 'i he taimi ako fakatautaha, efiafi fakafamili 'i 'api pea mo ha ako'i kehe. 'Oku 'uhinga 'a e fiká ki he 'uluaki peesi 'o e malangá.

TOKOTAHA LEÁ

TALANOÁ

'Eletā Neil L. Andersen	(77) Muimui 'a e ngaahi mātu'a mali 'i Mosemipiiki ki he Fakamo'uí kae 'ikai ko 'enau ngaahi tukufakaholó.
'Eletā M. Rusell Ballard	(18) Ko hono fakaakeake 'e ha mokopuna fefine ta'u fitu ha fu'u temata ne mae.
David L. Beck	(55) Ko e fakakaungāme'a 'a ha kau mā'u Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ki ha finemui na'e fehanga'angai mo e houtamakí. Ko e tokoni 'a ha tikoní 'i Pengikaloa 'i 'Initia ki he kau talavou 'i hono koló.
'Eletā Tad R. Callister	(52) Ako 'a e tokotaha ta'u hongofulu mā fitu ko Siaosi F. Lisiaté ki he mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki 'aki ha'ane faingāue ki he'ene fine'eiki.
'Eletā D. Todd Christofferson	(109) Ko e tokoni 'a e fa'ē 'a D. Toti Kulisitofasoní ki ha finemui tukuhāusia ke ne a'usia hono tu'ungá.
Mary N. Cook	(118) Ko e fehanga'angai ha finemui mo e mālōlō 'ene tangata'eiki pea mo e fefa'uhi 'ene fine'eiki mo e kanisá 'i he'ene ngāue 'aki e tuí.
'Eletā Quentin L. Cook	(32) Ko hono ongo'i 'e he fefine Hinitū 'a e nongá he lolotonga e 'oupeni hausi 'o e Tempale Suva Fisí.
Pisope Dean M. Davies	(9) Fakapapau'i 'e he mofuike Loma Pilieta, Kalefōnia, USA, ki he fakakaukau mo e loto 'o Tiini M. Tēvisí hono mahu'inga ke langa 'etau mo'uí 'i ha fakava'e mālohí.
Ann M. Dibb	(115) Ko hono ongo'i 'e ha finemui māmālohi 'a e Laumāliē lolotonga e kemi 'a e Kau Finemuí.
Palesiteni Henry B. Eyring	(62) Hoko ha kī'i tamasi'i tukuhāusia ko e 'uluaki mēmipa ia 'o e Siasí 'i ha kolo na'e toko 130,000. Na'e mamata tonu 'a Henelī B. 'Aealingi ki hono langa 'e he to'u kupu 'o e 'Otuá Hono pule'angá lolotonga ko ia 'ene ngāue 'i Niu Mekisikou, USA, pea mo Niu 'Ingilani USA.
'Eletā Enrique R. Falabella	(102) Ko hono foaki 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'i 'Alesona, USA, ha pa'anga kia 'Eniliki R. Falapela mo hono uaifí ke na lava 'o toe foki ki Kuatemala hili 'ena mali tempalé.
'Eletā Jeffrey R. Holland	(93) Ko e fakamatala 'a Sefilī R. Hōlani ki ha kī'i tamasi'i ta'u 14 'oku 'ikai fie ma'u ke kole fakamolemole 'i he'ene "tui 'ata'atā peé."
Palesiteni Thomas S. Monson	(66) Ko ha fekumi 'a ha tangata 'i Kānata pea kau ai ki he Siasí hili hano fai ange 'e ha ongo faifekau taimi kakato ha fakamo'oni mālohi 'o kau ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'I he'ene fakaha'a'i 'ene ofá 'i he'ene ngaahi tohi fakauiké, ne 'omi ai 'e ha faifekau taimi kakato 'ene tangata'eiki ki he Siasí. (89) Ko e ako 'e he taha ta'u valu ko Tōmasi S. Monisoní 'a e talangofuá hili ha'ane tutu ha loto'ata'atā 'o vela. Na'e malu'i 'e ha mēmipa faivelenga 'o e Siasí 'i Hungali 'ene vahehongofulú 'i ha ngaahi ta'u lahi kae 'oua ke ne lava 'o 'oange ia ki he'ene ongo faifako faka'apí.
'Eletā Richard G. Scott	(29) Ko e faka'amu ha faifekau taimi kakato ke fa'ifa'itaki hono fāmili 'i he kaha'ú ki he fāmili 'o 'ene palesiteni fakamisioná.
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf	(70) Ko e kamata hiva'i ha ngaahi himi 'e ha Kāingalotu 'i 'Afilika Hihifó hili e mate 'a e 'uhilá 'i honau falelotú. Ko e tokoni 'a e ongoongoleleí ki ha finemui ke ne ikuna'i 'a e fakapo'ulí 'i hono ohi hake ia 'i ha tu'unga ngaohikoviá. (125) Ko e hola 'a Tietā F. 'Ukitofa mo e kau mēmipa hono fāmili mei Siamane Hahaké.

Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá

Enofotaha e ngaahi lēsoni 'a e Lakanga Taula'eki Faka-Mele-kisētekí mo e Fine'ofá 'i he Sāpate hono faá 'i he "Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá." 'E lava ke teuteu e lēsoni takitaha mei ha malanga 'e taha pe toe lahi ange ne 'oatu 'i he konifelenisi lahi fakamuimuitahá (vakai ki he saati 'i laló). 'E ala fili 'e he kau palesiteni fakasiteiki mo e fakavahefonuá 'a e ngaahi lea 'oku totonu ke faka'aonga'í, pe te nau tuku 'a e fatongjá ni ki he kau pīsopé mo e palesiteni fakakoló. 'Oku fakamamafa 'i 'e he kau takí 'a e mahu'inga ke ako 'e he kau tangata 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Mele-kisētekí mo e kau fafine 'i he Fine'ofá, 'a e malanga tatau 'i he Sāpate tatau.

'Oku pou pou 'i atu 'a kinautolu 'oku nau omi ki he lēsoni Sāpate faá, ke nau ako pea omi ki he kalasí mo e makasini 'o e konifelenisi lahi fakamuimuitahá.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Teuteu 'o ha Lēsoni mei he Ngaahi Malangá

Lotua ke nofo'ia koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i ho'o ako mo ako 'i 'a e (ngaahi) malangá. 'E 'i ai ha ngaahi taimi 'e 'ahi'ahi' i ai koe 'i ho'o teuteu ke ke faka'aonga 'i ha ngaahi nāunau kehe, ka ko

e ngaahi malanga konifelenisi 'a e nāunau fakalēsoni 'oku fakangofua atu. Ko ho fatongjá ke tokoni ki he ni'ihiki kehé ke nau ako mo mo'ui 'aki 'a e ongoongolelé 'o hangē ko ia na'e ako 'i mai 'i he konifelenisi lahi fakamuimuitaha 'a e Siasí.

Mou toe fakamanatu e (ngaahi) malangá 'o kumi ke 'ilo' i e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi tokāteline te ne feau e ngaahi fie ma'u 'a e kalasí. Kumi foki ke 'ilo' i e fanga ki' i talanoa, fakamo'oni fakafolofola mo e ngaahi fakamatala mei he (ngaahi) malangá, 'e tokoni atu ki ho'o ako 'i e ngaahi mo'oni ko 'enī.

Hiki ha fokotu'utu'u 'o e founda ki hono ako 'i e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi tokātelinē. Fakakaukau ke fakakau ai ha ngaahi fehu 'i te ne tokoni 'i 'a e kau mēmipa 'o e kalasí:

- Fekumi ki he ngaahi tefito 'i mo'oni mo e (ngaahi) tokāteline 'i he ngaahi leá.
- Fakakaukau ki honau 'uhingá.
- Vahevahe 'a e mahinó, ngaahi fakakaukau, ngaahi a'usii mo e ngaahi fakamo'oni.
- Faka'aonga 'i e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi tokāteline ko 'enī 'i he'enu mo'ui. ■

NGAAHI LĒSONI 'O E
NGAAHI MĀHINĀ 'OKU
AKO'Í

'Epeleli 2013–
'Okatopa 2013

'Okatopa 2013–
'Epeleli 2014

NĀUNAU KI HE LĒSONI
SĀPATE FAÁ

Ngaahi lea 'oku 'oatu 'i he
konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2013*

Ngaahi lea 'oku 'oatu 'i he koni-
felenisi lahi 'o 'Okatopa 2013*

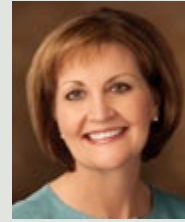
* 'E lava ke fili 'a e ngaahi lēsoni Sāpate fā ki 'Epeleli mo 'Okatopá, mei he (ngaahi) malanga 'o e konifelenisi ki mu'á pe mei he konifelenisi fakamuimuitahá. 'Oku ma'u 'a e ngaahi malangá 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he conference.lds.org.

Kau Palesiteni Lahi 'o e Ngaahi Houalotú

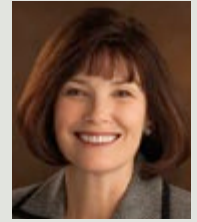
FINE'OFÁ



Carole M. Stephens
Tokoni 'Uluaki



Linda K. Burton
Palesiteni



Linda S. Reeves
Tokoni Uá

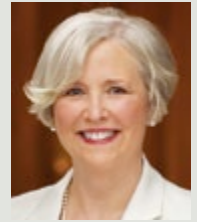
KAU FINEMUÍ



Carol F. McConkie
Tokoni 'Uluaki

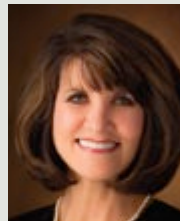


Bonnie L. Oscarson
Palesiteni

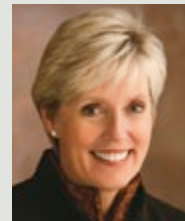


Neill F. Marriott
Tokoni Uá

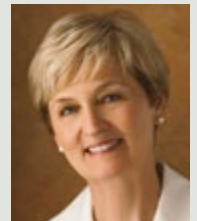
PALAIMELÍ



Jean A. Stevens
Tokoni 'Uluaki



Rosemary M. Wixom
Palesiteni



Cheryl A. Esplin
Tokoni Uá

KAU TALAVOUÍ



Larry M. Gibson
Tokoni 'Uluaki



David L. Beck
Palesiteni

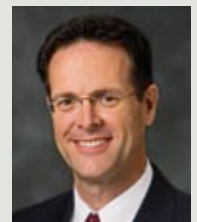
LAUTOHI FAKA-SĀPATÉ



David M. McConkie
Tokoni 'Uluaki



Russell T. Osguthorpe
Palesiteni



Matthew O. Richardson
Tokoni Uá

Ne Kau 'i he Konifelenisi Lahi Hono 183 Hono Hikinima'i 'o e Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Finemuí

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he fakataha'anga faka'osi 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'u hono 183 'i he 'aho 7 'o 'Epeleli 2013, "Kuo ongo ki hotau lotó pea kuo fakamālohia 'etau fakamo'oni ki hono faka'otua 'o e ngāue ni, 'i he'etau ongo'i e Laumālie 'o e 'Eikí. 'Ofa ke tau manatua fuoloa e ngaahi me'a kuo tau fanongoa he ongo 'aho 'e ua ne toki 'osí."

Ne laka hake 'i ha kakai 'e toko 100,000 ne nau ma'u 'a e ngaahi fakataha'anga 'e nima 'o e konifelenisi lahi 'i he Senitā Konifelenisī 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA, he 'aho 6 mo e 7 'o 'Epeleli. Na'e mamata ha lauimiliona 'i he funga 'o e māmani pe fanongo 'i he TV, satelaité, leitoó, pe ngaahi fakamafola he 'Initanetí. Na'e lava 'a e kāingalotu ke ma'u 'a e konifelenisī 'i ha ngaahi lea faka-fonua 'e 95 'i he ngaahi fakamafola mo e vitiō 'i he 'initanetí, ongó, pea mo e fakamatala tohí.

Na'e fakaava 'e Palesiteni Monisoni e konifelenisi fakata'ú 'aki hano fanongonongo ha palani ke langa ha ongo tempale 'i Sita Siti, 'Iutā, USA pea mo Lio Ti Senelo, Palāsila—ko e tempale 'aki ia hono 29 kuo fanongonongo pe 'oku lolotonga langa. 'Oku lolotonga ngāue he taimí ni ha tempale 'e 141.

Na'e fai ha ngaahi liliu ki he ni'ihī 'o e kau taki 'o e Siasí he lolotonga e fakataha 'i he ho'atā Tokonakí. Na'e tukuange kotoa 'a e kau mēmipa 'o e kau palesitenisī lahi 'o e Kau Finemuí, pea tukuange mo 'Eletā Uolotā F. Konisālesi mei he mēmipa 'i he Kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú. Na'e tukuange foki mo ha kau Fitungofulu Faka'elia 'e toko nimangofulu mā taha.

Na'e hikinima'i 'a 'Eletā 'Ulise Soalesi 'o e Kolumu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú.

Ko kinautolu na'e fokotu'u ko e kau palesitenisī lahi fo'ou 'o e Kau Finemuí ko Bonnie Lee Green Oscarson, ke palesiteni; Carol Foley McConkie, tokoni 'uluaki; pea mo Neill Foote Marriott, ke tokoni ua.

Na'e hikinima'i foki mo ha kau mēmipa fo'ou 'e toko tolu 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú: 'Eletā 'Etuatē Tupe 'o Simipāpué; 'Eletā S. Kifooti Nilaseni 'o Sukaleni, Tekisisi, USA; mo 'Eletā 'Aunofu Valenisuela 'o Kueletalo, Mekisikou. Na'e hikinima'i foki mo ha kau mēmipa 'e toko nima 'o e Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú.

Na'e ngāue 'a 'Ileini S. Tolotoni, 'a e palesiteni lahi kimu'a 'o e Kau Finemuí, 'i he kau palesitenisī lahi 'o e Kau Finemuí, ko ha tokoni pe palesiteni 'i



ha ta'u 'e 11 kimu'a pea toki tukuange 'i 'Epeleli.

Vakai ki he lisi kakato 'o e ngaahi fokotu'ú mo e tukuangé 'i he peesi 26.

Ma'u e piokālafi 'o e kau taki ne toki uiui 'o kamata he peesi 139. ■

TE KE LAVA 'O TOKONI

Na'e fakatou poupuu 'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni pea mo 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e kāingalotú ke nau foaki ki he Pa'anga Faifekau Fakalūkufuá. 'I he 'aho 4 'o 'Epeleli 2013, ne lolotonga ngāue ha kau faifekau taimi kakato 'e toko 65,634, pea laka hake 'i ha toko 20,000 tupu kuo 'osi ma'u honau uiui'i.

Ne pehē 'e Palesiteni Monisoni 'i he lolotonga 'o e fakataha 'uluaki 'o e konifelenisi lahi, "Ke tokoni ki he kau faifekau pea

ko'e'uhí ko e ha'u e konga lahi 'etau kau faifekau mei ha feitu'u masiva, 'oku mau fakaafe'i ai kimoutolu, kapau 'oku mou lava, ke mou tokoni 'ofa mu'a ki he Pa'anga Faifekau Fakalūkufuá 'a e Siasí."

'E lava 'a e kāingalotú 'o foaki 'aki hano faka'aonga'i e la'i foaki vahehongofulú kae fokotu'u pē 'a e lahi 'o e pa'anga 'oku nau fie foaki 'i he konga ki he Pa'anga Faifekau Fakalūkufuá. 'E toe lava foki 'a e kāingalotú 'o foaki 'o fakafou 'i he 'initanetí 'i he ldsphilanthropies.org.

'Oku Fie Ma'u 'e he Siasí e Fakapotopoto mo e Taukei 'a e Mātu'a Mali Matu'otu'á

Oku toe fie ma'u lahi foki e mātu'a mali matu'otu'á 'i he ngaahi misiona he funga 'o e māmaní, neongo e tokolahi ange 'o e kau faifekau kei talavou tu'unga 'i hono tukuhifo e ta'u ngāue fakafaifekau. 'I he toki fokotu'u ko 'eni e misiona fo'ou 'e 58, 'e fie ma'u ha kau faifekau mali matu'otu'a tokolahi ange ke nau 'omi 'e taukei fakatakimu'á mo e ngaahi tokoni kehe 'oku mātu'aki mahu'inga ki he ola lelei 'a e ngāue fakafaifekau.

'I he konifelenisi 'o 'Epeleli 2013, ne me'a ai 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni fekau'aki mo e tupu vave e tokolahi 'o e kau faifekau mo fakaha'a 'i 'ene 'ofa kiate kinautolu 'oku loto fiemālie ke ngāue ma'á e 'Eikí 'i he mala'e 'o e ngāue fakafaifekau (vakai, peesi 4, 66). Na'e hanga 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko

Hongofulu Mā Uá, 'o fakatefito 'ene poupou' ki he kakai mali matu'otu'á ke nau ngāue. Na'á ne pehē, "Ko kimoutolu mātu'a mali matu'otu'á, mou palani ki he 'aho te mou lava ai 'o ngāue fakafaifekau. Te mau fakahounga 'i lahi ho'omou tokoni" (vakai peesi 45).

Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni 'i he ngaahi fuofua momeniti 'o e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2012: "Oku kei hoko atu 'etau fie ma'u ha ngaahi hoa mali matu'otu'á. Fakatatau mo homou tūkungá, mo ho'omou 'atā ke ma'u vāhenga mālōlō pea mo ho'omou mo'ui lelei, 'oku ou poupou atu ke mou faka'ata'ataa 'i kimoutolu ke ngāue fakafaifekau taimi kakato. 'E fakatou ma'u 'e he husepānití mo e uai'í ha fiefia lahi ange 'i he'ena ngāue fakataha 'o tokoni 'i e fānau 'a 'etau Tamaí" ("Talitali Lelei ki he Konifele-nisi," *Ensign* pe *Liahona*, Nōvema 2012, 5).

Kuo ta'u lahi hono poupou 'i 'e he kau taki 'o e Siasí 'a e kakai mali matu'otu'á ke nau ngāue. Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālali 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Oku fie ma'u 'e he ngaahi misiona he feitu'u kotoa ha ngaahi mātu'a hoa mali. 'Oku hanga 'e he fakapotopoto mo e taukei 'a e ngaahi hoa mali matu'otu'á 'o 'ai ke nau lava 'o ako 'i 'a e kau taki fakafeitu'ú mo fakamālohia e kāingalotú pea mo e kakai ta'e-siasí foki ke nau omi kia Kalaisi." ("Missionary Couples—Trading Something Good for Something Better," *Ensign*, Sune 1988, 9, 11).

'Oku poupou 'i 'a e mātu'a mali mo'ui tūú ke nau hoko ko ha kau faifekau pea 'oku poupou 'i ke nau fakahā ki he'enu kau pīsopé pe kau palesiteni fakakoló 'a 'enu faka'amu ke ngāué. 'E lava ke nau ngāue 'i ha vaha'ataimi ko e mahina 'e 6 ki he 23.

Ko kinautolu 'oku 'i ai ha'anau fehu 'i fekau'aki mo e ngāue fakafaifekau ta'u matu'otu'á, telefoni ki he 1-800-453-3860, ext. 2-6741 (pe 1-801-240-6741), pe 'imeili ki he SeniorMissionaryServices@ldschurch.org ke ma'u ha tali ki ha'anau ngaahi fehu 'i pau. ■

'Oku hanga 'e he fakapotopoto mo e taukei 'a e ngaahi hoa mali matu'otu'á 'o ako 'i 'a e kau taki fakafeitu'ú mo fakamālohia e kāingalotú pea mo e kakai ta'e-siasí foki ke nau omi kia Kalaisi.



'Oku Tokoni e Ngaahi Nāunau Fo'ou 'i he 'Initanetí 'i hono Malu'i mo Vahehvae 'a e Ngaahi Tā mo e Ngaahi Manatu Fakafāmilí



Efakatokanga 'i 'e he kau 'a'ahi ki he FamilySearch.org ha ngaahi liliu lalahi ne kamata 'i 'Epeleli 2013. 'Oku 'omi 'e he ngaahi lanu māmá, ngaahi fakatātā faka'ofó'ofá, mo ha ngaahi fōtunga fo'ou kehe ha ngaahi a'usia kehekehe 'o fakalaka atu 'i he fekumi pē. Neongo 'e fakamānako e uepisaití ki he kau tohi-hohokó mo e kau fakatotoló, 'e tohoaki 'i 'e he ngaahi fōtunga fo'ou ha kau 'a'ahi tokolahi ange.

'E tokoni 'a e ngaahi fōtunga fo'ou ko 'ení ke 'unuaki e hisitōlia fakafāmilí 'o fakalaka atu 'i he fakatotoló pea tohoaki 'i mai ha kau taukei hisitōlia fakafāmilí kei talavou mo matu'otu'a fakatou'osi. 'Oku lava he taimí ni 'e kinautolu 'oku ō ki a'í 'o fokotu'u honau laine fakafāmilí mo malu'i mo vahevae 'a e ngaahi tā pea mo e ngaahi talanoa fakafāmilí—ta'e totongi kotoa.

'Oku toe fakamo'ui mai 'e he ngaahi tā mo e ngaahi talanoa fakafāmilí 'a e ngaahi kuí. 'Oku ako 'i kitautolu 'e he kakai mo'oni ko 'eni 'oku fakafofonga 'i 'aki pē ngaahi 'ahó 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni hangē ko e mahu'inga 'o e ngāue mālohí, founa ke fefa'uhi ai mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí, mo e anga hono uesia 'e he ngaahi filí 'etau mo'uí.

'Oku fakafaingofua ange ai ke lekooti mo malu'i 'a e ngaahi hisitōlia fakafāmilí mo tokoni ke tau fehokotaki mo hotau hisitōliá mo fa'u ha tuku-fakaholo ki he kaha'ú.

Ngaahi Fōtunga Fo'ou 'i he FamilySearch.org

FamilySearch Family Tree. Ko e fuofua taimi 'eni 'i he FamilySearch.org, ke lava ai 'a e fakafo'ituituí 'o kamata 'o fevahevae'aki kakato honau laine fakafāmilí 'i he 'initanetí, 'o kamata 'aki hano tānaki atu ha

fakamatala fekau'aki mo kinautolu tonu pea toki fakalahi ki he ngaahi to'u tangata he kuo hilí.

Ngaahi me'a mahu'inga 'i he Laine Fakafāmilí:

- Ma'u ia 'i he FamilySearch.org 'i he kongia ki he "Family Tree."
- 'Oku 'osi 'i ai ha ngaahi hingoa 'e 900 miliona tupu ne 'osi fakahū mai 'e ha kau pataloni.
- 'Oku ta'e-totongi.
- 'Okú ne fakafaingofua 'i 'a e fakafo'ituituí ke nau kaungā langa, pule'i, mo vahevae honau hisitōlia fakafāmilí kakatō 'i he 'initanetí.
- 'E lava ke 'ilo ai e me'a na'e 'osi ma'u 'e ha ni'ihí fekau'aki mo honau hisitōlia fakafāmilí.
- 'E lava lelei 'e kinautolu 'oku nau faka'aonga 'i 'o tānaki atu ki ai ha ngaahi tā mo ha ngaahi talanoa pea fakafehokotaki 'a e ngaahi fehokotaki'anga ma'u'anga tokoní.
- 'E lava 'e kinautolu 'oku nau faka'aonga 'i 'o malu'i honau laini fakafāmilí 'oku vahevahé ki he ngaahi to'u tangata 'i he kaha'ú.
- 'Oku hanga 'e he founa faingofua hono "ma'u pea tohó" 'o faka'atā ke hanga 'e kinautolu 'oku nau faka'aonga 'i 'o hiki faingofua pē ki 'olunga pe ki lalo 'i honau hisitōlia fakafāmilí.
- 'E lava 'a e kau pataloní 'o hū ki ha ngaahi lekooti 'e laupiliona 'i he FamilySearch.org ke tokoni 'i hono fakafonu e ngaahi va'a 'oku kei puli 'i Honau Laine Fakafāmilí.

Ngaahi Taá. 'E lava foki ai 'o malu'i e 'u tā 'oku nau sai'ia ai 'o 'enua ngaahi kuí, fakapipiki kinautolu ki honau puipuitu'á 'i he Laine Hisitōlia Fakafāmilí, mo vahevae kinautolu 'i he fetu'utaki fakamitiá. Kuo 'osi

fakahū mai, malu'i, mo vahevahe ha 'ū tā 'e 200,000 tupu.

Ngaahi talanoā 'E lava 'e kinautolu 'oku nau ngāue 'aki e polokalamā ke hiki e ngaahi talanoa 'oku nau sai'ia ai fekau'aki mo ha kui pau 'i he Laine Fakafāmilī he FamilySearch. 'Oku 'ai 'e he me'ā ni ke lava 'a e ngaahi fāmilī 'o tānaki, vahevahe, pea mo malu'i e ngaahi talanoa honau fāmilī.

Saati Fengāue'aki 'a e Kakaī. Na'e 'ahi'ahi'i 'e he FamilySearch 'i he 2012 ha founga 'okú ne 'ai ke lava 'a e fakafo'ituituí 'o sio kiate kinautolu pea mo 'enau ngaahi kuí 'i ha saati fakalanulanu faka'ofa'ofa. Kuo 'osi toe fakalahi 'eni 'a e saati ko 'enī mo 'atā 'i he FamilySearch.org.

Tokoni ke Kamata'i e Laine Fakafāmilī. 'E 'ilo 'e kinautolu 'oku fo'ou ki hono fa'u hanau laine fakafāmilī, 'oku 'aonga lahi e founga ko 'enī. 'Oku fai 'e he founga ni ha ngaahi fehu'i 'i ha founga faka'eke'eke fekau'aki mo ho'o ngaahi kui kei mo'uí mo e ngaahi kui kuo pekiá, peá ne fakafehokotaki leva 'a e ngaahi fehokotaki ko iá ki ha laine fakafāmilī ke ke lava 'o kamata.

Tokoni Hangatonu. 'Oku tupulaki e mahu'inga'ia he hisitōlia fakafāmilī 'i māmani. Kuo 'osi kamata 'e he FamilySearch ha kau fengāue'aki fakamāmani lahi 'okú ne tuku ta'e-totongi mai ha tokoni ki he nāunau mo ha tokoni ki he fakatotolo fakafo'ituituí 'i he telefoní mo e uepisaití houa 24 'i he 'aho—'i ha lea fakafonua 'eni 'e 10.

Ngaahi Lea Fakafonua 'E ma'u kotoa 'a e ngaahi founga mo e ngaahi tokoni fo'ou ko 'enī 'i ha ngaahi lea fakafonua 'e 10. 'Oku 'i ai ha ngaahi vitiō ta'e totongi ki he founga pea mo ha ngaahi ma'u'anga tokoni he 'initaneti ki he polokalamā kotoa. Lomi'i 'i he Help ke ma'u ha fakaikiiki lahi ange. ■



© IRI

Liliu 'e he Hisitōlia Fakafāmilī e Lotó

Fai 'e R. Scott Lloyd

Ongoongo 'o e Siasí

Na'e tomua tala 'e 'Eletā Peletilī D. Fositā 'o e Kau Fitungofulú, ko e lahi 'o e ngaahi senitā hisitōlia fakafāmilī 'o e kaha'ú 'e 'i he 'apí ia, 'i ha'ane lea na'e fai he 'aho 23 'o Mā'así fekau'aki mo e Konifelensi 'a e RootsTech 2013 Family History and Technology 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA.

Na'e pehē 'e 'Eletā Fositā, ko ha Tokoni Talēkita Pule 'o e Potungāue Hisitōlia Fakafāmilī, 'e vavé ni ha 'i ai ha kakai 'e hiva miliona he māmani pea kuo 'osi teuteu 'e he 'Eikí ha tekinolosia ke malava ai 'o "[ha'i fakataha mo fakafehokotaki kotoa 'a e ngaahi fāmilī ko iá]."

Na'á ne fakamamafa'i hono mahu'inga ke fakahoko e hisitōlia fakafāmilī, ako e ngaahi talanoa 'o 'etau ngaahi kuí—'o 'ikai ko e tohihohokó pē, kumi e ngaahi

hingoá mo e ngaahi 'ahó. Na'á ne pehē, 'oku 'i he ngaahi maka fakamanatu 'i ha fa'itoka pē he māmani 'a e hingoa, 'aho fā'ele'i, ki'i toloi (dash), pea mo e 'aho maté. Na'á ne pehē, "[Oku ngali fu'u si'isi'i mo 'ikai mahu'inga 'a e ki'i toloi 'i he vaha'a 'o e 'aho fā'ele'i mo e 'aho maté, ka 'oku kato'i kotoa ai hotau hisitōliá. Ko ia, neongo 'oku tau fa'a tokanga pē ki he 'ilo 'o e ngaahi 'aho ko iá, ka ko e 'ofa ki he 'etau ngaahi kuí—'a e liliu hotau lotó ki he 'etau ngaahi tamaí—'oku hoko ia 'i hono 'ilo 'o e toloi ko iá]."

Na'á ne fakamatala 'o pehē, 'oku fakataha'i kitautolu 'e he hisitōlia fakafāmilī 'i he 'etau fevahevahe'aki e ngaahi talanoá mo ngāue fakatahá. "Ko ia ai, 'oku liliu 'e he tohi-hohokó 'etau sātí; liliu 'e he hisitōlia fakafāmilī hotau lotó." ■

Mālōlō 'a 'Eletā Eldred G. Smith 'i hono ta'u 106

Fai 'e Sarah Jane Weaver

Ongoongo 'o e Siasí

Na'e mālōlō he 'aho 4 'o 'Epeleli 2013 'a 'Eletā 'Elituleti G. Sāmīta ne hoko ko ha Pēteliake ki he Siasí mei he 1947 ki he 1979, 'i hono 'apí. Na'e ta'u 106.

'Oku pehē ne mo'ui 'a 'Eletā Sāmīta 'o lōloange 'i ha toe Taki Mā'olunga kimu'a, pea 'oku fai e tui ko e tangata toulekeleka taha ia 'i 'Iutaá.

Na'e 'a'ahi 'a e Palesiteni 'o e Siasí, Tōmasi S. Monisoni kia 'Eletā Sāmīta 'i hono 'aho fa'ele'i fakamuimui tahá, he 'aho 9 'o Sānuāli 2013. Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, "Ko 'Eletā Sāmītá ko hoku kaungāme'a lelei. Kuó ma fa'a fononga lōloa fakataha. 'Oku ou 'ofa mo faka'apa'apa 'i e tangatá ni."

Na'e ui 'a 'Elituleti G. Sāmīta ko e Pēteliake ki he Siasí 'i he 'aho 10 'o 'Epeleli 1947, 'e he Palesiteni 'o e Siasí he taimi ko iá ko Siaosi 'Alipate Sāmīta pea ko e tokotaha fakamuimui taha ia ke ne fua e fatongia ko iá. Na'e 'oange ke ne ma'u e tu'unga mālōlō 'i he 1979. Na'e kamata 'a e tu'unga ko iá 'i he 1833 'i hono ui 'a Siosefa Sāmīta ko e Lahí, tamai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmītá. Ko 'Eletā Sāmītá ko e mokopuna tolu ia 'o e tokoua 'o e Palōfítá, ko Hailame.

Lolotonga 'ene hoko ko e Pēteliake 'o e Siasí, ne fononga 'a 'Eletā Sāmīta ki ha ngaahi feitu'u lahi he māmaní 'o ne foaki ha ngaahi



Ko e 'a'ahi 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'i to'omata'ú, kia 'Eletā 'Elituleti G. Sāmīta, 'a ia na'e hoko ko e Pēteliake ki he Siasí mei he 1947 ki he 1979, 'i he hoko hono ta'u 106, 'aho 9 'o Sānuāli 2013. Na'e mālōlō 'a 'Eletā Sāmīta 'i he 'aho 4 'o 'Epeleli 'i hono 'apí.

tāpuaki fakapēteliake lahi 'i he ngaahi feitu'u na'e 'ikai ke 'i ai ha pēteliaké. Na'e folau 'i he 1966 mo 'Eletā Monisoni ki 'Aositelēlia mo Ha'amoā ke foaki ha ngaahi tāpuaki fakapēteliake ki he kāingalotu 'i aí. Ko e fuofua taimi ia ki ha pēteliake pule ke faifaiangé pea 'a'ahi ki Ha'amoā. Ko e lahi taha 'o e ngaahi siteikí he 'ahó ni 'oku 'i ai ha pēteliake 'oku nofo 'i he loto'i siteikí.

Na'e fakatou malanga 'a Palesiteni Monisoni mo 'Eletā M. Lāsolo Pālāti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he me'a-faka'eiki 'o 'Eletā Sāmītá. Na'e lau 'e Palesiteni Monisoni ha tohi fiekaungāmamahi mo e fāmīlī mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí, peá ne toki tānaki atu, "Kuo mole fakataimi haku kaungāme'a lelei."

Na'e lea 'a 'Eletā Pālāti, ko ha mokopuna tolu foki ia 'o Hailame

Sāmīta, fekau'aki mo e ngaahi tokoni 'a 'Eletā Sāmīta 'i hono pukepuke e hisitōlia honau fāmīlī. Na'á ne pehē, "Oku tau fakamanatua ia ko e Pēteliake 'o e Siasí mo e pēteliake 'o homau fāmīlī." Na'á ne toe pehē na'á ne 'ilo ne ongo'i 'e 'Eletā Sāmīta ko 'ene lavame'a lahi tahá ko hono fāmīlī.

Na'e mali 'a 'Elituleti Sāmīta mo Sini 'Otili Nesi 'i he 1932; na'e 'i ai 'ena fānau 'e toko nima. Hili e pekia hono uaifí 'i Sune 1977, na'á ne mali leva mo Hotenisi Saila; na'e hoko he taimi ko iá ko ha tokoni 'i he kau palesitenisí lahi 'o e Kau Finemuí. Na'e mālōlō 'i Mē 2012.

'Oku kei mo'ui ha ongo foha 'o 'Eletā Sāmīta mo ha 'ofefine 'e ua (kuo mālōlō hano 'ofefine 'e taha), makapuna 'e toko 22 (toko ua ai kuó na 'osi mālōlō), makapuna ua 'e toko 63, mo e makapuna tolu 'e toko 22. ■

Ko e fakamatalá ni ne 'omi ia 'e Gerry Avant.



‘Eletā Ulisses Soares

*‘O e Kau Palesitenisī
‘o e Kau Fitungofulú*

Kuo siononu ‘a ‘Eletā ‘Ulasesi Soaresi, ‘a ia ne kamata ngāue ‘i he Kau Palesitenisī ‘o e Kau Fitungofulú ‘i Sānuali 2013, ‘i he tupulaki vave ‘a e Siasī ‘i ha ngaahi tapa kehekehe ‘o e māmaní.

Na’e fā‘ele‘i ‘a ‘Eletā Soaresi ‘i Sao Paulo ‘i Palāsila, ‘i ‘Okatopa 1958. Na’e kau ‘ene ongomatu‘á, ‘a ‘Apalesito mo Meseti Soaresi, ki he Siasī ‘i he‘ene kei ta‘u nimá. Na’a nau ma‘u lotu ‘i ha loki ‘i ‘olunga ‘i ha fale ta‘o mā. ‘Oku manatu‘i ‘e ‘Eletā Soaresi ‘a e loto vēkeveke na‘á ne ma‘u ‘i he‘ene kei ta‘u valú he taimi na’e fokotu‘u ai ‘a e fuofua siteiki ‘i Saute ‘Ameliká, ‘i Sao Paulo he 1966. Na’e vave e tupu ‘a e Siasī ‘i Palāsila ki ha siteiki ‘e 50 ‘i he 1990 pea laka hake ‘i he siteiki ‘e 200 ‘i he ta‘u 2000.

Na’e ngāue ‘a ‘Eletā Soaresi, ‘a ia na’e ma‘u hono mata‘i-tohi BA ‘i he tauhi tohí mo e ‘ekonōmiká mei he ‘Univēsiti Ponitifisiá ‘a e Katoliká (Pontificia Catholic University) mo hono MBA mei he ‘Inisititiuti Fakapule‘anga ‘o e Ako MA (National Institute of Postgraduate Study), ki ha kautaha va‘e me‘alelé fakavaha‘a pule‘anga ‘i he taimi na’e ‘oange ai ha ngāue ‘i he Siasī. Na’e fakangāue‘i ia ‘i he Potungāue Pa‘anga ‘a e Siasī, pea ‘ikai hano taimi kuo hoko ko e talēkita ‘o e ngaahi ngāue fakatu‘asinó ‘i he ‘ōfisi ‘o e Siasī ‘i Sao Pauló, ‘o tokoni‘i e Kau Palesitenisī Faka‘ēliá ‘i ha ta‘u ‘e 10. Na’e toe hoko foki ko e fuofua palesiteni ‘o e Siteiki Sao Paulo Palāsila Kosiá.

Na’e hoko ko e palesiteni ‘o e Misiona Potukali Pootó mei he 2000 ki he 2003 pea ui ki he Kōlomu ‘Uluaki ‘o e Kau Fitungofulú ‘i ‘Epeleli 2005. Na’e ‘osi ngāue ‘i he Kau Palesitenisī Faka‘ēlia ‘o Palāsilá mo e ‘Ēlia Tonga-hahake ‘o ‘Afiliká.

Na‘á ne pehē, “Kuo ‘omi ‘e he ngaahi ‘ausiá ni kiate au ‘a e fakakaukau ‘e lava ke fokotu‘u ‘a e Siasī ‘i ha feitu‘u pē ‘oku ‘i ai hatau kakai faivelenga, pea mo e fakakaukau ke u fakatokanga ‘i ‘a e me‘a kuo pau ke toe lelei ange ‘eku fakahokó.”

Na’e mali ‘a ‘Eletā Soaresi mo hono uaifi ko Lōsana Fenanitesi Mōkato, ‘i ‘Okatopa 1982 ‘i he Temipale Sao Paulo Palāsilá. Ko e mātu‘a kināua ‘a ha fānau ‘e toko tolu.

Na’e hoko ‘a ‘Eletā Soaresi ko ha faifekau taimi kakato ‘i he Misiona Palāsila Lio ti Seneló. Na’e ‘osi hoko foki ko ha palesiteni ‘o e kōlomu ‘o e kaumātu‘á, mo e fakafofonga fakavahelahi ‘o e uelofeá. ■



‘Eletā Edward Dube

‘O e Kau Fitungofulú

Na’e fakafe‘iloaki ‘a ‘Eletā ‘Etuete Tupe ki he ongo-ongolelé ‘i he 1981 ‘e ha taha na’e ngāue ki ai ‘i hono ‘apí. Na’e ‘oange ‘e he tangatá ha tatau ‘o e Tohi ‘a Molomona. Na‘á ne toki lau pē ia ‘i he 1983 pea na’e ongo mo‘oni ki ai ‘a e fakamo‘oni ‘a Siosefa Sāmita ki he ‘a‘ahi mai ‘a Moloná ‘o ne tali ai e fakaafe ke ma‘ulotu ‘i ha houalotu ‘aukai mo e fakamo‘oni ‘i ha falelotu ‘i Kueki, ‘i Simipāpué.

Na’e ‘ikai ke ne ongo‘i lata he kamata‘angá, he na‘á ne ongo‘i ‘oku ‘i ha tu‘unga fakatamaio‘eiki ki he tokolahi ‘o kinautolu na’e ‘i he lotú.

‘Okú ne manatu‘i, “Ka ‘i he‘enau fai ‘enau fakamo‘oni ki he Tohi ‘a Molomoná, na‘á ku ongo‘i ha fa‘ahinga fetu‘utaki mo e kakaí ni. Pea na‘á ku lava ‘o vahevahe ‘eku ngaahi ongo ki he Tohi ‘a Molomoná.”

Na‘á ne ma‘u kimui e ngaahi lēsoni fakafaifekau, papi-taiso, pea iku ngāue ‘i he Misiona Simipāpué Halalé.

Lolotonga ‘e taimi ko iá, na‘á ne ako‘i e fāmilí ‘o Naume Kelesia Salasaní, na’e kei ta‘u 16 pē. Na’e hoko atu ‘enau mahení ‘i he ‘osi ‘ene ngāue fakafaifekau peá na mali ‘i Kueki he ‘aho 9 ‘o Tīsema 1989. Na’e silá ‘i kināua ‘i Mē 1992 ‘i he Temipale Sohānisipeki ‘Afilika Tongá. Ko ha mātu‘a kināua ‘a ha ngaahi ‘ofefine ‘e toko tolu mo e foha ‘e toko taha.

Na’e fā‘ele‘i ia ‘i Mē 1962 ‘i he ki‘i kolo Silumanisuú, ‘i Simipāpué, ‘ia Kelemení mo Losemalei Tupe, na’e ma‘u ‘e ‘Eletā Tupe ha tipiloma ‘i he ako faka‘atamaí mei he Kolisi Zimbabwe D. E. ‘i he 1992 pea ngāue leva ki he Polo-kalama Ako ‘a e Siasī, ‘i hono fokotu‘u ‘o e ngaahi semineli mo e ngaahi ‘inisititiuti fakalotu ‘i Simipāpué, Semipiá, mo Malauai. Kuo tāpuekina ia ke mamata ki ha fānau ako tokolahi na‘á ne foaki ki ai ha ngaahi tohi fakamo‘oni ako ‘i he‘enau ‘osi mei he akó, ‘i he‘enau ngāue he ngaahi tu‘unga fakatakimu‘a he Siasī ‘i he ngaahi fonua ko iá ‘i he tupu ko ‘eni ‘a e Siasī.

Na’e ‘osi hoko ko ha palesiteni he kōlomu ‘o e kau kau-mātu‘á, palesiteni fakakolo, palesiteni fakavahefonua, palesiteni fakasiteiki, tokoni ‘i he kau palesitenisī fakamisioná, pea mei he 2009 ki he 2012, ko e palesiteni ‘o e Misiona Simipāpué Halalé. Kimu‘a pea ui ia ki he Kolomu ‘Uluaki ‘o e Kau Fitungofulú, na’e hoko ko e Fitungofulu Faka‘ēlia. ■



‘Eletā S. Gifford Nielsen

‘O e Kau Fitungofulú

‘O ku manako ‘aupito ‘a ‘Eletā Sitenilī Kifooti Nelasoni ki he me‘a fakasipotí, ka ‘oku ‘ikai ko e sipotí ‘a e me‘a mahu‘inga taha he‘ene mo‘uí. ‘Okú ne tui ‘oku mātu‘aki mahu‘inga ke potupotu tatau pea ko e fakava‘e ‘o e fiefiá ‘a e ongoongoleléi he taimí ni pea ‘i itāniti.

Na‘e fā‘ele‘i ia ‘i ‘Okatopa 1954 ‘ia Heuli mo Loisi Nelasoni, nofo ‘i Polovo ‘i ‘Iutā, USA, ‘o a‘u ki he‘ene ‘osi mei he kolisí. Na‘e ako‘i ange he‘ene mātu‘á ha tō‘onga mahu‘inga ‘oku fakatefito ‘i he ongoongoleléi kuó ne tataki ‘ene mo‘uí.

Hili ha‘ane tofanga ‘i ha lavea lahi ‘o ne fakangata ‘ene va‘inga ‘akapulu he kolisí, ne pehē ‘e ‘Eletā Nelasoni na‘á ne ‘ilo ai he ‘ikai lava ‘e he laveá ‘o to‘o e me‘a mahu‘inga taha ‘i he mo‘uí.

Hili ha‘ane fakaakeake lelei, na‘e va‘inga kuotapeeki leva ‘i ha Timi ‘Akapulu Liiki Fakafonua, ka na‘e hili ha ta‘u ‘e tolu kuo ‘ikai ola lelei. Na‘e manuki‘i ia ‘e he kakaí. Ko ha taimi ia ‘o e fakakaukau loto mo e fekumi pe ko e hā ‘a e me‘a ‘oku tui mo‘oni ki aí. Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Nelasoni, “[Na‘á ku ako ‘oku ‘ikai teitei li‘aki koe ‘e he Fakamo‘uí, tatau ai pē pe ko e hā.]” ‘oku nofo he taimí ni ‘i Suka Leni, ‘i Tekisisi.

Kapau ‘oku ‘i ai ha potu-folofola ‘oku feinga ke fakatatau ki ai ‘ene mo‘uí, ko e Mātiu 5:14–16: “Ko e maama ‘o māmani ‘a kimoutolu. Tuku ke ulo pehē ho‘omou māma ‘i he ‘ao ‘o e kakaí, koe‘uhí ke nau mamata ki ho‘omou ngāue lelei, pea fakamālo‘ia ‘a ho‘omou Tamai ‘a ia ‘oku ‘i he langí.”

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Nelasoni, “Oku fakamafao atu ‘e he ‘Eikí hono to‘ukupú kiate koe. ‘Okú ke ‘ofa kiate Ia ‘aki ho‘o mo‘ui ‘aki ‘a e ongoongoleléi.”

Na‘e fetaulaki mo Uenití ‘Olosoni ‘i he lolotonga ‘o ‘ene ‘i he kolisí. Na‘á na mali ‘i he Temipale Polovo ‘Iutaá he ‘aho 23 ‘o ‘Epeleli 1975. Na‘e ma‘u hono mata‘itohí ‘i he fetu‘utakí mei he ‘Univēsití Pilikihami ‘Iongí. Na‘e hoko ko e kuatapeeki ki he timi ‘Oila ‘a Hiusitoní mo e talēkita sipoti ki he televīsonē KHOU ki mu‘a pea toki ui ke ngāue taimi kakato ki he Siasí.

Ne hoko ‘a ‘Eletā Nelasoni, ‘a ia ko ha tamai ki ha fānau ‘e toko ono, ko ha faiako seminele, palesiteni ‘o e Kau Talavou, palesiteni ‘o e kōlomu ‘o e kaumātu‘á, pīsope, mo e palesiteni fakasiteiki. Na‘e hoko ko e Fitungofulu Faka‘ēlia ‘i he taimi ne ui ai ki he Kōlomu ‘Uluaki ‘o e Kau Fitungofulú. ■



‘Eletā Arnulfo Valenzuela

‘O e Kau Fitungofulú

Na‘e tupu hake ‘a ‘Eletā ‘Aunofō Valenisuela ‘i he ngaahi kolonia Māmonga ‘i Suauaá, ‘i Mekisikou, pea ‘osi mei he Ako‘anga ‘a e Siasí ‘i Uālesí. Na‘e ‘oange ‘e he‘ene tupu kei si‘i hake aí ha ngaahi faingamālie ke ako‘i ai ha kau tangata mo ha kau fafine faivelenga na‘e lí‘oa ki he ongoongoleléi pea mo e tauhi ki he ‘Eikí.

Ko e ngaahi me‘a na‘e ako ‘i he feitu‘u ‘iloa ko ia ‘o e Siasí ‘i ‘Amelika Latiná ‘e ‘aonga ki ai fakataha mo ‘ene fua hono ngaahi fatongia ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘Uluaki ‘o e Kau Fitungofulú.

Na‘á ne pehē, “[‘Okú ou ongo‘i mātu‘aki monū‘ia ‘i he uiu‘i ko ‘eni ke u ngāue taimi kakato ki he ‘Eikí.]”

Na‘e fā‘ele‘i ia ‘i Mē 1959 kia Kilipeto mo Losa Valenisuela, pea tohoaki‘i kei si‘i ai ‘a e talavou ko ‘Aunofō ki he ngāue ‘a e Siasí. Na‘á ne tali ha ui ‘i he‘ene ta‘u 19 ki he Misiona Mekisikou Velakulusí. Na‘á ne fakatokanga‘i ‘i he feitu‘u faka‘ofa ko ‘eni ‘o Mekisikou hono fakafiemālie ‘o e ngāue faka‘aho ki he ongoongoleléi pea mo e fiefia hono fakaafe‘i ‘o e ni‘ihi kehé kia Kalaisí.

Taimi nounou pē mei he ‘osi ‘ene ngāue fakafaipekaú, kuo ‘a‘ahi ki ha fāmilí na‘á ne papitaiso pea nau hiki mai ki Mekisikou Siti. Ko e kaungā‘api ‘o e fāmilí, ‘a Pila Polasi, ko ha taha ului faivelenga ki he Siasí. Ne hoko ‘o kaungme‘a ‘a ‘Aunofō mo Pila peá na kamata teiti. Na‘á na mali ‘i he Temipale Mesa ‘Alesoná ‘i he ‘aho 6 ‘o ‘Epeleli 1982, ‘i ha taimi na‘e hala ai ha temipale ia ‘i hona fonua tupu‘angá.

Kuó na ohi hake ha fānau ‘e toko tolu, mo kei ngāue pē ‘i he Siasí ‘i he‘ena vakai ki he hoko ‘a Mekisikou ko ha fonua mahu he temipalé. Na‘á ne pehē, “[Na‘e ‘ikai ke ma teitei lavelave‘iloa ‘e ‘i ai ha temipale ‘e 12 ‘i Mekisikou, mo e taha ‘oku lolotonga langa].”

Lolotonga ‘ene kei hoko ko e pīsope, mo e tokoni ‘i he kau palesitenisí fakasiteiki mo e fakamisioná, mo e Fitungofulu Faka‘ēliá, ne siononu ‘a ‘Eletā Valenisuela ‘i he lí‘oa fakafo ‘a ha kāingalotu Mekisikou ta‘e-fa‘alaua ne nau loto fiemālie ke foaki e me‘a kotoa ne nau ma‘ú ki he ngāue ‘a e ‘Eikí.

Na‘á ne ako ‘o ‘osi mei he ‘Univēsití Mekisikou Sití ‘i he Tauhi Tohí mo e Ako ki he Tu‘unga Fakatakí, pea kuo ‘osi ngāue ‘a ‘Eletā Valenisuela ‘i ha ngaahi tu‘unga fakapule kehekehe ki ha ngaahi kautaha fakavaha‘a pule‘anga. ■



‘Eletā Timothy J. Dyches

‘O e Kau Fitungofulú

Ko e taha ‘o e ngaahi fatongia manakoa taha ‘o ‘Eletā Timote Sione Tisesi ‘i he mo‘uí ke “hoko ko ha fakamo‘oni” ‘o fakamo‘oni ‘i ki he ni‘ihi kehé, mo tokoni ke nau omi kia Kalaisi. Tatau ai pē pe ‘oku hoko ko ha faifekau, fengāue‘aki mo hono fāmīlī, pe ngāue ‘i he‘ene ngāue‘angá, ‘okú ne tali fiefia ‘a e tufakangá mo e fatongia mo feinga ke tokoni ki he ni‘ihi kehé ke nau fai e me‘a tatau.

Na‘e fā‘ele‘i ia ‘i Sānuāli 1951 ‘i Mōlei ‘i ‘Iutaā, USA, kia Milo Feletiliki mo Mele Katalina Tisesi, ko e fika ua ia ‘i ha fānau ‘e toko fitu. ‘I he‘ene kei hoko ko e tīkoni kei si‘i, ne hiki hono fāmīlī ki ‘Elikou, Nevata, pea ngāue ai ‘i he tuku ‘a e akó ‘i he fale fakafaito‘o ‘a ‘ene tangata‘eikí. Na‘e ako‘i ia he‘ene tamaí ‘i he‘ena ngāue vāofí ‘i he mahu‘inga ‘o e ngāue mālohí—ko ha me‘a na‘e tokoni lelei ki ai ‘i he‘ene hoko ko e faifekau kei talavou ‘i he Misiona Siamane Tongá mei he 1970 ki he 1972.

Na‘á ne pehē, “[Ko ha ngāue fakafafekau faingata‘a, ka ko ha ngāue fakafafekau lelei ia kiate au. Na‘á ku ako ai e mahu‘inga ‘o e ngāue mālohí mo e talangofuá kae ‘ikai fo‘í.]”

Na‘e hoko atu ‘e tō‘onga ngāue ko iá ‘i he ‘osi ‘o ‘ene ngāue fakafafekau ‘i he‘ene akó, ngāue, pea mo e ngaahi ngāue ‘a e Siasí. Na‘e fetaulaki ‘a ‘Eletā Tisesi mo hono uaifi ki he kaha‘ú, ‘a Sila Tatilī, he lolotonga ‘ene ako ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí. Na‘á na mali ‘i he ‘aho 26 ‘o ‘Epeleli 1974, ‘i he Temipale Manitai ‘Iutaá. ‘Oku ‘i ai ha‘ana fānau ‘e toko tolu.

Na‘e ma‘u ‘e ‘Eletā Tisesi hano mata‘itohi BA mei he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí ‘i he ako faka‘unvesití pea hoko atu ‘o ma‘u hono mata‘itohi fakafaito‘ó mei he ‘Univēsiti Fakafaito‘o ‘o Uāsingatoní. Ko e lahi ‘o ‘ene ngāue fakapalofesinalé na‘e ngāue fakatāutaha ko ha taha faitafa ki he telingá, ihú, pea mo e kiá ‘i Lino ‘i Nevata.

Ko e taimi na‘e ui ai ki he Kōlomu hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú, na‘e lolotonga ngāue ‘a ‘Eletā Tisesi ‘i he houalotu ‘o e Kau Talavou ko e ‘etivaisa ki he kōlomu ‘o e kau tīkoní. Kuó ne ‘osi ngāue ‘i ha ngaahi fatongia kehe, kau ai ‘a e Fitungofulu Faka‘ēliá, palesiteni ‘o e Misiona ‘Olikoni Pootilení, palesteni fakasiteiki, tokoni ‘i he kau palesitenisí fakasiteikí, alea‘anga mā‘olunga, taha ngāue ouau ‘i he temipalé, palesiteni Lautohi Faka-Sāpate, mo e kalake fakauooti. ■



‘Eletā Randy D. Funk

‘O e Kau Fitungofulú

Kuo mo‘ui ‘aki ‘e ‘Eletā Lenití Tenisi Fanga ‘o e Kōlomu hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú e fo‘i tefito‘i mo‘oni mālohi ko ‘ení: “Falala ki he ‘Eikí mo ‘Ene lelei.”

Lolotonga e ta‘u hono tolu ‘o ‘ene ‘i ha ako laó, kuo feitama hono uaifi ‘i he‘ena pēpē fika uá pea ko e tokoni ‘ētita ia ‘i he vakai‘i ‘o e laó, fe‘unga mo e hoko mai ‘a e ui ke hoko ko e palesiteni ‘o e kōlomu ‘o e kaumātu‘á. Na‘á ne pehē, “Na‘á ku tali ‘a e uí ‘i he taimi faingata‘a ko ‘ení mo lotu ki he Tamai Hēvaní ke ne fakakakato e toengá. Na‘á ku fie ma‘u tokoni ke fakahoko hoku fatongia, faka‘osi lelei ‘eku akó, ma‘u ha ngāue, mo tauhi hoku ki‘i fāmili kei fo‘ou. Ko e ngaahi tāpuaki ne mau ma‘ú ne ope atu ia ‘i he me‘a ne mau taau mo iá. Na‘e ‘omi ‘e he a‘usia ko iá kiate au ha tui lahi ki he lelei ‘a e ‘Eikí pea mo ‘Ene ngaahi tāpuaki kiate kinautolu ‘oku feinga faivelenga ke tauhi kiate Iá.”

Na‘e fā‘ele‘i ia ‘i ‘Aokosi 1952 kia C. Tenisi mo Lepeka Fanga, tupu hake ‘i Manitai ‘i ‘Iutā; Metisoni ‘i Uisikonisini; mo Simifila ‘i ‘Iutā, USA. Na‘á ne siofi e ngāue faivelenga ‘ene tangata‘eikí ‘i he Siasí pea na‘e ako‘i ia ki hono mahu‘inga ‘o e fakahoko e ngaahi fatongia ‘o e lakanga fakataula‘eikí.

Hili ‘ene ngāue fakafafekau ‘i ‘Initonēsía, ne mali mo ‘Enitulia Kalaiti he ‘aho 29 ‘o Mē 1976, ‘i he Temipale Lōkani ‘Iutaá. Ko e mātu‘a kinaua ‘a ha fānau ‘e toko ono. Na‘e ma‘u ha mata‘itohi ‘o ‘Eletā Fanga ‘i he hisitōliá mei he ‘Univēsiti ‘o e Siteiti ‘o ‘Iutaá pea mo hono mata‘itohi Toketā Lao mei he ‘Univēsiti ‘o ‘Iutaá. Ko ha ma‘u ‘inasi ia ‘i ha kautaha lao lahi ‘i Tenivā ‘i Kololato, ki mu‘a pea ngāue taimi kakato ki he Siasí, ‘a ia na‘e kamata ‘i hono ui ia ko e palesiteni ‘o e Misiona ‘Initia Pangikaloá he 2010.

“[Ko e taimi ne ma ō ai ki ‘Initiá, na‘á ma falala ki he folofola ‘a e Fakamo‘uí: ‘Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē kaite koe, ‘ilonga ‘a kinautolu te ke fekau‘i atu ‘i hoku hingoá, ‘i he le‘o ‘o ho kāinga ko e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘a ia kuo fakaongoongolelei‘i mo fakamafai‘i totonu ‘e kimoutolú, te nau ma‘u ‘a e mālohi ke fakaava ‘a e matapā ‘o hoku pule‘angá ki ha pule‘anga pē ‘a ia te mou fekau‘i atu ‘a kinautolu ki a’ (T&F 112:21).” Kuo ‘osi hoko ‘a ‘Eletā Fanga ko ha palesiteni ‘o e kōlomu ‘o e kaumātu‘á, palesiteni ‘o e Kau Talavou, pīsope, palesiteni fakasiteiki, mo e Fitungofulu Faka‘ēliá. ■



‘Eletā Kevin S. Hamilton

‘O e Kau Fitungofulú

‘O ku pehē ‘e ‘Eletā Kēvini Sikoti Hēmilitoni ko iá ko ha “ola ia ‘o e fakaului mo ha fakahaofi.”

Na’e fakatupu hono fā‘ele‘i ‘i Mā‘asi 1955 ‘i Uenatisī, Uāsingatoni, USA, ha ngaahi fehu‘i ‘i he‘ene fa‘eé ko Kei, ‘o kau ki he ‘uhinga ‘o e mo‘uí. Na’e talanoa mo hano kaungāme‘a Siasi ko Lisiate Palati, ‘o ne fakafetu‘utaki ia mo e ongo faifekau.

Na’e fakamatala‘i ‘e hono husepāniti ko Nōmani Lā-solo Hēmilitoní, na’e ‘osi mēmipa ia he Siasí, neongo na’e māmālohi talu mei he‘ene ta‘u hongofulu tupú. Na’e toki mālohi ‘i he Siasí ‘i he taimi ne kau mai ai hono uaifi.

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Hēmilitoni, “[Ko ‘eku ongomātu‘á ko ha ongo mēmipa lelei mo‘oni na‘á na langa ‘a e tui ‘oku mau ma‘u he ‘aho ní.]”

Ka na‘á ne fakamo‘oni‘i ko ‘ene ngāue fakafaifekau ki Falanisē mo Suisalaní, na‘á ne liliu‘i mo‘oni ‘ene mo‘uí. Na‘á ne pehē, “Na‘á ne fakatupu ‘iate au ha holi ta‘etūkua kuo te‘eki ai toe mole.]”

Na’e mali mo ha taha faka‘ofo‘ofa, ko Kalōtia Keisoa, he ‘aho 27 ‘o Siulai 1978, ‘i he Temipale Losi ‘Eniselesi. Lolotonga ‘ena ohi hake ‘ena fānau ‘e toko onó ‘i Kalefōniá, na’e hangē honau ‘apí ha senitā takimamatá.

Na’e pehē ‘e Sisitā Hēmilitoni, “‘Oku nau pehē te ke lava pē ‘o fai ha malanga fakalongolongo ‘i ho ‘apí, pea na‘a mau fokotu‘u takai ha fanga ki‘i fo‘i kupu‘i lea ‘i homau falé.” Ko e hū‘anga ki he falé na’e fokotu‘utu‘u ai ha ‘ū Tohi ‘a Molomona, fanga ki‘i tohi *Ki Hono Fakamālohia ‘o e Tō‘u Tupú*, pea mo ha ‘ū tohi kehe ‘a e Siasí na’e toutou fetongi ma‘u mai pē ‘i he fetuku ‘e he kau ‘a‘ahí.

Kuo hanga ‘e he loto‘aki ‘e ‘Eletā Hēmilitoni ke ngāue ‘o ‘omi ha ngaahi faingamālie ke ne hoko ko ha pīsope, palesiteni fakasiteiki, mo e palesiteni ‘o e Misiona Pelisiume Palāsolo Netalení mei he 2003 ki he 2006. Ki mu‘a pea ui ki he Kōlomu hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú, na’e hoko ko e talēkita ‘i he Siasí ki he Fetu‘utaki mo e Kakaí ‘i he Faka-tonga ‘o Kalefōniá, ‘oku kau ai ha ngaahi siteiki ‘e 64 ‘i he ‘Ēlia Loto Kolo ‘o Losi ‘Eniselesi.

Kuó ne fakamoleki e kongā lahi taha ‘o ‘ene ngāue ‘i he ngaahi fetu‘utakí (telecommunications industry), ‘o toutou hoko ko e ‘ōfisa pule (chief executive officer) ‘i he ‘i ai hono mata‘itohi BA mei he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí mo e MA mei he ‘Univēsiti ‘o Uāsingatóní ‘i he pisinisí. ■



‘Eletā Adrián Ochoa

‘O e Kau Fitungofulú

Lolotonga ‘ene hoko ko e Fitungofulu Faka‘ēlia ‘i Meki-sikoú, ne fakamoleki ai ‘e ‘Eletā ‘Ēliane ‘Ōkoa ha ngaahi ‘aho ‘i he kolo Siuāuā ke talanoa mo e palesiteni faksiteikí mo ha ní‘ihi kehe, pea toki heka he vakapuna ke fokí. Ka ‘i he hili ‘ene nofo ‘i hono nofo‘angá, na‘á ne ma‘u ha ue‘i fakalaumālie mālohi ‘oku te‘eki ‘osi ‘ene ngāue ‘i Siuāuā.

Na’e fakahoko ‘e he kau ngāue ‘o e vaká ‘a e ngaahi teuteu faka‘osi kae puná. Ka na’e pehē ‘e ‘Eletā ‘Ōkoa, “Ka na‘aku ‘ilo kuo pau ke u hifo mei he vakapuná.” Ko ia, na’e hifo leva. Na’e ma‘u ‘i ha ngaahi ‘initaviu ne hoko hoko atu aí ha fakamatala mahu‘inga na‘á ne fakalelei‘i ha palopalema faingata‘a pea lava ai ke fakalalakaka fakalaumālie ha fāmili.

Na’e te‘eki pē ke ‘osi e ngāue ‘a ‘Eletā ‘Ōkoa ‘i Siuāuā. Na’e toe taki ia ‘e he Laumālie ki ha ‘api masiva ‘o ha taha ‘okú ne tokoua ‘aki ka kuo te‘eki ai toe sio ki ai ‘i ha ngaahi ta‘u lahi. Na‘á ne ma‘u e taha ko ‘eni ‘okú ne tokoua ‘akí, ‘a ia kuo fuoloa ‘ene pulí—ko ha mēmipa māmālohi—mo hono ki‘i fāmili ‘i ha feitu‘u masiva. Na‘á ne pehē, “[Na‘á ku ‘ilo ko e Siasí mo Kalaisi honau tokoní. Na‘á ku kole ki hoku tokouá ni ke foki ki he siasí.]”

Na’e foki mai e taha ‘okú ne tokoua ‘akí ‘o mālohi, pea na’e toe fakahoko ai ha fetu‘utaki fakafāmili mahu‘inga. Na’e lava ke fakahaofi ‘e he ‘Eikí ha ngaahi mo‘ui lahi ‘i Siuāuā koe‘uhí he na’e talangofua ha tangata ki he ngaahi ue‘i ‘a e Laumālié.

Na’e fakamo‘oni‘i ‘e ‘Eletā ‘Ōkoa, ‘oku tau ma‘u kotoa ‘a e totonu ki he fa‘ahinga ue‘i fakalaumālie liliu mo‘ui peheé, pea kuó ne ‘osi ngāue ‘i ha ngaahi uiui‘i fakasiasi kehekehe he lolotonga ‘o ‘ene ngāue ‘i he tafa‘aki ‘o e tu‘uakí. Na‘á ne palesiteni ‘i he Misiona Honitulasi Seni Petuloó mei he 2004 ki he 2007 pea mei he 2009 ‘o a‘u ki hono ui ia ki he Kōlomu hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú, na‘á ne ‘osi hoko ai ko e tokoni ua ‘i he kau palesitenisí lahi ‘o e Kau Talavou.

Na’e fā‘ele‘i ia ‘i Mā‘asi 1954 ‘i Seni Felenisisikou ‘i Kalefonia, USA, kia ‘Etuate mo Konisuelo ‘Ōkoa, ‘o ne tupu hake ai ‘i Kalefōnia mo Mekisikou fakatou‘osi. ‘I he‘ene kei talavou, na’e ui ia ke ngāue fakafaifekau ‘i he fetu‘utaki mo e kakaí ‘i Mekisikou. Na’e sila‘i ia mo hono uaifi ko Nenisí Vilalelí, ‘i he Temipale Mekisikou Sití. Ko e mātu‘a kināua ‘a ha fānau ‘e toko nima. ■



‘Eletā Terence M. Vinson

‘O e Kau Fitungofulú

Ko ‘Eletā Telanisi M. Vinisoní, ‘a ia na’e toki uiui‘i fo’ou ki he Kolomu hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú, na’e te’eki ai fanongo ia he fo’i lea *Māmongā* kimu’a peá ne toki fetaulaki mo Kei Ane Kāteni ‘i he kongā ki mu’a ‘o e 1970 ‘i Senē, ‘i ‘Aositelēlia. Na’e talanoa ‘a e ongome’á ni ki he tui fakalotú pea a’u ‘o na felotoi. Ko e Sāpate kotoa pē, te na fakatou ma’ulotu ‘i he siasi ‘o Telanisi’i pea mo ha ki’i kolo ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ko e kulupu ‘e taha na’e lotu ia ‘i ha fulu fale lahi faka’ofo’ofa, ka ko e kulupu ‘e tahá na’e lotu ia ‘i ha feitu’u na’e totongi he ko e me’a ia na’e lava ‘o ma’u ‘e he Kāingalotu tokosi’i ko ‘eni ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.

Kae hili pē ha taimi nounou, “kuo fakamā ‘a e fakafehoanakí,” pea kamata leva ke tali ‘e Telanisi ‘a e lēsoni fakafaipekau. Na’e lahi ‘ene ngaahi fehu’i. Pea lolotonga ha’ane ‘i ha konifelenisi fakasiteiki, na’á ne ongo’i ha pōpoaki ‘o mahino tatau pē mo e anga hono fakahokó. Na’a ne pehē, “Na’á ku fie kau ki he Siasí kau lava ‘o fakalalakaka. ‘E lava ‘o tali e ngaahi fehu’i kotoa na’á ku ma’ú.”

Na’e papitaiso ia ‘i he uike hono hokó.

Na’e fā’ele’i ‘a Telanisi Maikolo Vinisoni ‘i Senē ‘i ‘Aositelelia ‘i Mā’asi 1951 kia Sione Lolenisi mo Mei Telesa A. Vinisoni. Na’e feilaulau ‘ene tamaí, ‘a ia na’e hoko ko ha taha tāmata afi, kae lava ‘ene fānau ‘e toko fitú ‘o ako.

Na’e ma’u ha mata’itohi BA ‘o ‘Eletā Vinisoni ‘i he fiká mei he ‘Univēsiti ‘o Seneé pea mo ha tipiloma fakafaiako mei he Kolisi Fakafaiako ‘o Seneé. Na’e toe ma’u foki ha’ane tipiloma he palani ‘o e me’a fakapa’angá mei he ‘Univēsiti Teakiní mo ha mata’i tohi MA ‘i he ngāue fakapa’angá mei he ‘Univēsiti Maukalí. Lolotonga ‘o ‘ene ngāué, na’e ‘iloa ia ko ha taha faiako, lea, mo ‘etivaisa fakapa’anga ‘iloa pea na’á ne pule’i ha kautaha palani fakapa’anga mo fakahū pa’anga.

Na’á ne mali mo e Kei ‘Ane, ‘a e fefine na’á ne fakafe’iloaki ia ki he ongoongoleleí, ‘i he ‘aho 2 ‘o Mē 1974, ‘i Senē, pea na’e sila’i ‘a e ongomatu’á ni ‘i he ‘aho 23 ‘o ‘Aokosi 1975, ‘i he Temipale Hēmilitoni Nu’u Silá; ‘oku ‘i ai ‘ena fānau ‘e toko ono. Te’eki ‘osi ha ta’u ‘e tolu ‘o ‘ene papitaisó, kuo ui ‘a ‘Eletā Vinisoni ko e pīsope. Kuó ne ‘osi ngāue ‘i he kau palesitenisi fakasiteikí pea hoko ko ha fakafofonga fakavahelahi mo e Fitungofulu Faka’ēlia. ■



Bonnie L. Oscarson

*Palesiteni Lahi
‘o e Kau Finemuí*

Lolotonga ‘ene hoko ko e metuloni ‘o e Temipale Sitokalahoma Sueteni mei he 2009 ki he 2012, ne mamata ai ‘a Poni Lī Kulini ‘Osikāsoni ki he feilaulau ‘a e Kāingalotu mei Sueteni, Noaue, mo Letiviá ke nau omi ‘o mōihū “‘i he fale ‘o e ‘Eikí.

Neongo ia, na’e ‘ikai ke ne ‘ilo he taimi ko iá, ‘e tokoni ‘a e ngaahi me’a na’á ne ako mei he kāingalotu “mātu’aki masiva mo lī’oa pea mo loto’aki kakató ni” ke tatakia ia ‘i hono fatongia ko e palesiteni lahi ‘o e Kau Finemuí ‘a e Siasí.

Na’á ne pehē, “Koe’uhí kuo fili he taimi ni ha Kau Finemuí tokolahi kei ta’u si’i ke ngāue fakafaipekau mo hū he temipalé, ‘oku ou fakatauange ‘e tokoni ‘eku taukei he ngāue ‘i he temipalé ke mahino kiate au e founa ke tokoni ai ke nau mateuteú.”

Na’e fā’ele’i ‘a Poni Lī Kulini ‘i ‘Okatopa 1950 ‘i Sōleki Siti kia Fio Sēmisi mo Siini S. Kulini. Ko e taimi na’e pehē ai ‘e he’ene ongomatu’á na’a na fie ma’u ‘ena fānau ke nau foua ‘a e Siasí ‘i ha feitu’u mavahe mei ‘Tutaá, ne hiki leva e tokotaha ta’u hiva ko Poni mo hono fāmilí ki ‘Okalahoma, USA. Na’e toe nofo foki ‘a e fāmilí he taimi ‘e taha ‘i Kolo-lato mo Tenesí ki mu’a pea nau toki hiki ki Misuli, ‘a ia ne fetaulaki ai ‘a Poni mo Paula Keni ‘Osikāsoni ‘i he kongā kekeleke ‘o e temipale ‘i Hihifo Mama’ó ‘i Misuli—ko ha feitu’u mahu’inga lahi koe’uhí he ‘okú na fakatou ma’u ha ngaahi kui na’e nofo ‘i he feitu’u Hihifo Mama’ó.

Hili ‘ena hū ki he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Tongí, ne mali leva ‘e ongome’á ni he ‘aho 19 ‘o Tisema 1969, ‘i he Temipale Sōlekí; ne toki kau mai ha fānau ‘e toko fitu ki he fāmilí.

Na’e ta’u 25 pē ‘a Sisitā ‘Osikāsoni ‘i he taimi na’e ui ai hono husepāntí—na’e ngāue fakafaipekau taimi kakato ‘i he Misiona Sueteni 1965 ki he 1968—ke hoko ko e palesiteni ‘o e Misiona Sueteni Kotipokí.

‘I he foki mai ‘a e fāmilí ‘Osikāsoni ki he ‘Iunaiteti Siteití, na’a nau nofo ‘i Misuli, Niu Sēsī, Masasūseti, pea mo Tekisisi, ‘a ia na’e hoko ai ‘a Misa ‘Osikāsoni ko e tokoni palesiteni fakavahe ‘o ha falekoloa. Na’e ma’u ‘e Sisitā ‘Osikāsoni ha fiefia lahi, hangē ko ‘ene ongomātu’á, he nofo ‘i he ngaahi feitu’u na’e tokosi’i ai e kāingalotu ‘o e Siasí.

Ne ‘osi hoko tu’o tolu ‘a Sisitā ‘Osikāsoni ko ha palesiteni ‘o e Kau Finemuí, mo ha faiako semineli pongipongi ‘i ha ta’u ‘e hiva, mo ha faiako ‘o e Tokāteline ‘o e Ongongoleleí. ■



Carol F. McConkie

*Tokoni 'Uluaki
'i he Kau Palesitenisī
'o e Kau Finemuī*

Talu mei he kei si'i 'a Kalo Foli Makongikī, mo 'ene "faka'ānaua ki he Temipalé." Kuo tatakī 'e he tokanga ko iá 'ene ngaahi tō'ongá 'i he'ene mo'uí kotoa.

Na'e fā'ele'i ia 'i 'Epeleli 1952 'i Sipoukeini 'i Uāsinga-toni, USA, kia Uiliami mo Soana W. Foli, na'e kei tō-tu'u pē 'a Sisitā Makongikī 'i he taimi na'e tukituki atu ai e ongo faifekau' he matapā 'o 'ene ongomātu'á 'i Uilimingitoni 'i Telaueá, 'o fakafē'iloaki ai hono fāmilī ki he ongoongoleléi. Na'e tali vave 'e he'ene ongomātu'á 'a e ngaahi akonakī neongo 'a e fakafepakī mo e pau ke fai ha liliu he'enau tō'onga mo'uí.

Na'e fononga mo hono fāmilī 'i he'ene kei si'i 'i ha lēlue 'o kolosi 'i he fonuá ke sila'i 'i he Temipale Manitai 'Iutaá.

Na'á ne pehē, "[Ko ha a'usia mātu'aki fakafiefia ia. 'Oku ou manatu'i 'eku teunga hiná pea mo e mahu'inga 'o e me'a ko iá ki hoku fāmilī. Ko ha a'usia mahu'inga mo'oni, pea neongo na'á ku fu'u kei si'i, 'oku ou kei manatu'i 'a e ongo na'á ku ma'u, 'a e hinaekiakī, mo e faka'ofa'ofa 'o e 'aho ko iá. Na'e 'omi 'e he a'usia ko iá 'a 'eku fuofua faka'amu ke pukepuke ma'u pē temipalé 'i he'eku mo'uí]."

Na'e hoko 'a e temipalé ko ha faka'ilonga 'o e 'amanaki lelei lolotonga e ngaahi taimi faingata'á 'i he taimi na'á ne ma'u fāmilī aí.

Na'e fetaulaki mo hono husepānití, 'Osikā Uolotā Makongikī III, he lolotonga 'o 'ena ako he 'Univēsiti Faka-siteiti 'o 'Alesoná. Na'e ma'u 'e Sisitā Makongikī hono BA 'i he ako lea faka-Pilitāniá. Na'á na mali he 'aho 22 'o Tisema 1973, 'i he Temipale Mesa 'Alesoná pea ko e mātu'a kinaua ki ha fānau 'e toko fitu.

'I he taimi ne ui ai ko e tokoni 'uluaki 'i he kau palesitenisī lahi 'o e Kau Finemuī, ne lolotonga hoko 'a Sisitā Makongikī ko e mēmipa 'o e poate lahi 'o e Kau Finemuī. Ko e lahi taha 'o 'ene ngāue 'i he Siasí na'e 'i ha ngaahi fatongia ia fekau'aki mo e faiakó, pea 'i he'ene hoko ko e palesiteni 'o e Kau Finemuī 'i he uōtí, mo e tokoni 'i he kau palesitenisī 'o e Fine'ofá mo e Palaimelí. Na'e ngāue mo hono husepānití 'i he'ene palesiteni he Misiona Kalefōnia Seni Hōseí mei he 2005 ki he 2008. ■



Neill F. Marriott

*Tokoni Ua
'i he Kau Palesitenisī Lahi
'o e Kau Finemuī*

Ki mu'a pea toki kau 'a Nila Fitu Melioti ki he Siasí, na'á ne 'ilo kei si'i pē 'e ia 'oku 'i ai ha 'Otua 'oku 'ofa mai kiate ia.

Na'e pehē 'e he tokoni fo'ou 'i he kau palesitenisī lahi 'o e Kau Finemuī, "Ko 'eku tamaí ko e sippinga ia 'a 'etau Tamai Hēvaní. Na'e 'ikai ha ngata'anga 'o 'ene 'ofa mo tali e ni'ihi kehé. Ko e ki'i fulihi si'i pē 'o e 'ofa mo e falala na'á ku ma'u ki he'eku tamai fakamāmaní ke u falala mo 'ofa ai 'i he'eku Tamai Hēvaní."

Na'e fā'ele'i ia kia Siasí mo 'Anitonia Futi 'i 'Okatopa 1947 'i 'Aleksianitulia 'i Luisiana, USA, ko e toufefine pē ia 'e taha ki ha kau tautehina 'e toko ono. Hili 'ene 'osi mei he 'Univēsiti Saute Metotisi 'i Tālasí, Tekisisi mo ha mata'i-tohi 'i he talanoa Faka-Pilitāniá mo e ako lautohi pule'angá, ne hiki leva ki Kemipilisi 'i Masasūseti, 'o ne ngāue ai ko ha sekelitali 'i he 'Univēsiti Hāvatí. Na'e fetaulaki ai mo Tēvita Kēnoni Melioti, 'a ia na'á ne talange ki ai, "'Oku 'i ai haku ngaahi kaungāme'a 'oku ou loto ke ke fe'ilo-aki mo kinautolu." Na'e 'ikai hano taimi kuó ne 'omi 'a e ongo faifekau' ke ako'i ia mo hono kaungālokí.

Na'á ne pehē ko e taimi na'e fanongo ai ki he ongo faifekau, "na'e fakafonufonu 'e he ngaahi lēsoní 'a e ngaahi konga ne mole mei he'eku mahino ki he ongoongoleléi." Hili hono papitaiso 'i Mē 1970, ne na kei kaungāme'a pē mo Tēvita; pea 'osi ha ta'u 'e taha, ne na kamata teiti leva pea na mali 'i Sune 1971 'i he Temipale Sōlekí.

Na'e ngāue fakataha 'a Sisitā Melioti mo hono husepānití, 'o ne nofo pē 'i 'api 'o tokanga 'i 'ena fānau 'e toko 11 kae ngāue fakapisinisi ia. Kuó na 'osi ngāue 'i ha ngaahi uiui'i fakasiasi lahi. Na'e ngāue mo ia 'i he'ene hoko ko e palesiteni 'o e Misiona Sao Paulo 'Initalakó mei he 2002 ki he 2005, pea kuó ne 'osi hoko ko e taha ngāue ouau 'i he Temipale Sōlekí, 'osi hoko ko ha palesiteni fine'ofa 'i he siteikí mo e uōtí, ko ha palesiteni Finemuī 'i he uōtí, faiaiko 'o e Tokāteline 'o e Ongongoleléi, mo ha mataotao he fakatolonga 'o e me'atokoní.

'Oku 'amanaki 'a Sisitā Melioti 'i hono fatongia fo'ou, ke ne vahevahe 'a e fakamo'oni tatau na'á ne ma'u 'i he'ene kei finemuī. 'Okú ne fie ma'u 'a e kau finemuī ke nau 'ilo, "'oku 'ofa'i kinautolu 'e he'enau Tamai Hēvaní 'i he 'ofa mo'oni mo nāunau'ia tahá." ■



“Na’á ku kui, Ka Ko ‘eni ‘Oku ou ‘Ā,” tā ‘e Brady Fairbanks

“Pea ‘i he ‘aluange ‘a Sīsuú, ne mamata ia ki ha tangata na’e fanau ‘i ko e kui. . . .

*“Hili [e] lea [‘a Sīsuú], na’e ‘a’anu ia ki he kekelelé ‘o ne ngaohi ‘aki ‘a e ‘a’anú ‘a e ‘umea,
‘o ne pani ‘aki ‘a e ‘umeá ‘a e mata ‘o e tangata kui,*

“O ne pehē kiate ia, ‘Alu, ‘o kaukau ‘i he ano vai ko Seiloamí. . . . Ko ia na’e ‘alu ai ia ‘o kaukau, pea ha’u kuo ‘ā. . . .

“Pea leaange ‘e ia ‘o pehē, . . . Ko e me’a ‘e taha ‘oku ou ‘ilo, na’á ku kui ka ko ‘eni ‘oku ou ‘ā” (Sione 9:1, 6–7, 25).



*Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni
'i he fakataha'anga faka'osi 'o e Konifelenisi
Lahi Fakata'u Hono 183 'o e Siasī, "Oku tau
mo'ui 'i ha taimi 'o e hisitōliā 'oku lahi fau ai e
ngaahi faingata'ā pea mo e ngaahi faingamā-
lie ma'ongo'ongā mo e 'uhinga ke tau fiefia aī.
'Oku 'i ai foki ha ngaahi taimi 'oku tau a'usia
ai 'a e 'amanaki ta'ehokó, loto mamahí mo e
faingata'ā 'i he'etau mo'uí. Neongo ia, kapau te
tau falala ki he 'Eikí, te Ne tokoni 'i kitautolu
'i hotau ngaahi faingata'a'ia, 'o tatau ai
pē pe ko e hā."*

SIASI'Ō
SĪSŪ KALAISI
'Ō E KAU MĀONTONI
'I HE NGAHI AHO
KIMUI NI